

ION F. BURICESCU

SUFLETUL ROMÂNESC

CASA ȘCOALELOR

1944

ION F. BURICESCU

SUFLETUL ROMÂNESC

CASA ȘCOALELOR

1944

TIPOGRAFIA „BUCOVINA" I. E. TOROUȚIU, BUCUREȘTI

CUVÂNT ÎNAINTE

Lucrarea de față este izvorîită dintr'o preocupare pedagogică.

La începutul carierei mele didactice, metodele de predare, recomandate oficial, erau cele herbartiene. Profesorul nostru de Pedagogie dela Universitate, C. Dimitrescu-Iași, care era și directorul Seminarului pedagogic, era herbartian. El socotea că ideile lui Herbart, în special cele privitoare la educația prin instrucție și treptele zise formale, erau soluții raționale și definitive în această materie.

Ceva mai târziu, după războiul de întregire, au ieșit la modă — o modă, tiranică, așa cum sunt toate mōdele — ideile școlii active, cu privire la metodele de predare. Pentru educația morală, căreia i se consacrau acum ore speciale, s'a socotit că autoritatea supremă și infailibilă este Förster, din care s'a citit și s'a recitat de profesori și de elevi cu nesațiu.

Ieșit din Universitate cu deprinderea de a cugeta prin propriile-mi mijloace asupra problemelor ce mi se iveau în cale, eu nu mă puteam mulțumi cu tipicul așa cum se întâmpla — și se întâmplă din nenorocire și azi, mai ales în învățământul primar, unde lecțiile sunt predate, fără multă judecată, aplicând anumite „planuri” din anumite „metodice” alcătuite de oameni adeseori nepricepuți.

Universitatea îmi dăduse anumite deprinderi, în special aceea căpătată în seminarul de Psihologie al veneratului meu fost profesor C. Rădulescu-Motru, de a privi problemele de Psihologie sub aspectul lor propriu național, alături de cel general uman.

În seminarul profesorului nostru, eram deci îndemnați cu stăruință să tratăm subiecte românești și-mi amintesc, că, cu slaba judecată și mai ales cu lipsa de experiență și graba firească tinereții, am tratat superficial și eu un astfel de subiect cu material din poezia populară și cultă. Nu are importanță însă rezultatul slab de atunci, apreciat de altfel cu multă indulgență de bunul nostru profesor. Importantă este în primul rând convingerea obținută, că a alcătui lucrări de compilație, când tu n'ai nimic personal de spus, este o treabă de valoare mediocră și, în al doilea rând, că trebuie să ne silim a crea o știință a noastră românească, privitoare la numeroasele probleme de tot felul, care-și așteaptă de mult timp soluția.

Și astfel în problemele de pedagogie, cari mi s'au ridicat în cale, eu am căutat soluții proprii, cari au fost consemnate — în afară de diferite studii publicate în Noua Revistă Română, Revista de filosofie, Revista generală a învățământului și altele — în Scrisori către Tertius (pentru orele de educație); Indrumări metodice (pentru normaliști și învățători) de care mulți profesori de Pedagogie la școlile normale nici n'au luat cunoștință, cu toate că literatura noastră cu adevărat științifică este așa de săracă; după cum nu citesc profesorii de filosofie și nici la Seminariile pedagogice universitare nu se consultă Didactica Logicei — lucrări unice în literatura pedagogică română și străină.

Mi-am dat seama însă la un moment dat, după războiul de întregire, că lucrărilor mele le lipsea baza firească. Eu afirmam că ne trebuie o Pedagogie românească, bazată pe nevoile firești ale sufletului nostru românesc, constatăm însă cu regret că nu ne cunoaștem sufletul nostru și că o Pedagogie adevărată, care să corespundă necesităților noastre, nu poate lua ființă decât bazată pe o Psihologie etnică a acestuia.

Am căutat atunci, cu multă răbdare, cu întreruperi produse de zburciumul vieții dintre cele două războaie na-

șionale, dar cu reluări perseverente ale muncii grele, să-mi lămuresc, consultând cât mai multe izvoare streine și române, diferitele aspecte originale ale sufletului românesc. Rezultatul acestei lucrări, pline de migală, se găsește consemnat în primele două capitole intitulate: Ce spun streinii, Ce spun Românii.

Constatând însă, că ceea ce s'a spus până acum are nevoie de completare, dacă nu de îndreptare, am alcătuit cinci noi capitole, consacrate câtorva din problemele capitale și anume: 1) Rasa și sufletul românesc, 2) Influența pământului asupra sufletului românesc, 3) Devoltarea istorică (cu indicarea calităților sufletești dovedite în acest timp), 4) Credința religioasă, 5) Ritmul muncii. Am suprimat în ultimul moment capitolul consacrat legăturii dintre limbă și suflet, care ar fi dat o deplină unitate volumului acestuia. Am fost nevoit să-l suprim, fiindcă mi s'a părut că problema are nevoie de mai multă adâncire.

Este, cum se vede, vorba în capitolele amintite numai de anumite aspecte ale sufletului românesc. Lucrarea este concepută însă în proporții ceva mai mari ca cele obișnuite, iar restul materialului este destinat să alcătuiască un al doilea volum.

De altfel, lucrând cu multă migală și cătând să aprofundez mereu problemele, și volumul acesta ar fi rămas. poate, în cartoane, așa cum a stat ani de zile, dacă nu ași fi fost, cu multă bună voință îndemnat să pun manuscrisul la punct și să-l cedez spre tipărire Casei Școlilor de către fostul meu coleg de Universitate, domnul ministru al culturii naționale L. Petrovici, căruia țin să-i aduc aici omagiile mele de recunoștință.

1 Septembrie 1943.

AUTORUL

CE SPUN STRĂINII

I.

Până încoace, în timpurile moderne — exceptând poate epoca lui Ștefan cel mare — Românii au fost aproape necunoscuti în lumea Apusului.

Cu începere de prin sec al XVIII-lea, dar mai ales în sec. al XVIII-lea și prima jumătate a celui de al XIX-lea, apar în țările apusene și mai ales în Franța lucrări, în care se vorbește despre pământul așezat la Carpați și Dunăre, și despre poporul care locuiește aici.

Aceste lucrări erau isvorite din preocupări diferite: multe erau jurnale de călătorie ale unor oameni, care, stăpâniți de pornirile romantice ale timpului, căutau în Orient o satisfacție sufletească, și izvoare de inspirație nouă.

Unele din jurnalele acestea, s'au ocupat și de poporul nostru.

Alte publicații erau datorite unor diplomați, cari trăiseră timp mai îndelungat la București sau la Iași, și-și consemnaseră impresiile și amintirile lor despre cele văzute și trăite aici.

În afară apoi și de unii militari, diplomați sau misionari, cari ne-au cunoscut numai în treacăt, merită să amintim pe diferiții *secretari* aduși în Principate de domnii fanarioți, sau pe *educatorii*, cărora boierii le încredințau educația copiilor lor.

Dintre aceștia, unii au publicat, fie lucrări cu caracter

istoric, fie impresiuni mai mult sau mai puțin obiective, despre țară și popor.

Cercetând aceste lucrări, cari au servit profesorului N. Iorga să scrie o *Istorie a Românilor prin călători* în patru volume, găsim risipite observațiuni asupra sufletului românesc — observațiuni, uneori superficiale și chiar pornite din anumite resentimente, altele însă profunde și temeinice.

Cum există în acestea din urmă un fel de consens, cum, adică se găsește în ele consemnată existența la poporul nostru a unor anumite însușiri frumoase, sau a anumitor defecte sufletești, am socotit că enumerarea acestor păreri constituie un fel de anchetă — metodă atât de recomandată de Americani, în cercetările de Psihologie și Sociologie.

În paginile, cari urmează, vom prezenta deci rezultatul acestei anchete, cu observația că nu confundăm metoda noastră cu metoda adevărat științifică: cei, cari răspund la anchetă, sunt aici relativ puțin numeroși, pe când anchetele americane folosesc cazuri mult mai numeroase.

Chiar așa însă, rezultatele nu sunt de disprețuit, dată fiind înapoierea în care se găsesc încă studiile de Etnopsihologie.

Vom repeta în treacăt — spre a nu mai fi nevoiți să revenim, că, așa cum am spus, au fost observatori izolați, ale căror constatări, adeseori superficiale, nu merită să fie decât amintite, fără a le cerceta mai deaproape.

Au spus astfel unii, că suntem *înapoiți*, părănd a socoti o înapoiere trecătoare și explicabilă istoricește, drept o stare permanentă provenită oarecum dintr'o insuficiență psihică congenitală.

Alții au adăogat la calificativul de *înapoiat* pe acela de *aspru*, fără să-i lămurească înțelesul și mai ales fără să spună dacă el e identic cu calificativul de *sălbatic*, pe care-l găsim folosit în alte lucrări.

Tot astfel, sunt uneori socotiți Românii, fără prea multe lămuriri, drept *indolenți*, *șireți*, *hoți*, *nereligioși*, *ușurateci*

și puțin morali în viața de familie, ca și în cea publică, dominată de bacșiș, despre care vorbește și *Bandini* încă din secolul al XVIII-lea.

Observații izolate de felul acestora, sunt infirmate de mărturiile — de astă dată destul de numeroase, — ale altor străini, mai cinstiți, sau mai binevoitori, ale căror păreri le vom înșira în paginile următoare ale acestui capitol.

O primă problemă, pe care o discută lucrările pomenite, este aceia a originii noastre.

Este interesant că paralel cu ideile cronicarilor moldoveni și munteni și apoi ale latiniștilor ardeleni, despre origina noastră latină, se găsesc și în diferitele publicații, pe cari le vom cerceta mai jos, aceleași idei.

Este, în special, pentru acești oameni, o adevărată revelație caracterul dominant latin al limbii românești.

Ei caută chiar să dea probe despre aceasta, așa cum face de exemplu francezul *Gérando* ginerele unui conte ungar, care a cercetat *Transilvania de aproape* (1850) când reproduce, cu traducere juxtalinară, poezia următoare, al cărui autor nu e numit (probabil C. A. Rosetti):

Tu-mi ziceai odate; Ah! al meu iubite,
Partea mea din ceruri, ție o voui da.
Tu me disais un jour: O, mon bien-aimé
Je veux te donner ma part de ciel.

Toate sunt uitate
Tout est oublié
Toate sunt pierdute
Tout est perdu.

Astfel este veacul, nu e vina ta.
Ainsi va le siècle, ce n'est pas ta faute.
Scii quand versai lacrimi.... etc.

Privitor la acest ultim vers, cu ortografie cam ciudată azi, *Gérando* adaugă în notă: „Aceste cuvinte sunt literalmente italiene: *sai quando versavi lagrime*”.

Firește, problema aceasta nu mai prezintă niciun interes azi, când latinitatea limbii noastre este stabilită pe calea științei, și nu mai are nevoie de păreri puțin competente.

De acelaș fel este și problema originii noastre etnice. A spune că se găsește la gurile Dunării, un popor umilit, călcat în picioare de popoare barbare, care nesocotesc nobila lui origină, așa cum au făcut și istorici mari ca Quinet și Michelet — însemna în acel timp a spune ceva cu totul nou și a deștepta interesul lumii culte, pentru drepturile politice ale poporului român.

Astăzi, putem citi cu surâsul pe buze, afirmații ca aceasta, pe care o face *Gérando*: „Recunoști în Valahii din epoca noastră pe Romanii din sec. II-lea.

Costumul de pânză pe care-l poartă încă și astăzi, este acela al baso-reliefurilor depe Columna lui Traian. Pe de altă parte limba lor nu este altceva decât un dialect italian”. (*Gérando, La Transylvanie et ses habitants 1850*, vol. I, pag. 338—339).

Avem astăzi alte mijloace ca să ne apărăm drepturile: în primul rând forța noastră.

Vom trece deci cu vederea și această problemă și vom arăta asupra căror altor calități sunt de acord străinii.

O însușire a sufletului românesc, recunoscută de mulți străini, este deosebitul respect al tradiției, căruia noi îi vom zice și spirit conservator.

Unii din ei recunosc, firește, această calitate indirect prin observațiile ce le fac, de exemplu, asupra portului, obiceiurilor, limbii, fără o scoatere în evidență specială a ei.

Sunt însă și alții, în ale căror pagini, lucrurile se spun

fără înconjur și în termeni, a căror interpretare nu e deloc îndoelnică.

Vom cita câțiva din aceștia:

Jules Michelet, spune că: „România, dela Traian până în zilele noastre, și-a rămas credincioasă ei însăși, fixă în geniul său primitiv”.

Plin de răbdare și capabil să se adapteze ușor la împrejurări noi, poporul român, deși a fost silit adeseori să se încovoie sub povara împrejurărilor neprielnice, și-a ridicat apoi din nou fruntea sus.

Această rezistență nu poate fi asemuită cu aceia a monumentelor romane, destinate să dăinuiască neînvins în decursul secolelor. „Este mai curând — zice el — rezistența, puternica și mlădioasa rezistență a digurilor de nuele împletite (fascines) de care se sfărâmă oceanul; el ar fi distrus diguri de granit. Fondul acestei rezistențe, nu este întunecata acceptare a răului, tristul fatalism depe celălalt țărm al Dunării, acea moarte a inimii care a sterilizat lumea musulmană, nu, este un principiu viu, dragostea îndărătnică de trecut, duioasa dragoste față de această nenorocită Patrie, pe care o iubește cineva, cu atât mai mult, cu cât e mai nenorocită.

Românii nu o părăsesc niciodată, decât pentru a reveni. El păstrează neschimbat tot ce-i vine dela părinții săi: îmbrăcămintea, moravurile, limba și mai ales marele său nume: acela de Români”. (*Jules Michelet*, *Légendes démocratiques du nord*, Paris 1877, pag. 282).

Cu un an mai înainte, geograful *Elisée Reclus*, minunându-se de faptul că, dela părăsirea Daciei, poporul nostru și-a păstrat tradițiile, limba, credința, ființa lui întregă, în tot timpul năvălirilor barbare, zice:

„În ciuda inundațiilor și a vâlturilor de popoare, cari au acoperit, în diferite epoci, populația Dacilor latinizați, aceștia, grație, fără îndoială, culturii mai înalte pe care o dețineau dela strămoșii lor, și pe care o păstrau în stare latentă, au izbutit totdeauna să iasă la lumină, din potopul în care-i credeați înghițiți”.

Reclus pomenește cu această ocazie, dându-i o ortografie specială, zicătoarea românească: „Romoun no pere!” (*Elisée Reclus, Géographie universelle, I. L'Europe méridionale, Paris, 1876, pag. 247*).

Italianul *Roberto Fava*, care a vizitat Transilvania în timpul procesului memorandumului, arată, ca atâția alții înaintea lui și după el, că îmbrăcămintea de azi a țărănilor noștri, e aceeași cu a Dacilor depe columna lui Traian, iar limba română este vechea limbă latină, puțin modificată.

„Țăranii români, cari, servind în armata austriacă, au fost în garnizoane din Lombardo-Veneția, când era sub stăpânirea Austriei, povesteau, când se întorceau acasă, că au fost într'o țară, unde se vorbește românește, dar o românească puțin stricată”.

Afirmând apoi că multe din obiceiurile noastre: armindenul, banul din deșetul mortului, dansuri ca acela care pare a reprezenta răpirea Sabinelor, (probabil călușarii), sunt de origine veche romana, și că s'au pierdut la celelalte popoare neolatine, *Roberto Fava* exclamă la urmă: „Cât e de puternică tradiția!” (*Roberto Fava, Ricordi rumeni. Parma, 1894, pag. 144*).

Noëlle Roger, vizitează țara noastră în 1914, când Franța urmărea cu interes politica noastră externă și voia să știe spre ce tabără războinică ne vom îndrepta. Ea vorbește, între altele, de serbarea ce a avut loc, în 1914, la mânăstirea Slatina, în Moldova, aproape de granița Bucovinei, cu ocazia *Schimbării la față*.

S'au strâns acolo țărani mulți, și Moldoveni, și Bucovineni.

Este un fel de sărbătorire a înfrățirii celor de același neam, peste granițele artificiale ce-i despart.

„Ei (Bucovinenii) revin în fiecare an la Slatina, cum au revenit părinții lor, cum vor reveni copiii lor.

„Și Românii nu-i consideră ca străini. Toți păstrează și întrețin cu grijă legăturile familiare care-i unesc încă

„Putere a tradiției.... tradiția mai puternică decât frontierele, guvernele și politica”. (*Noëlle Roger, La route de l'Orient, Paris 1914, pag. 129—130*).

Iată-l și pe geograful *De Martonne*, care a studiat în deaproape geografia țării noastre. Chiar în prefața lucrării sale, *La Valachie*, el spune că, studiind viața populației noastre rurale, „etnologul și folkloristul se feliicită că pot încă observa atâtea obiceiuri vechi, păstrate cu o grijă geloasă de Români”. (*Em. de Martonne, la Valachie, Paris 1902, pag. VII*).

Deși găsește în viața agricolă, în general, împrejurări prielnice pentru dezvoltarea spiritului conservator, totuși *De Martonne* nu se poate împiedeca să nu observe mai în deaproape. cum se manifestă la țăranul român acest spirit.

Cercetând obiceiurile românești cu ocazia căsătoriei — începând dela pețit până la rachiul miresei — precum și obiceiurile în legătură cu nașterea și înmormântarea — obiceiuri pe cari el le socotește în bună parte slave — deși ar fi fost mai potrivit să se gândească la fondul comun tracic, căruia îi datorăm probabil și noi, și popoarele balcanice, ceea ce este asemănător în obiceiurile noastre — *de Martonne* scoate următoarele concluzii cu privire la firea Românilor. Este imposibil să nu fii izbit de gustul reprezentației, de un oarecare instinct de mărire (*grandeur*) care se dă pe față în toate amănuntele ceremoniilor nuntii și mai ales în acele nesfârșite orațiuni, în care ginerele este calificat totdeauna drept „tânărul nostru împărat”.

„Acest instinct îi face să dramatizeze totul, simbolul abstract nu este în favoare la Români.

„Totul ia o formă concretă, se împodobește și se înfrumusețează cu episoade variabile.

„Simulacrul răpirii (la nuntă) devine o întreagă dramă, cu mai multe acte. Cuvântul are aici, tot atâta loc, cât și acțiunea. Prolixitatea orașunilor, cântecele, zicerile,

formulele de salutare, care însoțesc toate actele, dovedesc gustul pentru cuvânt.

„Și de fapt, când vrea să iasă din tăcerea sa, nimeni nu e mai vorbăreț, așa zice aproape mai eloquent, decât un țaran valah inteligent.

„Multe tendințe fundamentale ale sufletului românesc, ascuns (voalat) oarecum sub masca neîncrederii, pe care secole de mizerie au pus-o pe chipul țaranului, se dau pe față în zilele de sărbătoare și de veselie și se lasă să fie prinse în obiceiurile antice, atât de credincios păstrate”. (*De Martonne, La Valachie, pag. 270—271*).

Se cuvine acum să facem o observațiune preliminară, înainte de a prezenta ceea ce spune despre Români, Germanul *Albrecht Wirth*. în lucrarea sa „*Der Balkan*”.

Este un fapt neîndoios că poporul nostru a avut și are o mare putere de rezistență, grație căreia nu a putut fi asimilat de alte popoare, asimilându-le el, din contra, pe acestea, așa cum vom vedea mai amănunțit în altă parte.

Deocamdată, vom spune, pe scurt, că această putere de rezistență se datorește, pe de o parte faptului că suntem un popor prolific pe de altă parte unei conștiințe a superiorității noastre conștiință nemanifestată în afară cu emfază — care ne-a dat putința să nu fim covârșiți sufletește de stăpânitorii trecători.

Este neîndoios însă, că ne-am apărât ființa națională, prin păstrarea fără știrbire a limbii, credinței, obiceiurilor noastre de tot felul.

Acesta e spiritul nostru conservator, la care se referă și străinii, chiar când nu vorbesc direct de el.

În sensul acesta trebuie deci să înțelegem pasajul care urmează:

„Poporul român e cel mai dârz depe pământ. Chiar mai dârz decât copiii lui Israel. Evreii au fost totdeauna, însă României, dispăruseră timp de 8—9 secole.

„Dispăruseră ca unele pâraie din munții Jura și Karst, care merg kilometri întregi pe sub pământ.... Deodată

însă, în sec. XIII reapar Români, și de data asta, pentru totdeauna!

„De atunci s'au întins ca un val mare de apă, producând o revărsare fără margini. Trăesc pe lângă țara lor, încă în cinci țări străine, însă niciun popor n'a fost în stare să-i apese până la distrugere.

„Dimpotrivă, ei dau de lucru asupritorilor lor. Aceasta au observat-o mai cu seamă Ungurii, pe urmă au simțit-o Rușii și Slavii de sud. În 1913, au sărit în ajutorul Românilor peste 4.000 de frați din Ungaria.

„Români au suferit mult sub dominațiunea Ungurilor, dar, în fine, s'au recules și au purces să hotărască și ei despre soarta lor. Din păcate, suferim și noi Germanii, deoarece a început o ușoară românizare a satelor.

„Tot așa de puțin au fost Rușii în stare să rusifice pe Români din Basarabia. Simțământul că fac una cu frații lor din Regatul liber, este mai viu ca oricând. Și dorința de a fi iarăși uniți, a rămas tot așa de puternică. Tot așa au simțit Bulgarii îndârjirea Românilor și a verilor lor (Cuțo-Valahii)...

„Având în vedere că elementul românesc se întinde și cuprinde în jurul lui totul, ca focul, este foarte posibil, ca în viitor, să se întindă teritoriul României Mari, chiar peste Slavii de sud". (Cf. Un istoriograf german despre forța de rezistență și expansiunea Românilor, de *D-na Maria General Olteanu* în ziarul *Universul* din 2 Dec. 1938).

Vorbind despre năvălirile diferitelor neamuri în țara noastră, *Lucien Romier* nu se poate împiedeca să mărturisească, că acestea n'au alterat aproape de loc caracterul primitiv al poporului și unitatea sa.

Românul „înfățișează pretutindeni, în părțile esențiale, o fizionomie asemănătoare, vorbește pretutindeni o limbă în care domină supraviețuirile (les survivances) romane, conservă obiceiuri și costume a căror formă, în părțile principale, pare că nu s'a schimbat de 2.000 de ani sau

mai mult". (*Lucien Romier*, *Le carrefour des empires morts*, pag. 202—203).

Explicarea acestui spirit conservator o găsește pe bună dreptate Romier în faptul că Românii au avut o civilizație foarte veche și că au fost siliți de împrejurările istorice să ducă mai târziu o viață sătească și pastorală, „alcătuită din fraternitate primitivă, din poezie și din privațiuni, fără legătură morală cu clase superioare și fără dependență față de o erarhie educatoare și stabilă.

„Redevenit primitiv, după ce primise pecetea unei civilizații, țăranul din Carpați nu e de loc barbar. Tovarăș al naturii el nu e nici bătăran, nici greoi (lourd)...

„El sosește la întâlnirile cu lumea modernă, cu curiozitatea unei ființe noi, care se desprinde ușor de amintirea unui trecut foarte simplu, cu ochii și imaginația gata de entuziasm, neavând altă salvare decât tradiția unui vechi rafinament de maniere, iar pentru rest lipsit de experiență" (*L. Romier*, op. cit., pag. 216).

Și, ca o întărire a celor afirmate, L. Romier ne dă cazul satelor Apșa de Sus și Apșa de Jos, rătăcite printre Ruteni, în Carpații Nordici.

Aceste sate, „formează — zice el — vârful cel mai depărtat al românismului, printre populațiunile de origine și limbă slavă”.

Românii sunt aici de o rasă viguroasă, ceea ce se vedește și prin marele număr de bătrâni.

Deși înconjurați și amenințați în existența lor națională de întreita presiune a Slavilor, Ungurilor și Germanilor, acești Români „sunt înfipti, fără puțință de zdruncinare într'o tradiție, care-i face solidari unii cu alții, cum ar fi membrii unui trib atacat”.

Totul în acest sat, arată voința de a dura.

„Biserica e construită din bucăți de lemn, dintre care unele au fost așezate la locul lor, acum patru secole" (*L. Romier*, op. cit., pag. 123—124).

Bella Bartok, care cunoaște în deaproape muzica noastră populară, afirmă că și în acest domeniu se vedește

spiritul conservator al poporului român. „Dintre toate popoarele din Ungaria, zice el, Românii sunt aceia cari au păstrat mai neatinsă forma primitivă a muzicii lor”.

Particularitățile ei sunt acestea: Mai întâi arhaismul. „Muzica populară românească, și mai ales melodiile vocale arată întotdeauna un caracter arhaic”.

Lucrul „s’ar putea explica, în parte, prin tendințele conservatoare ale populației din satele românești”. (Cf. S. Mehedinți, Ce e Transilvania, pag. 79).

Aceiași recunoaștere o găsim și la filosoful german, *Keyserling*, care prezintă unele aprecieri juste, asupra sufletului românesc, alături de unele erori grosolane.

Unul dintre caracterele fundamentale ale sufletului românesc, este după el, *lirismul*.

El socotește pe Sârbi, Bulgari, Albanezi „de o sălbăticie, nu numai vădită, ... chiar esențială”.

Apoi adaugă: „Tensiunea dintre aceste popoare sălbatice, cu Grecii intelectuali, Turcii superiori, și Românii lirici, ajunge cu prisosință ca să creieze un tot exploziv, în gradul cel mai înalt”. (*Keyserling*, Analyse spectrale de l’Europe, pag. 299).

Căutând explicația lirismului românesc, *Keyserling* socotește că în mod greșit s’ar socoti acesta ca o rămășiță a influenței sufletului slav. „Aici este, fără îndoială, zice el, ceva specific românesc și „după toată probabilitatea, aici se perpetuează o vie tradiție traco-scită, tot așa cum țesătura scoarțelor moderne românești amintește mai mult ca orice, modèle scitice”. (*Keyserling*, op. cit., pag. 302—303).

Vecinii noștri Ungurii au obiceiul să vorbească de cultura lor *milenară*. Ei uită că această cultură nu e produsă de poporul lor, ci e cultură germană, dar mai ales și în primul rând cultură latină, împrumutată prin biserica catolică și în bună parte deformată conform tendințelor lor ereditare.

Noi putem însă vorbi de o cultură *multimilenară*, fiind-

că dăinuim de multe mii de ani pe acest pământ și ne-am format un suflet propriu al nostru și o cultură a noastră, care se manifestă prin trăsături proprii originale.

Una din caracteristicile acestei culturi este ospitalitatea noastră. Ca să nu se spună că ne laudăm, așa cum și Ungurii se laudă cu însușiri pe care nu le au, vom prezenta în cele ce urmează mărturii străine, care nu pot fi bănuite de parțialitate.

Vom vedea că sunt destul de numeroși aceia care laudă — uneori foarte mult — această calitate, arătându-și chiar recunoștința față de felul cum au fost întâmpinați de Români. Sunt însă și din aceia — prea puțini la număr de altfel — cari folosindu-se de ospitalitatea românească, n'au găsit de spus mai târziu decât vorbe de ocară despre noi, dovedind prin aceasta în afară de nedelicatețe și o neînțelegere grosolană a sufletului nostru național ¹⁾

La începutul secolului al XVII-lea, negustorul italian *Tomaso Albertini*, care călătorește în Moldova pe timpul domniei lui Ștefan Tomșa, mărturisește că „domnitorul putea trimite în gazdă la oricine pe călătorii străini și că aceștia erau bine primiți de locuitori, care erau foarte ospitalieri. (*N. Iorga, Istoria Românilor prin călători, vol. I, pag. 216*).

Bandini, un misionar catolic venit în prima jumătate a sec. al XVII-lea să constate în ce stare se găsea catolicismul în țările române, este primit cu multă bunăvoință de Matei Basarab, care îi dă și tain: pâine, vin, carne, lumânări, fân și ovăz. Bandini merge și în Moldova. La Bacău, unde se află o biserică dărăpănată și o casă parohială pustie — dovadă că propaganda catolică nu găsea aici teren prielnic — Bandini constată „aceeași aplicare ospitalieră pe care toți călătorii o observă la Români în

1) Numele dat Mării Negre în antichitate de Pontus Euxinus (în grecește euxeños — iubitor de streini) pare a dovedi existența unui simț ospitalier încă de la vechile populațiuni tracice de pe malul acestei mări.

general; locuitorii ies înaintea episcopului străin cu miere, ouă, pâine, ovăz pentru cai". (*N. Iorga*, op. cit., vol. I, p. 246).

Mărturisirea lui *Paul din Alea* însoțitorul prin țările noastre al Patriarhului Macarie din Antiohia, pare a contrazice cele de mai sus. El se plânge că nu au fost primiți cum se cuvine de Matei Basarab, bătrân gârbovit. ajuns aproape de stărsitul vieții în acea vreme. N. Iorga crede însă că aceasta se poate explica, între altele, și prin faptul că mosafirii veneau din Moldova lui Vasile Lupu, vrășmașul său, care îi primise de altfel foarte bine. (*N. Iorga*, op. cit., vol. I, pag. 276).

Să amintim și pe *Del Chiaro* adus în Muntenia ca secretar al lui Brâncoveanu în anul 1709.

Pomenind de cazurile cu totul izolate, când cei ce se îmbată prin cârciumi sunt uneori jefuiți, *Del Chiaro* adaugă: „trebuie să recunoaștem că Valahii sunt iubitori de străini, ospitalieri și vrednici de laudă. Spuneam mai sus că în Valahia nu se găsesc ospătării; totuși când un străin ajunge noaptea la vreo crâsmă de țară, de obicei un bordei, gazda îi cedează bucuros patul, îl ospătează cu ce are, îngrijește de caii săi și la urmă se mulțumește cu plata pentru vin și fân, fără a pretinde ceva pentru găzduire. Dacă sosește un strein în vreun oraș, și mai ales în București, e primit cu multă curtoazie, după importanța sa, chiar când nu posedă scrisori de recomandație. E găzduit fără plată, iar dacă rămâne pentru un timp mai lung și e cunoscător al uneia din limbile, italiană, latină, germană etc. găsește loc la vreun boier pentru instrucțiunea fiilor săi...". (*Anton Maria del Chiaro Fiorentino*, *Revoluțiile Valahiei*, trad. rom. de S. Cris-Cristian, Iași 1929, pag. 18—19).

Ungurul *De Tott*, care trece pe la noi în timpul domniei fanariot Calimachi (1767) și care se pare că a spus multe rele despre Români, arată între altele cum orașul Botoșani, prin care a trecut tocmai când era gata să înceapă războiul între Ruși și Turci, era ocupat de sălba-

tecii ieniceri, care săvârșeau în oraș cele mai mari abuzuri și nemernicii. De aceea cea mai mare parte din populație părăsise orașul. Cu toate acestea boerul, în a cărui casă trebuia să fie găzduit călătorul ungar, s'a întors în oraș înfruntând orce pericol, numai ca să-și îngrijească oaspetele. (*N. Iorga*, op. cit. vol. II, pag. 162).

Francezul *Carra* înainte de a fi ghilotinat ca revoluționar în țara sa, a trecut pe la noi și a scris o carte despre Români, vorbind rău de boeri. Pomenind astfel despre hora jucată de aceștia spune :

„Mărturisesc că de când am văzut acest nou fel de dans, am stat mereu la îndoială dacă Moldovenii i-au învățat pe urși să danseze, sau dacă nu cumva urșii i-au învățat pe Moldoveni aceasta". (*Carra*, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Jassy 1777, p. 174—175). Acest autor nu poate totuși să nu mărturisească, vorbind de poporul român, că „caracterul Muntenilor este în general mai vesel decât al Moldovenilor; ei au mai mult spirit și curaj; dar se poate spune de ambele națiuni că nu sunt înclinate nici spre furt, nici spre omor; ele practică chiar ospitalitatea cu un fel de satisfacție...". (*Carra*, op. cit., pag. 214).

Englezoaica *Lady Craven* este primită cu multă curtenie în 1786 la Curtea Domnitorului fanariot Nicolae Mavrogheni. Ea recunoaște însă ceva mai însemnat pentru noi și anume că în timpul călătoriei sale prin țară a găsit pretutindeni oameni cari i-au venit în ajutor ori de câte ori întâmpina greutăți de trecere pe drumurile primitive de atunci. „Ar fi, mărturisește ea, foarte greu să aflî pe lume un colț mai agreabil decât acesta". (*N. Iorga*, op. cit., vol. II, p. 202).

Emigrantul francez *Salaberry* a văzut Oltenia în 1791, sub ocupația austriacă. A întâmpinat și el mari greutăți în călătoria sa, din pricina drumurilor. Pretutindeni însă i-au venit în ajutor țărani români „bunii români", cum le zice el. Și făceau aceasta cu bunăvoință fără a primi nici o plată. (*N. Iorga*, op. cit., vol. II, p. 207—208).

Contele D'Hauterive, care apără cu multă căldură pe țărani moldoveni de învinuirea că sunt leneși, șireți și altele de acest fel, exclamă la un moment dat: „Iată cum sunt Moldovenii și, pe lângă hărnicia aceasta, care se potrivește cu împrejurările, ei au și o răbdare fără margini pentru suferințele ce nu se pot înlătura, o veselie statornică în sărăcie și însușiri casnice, care aduc mulțumire în această sărăcie.

Nici un popor nu este mai primitor de oaspeți...”. (*Comte d'Hauterive*, Memoriu despre starea Moldovei, trad. română, ediția Academiei, p. 87).

Von Renner trimis extraordinar al țarului la Poartă, care își publică notele de călătorie în 1793, observă, în data ce trece Nistrul la Criuleni, că țărani moldoveni sunt foarte primitori și că nu acceptă decât cu multă greutate o răsplată a serviciilor aduse. (*N. Iorga*, op. cit., vol. II, p. 219).

Caraczay ofițer ungar, spune într-o lucrare pe care a publicat-o în 1812 despre țările române că „în general lumea aici este foarte ospitalieră: poți intra în casa celui mai mare boer și, chiar dacă nu știe cine ești, te adăpostește fără măcar să întrebe cum ți-e numele” (*N. Iorga*, op. cit. vol. II, p. 215).

Îndatăce trece Dunărea la noi, venind din Bulgaria de azi, englezul *Robert Kor Porter*, constată o mare deosebire între felul cum a fost primit dincolo și dincoace de Dunăre, unde poporul de jos era foarte amabil. Pretutindeni apoi în Muntenia și Moldova el este așa de bine primit, încât califică purtarea Românilor drept o „splendidă ospitalitate”. (*N. Iorga*, op. cit., vol. III, pag. 91).

Un medic german *Zucker* a tipărit în 1834 o lucrare asupra Basarabiei, pe care a cunoscut-o deaproape. Afirmă și el că e greșită părerea aceloră, care cred că numai de teama biciului călătorul poate găsi adăpost și hrană la țărani. Nu se poate contesta că și fără amenințări și pedepse se poate găsi bună primire la Moldovenii de orice-

stare socială, la cari bucuria de oaspeți e o deosebită însușire". (*N. Iorga*, op. cit., vol. III, p. 105).

Demidoff rămânând câțva timp (1849) în București — în trecerea sa din Apus spre Rusia și fiind primit cu multă atenție de domnitor și de înalta societate bucureșteană spune: „Așa era existența noastră la București: plăceri, vizite, adunări mereu ospitaliere, observațiuni clare și vioaie asupra a tot ce isbea spiritul nostru și privirile noastre. Toți se întreceau din toate părțile să ne faca cele mai bune servicii; oamenii cei mai iluștri și cei mai onorabili din acest bun oraș ni se puneau la dispoziție, spre a mări profitul nostru (notre butin) de călători și nu s'ar fi putut mai bine folosi cele cinci zile prea repede scurse". (*Demidoff*, *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée, la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Paris 1840, pag. 143—144).

De altfel *Demidoff*, vorbind despre oaspeții care drept recunoștință ne-au batjocorit mai târziu, spune: „Și în această privință fie-ne permis să spunem aici cu ce penibil sentiment am văzut pe unii călători, primiți, cum am fost primiți și noi, cu acea binevoitoare ospitalitate, care își desvăluie sufletul cu atâta sinceritate (se livre avec tant d'abandon) străinului, pe care îl înconjoară cu atenție și pe care îl sărbătorește scriind la întoarcerea lor dări de seamă atât de aspre și care atât de repede uită obiceiurile blânde și politicoase ale gazdelor lor". (*Demidoff*, op. cit., pag. 134—135).

Despre nerecunoștința acestor străini față de ospitalitatea ce-i întâmpină în țările române vorbește și *Kotzebue*, făcând portretul lui Hieronimus Kreidemann, prusian adus de boerul Vranceanu, la moșia sa Bursuceni pentru educația copiilor săi.

Intr'o convorbire a lui Kreidemann cu Lascar Viorescu, acesta din urmă îl întreabă pe prusian, care se plânge că a părăsit Berlinul și-și amărăște zilele la Bursuceni:

— „Ați fost silit să veniți aici Domnule Kreidemann?”

— „Silit? Asta nu, știi D-ta. Dar tot e a dracului deose-

bire între Berlin și Bursuceni. Nu-i biliard, nu-i bere cumsecade, e țară sărăcăcioasă Moldova și de mult așa fi lăsat toate în plata lui Dumnezeu dacă....

— „Dacă pământul mănos n'ar produce galbeni fără să-i semeni", urmă Lascar.

Din păcate adaugă Kotzebue nu e rar felul acesta de a vorbi din partea străinilor; ei uită că acasă au trăit poate în cea mai mare sărăcie. Abia s'au înfiripat în Moldova și îi apucă ambiția; ei spun mojiicii despre oameni și țară și cu cât se îmbogățește unul mai mult, cu atât îi sunt și expresiile mai grosolane. Fără îndoială sunt și mulți care fac excepție și recunosc cu ce dragoste i-a primit Moldova în sânul ei. (*W. de Kotzebue*, Lascar Viorescu, pag. 139—140, traducere românească).

Acel care într'adevăr a dedicat în opera sa un fel de imn ospitalității românești, este contele francez *Gérando*. Vorbînd de spiritul ospitalier al Românilor din munții Apuseni, el adaugă: „Am văzut în drumul nostru prinsă de un arbore, un fel de firidă (niche) construită din lemn. Pe partea dinainte se găseau două vase; în fund deabia se distingea o Maica Domnului zugrăvită grosolan. Locul era pustiu, nimeni nu trecea, unul din aceste vase era încă plin cu apă, celălalt era gol. Cine le așezase acolo? Nu știam pentru cine fuseseră umplute? pentru mine dacă așa fi vrut. Când am străbătut acești munți călare, am întâlnit adeseori vase de acestea. Intr'o zi în mai puțin de două ore, am numărat 11 vase puse sub arbori de mâini necunoscute și din cari așa fi putut să-mi potolesc setea. În fiecare dimineață Valahii se duc să le umple pentru călătorul care va trece în cursul zilei și care poate fi un vrășmaș. Orice imputări ar fi în drept cineva să facă Valahilor, trebuie să le iertăm multe unor oameni, care practică acest obicei mișcător și pios". (*Gérando, Voyage dans la Transylvanie*, vol. I, p. 277).

„Ori cât de săraci ar fi ei, zice acest strein mai departe, nu refuză unuia mai sărac jumătate din ceapa și mămliga lor. Cea mai mare plăcere pe care un senior le-o poate

face, după aceia de a le vorbi românește, este să guste din mămăliga lor...". (*Gérando*, op. cit., vol. I, pag. 330).

Este interesant acum să vedem ce spune acest călător, despre ospitalitatea ungurească. Arătând cum la conacurile și castelele ungurești, oricine vine este primit bine, acest francez, ginere de conte unguresc, adaugă spre a plăcea nobililor unguri: „S'ar putea crede (și noi știm că așa este N. R.), că nevoia singură produce această ospitalitate. Cutare primește azi un oaspete, de care la rândul său va fi primit mâine. Acestea sunt schimburi de politețe foarte naturale, într'o țară unde toată lumea se cunoaște și trăește în belșug, dar toate aceste obiceiuri nu sunt numai rezultatul situației: ele sunt înăscute în poporul care este, poate, cel mai ospitalier dintre toate popoarele". (*Gérando*, op. cit., vol. I, p. 395).

Câtă deosebire de ton față de ce a spus mai sus despre Românii disprețuiți de Unguri!

Iată acum și ce afirmă *Gérando* despre ospitalitatea săsească, în legătură cu faptul că în caz de cotropire a țării seniorii unguri și țăranii lor valahi își găseau refugiul în cetățile întărite ale Sașilor: „Este adevărat că ei (Ungurii și Românii) plăteau foarte scump aceste aziluri. Un decret al lui Leopold din 1693 recomandă generozitate Sașilor și le interzice să taxeze așa de scump dreptul de ospitalitate". (*Gérando*, op. cit., vol. II, pag. 11).

Afirmația lui *Gérando* că la țăranii români din Transilvania se găsesc manifestări de ospitalitate ca la nici un alt popor, este confirmată de romancierul ungar *Nicolaie Josika*. Deși luptător în primele rânduri ale revoltaților unguri, care cereau anexarea Transilvaniei la Ungaria în 1848, deși deci vrășmaș neîmpăcat al Românilor, mai ales al conducătorilor lor, care i-au îndemnat să se revolte contra Ungurilor, *Josika* nu se poate împiedica să nu recunoască anumite calități țăranilor ardeleni. El zice: „Pe marginea drumului și pe străzile înguste ale satului, ici și colo, pe câte o scândură, este o doniță sau o cană de pământ și uneori și câte o bucată de pâine sau fructe:

bunii locuitori (români) le așează acolo pentru drumeții osteniți și însetați și le numesc *pomană*. Europa burgheză și de inimă bună. Cine a văzut cămile acestea și a gustat din pâine, ar mai putea oare gândi că acest popor bea ca tigrul sângele compatrioților săi și pentru pâinea pământului liber îi ucide cu pietre și îi arde de vii? Nu acuzați poporul! Răspunderea e a hienelor sângeroase care au răscolit patimile". (*Avram P. Todor, Romancierul maghiar Nicolae Josika și României, în Preocupări literare, Anul V, No. 11, 1940*).

H. Desprez venind dela Pesta prin Transilvania în preajma anului 1850, trece în Muntenia prin Turnul Roșu. Recunoaște și acesta ospitalitatea noastră în următorii termeni: „Intrând în Principate fără precauțiuni și fără sprijin, eram silit să trăiesc din pomana (pitance) țăranilor valahi și drept orice han mă adăposteam seara în colibele lor informe, împărțeam deci cu ei tradiționala mămăligă și paturile lor de scânduri rău încheiate, acoperite uneori cu paie și de cele mai multe ori cu o singură rogojină de papură. Eram sărbătorit din toată inima de gazdele mele, care se grăbeau totdeauna să fie plăcute unui *Wlask* din occident și, dacă se întâmpla să fie pe acolo vre-un țigan cu vioara, mă puteam aștepta la dansuri pitorești și vesele". (*H. Desprez, La Moldo-Valachie et le mouvement roumain, extras probabil din Revue des deux mondes, Tome XXI/185...*).

Dr. Camille Allard a vizitat Dobrogea în timpul când era provincie turcească, ca medic al unei echipe de lucrători cari, sub conducerea a doi ingineri francezi trebuiau să construiască în timpul războiului Crimeei un drum, dela Dunăre la Marea Neagră. Comuna Rasova depe țărmul Dunării, despre care vorbește el la un moment dat este pustiită de năvălirile succesive ale Rușilor și bașibuzucilor turci. României sunt singurii care nu-și părăsesc gospodăriile. Intr'o noapte au năvălit și lupii în sat. A urmat o luptă între aceste fiare și câinii locuitorilor. A

doua zi Allard și însoțitorii lui n'au găsit să mănânce decât animale și păsări rănite sau omorîte în luptă. „Bună valahi, adaugă el, n'ar fi avut niciodată inima să omoare un bou sau o vacă în plină sănătate“. În schimb le-au oferit totdeauna pește și cegă din belșug. Populația românească a fost foarte ospitalieră cu ei, mai ales când s'au convins că nu sunt păgâni. (*Camille Allard, Souvenirs d'Orient, la Dobroutscha, publicată în Le Correspondant din 25 Oct. 1858 și 25 Dec. 1858*).

Marele istoric francez Jules Michelet, care a apărat în timpul său cu atâta entuziasm cauza Românilor — popor puțin cunoscut atunci în Apus — vorbește în termeni aproape ditirambici despre ospitalitatea lor: „Ospitalitatea lor, plină de dragoste (aimable) zise el, primește, caută, previne pe necunoscut. În mai multe ținuturi românești ei au indiușătorul obicei de a așeza în marginea drumurilor vase pline cu apă pentru călătorii ce ar putea trece pe acolo. Intră în acea colibă. O femeie frumoasă, care toarce te întâmpină, te salută grațios în fermecătorul său limbaj antic. Ea părăsește totul, se grăbește, te primește cum ar primi pe o fiică, pe o soră, pe fratele ei drag la înapoere. Ea aleargă la fântână și după obiceiuri vechi îți oferă apă neînceptă, apă curată neatinsă de nici o mână. După ce ți-ai spălat mâinile, îți dă să te ștergi cu acea pânză strălucitoare de fluturi de aur (paillettes) pe care a țesut-o pentru nunta ei, spre a împodobi gâtul celui pe care îl iubea. Ea oferă tot ce are, cea mai bună smântână, fructele păstrate pentru un fiu absent; străinul este ceva mai mult: este trimisul lui Dumnezeu. (*Jules Michelet, Légendes démocratiques du nord, 1877, p. 284*).

Kotzebue spune în romanul său *Lascar Viorescu* vorbind de primirea musafirilor într'o casă boierească: „Pe divan se face așternutul așa de ușor ca în pat, cu atât mai lesne cu cât mosafirul își aduce foarte des așternutul cu dânsul; numărul mosafirilor n'ar putea deci neliniști pe stăpâna casei decât atunci, când n'ar mai ajunge

nenumăratele divanuri din toate odăile. Ba chiar și atunci se găsește leac: mi s'a întâmplat să dorm odată pe o ușe scoasă din țâțâni, așezată pe două scaune și acoperită cu o saltea și îmi aduc încă adeseori aminte de seara plăcută urmată de cea mai întăritoare odihnă pe acel culcuș improvizat. Tocmai în felul acesta neașteptat și străin, așa în afară de obiceiurile Europei civilizate, stă deosebitul farmec care leagă așa de puternic de Moldova pe oricine e în stare să primească asemenea impresie". (*Kotzebue*, Lascar Viorescu, pag. 130—131).

Iar în altă parte, vorbind de felul cum e cineva primit și ospătat de Moldoveni, zice: „Nici că se socotește dinainte câți oameni au să șadă la masă; cine se află într'o casă la vremea mâncării, este poftit la masă cu mare prietenie. Se zice că sunt țări care nu seamănă cu Moldova în această privință și unde se așteaptă plecarea mușafirului, chiar cu riscul de a lăsa ciorba să se răcească". (Op. cit., pag. 46).

Aproape tot așa de entusiast se exprimă italianul *Roberto Fava*: „Un țăran, oricât de sărac, nu stă la îndoială să-și împartă mămăliga, care e polenta noastră, cu un alt țăran. Un călător, surprins de noapte, bate la prima colibă, pe care o întâlnește în cale și e sigur că va găsi adăpost și primire cordială. În marginea unei străzi singuratice învecinată cu o imensă pădure de pini, văzui odată o piatră scobită mult, care forma un fel de peșteră. În fund deabia se distingea o Maica Domnului, zugrăvită grosolan și în față erau așezate două vase frumoase pline cu apă. Avui apoi ocaziunea de a vedea alte vase la fel atârinate uneori de ramurile cele mai joase ale unui copac, alteleori așezate în scorbura unui trunchiu. Cerând lămuriri asupra acestui lucru, aflai că acele vase sunt așezate acolo de țărani români și sunt umplute în fiecare dimineață pentru călătorul însetat, care va trece în timpul zilei. Poate să fie ceva mai frumos, mai mișcător, mai nobil (di piu poeticamente gentile)?

„Cei bogați, afară de vasele pline cu apă, pun și pâine

și dau acestui obicei, caritabil, numele de pomană (pentru moși-mani), deoarece o tradiție străveche spune că ajutând în acest chip pe cei vii, ești sigur că propriii tăi morți nu suferă pe lumea cealaltă, nici de foame, nici de sete. Un alt obicei peste măsură de nobil (squisitamente gentile) mă izbi: acela al fetelor, care în piețe și în târguri se învârtesc prin mulțime, purtând unul din acele grațioase vase de formă etruscă (ulcioare) ce sunt încă folosite în acea țară și oferă de băut celor cărora le e sete". (*Roberto Fava, Ricordi rumeni, Parma 1894, p. 135*).

Scriitorul german *Hans Carossa*, care ca medic al unei trupe germane a cunoscut poporul nostru în timpul războiului de întregire, spune: „Am cunoscut atunci în acel timp de grele încercări poporul român. Am cunoscut poate mai mult din ființa sa, decât ași fi putut cunoaște colindând țara în timpuri liniștite ca simplu călător. M'a impresionat adânc eroismul, abnegația și puterea de jertfă a soldatului român. Dar ceea ce m'a mișcat și mai mult a fost bunătatea și ospitalitatea românească; acestea sunt cu adevărat proverbiale. N'am cunoscut încă un neam atât de ospitalier ca cel românesc". (Cf. *Simeon Mehedinți, Creștinismul românesc, pag. 26*).

Noëlle Roger, scriitoarea elvețiană, afirmă că ori de câte ori, în peregrinările sale prin țara noastră, a fost nevoită să ceară ospitalitate țăranilor români, aceștia i-au dat-o bucuros. „Se deschidea, zice ea, pentru străini „casa mare" (la belle chambre) aceea care nu se ocupă decât în ocazii mari. În general țăranul și familia sa dorm înveliți cu rogojini (?) pe lavițele înguste de scânduri din camera vecină sau jos pe pământul bătătorit, lăsând gol patul de care sunt mândri: un pat foarte înalt împodobit cu dantele și tivele (contre pointes) făcute cu iglița. Scoarțe țesute acoperă pereții și pământul. Ni se aducea apă, ștergere brodate, și dacă bieții oameni nu se gândeau să aștearnă cearceafuri curate, apoi ei nu știau că acești călători atât de rari în acele sate depărtate, aveau o manie

ășa de ciudată". (*Noëlle Roger, La route de l'orient 1914*, pag. 106—107).

În legătură cu ajutorul ce i s'a dat dela Domeniul Regal din Mălini spre a ajunge la Vatra Dornei, după ce i se stricase în drum trăsura, Noëlle Roger exclamă: „Ospitalitatea Majestății Sale este citată chiar în această țară, unde toți, dela boer până la cel mai sărac țăran, sunt ospitalieri". (*Noëlle Roger, op. cit.*, pag. 133).

Poetul francez *Jean Richepin* face într'una din conferințele ținute la Paris în favoarea României cu ocazia încheerii păcii dela Versailles din 1918, această afirmație, curioasă la prima înfățișare, despre țigani, confirmând astfel reputația noastră de popor ospitalier: „Acești eterni nomazi, care nu se opresc nicăeri, s'au oprit totuși în România, așa de bine s'au simțit aici și s'au oprit până într'atât, încât au uitat limba lor și au scris, ba nu, au făcut cantece românești. Este singurul exemplu de țigani cari, străbătând lumea întreagă, au uitat limba lor misterioasă și au vorbit limba țării în care se opriseră. Cred că nu există în lume un succes de simpatie atât de mare ca acesta. Succes tot atât de mare ca și cum ai ajunge să îmblânzești un lup, sau să iei un vultur pe vârful degetului și să-l faci să cânte ca o privighetoare. Ei bine, aceasta au făcut-o Români prin bunătatea lor, prin duiosia lor". (*J. Richepin, L'âme roumaine* în volumul *la Roumanie*, bibliothèque de l'union française dirigée par Paul Gaultier. Paris, pag. 136—137).

Dintre călătorii care ne-au cunoscut mai bine după războiu să cităm pe *Lucien Romier*. Ajungând în Așa de Jos în colțul depărtat al Carpaților Nordici, acest scriitor este invitat să asiste seara la o nuntă țărănească. „Deși turburam, zice el, umila lor serbare, ei (țăranii) ne arată o deferență plină de farmec. Regăsesc în ei acel amestec seducător de simplitate primitivă și de politeță față de străini, care e semnul distinctiv al poporului din Carpați". (*Lucien Romier, Le carrefour des empires morts 1931*, pag. 124—125).

În Basarabia caracterul prietenos și ospitalier pare a dispărea — desigur, zicem noi, sub influența trecutei asuprii rusești. „Pe o colină, spune Romier, din timp în timp, casele unui sat. Viața nu e absentă. Țăranii merg la culturile lor în căruță sau călare. Alții ară. Niște femei încep să culeagă porumbul. Nici un strigăt, nici o vorbă, nici un surâs, nici un gest inutil, liniște, o fire rezervată, neîncrezătoare sau rece. Mașina noastră a trebuit să provoace curiozitate, ba chiar nerăbdare. Nici un semn de emoție (émoi) nu apare, când întâlnim un om în căruță sau călare; el o ia peste câmp pentru a ne ceda locul cu aceeași indiferență cu care s'ar depărta de un arbore sau de o piatră. Nimeni nu salută. Deabia suntem priviți și, îndată ce noi privim pe cineva, el își îndreaptă privirea în altă parte. Nimic nu amintește curtoazia expansivă și manierată a provinciilor dunărene, nici graba binevoitoare a colinelor, nici seninătatea puțin cam tristă a oamenilor dela munte” (*L. Romier, op. cit., pag. 171—172*).

Cu mica rezervă pe care o face în rândurile următoare *Georges Oudard* recunoaște și el spiritul ospitalier al țăranului român: „Țăranul nostru, ne-a mărturisit răsând un amic din București, este singurul senin și autentic din România. Du-te și vorbește cu el”.

„Sfatul e greu de urmat. Omul dela țară pretutindeni neîncrezător, nu-și desvăluie sufletul (ne se livre) nicăeri unui necunoscut, deși aici, în mod generos, el vă deschide casa și vă oferă un loc la masa sa, fără să vă întrebe măcar de nume. Cel puțin ți-e posibil să încerci a observa obiceiurile sale, a căror origine se pierde adesea în noaptea vremurilor”. (*Georges Oudard, Portrait dela Roumanie 1935, pag. 18*).

Și spre a vedea cum noi Românii suntem adeseori vinovați că străinii cunosc rău poporul nostru, să arătăm acum la sfârșit, ce spune despre ospitalitatea românească *Paul Morand*, care a vizitat Bucureștii prin 1935. El este condus până și la zahana și la localul de noapte de pe vremuri al lui Mitică Dona de lângă fosta hală de pește

din Piața-Mare, de un oarecâre „Ghitza” și de un oarecare „Démètre”, preinși români autentici, care îi dau informațiuni adeseori superficiale despre o viață a petrecăreților noștri din București — viață care nu este a noastră a celor mulți. Despre ospitalitatea noastră iată ce informații îi dă lui Paul Morand românul „Ghitza”: „Mosaafir este un cuvânt turcesc care însemnează: oaspete invitat; cititorii bietului Istrate n’au uitat desigur pe mosafirii Kirei Kiralina: trei sferturi din orientali sunt mosafiri și mănâncă la mesele întinse ale ultimului sfert — care are mijloace de a plăti ospățul (tot așa e și la noi, dar cum Statul e cel ce invită, faptul e mai puțin vesel)”. (Paul Morand, Bucurest, pag. 248).

Doar un ciocoi incult, care nu cunoaște nimic din viața țaranului și din trecutul poporului nostru și care își reduce orizontul la viața de noapte a Bucureștilor, poate vorbi așa cum n’a vorbit de altfel nici un străin despre ospitalitatea noastră.

Este poporul român religios? Care sunt caracterele distinctive ale religiozității lui și cum se manifestă ele? Unii din străinii, care ne-au cunoscut mai deaproape, au căutat să dea un răspuns mai mult sau mai puțin înlemeiat întrebării acesteia. Rămânând să analizăm problema și noi mai târziu, așa cum o vedem, ne vom mulțumi acum să transcriem o parte din părerile cele mai interesante ale străinilor.

După *Wilkinson*, religiozitatea Românilor constă în spovedanii, grijanii și respectarea riguroasă a numeroaselor sărbători ale bisericii ortodoxe. „Poporul, zice el, e intim convins, că exacta respectare a acestor practice ajunge pentru a expia crimele cele mai neauzite, mai ales după iertarea confesorului, care se obține în multe cazuri cu bani. Trebuie deasemenea ca (credinciosul) să asiste de cu vreme la serviciul divin duminicile și în celelalte zile de sărbătoare și, de trei sau patru ori pe zi, în săptămâna patimilor; semnele de cucernicie consistă în a face cruci,

a se apleca înaintea icoanelor, a le săruta și a aprinde o lumânare înaintea unui sfânt favorit. Când se citește Evanghelia, e ascultată cu indiferență și neatenție; se obișnuiește puțin predica". (*Wilkinson, Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie, Paris 1821, p. 137, 138*).

Raicevich la rândul lui spune în capitolul 22 al lucrării sale: „Punctul principal și acela în care ei (Românii) fac să consiste religia, este de a observa în cursul anului patru posturi foarte aspre, cu privire la calitate, dar nu și la cantitatea alimentelor și de a posti două zile pe săptămână". (*Raicevich, Voyage en Valachie et en Moldavie, Paris 1822, p. 128*).

Démidoff afirmă că religia creștină ortodoxă nu are o mare influență asupra sufletului Românilor. Ei respectă însă cu multă scrupulozitate formele exterioare ale religiei. În afară de posturile pe care le țin, asistă la serviciile divine și „marele număr de biserici, care există în Valahia, dovedesc zelul înflăcărat al cărui obiect este cultul vizibil". (*Démidoff, op. cit., p. 168*). Și mai departe o observație, care prezintă un deosebit interes: „Valahii sunt în mod firesc înclinați spre superstiție, ei cred bucuros în vrăjitori și farmece, fără ca totuși aceste credințe, care sunt la ei mai curând o poezie tradițională să ajungă a turbura spiritele". (*Démidoff, op. cit., p. 168—169*).

Gérando susține că Românii sunt superstițioși și că cer preotului, ca prin rugăciuni și trageri de clopot să gonească trăsnetele și să risipească norii. Dacă preotul nu isbutește, este socotit vinovat. Credința religioasă a lor degenerază adeseori în fanatism. Ca dovadă pentru această afirmație, *Gérando* aduce faptul că nu vor să se convertească la catolicism. „Cu foarte multă greutate, zice el, sunt convinși a îmbrățișa religia catolică: când un preot unit este trimis într'un sat, spre a înlocui pe preotul ortodox, locuitorii refuză adesea să se ducă la biserică. Se citează biserici care au fost închise timp de 30 ani: pentruca credința cea nouă să triumfe în sat, tre-

buie ca țăranii să fie târâți (entraînés) de generația următoare". (*Gérando*, op. cit., vol. I, pag. 318—319).

O astfel de atitudine însă este greșit socotită de *Gérando* drept fanatism!

André Bellessort, ocupându-se și el de religia Românilor, afirmă că preoții ortodocși nă le cer credincioșilor decât manifestări exterioare eruci, mătării, asistări la servicii religioase diverse, fără să încerce deoc a le înălta sufletele. „Nu veți găsi în poezia lor (a Românilor) populară un singur avânt (élan) al inimei spre Dumnezeu. Țăranii români n'au văzut în Dumnezeu decăt un boer, tot atât de grozav ca și ceilalți boeri, dar atât de îndepărtat încât era deajuns să facă gestul de a-i plăti dijma". (*Bellessort*, *La Roumanie contemporaine*, Paris 1905, p. 105).

Geograful *de Martonne* face o observație foarte interesantă cu privire la conținutul poeziei noastre populare. El constată în această poezie absența unui „ciclu epic și religios și dimpotrivă „bogația și frumusețea manifestărilor pasiunilor". „Cântecel de sărbători de natură mai mult sau mai puțin religioasă, (colinde) studiate mai ales în Transilvania nu dau prilejul nici unei observațiuni interesante. Sărăcia lor e totuși semnul unei lipse complete de sentiment religios, semnalat adeseori la țăranul român. Religia nu reprezintă pentru el decăt un grup de obiceiuri și de practice: posturi, prezență la biserică duminica, mătării înaintea icoanelor pe care le respectă cu aceeași grije superstițioasă ca și pe vechile obiceiuri și sărbătorile păgâne, păstrate încă mai ales în regiunile muntoase; sărbătoarea oilor sărbătoarea lupilor, sărbătoarea babei Dochia, etc.". (*De Martonne*, *La Valachie*).

Lucien Romier, pornind dela observația că Moldovenii sunt lipsiti de misticismul slav, deși par supuși unei puternice influențe rusești, constată mai departe că alături de influența puternică latină, caracterul Moldovenilor și Muntenilor a primit în comun pecetea tradiției lor religioase. „Românii prezintă, zice el, două însușiri (traits)

negative, care îi deosebesc moral deoparte de Rușii ortodoxi și de altă parte de Greci la fel de ortodoxi. Este, în primul loc, aversiunea pentru misticism și în al doilea loc, inaptitudinea pentru afacerile practice. La acestea trebuie să adăugăm o însușire pozitivă: simțul foarte dezvoltat pentru poezia religioasă. Pentru adevăratul Român, religia este cu mult mai puțin o manifestare de credință și un contract de morală, cât o idealizare tradițională a vieții sociale sau, mai precis, a comunității rurale. Amintirea comunității rurale predomină atât de mult în dragostea Românului, față de religia sa, încât se poate spune că acelaș Român ar fi, dintre toți oamenii, cel mai lipsit de sentiment religios, dacă n'ar fi de origină țărănească". (*LucieŃ Romier*, op. cit., p. 29).

Că religiozitatea românească nu e misticism, este convins și G. Oudard, care spune: „România este ortodoxă. Fără să fie mistic — departe de aceasta — țaranul vine la religia sa. Nicio alta, dela prăbușirea idolilor barbari, n'a reușit să-l atragă. Apărarea credinței sale și grija de libertatea sa îl forțează, încă din a doua jumătate a evului mediu, să se opună năvălitorilor purtători de cruce, care încurcă misiunea de a-i converti cu scopul de a-i supune". (*G. Oudard*, op. cit., p. 26).

H. de Keyserling mărturisește că nu-și dă bine seama cât e de religios poporul român. I se pare însă că o mare toleranță domină în biserică: „Cei mai înalți prinți ai bisericii mi-au părut niște paradoxe vii, prezentând un exterior care mie, obișnuit cu Rusia mi se pare indisolubil asociat cu spiritul gravității și al severității, pe când în realitate ei erau mai curând niște abați din secolul al 18-lea; se povestesc despre mai mulți dintre ei cele mai galante aventuri, care nu aduceau de altfel deloc vre-o pagubă bunei lor reputațiuni." (*Keyserling*, op. cit., p. 305).

În strânsă legătură cu religiozitatea este, fără îndoială, spiritul de toleranță despre care vorbesc într'un consens demn de remarcat, diferiți călători.

Să cităm astfel, mărturia veche, dela sfârșitul secolului XVI-lea, a episcopului *Querini*, care vine să păstorească pe catolicii din Moldova. N. Iorga arată că se găseau atunci în Moldova 15 orașe și 16 sate în care locuiau 1.691 familii cu 10.700 membri catolici. În Bacău existau două biserici catolice de lemn. „Domnia în general era foarte tolerantă față de toate confesiunile și când era vorba să se ridice o biserică străină se dădea din visterie: astfel s'a dat și pentru acoperirea bisericii Sfintei Marii din Bacău, 500 scuzi de aur, sumă foarte importantă”. (*N. Iorga*, op. cit., vol. I, p. 198).

Când în secolul al 19-lea, Evreii se strecoară din Polonia în Moldova și pun stăpânire încet, încet pe comerț și pe afaceri, Românii continuă toleranța lor și față de aceștia. Consulul prusian *Neigebauer* publică la 1848 și în anii următori mai multe lucrări asupra țărilor noastre. Pe acea vreme după mărturia lui erau în Moldova 60.000 Evrei, iar în Muntenia ajunseseră vre-o 6.000. El îi descrie, cum spune N. Iorga, drept „egoști fără simț de comunitate cu ceilalți locuitori”. Cu toate acestea poporul este foarte tolerant față de ei”. (*N. Iorga*, op. cit., vol. IV, pag. 68).

De altfel în chestiunea evreiască s'au pronunțat mai târziu și alții. Vom pomeni astfel pe francezul *Ernest Desjardins*, care venind în 1869 în România ca să studieze această problemă, afirmă că „persecuțiile de care răsună Europa sunt o închipuire”. (*N. Iorga*, op. cit. vol. IV, p. 1923).

Aceeași constatare o face mai târziu în 1874 englezul *W. Beatty-Kingston*, care venind și el să vadă la fața locului ce adevăr cuprind campaniile persistente pe tema persecuțiilor contra Evreilor, constată cum zice N. Iorga: „vechea toleranță cu ceva bunăvoință mai mult pentru a satisface dorințele Puterilor în această privință. I s'a spus numai că elementul imigrat e prea numeros. Evreii înșiși desmint informațiile tendențioase cu privire la ei”. (*N. Iorga*, op. cit., vol. IV, pag. 143—144).

Edgar Quinet înalță, am putea zice, un fel de imn toleranței românești când recunoaște că libertatea religioasă pentru care în Apus s'au dat lupte sângeroase, la noi a fost acceptată ca ceva firesc. „Aveți, zice el adresându-se Românilor, o religie care nu pare incompatibilă cu libertatea civilă și politică, căci toate cultele de un timp imemorial sunt admise și tolerate la voi. Aceia chiar, pe care poporul îi disprețuește, n'au fost niciodată proscrisi și persecutați. Libertatea cultelor, această idee elementară pentru care noi am luptat atâta în occidentul nostru și pe care ne-a fost imposibil să o facem a fi acceptată sau măcar să o arătăm celei mai mari părți din rasa latină, nu suferă la voi nici o contradicție. Aceasta era cea mai bună jumătate a revoluției franceze și această jumătate este înrădăcinată în moravurile voastre”. (*Edgar Quinet, Les Roumains, extras din Revue des deux mondes. Paris 1856, pag. 33—34*).

A *Bellessort*, recunoscând spiritul de toleranță al Românilor, încearcă să-i dea o explicație pe care o socotim puțin întemeiată. El zice: Nu poporul român îmi pare format din prea mult sânge diferit, ca să fie fanatic. Când oamenii sunt obligați să pună de acord în ei atâția strămoși, din firea lor gâlcevitori, această intimă conciliere îi înclină spre toleranță. Fanatismul este un produs al raselor omogene”. (*André Bellessort, op. cit. pag. 125*).

Lucien Romier povestește lucruri văzute, între altele la Sighet, unde felul conviețuirii Românilor cu Evreii i se pare cea mai bună dovadă a toleranței românești. Un țaran Român vine cu căruța la oraș având alături de el un Evreu cu barbă albă îmbrăcat în levită. „Înapoi sunt grămădiți femeia și copilul Românului, foarte respectuoși față de tată și de Evreu”. La un autobuz care servește satele îndepărtate e năvală de clienți. Conducătorul nu știe ce să facă. Se decide în fine: împinge femeile înăuntru, iar sus pe acoperiș, peste bagaje, așează „5 sau 6 Evrei bărboși și palizi”. Acestea toate îl fac pe Romier

să conchidă că „nu trebuie să vii pe aci ca să găsești antisemiți”. (*L. Romier, op. cit., p. 179*).

În altă parte vorbind de amestecul de naționalități din Cetatea Albă, L. Romier, observă că nu există neînțelegeri între ele sub stăpânirea românească. „Românii, care sunt poporul cel mai puțin înclinat spre fanatism, și care ar fi înclinați mai curând, în toate privințele, spre un exces de toleranță, contribuiesc desigur prin administrația și felul lor de trai, să potolească pasiunile etnice, dacă se mai găsesc de acestea printre locuitorii Basarabiei”. (*L. Romier, op. cit., p. 179*).

Un aspect al toleranței este și larga bunăvoință pe care o arată Românii față de păcatele mai mari sau mai mici săvârșite de semenii lor în viața de toate zilele. Astfel, ca să cităm unul sau două exemple, *Eugène Poujade* atrage atenția asupra faptului că mănăstirile Neamțul și Secu sunt vecine cu mănăstirile de maici și că „libertatea de mișcări lăsată calugărilor acreditează dacă nu autorizează acuzațiile aduse contra lor”. Fapt și mai grav, preotul unei mănăstiri „întreținea pe față o nemțoaică, care asista la serviciul leturghiei într’o stare pe care o găsim puțin interesantă, în timp ce domnul și stăpânul său oficia. Aceasta nu părea să scandalizeze prea mult asistența”. (*E. Poujade, Scènes et souvenirs de la vie politique et religieuse en Orient. III. Les Principautés danubiennes avant et après la guerre. Extras probabil din Revue des deux mondes 1856, pag. 146*).

S’ar putea obiecta că astfel de lucruri se petreceau pe la 1856 și că de atunci multe lucruri s’au schimbat.

Vizitând în 1935 o biserică de maici, *G. Oudard* descrie următoarea scenă la care a asistat, după ce a fost prezentat stareței, femeie care părea să fi fost foarte frumoasă și care le-a arătat icoanele ce poseda:

„— Oh! maică, ce de icoane! Multe icoane: multe păcate de ispășit.

Ea surâse distrată.

— Multe păcate de dragoste?

— Ea lăsă ochii în jos fără ca surâsul său să dispară.

„Această religie, continuă francezul, este blajină. Dar ea este și mai umană decât barbara și zornăitoarea (clinquante) ortodoxie rusească. (G. Oudard, op. cit., pag. 28).

Iată înfățișat ce spune și *Bellessort* despre viața de societate românească. „Scandalul — care de altfel nu este aici mai frecvent ca în celelalte capitale — trece aici ușor, acoperit repede. Este un cuvânt care se ivește în mod statornic pe buzele românești, jumătate surâs, jumătate suspin și atât de plin de milă! „Doamna X a înșelat, se zice, pe soțul său: *sărmana!* Și d-l X s'a consolată cu doamna Y....: *sărmanul!* Dacă cineva se căsătorește, divorțează, se recăsătorește, este iubit, înșelat, reluat, părăsit, (dacă) se naște, moare, se ruinează, se îmbogățește, mereu este „*bietul!* sau *biata!*”. (A. *Bellessort*, op. cit., pag. 41—42).

A. D. Xenopol arată în *Istoria Românilor* că am avut o putere militară atâta timp cât alături de boerii războinici mergeau în lupte răzeșii (moșnenii) înstăriți și țărani nereduși încă la starea de șerbie.

Starea de continuă neliniște și cheltuiala personală, pe care fiecare trebuia să o suporte, au contribuit însă din ce în ce mai mult la sărăcirea răzeșilor și a țăranilor, care în cele din urmă au devenit șerbi. Așa se face că armatele naționale propriu zise dispărură, fiind înlocuite încet încet cu trupe de mercenari, care și ele se împutăinară până ajunseră în timpul fanarioților o simplă gardă personală a domnitorilor.

„Ion Vodă cel Cumplit al Moldovei fu cel de pe urmă domn, care își cașugă isbânziile sale cu armata de țară. Douăzeci de ani după el, Mihai Viteazul își bazează puterea mai ales pe lefeșii pentru întreținerea cărora având nevoie de bani, el impune moșnenilor dări peste dări, pe care aceștia, neputându-le plăti, moșiile lor erau luate domnești. De acolo încolo puterea militară a Românilor

este înfrântă". (A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. I, vol. XI, pag. 25).

În condițiile acestea e firesc ca mărturii străine despre calitățile ostășești ale Românilor să nu avem decât puține din primele timpuri de existență ale Principatelor. Căsim astfel într-un raport al lui Matei de Murano, medicul italian al lui Ștefan cel Mare, afirmația că Turcii se tem de Ștefan cel Mare și că fiul său Bogdan este „modest ca o față mare și om viteaz, prieten al isprăvii (virtu) și al oamenilor de ispravă”. Moldovenii sunt „oameni viteji (valenti homini) și oameni de fapte (homini de fatti), nu de stat pe saltea (so le pimazzi), ci în război”. (N. Iorga, op. cit. vol. I, pag. 60).

Iacob Sommer adus de Lăpușneanu în Moldova și devenit apoi biograful acestuia, descrie astfel pe Moldoveni: „Sunt niște oameni șireți, înalți, tari, apreciați la război. Au sulii foarte lungi, scut, săbii rotunde, buzdugane câțiva, cei mai mulți securi“... „Cu atâta îndrăzneală se luptă, cu atâta dispreț de dușmani și credință în ei, încât adesea cu puține puteri bat și oștiri întregi ale vecinilor. Au fost supuși de Turci, fiind mai mult slăbiți de desbinările lor, decât pentru că ar fi fost înfrânți în război” (N. Iorga, op. cit., vol. I, p. 142).

Misionarul catolic *Bandini*, venit în Muntenia în timpul domniei lui Matei Basarab, spune: „În război ostașii români nu sunt inferiori Tătarilor, și în repeziciune, și în rezistență; caii lor biruesc mai toate neamurile. Turcilor dau deci tribut numai pentru că sunt mai mulți aceștia decât Românii, dar nu fiindcă le sunt superiori”. (N. Iorga, op. cit., vol. I, pag. 262).

A. D. Xenopol vorbind în capitolul *Elementele ostășești* al *Istoriei Românilor* despre organizarea armatelor naționale la începutul secolului al 16-lea, aduce mărturii străine diferite cu privire la vitejia ostașilor români. Ne permitem să transcriem în întregime pasagiul consacrat de A. D. Xenopol acestei chestiuni: „Istoricul Bielski, care cunoscuse pe Moldoveni în lupta dela Obertin din

1531, spune despre ei că „ostașii moldoveni sunt viteji și meșteri de a mânuși sulița și de a se apăra cu scutul, deși sunt niște țărani proști luați dela plug”.

Deasemenea despre puterea militară a Moldovei pe timpul lui Petre Rareș mărturisește istoricul ungar Bruti că „Împăratul Ferdinand preferă să aibă alianța Moldovei, regiune foarte războinică și îmbelșugată în cai și oameni, că dacă i-ar trimite numai 10.000 călăreți în ajutor, cu acei 40.000 de călăreți aleși pe care Moldova i-ar avea sub arme, el nu s'ar îndoi nici decât de izbândă”. Sasul Reichersdorff în descrierea Transilvaniei tipărită în 1550 mărturisește că „neamul moldovenesc e aprig, cam barbar, dar foarte ager după felul său de a fi în arta militară”. Sebastian Münster în vestita lui geografie tipărită în Basel, tot în anul 1550 arată despre Moldoveni că ar fi „aspri și aprigi și un greu biciu pentru Transilvania, că ar fi oameni războinici și viteji, întotdeauna gata de luptă”. Miedzileski spune deasemenea că „Domnul Moldovei are 30.000 de ostași, dintre cari 15.000 sunt luptători din cei mai buni și mai viteji”. Orzechowski descrie tot astfel pe Moldoveni ca „oameni groaznici și foarte viteji și nici că este pe fața pământului alt popor, care pentru gloria războinică și eroism să apere o țărșoară mai mică contra mai multor dușmani, atacându-i sau respingându-i fără încetare”. Grațiani în viața lui Iacob Heraclide Despotul (1561—1563) spune deasemenea despre oștirile moldovenesti că „s'ar bate cu o așa îndrăzneală, cu așa dispreț de moarte și cu astfel de încredere în sine, încât adeseori cu o mână de oameni înfrânseră armate ale vecinilor”. Abatele Ruggieri, care scrie pe la 1568 o relație asupra țărilor răsăritene, spune despre Moldoveni, că ei „ar fi oameni războinici, însă rău armați și luptând la atac mai ales cu arcul”. Gorecki, când descrie armata lui Ion Vodă cel Cumplit (1572—1574) vorbește de Moldoveni ca de „niște oameni plini de vigoare în trup și în suflet, întăriți tocmai ca fiarele îndelung reținute, ce alergară între strigăte înfricoșate în ajutorul armatei

ușoare a Cazacilor". Francezul De Vigenère, în descrierea Poloniei și a țărilor vecine, spune tot despre Moldoveni „că ar fi un popor foarte ciudat, capricios, apucat, dar atât de dur și de rășboinic, încât nu odată a dat învățătură celor ce nu-l lăsau în pace". Până mai târziu, precum vedem dintr'o descriere a țărilor române, făcută de un olandez în 1687 se spune despre Moldoveni, că ar fi ca și Muntenii, mai buni soldați decât muncitori (țărani)". (*A. D. Xenopol, Istoria Românilor, vol. IV, pag. 154—155*).

.În faza de depresiune a virtuților ostășești ale neamului nostru, adică încă din secolul al 17-lea, dar mai ales în al 18-lea și începutul secolului al 19-lea găsim mărturii numai despre vitejia arătată de Români în armatele străine sau în viața particulară. Astfel francezul Filip Dupont, care a servit în armata lui Sobieski și a descris o parte din viața lui, ajunge să vorbească și de țara Moldovei, cunoscută de el cu ocazia expediției din 1686. El afirmă că „Moldovenii și Muntenii sunt bine făcuți, trușoși, (de bonne mine) buni ostași; sunt multe companii de cavalerie ușoară în oștile Poloniei, care au toată vitejia ce se poate și se deosebesc la toate prilejurile. Au fost totdeauna câteva companii pe lângă persoana Regelui. Ei au istețime (ne manquent point d'esprit) când se află afară de țara lor, atunci isbutesc în toate științele". (*N. Iorga, op. cit., vol. II, p. 116*).

Carra care, cum am văzut, critică cu asprime pe boeri, spune despre Români că o calitate neîndoelnică a lor este că, fiind supuși disciplinei, ei sunt buni soldați. „Împăratul (probabil al Austriei) a făcut experiența acestei calități cu succes și satisfacție; acest suveran are mai multe regimente de Valahi în armata sa (e vorba, probabil, de regimentele grănicerești) și acești Valahi fac exerciții cu o dibăcie și o agerime surprinzătoare...". (*Carra, op. cit., pag. 212—213*).

Francisc Sulzer a tipărit *Geschichte des Trasalpinischen Daziens*, în Viena la 1781. El afirmă — deși altfel găsește numai cusururi neamului nostru — că țăranul ro-

mân „e așa de viteaz, încât pune brațul în gâtul ursului, care îl sfâșie pe obraz cu laba și iese cu ciomagul înaintea lupului”. (*N. Iorga*, op. cit., vol. II, p. 184). Aici, cum se vede, nu mai este vorba de vitejia în lupta cu vrăjmașii.

Salaberry vorbind despre Românii din Principate la 1821 când, cum am spus, armate naționale nu mai existau, afirmă că „munții sunt locuiți de o rasă de oameni de statură înaltă și cu carnație frumoasă; ei nu sunt lipsiți nici de forță, nici de curaj, le place vânătoarea și atacă cu îndrăzneală urșii cei mai sălbatici din Carpați”. (*Salaberry*, *Essai sur la Valachie et la Moldavie*, pag. 16—17).

Vorbind despre armată sub titlul „trupe diferite” (cap. 25) *Raicevich* afirmă în lucrarea sa că Românii din Transilvania sunt de aceeași origină, au aceeași religie și limbă ca și cei din Principate și că, pe când ultimii au fost înjosiți de boeri, cei din Transilvania au fost robiți de Unguri, care au mers până acolo că în codul unguresc îi pun în rândul animalelor. „Nemuritoarea Maria Tereza, care a făcut atât de mult bine acestor popoare, formă în Transilvania două regimente compuse din Valahi, pe care i-a răscumpărat dela baronii, căroră aparțineau. În ultimul război în Bavaria, Valahii, după mărturisirea întregii armate imperiale, s'au purtat cu mult curaj....” (*Raicevich*, op. cit., pag. 120—121).

**M. Blutte* a fost consul al Mării Britanii în Muntenia la 1833. A rămas dela el un manuscris aflat de *N. Iorga* la profesorul român *Gherasim Gorjean* — traducătorul în românește al *Halimalei*. Se spune acolo, că Românii sunt ieșiți din contopirea Dacilor cu Romanii și că astfel ei „sunt o concentrare de cea mai mare vitejie, de cel mai înalt geniu, cu cea mai rară omenie și cu cea mai evanghelică ospitalitate”. Că sunt îndrăzneți nu o vede englezul în conduita lor în război, ci în călăria fără șea, în lupta lor cu fiarele sălbatice și în obișnuința „de a umbla fără cea mai mică spaimă în întunericul cel mai gros,

prin pădurile cele mai neștrăbătute și pustii, prin munții cei mai periculoși, prin pustietățile cele mai adânci și întunecoase". (*N. Iorga*, op. cit., vol. IV, p. 97).

Raoul Perrin cunoaște Principatele române după 1821 sub domnia pământeni, când se făceau primele încercări de organizare a unor armate naționale. Aceste armate care n'aveau nici un prilej să-și arate deocamdată valoarea, erau aproape neînsemnate ca număr. Cea munteană se compunea din 28.000 oameni, dintre cari 4.500 se găseau în cazărmile din București. „În această clipă chiar, dacă ar fi comandați de oameni destoinici, instruiți în strategie, i-ai vedea, cu exactitatea ce aduc în serviciu și cu regularitatea scrupuloasă a ținutei lor, reluând repede între celelalte națiuni rangul pe care îl cuceriseră în timpul barbarilor, când opuneau cea mai vâjnoasă împotrivire unor dusmani de trei ori mai mulți ca număr și pe care îi sileau totuși să dea înapoi”.

„Trimiteți, zice el mai departe, un batalion de infanterie român înaintea vrășmașului și veți regăsi la cel dintâi prilej eroica îndârjire a Scitului și a Dacului. Dacă trebuie să meargă, ei înaintează în fața gurii fumegânde a tunului; dacă comanzi să se oprească pentru a ține în loc falangele inamice, nu vor șovăi, ca un zid de aramă strâns, compact, și neatacabil”. (*R. Perrin*, Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie, 1839, pag. 25—26).

În preajma revoluției dela 1848 *Gérando*, care cunoaște pe Românii din Transilvania aproape numai din manifestările vieții lor zilnice de iobagi, spune: „Valahul nu e din fire rășboinic: totuși odată înrolat (în regimentele grănicerești, desigur) el face serviciul ca un bun soldat. Dacă n'are *furia* (termen italian în text), avântul Ungurului, el are mai mult decât acesta încăpățânarea rezistenței. „*Dă pe moarte*” este un proverb obișnuit la Valahi. A rămas în ei ceva din bărbăția romană și comparându-se cu Sașii, a căror pasiune pacifică nu se exercită decât în comerț, ei zic: „La un Român, 10 Sași!”. (*Gérando*, op. cit., vol. I, p. 334).

Acest din urmă pasaj îl găsim aproape identic transcris de *Ubicini*, care constată că lungile apăsări și nedreptăți pe care le-a suferit țăranul român au produs la el un fel de apatie, de resemnare, care „a omorât energia”. „Dar dacă, continuă el, a pierdut avântul războinic, care caracteriza odinioară rasa sa, dacă a înlocuit pasiunea armelor cu dragostea de pământ, el n'a renunțat la niciuna din calitățile, care formează pe bunii soldați și armatele solide, (adică) sobrietatea, disciplina, curajul. El este înzestrat, mai ales, într'un grad înalt cu încăpățânarea rezistenței. „Dă pe moartel!” este un proverb întrebuițat de Valahi. Ceva din valoarea romană a rămas în ei, și în Transilvania, comparându-se cu Sașii, a căror ardoare pașnică nu se exercită decât în comerț, ei zic: „La un Român, 10 Sași!”. (*Ubicini*, Provinces danubiennes et roumaines par Ubicini et Chopin, Partea II-a, de Ubicini, pag. 206) *).

Când însfârșit, după secolele de lăncezeală, Românii participă eroid la războiul de independență din 1877, găsim unele mărturii străine deștul de măgulitoare pentru neamul nostru. Să cităm astfel, între altele, pe ofițerul norvegian Gunnar Solfest Flood, care, venit în țară înainte de intrarea noastră în luptă, constată că armata e disciplinată, dar n'are pregătire temeinică pentru război. Vizitează mai târziu câmpul de luptă ajungând și la Poradim. El pomenește de eroismul simplu al aceluia dorobanț, care ședea în picioare pe linia de luptă și căruia atrăgându-i-se atenția că-l văd Turcii, răspunde: „Dar îi văd și eu!”. (*N. Iorga*, op. cit., vol. IV, p. 129).

Del Valle de Toje, corespondentul ziarului spaniol *Imparcial* a cunoscut țara și armata noastră venind să urmărească, ca corespondent de război, luptele din războiul de independență dela 1877. El ia la început în batjocură pe Români: „Hotărit, zice el, că Românii își propun să plece

*) Lucru ciudat — am zice azi, că e la mijloc un plagiat — pasagiul acesta se găsește identic și în *Légendes démocratiques du nord de Michelet* la pag. 282.

la cucerirea de lauri: se poartă așa de belicoși, de nu e nimeni să le impue". Mai apoi spune: „Ca toate armatele de formațiune mai recentă, armata românească oferă materie largă criticei; fără îndoială că au progresat deajuns de doi ani în această privință și mai ales în clasa ofițerilor, cărora nu li se poate reproșa decât o deosebită încredere în persoana lor. Soldații sunt de buna înțaișare, vîguroși, sobri și disciplinați. Armamentul lasă ceva de dorit...". (N. Iorga, op. cit., vol. IV, p. 130).

Mai târziu, ziaristul spaniol afirmă că „încrederea (armatei) în triumf e mare. Unele batalioane, la trecerea azi a principelui înaintea lor, au strigat: Asaltul! Asaltul!". (N. Iorga, op. cit., vol. IV, p. 135).

Și înfârșit, pe măsură ce războiul înaintează, ziaristul spaniol își schimbă și mai mult atitudinea dela început: „Efectul moral produs în sufletul trupelor române de ultimele operații e excelent. Soldații aceștia noi se cred acum deprinși cu războiul și ard de dorința gloriei militare. Toată lumea e martoră că armata românească știe să se bată". (N. Iorga, op. cit., p. 135).

Lucruri asemănătoare spune corespondentul de ziare Kohn-Abrest, care ne-a vizitat și el în timpul războiului de independență. Despre soldații români el spune: „Acești bieți țărani români, cu bluzele lor uzate și căciuli cu pene de curcan, ei, de cari s'a răs atâta, au dovedit că știu să moară, dacă nu să învingă și că, în adevăr, sângele vechilor Daci le curge în vine". (N. Iorga, op. cit., vol. IV, p. 142).

Isbânda ostășească a Românilor (în războiul de Independență) zice părintele I. Lupaș era adeseori răstălmăcită cu vădită ostilitate în organele de publicitate dela Buda-Pesta, cari se căsneau să pună în circulație felurite zvonuri, că armata lui Carol ar fi fost înfrântă sau chiar aruncată de Turci în nordul Dunării".

Ca răspuns la calomniile ungurești:

„Un ziar englezesc (The Morning Post dela 1 Octombrie 1877) publică despre isprăvile ostășești ale Românilor

rânduri pline de înțeles ca acestea: „Dacă vreodată Ungurii au bănuit că la București sunt planuri de a se iolosi de vreun prilej datorit unor întâmplări, spre a întruni părțile împrăștiate ale neamului moldo-valah într'un Regat românesc, bănuiala aceasta trebuie să fie întărită prin descoperirea că Românii nu sunt numai ambițioși, ci pot să fie și bravi. În fața Plevnei brigadele românești au smuls singurul succes al zilei.... S'a dat uitării faptul că numele poporului român e acela al unui neam vânos și voinic. Având în vedere că sunt mai mulți Români în cuprinsul Țărilor Coroanei austro-ungare decât în afară de ele, capacitatea militară și aspirațiile vădite ale satelitului Rusiei nu pot fi binevenite pentru oamenii de stat dela Pesta și dela Viena". (*I. Lupaș, Congresul dela Berlin și repercursiunea lui în Istoria Românilor. Conv. Literare, Ianuarie 1943*).

Privitor la luptele dela Plevna *Seton Watson* spune în lucrarea sa despre Istoria Românilor: „Având nevoie urgentă de întăriri, ei (Rușii) rugară stăruitor pe Români să vină cât mai repede în ajutorul lor ocupând Nicopole. Principele Carol sprijinit de o armată de 50.000 de oameni și 180 tunuri putu atunci să pună condițiuni de cooperare și Rușii, mai puțin aroganți, îi propuseră în mod amabil conducerea armatelor reunite înaintea Plevnei". Vorbind de luptele dela Grivița (30 August) *Seton Watson* adaugă: „Atașatii străini și corespondenții de război lăudară în unanimitate extrema bravură a armatei române și rezistența sa (sa fermeté) care contribuiri la înfrângerea Turcilor". (*Seton Watson op. cit. pag. 377—378*).

N. Batzaria citează ce i-a afirmat un atașat militar turc la București înainte de războiul balcanic:

„Soldatul turc", îmi zicea, „e curajos, e rezistent și e războinic prin fire și prin tradiție. Are însă unele părți slabe, cari îl pun într'o situație de inferioritate. În primul rând el e cam greu de cap, nu pricepe și prinde dintr'odată cele ce-i spui. N'are dezvoltat spiritul de inițiativă, așa că nu știe să iasă singur din situații încurcate și unde

e lăsat la propriile lui mijloace. Pe lângă aceasta, după ce trece de 30 de ani, rezervistul turc — și în special cel din Anatolia — pierde foarte mult din avântul și din puterea lui combativă. Devine greoi, se moleșește, nu se poate mișca repede și dacă mai e încă foarte bun pentru apărarea unei poziții, nu poate fi utilizat însă cu succes ca element de ofensivă.

Declar că n'am observat niciuna din aceste scăderi și lacune la soldatul român. E drept, că are o înfățișare mai puțin marțială, mai puțin impunătoare ca soldatul turc. E mai mărunț, mai slab, nu e rigid în ținută și în privirile lui nu vezi acea seriozitate severă proprie omului de arme. Unui observator superficial și unui profan, armata română nu-i lasă acea impresie de forță și soliditate, care te izbește văzând când defilează alte armate.

Noi militarii nu ne lăsăm, însă, înșelați de astfel de aparențe exterioare, deoarece ele nu formează niciun criteriu pentru a judeca puterea și valoarea unei armate. Noi știm să privim aceste lucruri cu altfel de ochi, de cum o fac cei ce se cred îndreptățiți a trage concluzii și a pronunța sentințe numai după impresia ce le-o produc câteva sute de soldați, cari defilează la o paradă oarecare.

Eu am asistat la manevrele armatei române și le-am urmărit cu cea mai încordată atenție.

Dacă vrei și o observație cam neplăcută, este aceea privitoare la echipamentul armatei, care lasă întru câtva de dorit. Dar nu noi Turcii suntem cei chemați a arunca din pricina aceasta cea dintâi piatră asupra Românilor.

Ceeace m'a izbit în particular la soldatul român este sprintenia lui uimitoare și minunata istețime a spiritului său. Am văzut cum rezerviști trecuți de 35 de ani aveau în mișcări agilitatea tinerilor de 20 de ani. Am văzut cum soldatul înțelegea îndată ordinele ce i se dădeau și le executa fără să dea greș. Am asistat la explicațiile privitoare la manipularea mitralierelor și am constatat cu mirare că numai după câteva minute soldatul știa să umble

cu această armă și să o mănuiască cu atâta îndemânare, cașicum ar fi crescut cu dânsa.

Și ceeace n'am văzut niciodată la soldații noștri este faptul că, după marșuri din cele mai grele și mai oboșitoare de dimineața și până seara târziu, soldatul român în loc să se culce și să se odihnească, se apuca de cântece și de jocuri. Atâta forță de rezistență m'a pûs în mirare".

(*N. Batzaria*: România văzută de departe. Edit. Viața Românească, fără dată, București, pag. 210 și urm.).

Să venim acum în sfârșit la cea mai mare încercare prin care a trecut în ultimele secole poporul român, la războiul pentru întregirea neamului 1916—1918.

Scriitorul german *Hans Carossa* care a însoțit ca medic trupele germane în Transilvania și Carpații Moldovei în campania din 1916, spune în jurnalul său, la 11 Noembrie: „Înainte de amiază pe la ora 10, când soarele lumina viu poziția inamică, smulserăm Românilor Lespezile printr'un atac îndrăzneț dat cu oamenii companiilor a șasea și a șaptea.

„E ora 4, și Românii au dat al șaptelea iureș ca să cucerească iar colina. Ai noștri admiră marele dispreț de moarte al adversarului, spun însă că sunt cam nesocotiți și n'au experiență. Ori de câte ori plănuiesc atacul, auzim cum un comandant le ține un cuvânt de îmbărbătare, după care în sunetul unui marș vijelios pornesc îmbătați, nebunește la luptă. Și astfel muzica, arta pură devine fluidul, care scoate pe om din sine și îi insuflă atâta simțire de viață, încât dorește să o risipească". *H. Carossa* Jurnal de război în România trad. de V. Tâmpoianu p. 99—100).

Ne vom adresa apoi, ca să nu mai lungim vorba, generalului *Ludendorff*, șeful marelui cartier general al armatei germane și generalului *Pétin*, șeful de stat major al generalului *Berthelot*. *Ludendorff* nu numai că nu ne va măguli, dar va fi în calitatea sa de inamic un critic aspru, oricât de obiectiv ar încerca să fie. Mărturia sa va fi cu

atât mai prețioasă. În memoriile sale, Ludendorff vorbește despre campania germană în contra României în 1916, stabilind deosebiri precise între greșelile comandamentului nostru înalt și vitejia trupei. Astfel când e vorba de năvălirea în Transilvania la începutul campaniei, el afirmă că „necunoscând războiul în stil mare României — în fapt statul major și comandamentul, zicem noi — n’au știut să profite de împrejurările favorabile ce li se ofereau mereu... Înaintau foarte încet și astfel pierdură mult timp. Fiecare zi ne aducea noi avantagii”. (*Ludendorff, Memoriile despre războiul mondial și prăbușirea Germaniei, trad. română, editura Răspândirea culturii, București 1919 vol. I, pag. 333*).

Tot astfel în luptele din Dobrogea Ludendorff arată că inamicul — adică armata română — „se întărise considerabil după înfrângerea dela Turtucaia și se încercase pe la începutul lui Octombrie să bată forțele germano-bulgaro-turce din Dobrogea, dar atacurile n’au fost conduse destul de unitar și nici cu destulă vigoare; astfel că lăsa să-i scape momentul favorabil, care s’ar fi putut exploata”. (*Ludendorff, op. cit. p. 349*).

În sfârșit, ca să mai dăm un exemplu, să vedem ce s’a întâmplat în bătălia dela Argeș și Neajlov pentru apărarea Bucureștilor. Armata lui Mackensen trecuse Dunărea, venind din Bulgaria, dar nu făcuse încă legătura cu armata care scoborând Carpații prin Tg. Jiu și apoi prin Turnu Roșu venea din Oltenia, ca să se unească cu armata venită de peste Dunăre. „La 1 Decembrie, zice Ludendorff, aripa dreaptă a armatei Dunării (cea a lui Mackensen) fu greu atacată la sud-vest de București și fu silită să se retragă. Trupele germane, care trecuseră Neajlovul se văzură astfel izolate. Situația fără îndoială era foarte critică. Numai o singură divizie de infanterie turcă, care venea în a doua linie, mai întârzie mișcarea de învăluire făcută de inamic. Dar presiunea trupelor române nu fu continuată cu destulă tărie”. (*Ludendorff op. cit. vol. I p. 355*). Toate acestea privesc comandamentul român.

În schimb, în termeni sobri, potriviți stilului militar, Ludendorff recunoaște vitejia soldaților și ofițerilor noștri combatanți. Astfel el arată că, numai după ce a adus în ajutor o nouă divizie germană, a îndrăznit Mackensen să ia cu asalt Topraisarul în Dobrogea. „Sângele german, zice el, avea să curgă, deoarece aliații noștri nu erau la înălțimea necesităților reclamate de acest războiu”. Generalul german recunoaște mai departe, că Germanii, cu toate forțele noi asvârlite în luptă la Tropaisar, n’au isbutit să rupă frontul decât „după 3 zile de luptă crâncenă”. În luptele dela Sibiu apoi „Românii se apăară cu îndârjire și chiar atacară corpul alpin dinspre sud. Dar forțele principale române se puseră prea târziu (iar chestie de comandament!) în mișcare și nu mai putură împiedica nimicirea unei părți din armata lor lângă Sibiu”. (*Ludendorff* op. cit. vol. 1 pag. 335).

Iată acum în ce termeni vorbește Ludendorff despre rezistența românească la trecătoarea Turnu-Roșu: „La trecătoarea Turnu-Roșu, generalul Krafft von Dellmensingen, împreună cu corpul său alpin, întărit cu brigada a II-a de munte austro-ungară, se isbise de o rezistență înverșunată, când după bătălia dela Sibiu întreprinse apărarea flancului armatei a 9-a, care se silea să înainteze asupra Brașovului.

Ca să atragă forțe asupra lui și astfel să ușureze armata, se apărase atacând. În cursul luptelor îndârjite în care Românii dădură numeroase contra-atacuri, corpul alpin până la sfârșitul lui octombrie nu câștigă decât puțin teren la sudul trecătoarei. Aci trebuia dus războiul de iarnă cu toate formele lui caracteristice și greutățile sale formidabile. Trupele, inclusiv brigada de munte austro-ungară, se luptară minunat, dar un războiu ca acesta ar fi cerut un timp nesfârșit.

„O tentativă de trecere din partea forțelor principale ale armatei a 9-a prin defileul cel mai înalt și cel mai larg din tot șiragul de munți, având în față un inamic ca acesta, puternic și pe care nu-l mai puteai surprinde, tre-

buia să eşueze, cum eşuase în octombrie atacul analog dat la sud de Braşov" (*Ludendorff* op. cit. vol. 1 pag. 351).

Despre retragerea eroică a trupelor dela Cerna a căror cale a fost închisă prin scoborîrea Germanilor în Oltenia şi prin năvălirea trupelor lui Mackensen peste Dunăre la Zimnicea, Ludendorff zice: „In spatele generalului Kühne, Românii luptându-se înainte cu bărbăţie, începuseră să efectueze o retragere pornind dela Orşova, de unde coboară cursul Dunării, ţinându-se mereu cât mai aproape de mal. Inconjuraţi de toate părţile, nu depuseră armele, decât pe la începutul lunii Decembrie, în apropierea vechilor guri ale Oltului. Speranţa lor, că au să fie salvaţi printr'un atac dat de armata română din Bucureşti, împotriva armatei de Dunăre nu se realizează". (*Ludendorff*, op. cit. vol. I, pag. 354).

Găsim totuşi, după atâtea recunoaşteri ale vitejiei soldaţilor noştri, o apreciere cu totul nedreaptă dacă se ia *ad litteram* şi nu se interpretează, aşa cum se cuvine, afirmaţia generalului german. El s'a mirat de mai multe ori în memoriile sale de lipsa Ruşilor pe frontul nostru şi de faptul că am fost mereu lăsaţi să luptăm singuri, fapt al cărui înţeles îl avem azi, când ştim ce scopuri urmărea aliata noastră Rusia. Ajungând totuşi la desfăşurarea luptei pe linia Bucureşti-Ploeşti, după cucerirea Capitalei, mărturiseşte că această luptă era din ce în ce mai grea pentru Germani: „Trupele noastre, zice el, erau ostenite şi nu mai puteau aborda inamicul decât de front; nu mai aveam nici o putinţă ca să mai atacăm prin vre-o mişcare de învăluire, deoarece inamicul se fortificase mai ales în munţi. Curând după aceasta sosiră şi Ruşii în mare număr, luptau mult mai bine decât Românii" (*Ludendorff* vol. I, pag. 358).

Ludendorff este aici nedrept, dacă nu e rău informat. Ruşii aşa de buni luptători au fost încât, în tot timpul războiului, au avut pierderi uneori uriaşe, cum au fost, între altele, cele dela lacurile mazuriene (la Augustowo-Grotno-Lipsk) când armata 10-a rusă a fost distrusă lă-

sând în mâna Germanilor 100.000 de prizonieri. Așa ceva nu s'a întâmplat armatelor române. În al doilea rând dacă Germanii erau oboșiți, Ludendorff nu știe, că Românii erau complect istoviți, fiindcă aceleași trupe luptaseră aproape fără să fie schimbate, până s'au retras pe Siret. Însfârșit e posibil ca Rușii, de astădată, să fi luptat ceva mai bine decât de obicei, dat fiind că în tot timpul umblaseră fără rost prin țara noastră, neluptând deloc pe front, că erau bine hrăniți, bine echipați și aveau și muniții din belșug.

De altfel este peste măsură de prețioasă următoarea mărturie a lui Ludendorff, cu care încheiem, fiindcă luptelor dela Mărăști și Mărășești, care au pus la grea încercare trupele lui Mackensen și ale Austriacilor, el nu le consacră decât câteva rânduri, din care se străvede că nu-i convine să spună mai multe: „Fusese (campania din Muntenia) o campanie bogată în fapte de arme glorioase pentru bravii noștri soldați, bogată în hotăriri mărețe, luate de șefi, dela șefii de grade inferioare până la acei ai marelui cartier general, dar bogată și în griji și neliniște și nimeni nu le-a trăit mai intens ca mine. Bătusem armata română, dar nu putusem să o nimicim. Obținusem toate rezultatele ce se puteau obține, dar cu toate acestea tot trebuia să lăsăm forțe în Dobrogea și Muntenia, forțe pe cari altfel le-am fi putut întrebuița pe frontul oriental și pe cel occidental sau în Macedonia. Cu toată victoria pe care o repurtasem asupra armatei române, eram mult mai slabi în ce privește conducerea generală a războiului”. (*Ludendorff* op. cit. vol. I, pag. 261—262). Toate aceste mărturii ale generalului german sunt cu atât mai prețioase cu cât aprecierile ce face asupra armatelor Austriei, Bulgariei și Turciei, aliate cu Germania, sunt pline de amărăciune că nu au adus aproape nici un serviciu acesteia din urmă.

Generalul Pétin, șef de stat major al misiunii franceze care a venit în România, sub comanda generalului Berthelot, în timpul războiului nostru din 1916—1918, a publicat în 1932 lucrarea sa intitulată *Le drame roumain*, în

care expune din punct de vedere pur tehnic militar meritul campaniei noastre până după căderea Bucureștilor.

Găsim în această lucrare, pe ici pe colo, strecurându-se aprecieri asupra unor greșeli ale comandamentului nostru. Ceeace iese însă mai ales în evidență din toate cele spuse, este puținătatea armatei noastre față de cea germană și mai ales perfidia comandamentului armatei ruse, care nu ne-a dat niciun ajutor. Firește expresiile și limbajul sobru al militarului, care se silește să prezinte o lucrare cu caracter obiectiv și științific, nu-i permit să facă aprecieri dezvoltate asupra felului cum luptă soldatul român.

Găsim totuși următoarele două pasagii interesante:

1) Fiind vorba de lupta din Carpații Munteniei, Generalul Pétin zice: „Cei mai mulți ofițeri francezi sunt detașați în punctele cele mai sensibile ale frontului: ei informează și dau sfaturi. La acești soldați, agățați de așprii lor munți, ei găsesc comori de curaj și de credință. Din partea lor ofițerii noștri sunt stimați pentru experiența, energia și conștiința lor. (*Général Pétin Le drame roumain*, pag. 32).

2) Iar în altă parte, în legătură cu lupta dela Neajlov și Argeș, locotenent-colonelul de Roince, atașat dela so-sirea sa la divizia 21-a română, scrie în carnetul său de campanie următoarele rânduri citate de Pétin: „Patru zile de luptă reduseseră considerabil efectivele. În general soldații erau admirabili. De trei zile distribuțiile (hrana) nu se puteau face, oamenii luptau în fiecare zi în condițiunile cele mai demoralizante și niciodată n'am văzut vre-unii rămași în urmă (des trainards) și niciodată n'am auzit plângeri“. Și generalul Pétin adaugă: „Această citație care este în acelaș timp un elogiu magnific al răbdării (endurance) soldatului român, ne permite să înțelegem de ce în ziua de 2 Decembrie divizia a 21-a nu

mai joacă rolul care îi era destinat". (*General Pétin*, op. cit. p. 111) *).

S'au făcut adeseori glume pe seama afirmației lui Vasile Alecsandri că „Românul se naște poet”. Că în masa mare a poporului român se găsește un simț artistic, cum nu se găsește la multe popoare, ne-o dovedesc totuși mărturiile repetate ale străinilor, care ne-au cunoscut mai deaproape. Să dăm câteva dovezi:

Gérando descrie cu multe amănunte unele biserici din Ardeal, cu picturile lor adeseori primitive și naive, dar cari „dovedesc la neamul românesc un oarecare gust pentru artă”, ele fiind lucrate de țărani lipsiți de cultură. „Cutare băiat, zice *Gérando*, care până atunci a ajutat pe tatăl său la munca câmpului, se simte într'o zi dispus să zugrăvească: *Anch'io son pittore!* Și iată-l zugrăvind după fantezia sa. El este un artist, dar la înălțimea societății în care trăește. Dacă societatea aceasta se înalță și se apropie de a noastră, nimic nu va împiedica pe acest țaran să devină pictor. Această dispoziție a Valahilor decurge din origina lor italiană. Acest popor e inteligent și spiritual: lui îi place poezia, muzica. Nu e rar să auzi țărani spunând versuri, uneori ei chiar improvizează. Primăvara ei confecționează fluere de lemn din salcie și-i auzi pretutindeni cântând melodii. Este o eclogă a lui Virgilius în acțiune. Sunt cântăreți din fluer cari au un talent deosebit. (*Gérando* op. cit. vol. I, pag. 321—322). Și *Gerando* citează pe un oarecare *Ochi de pui*, pe care îl socotește ca un artist de geniu și dela care el însuși ar fi vrut să ia lecții.

Ubicini vorbind de balada populară a Mioriței analizează într'o notă versurile:

*) Despre dovezile de eroism ale ostașilor noștri în războiul actual, este inutil să mai vorbim. Ele sunt cunoscute de lumea întreagă.

Dar tu de omor,
 Să nu le spui lor,
 Să le spui curat,
 Că m'am însurat
 C'o mândră crăiasă
 A lumii mireasă.

El lămurește că mireasa, de care e vorba aici, este moartea, apoi continuă: „Limba română este plină de aceste perifraze și de aceste comparațiuni de un pitoresc, rînd pe rînd, grațios și teribil. Astfel ea numește banii *ochiul dracului*; ea dă pămîntului numele de *mamă*; ea compară bunătatea cu maternitatea, *bun ca sânul mamei*; un om mînios cu *Dunărea, se face Dunăre*; ea spune de un om superior că *e cu siea în frunte*; de o femeie frumoasă că e *„ruptă din soare”*. (*Ubicini op. cit. p. 207*).

Eugène Poujade este primit la Botoșani în casa unui medic italian, unde prânzește minunat. În timpul mesei „niște țigani îmi cântau din chitară (probabil cobză) vioară și naiu, melodii indigene, pline de o melancolie profundă și de un farmec ciudat”. (*E. Poujade op. cit. fără paginație fiind un extras*). Așa tare l-a fermecat pe francez muzica noastră populară, încât a prelungit mai mult decît se cuvenea plăcerea de a o asculta și a ajuns târziu de tot la Iași.

Aceeași constatare pe care a făcut-o *Gérando* cu privire la pictura bisericilor din Ardeal, o face mai târziu și *Jules Michelet*, care zice: „Ca orice popor de origină italiană, el (poporul român) e sensibil la culoare. Bisericile mai ales la Valahii transilvăneni sunt toate zugrăvite de mîna zugravilor țărani. Paturile lor sunt zugrăvite; șeile și jugurile bivolilor (?) sunt deasemenea zugrăvite. Lada pe care femeia o aduce (ca zestre) la căsătorie, eleganta iie pe care o coase ea singură, oferă în podoa-bele lor colorate cea mai isbitoare asemănare cu vechile mozaicuri romane”. (*J. Michelet, op. cit. p. 282—283*).

Paul Iabbé afirmă că industria casnică este foarte des-

voltată la poporul român. Femeia lucrează singură îmbrăcăminte și rufăria în care se vedește un simț artistic deosebit. „In arta broderiei spune el, femeia română nu se teme de nimeni” — adică e neîntrecută. De altfel simțul artistic al țaranului se aplică și asupra obiectelor de tot felul pe care el și le făurește. De aceea Paul Labbé afirmă, că „simțul artistic al Românului e de netăgăduit: el se vedește uneori în cele mai modeste obiecte”. (*Paul Labbé, La vivante Roumanie 1913, pag. 61*).

Vorbind la rândul său despre societatea *Munca* și despre dibăcia cu care lucrătoarele țes covoare, *Léo Claretie* se minunează cum e cu puțință ca niște țărancu sau mahalagioaice să țesă covorul, pe care el l-a văzut, și care reprezenta bătălia dela Plevna, fiind destinat să fie oferit ca dar Regelui Carol I. El exclamă: „România este țara zănelor acului. În școli, ateliere, în saloanele doamnelor din societate, am văzut minunății de artă, de invenție și de execuție”. (*Léo Claretie, op. cit., pag. 120*).

Și mai departe: „Nu e mai puțin farmec în miile de obiecte populare, pe care țărani și-au gravat meditațiile lor, reflexul sufletului lor, al preocupărilor lor, radierea idealului lor... Obiecte modeste și drăguțe a căror artă, interes, caracter și pitoresc asigură populației române unul din primele ranguri printre popoarele care perpetuează tradiția estetică a gustului, invențiunii, cultul etern al Formei și al Frumuseței”.

Muzica noastră populară este îndeosebi prețuită de Claretie. Orchestra vestită a lui Ciolac nu i-a făcut nicio impresie și aproape nu a ascultat-o cât timp a executat „valsuri lente de Rudolf Berger”, îndată însă ce a început să execute arii populare, lucrurile s’au schimbat: „Ei introduseră în program melodii locale, suspine pline de dor, cu triluri de priveghetoare; fu minunat; era o bucolică pasionată, o georgică amoroasă, o rugăciune tânguioasă, un osana biruitor, un strigăt de durere, un ciripit de pitulice, părea că simți parfumul răcoros de sub arborii pădurilor, iarba, fânul strivit, crăcile populate de cuiburi; era cea

mai idilică și cea mai turburătoare pastorală". (*J. Claretie*, op. cit., p. 170).

Noëlle Roger a vizitat ocnele dela Doftana, unde a fost condusă și în bazarul cu obiecte lucrate de ocnași. Aflând că cei ce le-au lucrat, nu au urmat cursurile niciunei școli, ci că-învață meșteșugul unii dela alții, autoarea aceasta nu se poate împiedica să afirme că „acest popor artist învață repede...". (*N. Roger*, op. cit. p. 89).

E. Beau de Loménie, francez stabilit, după cât se pare la Iași, vorbind despre viața lui Ștefan cel Mare și despre înflorirea artistică din timpul lui, atribuie în mod greșit întreaga noastră artă populară unei influențe a bisericii ortodoxe și deci indirect Bizanțului. El recunoaște însă că această „artă rustică e personală”, adaogând: „Oalele zugrăvite, lemnul sculptat (nu pomenește nimic de scoarțe și cusături), care rămân încă și astăzi una din marile originalități ale țăranilor române, ne-au lăsat din aceste epoci îndepărtate multe specimene delicate și curioase". (*E. Beau de Loménie*, *Naissance de la nation roumaine*, Bucarest 1937).

Lucien Romier vorbește de frumusețea costumelor țăranilor noastre și afirmă că costumele din Banat, sunt influențate de cele ale „păpușilor ungurești și germane". Apoi adaogă: „Cele mai multe din aceste costume fiind făcute în casă, se vede aici proba unui geniu particular al țăranilor din Carpați și a unui gust înăscut pentru eleganță". Relevând apoi grija pe care Românii, în general, o au pentru o ținută cât mai îngrijită, ceiace face că „micul păstor seamănă cu un paj fără pretenții", — precum și cheltuiala exagerată ce fac în acest scop, Romier afirmă că nu este aici vorba de cât de o însușire primitivă a popoului nostru. „Nici unul din popoarele care au invadat și au dominat regiunea Carpaților, încă dela începutul Evului Mediu, afară poate de Bizantini, n'au manifestat un astfel de instinct popular al eleganței. Și aceasta nu era una din însușirile Latinilor". (*Lucien Romier*, op. cit., pag. 61).

Să vedem înfățișat ce spun și trei oameni de știință, cari au cercetat îndeaproape arta noastră sub diferitele ei aspecte:

Profesorul francez *Charles Diehl*, analizează arta noastră religioasă, pe care o găsește destul de puternic influențată, în primul rând de arta bizantină, dar și de cea italiană, musulmană, și chiar armenescă. El recunoaște însă că arhitectura bisericească moldovenească a realizat un tip „cu mult mai original”. Acest stil moldovenesc „născut în a doua jumătate a secolului al 15-lea, domină mult timp arhitectura română, dar luând un caracter din ce în ce mai original”. (*Charles Diehl, L'art roumain* în volumul *La Roumanie conférences faites à l'Union française. Paris, fără dată*).

Nu trebuie exagerată, zice Diehl, influența bizantină deși ea a fost reală. Există la Români și o arhitectură civilă în care se concretizează spiritul național român. „Dar mai ales în broderiile care împodobesc costumele populare apare în chipul cel mai caracteritic toată tradiția națională”. După ce descrie pe scurt costumul național, Charles Diehl, exclamă: „Și pretutindeni, în Valahia, ca și în Bucovina, în Transilvania ca și în Banat, se găsește grația infinită a acelor cusături (broderii) originale și fermecătoare. Această artă a broderiei, este una din manifestările cele mai interesante, ale artei naționale”. (*Charles Diehl, op. cit., pag. 184*).

Henri Focillon, adânc cunoscător al artei românești, vorbind despre arta noastră populară, afirmă că „ea reprezintă dealungul timpurilor elementul care s'a schimbat mai puțin”, păstrând urmele unei culturi primitive în care tradiția n'a împiedicat unele înnoiri. „Această artă atât de veche, zice el, este mereu întinerită. Și adăug că, atât de vecină cu Balcanii, și pe de altă parte în contact cu centrul Europei, adică așezată între o regiune de prea mare abundență de podoabe și de bădăranie (*lourdeur*) ea păstrează acea tonalitate, care nu se definește — gustul și, în veselia cea mai sprintenă, în expansiunea cea mai

inventivă (păstrează) geniul măsurii și secretul de a-și stăpâni ușurătatea". Și mai departe, afirmând că arta populară din Banat și Basarabia, au suferit oarecari influențe orientale, el adaugă că „Oltenia este dământ clasic; nu' Asiei îi datorește ea strălucirea imaginației ei, poate că ingeniosul său lirism îi vine dela poezia raselor celtice și echilibrul său din instinctul mediteranean". (*H. Focillon, L'art roumain in La grande Roumanie*, album editat de revista *L'Illustration* în 1929).

Geograful *De Martonne* care încearcă să fie cât mai obiectiv și mai rece în tot ce spune despre țara și poporul nostru, nu-și poate stăpâni sentimentul de admirație, când vorbește despre frumusețea portului țărănesc și despre simțul artistic al femeilor. „Costumul este, fără îndoială, ceiace izbește mai întâi pe străinul transportat brusc în Muntenia. A debarca la Câmpulung sau la R.-Vâlcea, într'o zi de sărbătoare, când țărancele gătite se plimbă la brațul flăcăilor, sau se strâng pentru horă, este o bucurie pentru ochi. Fotele roșii și negre cusute și semănate cu flori aurite, ilicele brodate, pe cari se resfață salbele de galbeni, maramele de borangic, care împodobesc capul și cad pe umeri, formează un tot pitoresc. Ești izbit de gustul culorilor bătătoare la ochi și de armonia pe care o prezintă totuși acest tot. Costumul de lucru, mai simplu, rămâne încă original". (*De Martonne*, op. cit., pag. 258).

Însfârșit *Alphonse Muzet*, care a cunoscut îndeaproape toate țările balcanice, pune în legătură simțul artistic al poporului român cu „gustul de paradă, de fast, de mare pompă, cu desfășurarea celui mai mare lux". Toate ocaziunile mai mult sau mai puțin solemne sunt folosite pentru astfel de manifestări, fiecare familie făcând de cele mai multe ori cheltueli peste puterile ei. „În sate, zice el mai departe, dorința de a părea se traduce prin bogăția costumelor cu tonalități strălucitoare, dar care dă pe față o manifestare (*recherche*) artistică netăgăduită. Cusăturile românești sunt de altfel renumite, și acelea ale țărăncelor nu sunt cele mai puțin remarcabile". (*Alphon-*

se *Muzet*, *Le monde balcanique*, Flammarion 1917, p. 93—94).

S'a spus și se repetă adeseaori și azi, de Români înșiși, că Românul și mai ales țăranul e din firea lui leneș. Nu ar fi de mirare deci, ca străinii care ne-au cunoscut mai superficial, sau mai temeinic, să ne fi aruncat învinuirea pe care se zice că ne-ar fi adus-o și Impăratul Iosif al II-lea al Austriei, care fiind întrebat de mama sa Maria Tereza cu ce impresie se întoarce din călătoria pe care o făcuse în Transilvania ca arhiduce moștenitor, ar fi răspuns printr'un cuvânt, socotit spiritual: „Am văzut un Sas muncitor și o sută de Valahi leneși”. (*Gérando*, op. cit., vol. II, pag. 49).

Ceiace este peste măsură de interesant cu privire la această chestiune, este că într'adevăr destui călători străini afirmă a fi constatat faptul, dar îi caută explicația găsind-o mai ales în împrejurările naturale și sociale, în cari a trăit secole de-a rândul poporul — drept vorbind țăranul român. Vom lăsa în cele ce urmează deoparte călători mai vechi, cari au vorbit de lenea românească, ca de exemplu Andreas Wolf, Abatele Pizzigalli, F. Fietz, W. Hamm și alții, citați de N. Iorga în cele 4 volume ale *Istoriei Românilor prin călători*, precum și pe aceia cari ca geologul austriac Racquet, caută să arate că poporul român ar fi altul dacă n'ar fi tratat de asupritorii săi cu atâta cruzime. Ne vom ocupa numai de ce spun acei scriitori, pe care i-am putut personal analiza amănunțit și ale căror opere, apărute în cursul secolului al 19-lea și începutul celui de al 20-lea, sunt mai apropiate de timpul nostru, putând oglindi mai just caracterul nostru actual.

Vorbind despre țăranii români, *F. Recordon* descrie îmbrăcămintea lor, apoi adaogă: „Mustățile mari cari acoperă buzele și barba lor pe care nu o îngrijesc, nu te împiedică să descoperi pe chipul lor blândețea caracterului lor. Cred că un fizionomist ar recunoaște și semnele unei firi leneșe, pentrucă acesta e defectul care li se poate

mai mult imputa; dar el le este încă ușor iertat, fiindcă găsești în ei o infinitate de calități, care sunt rare la alte popoare, precum (sunt): buna lor credință, sinceritatea, dragostea pe care o au pentru religie și pentru îndatoririle pe cari ea li le impune, precum și supunerea și respectul ce au pentru boerii lor, deși sunt de ei foarte rău tratați...". (*F. Recordon, Lettres sur la Valachie, Paris 1821, pag. 36—37*).

Constată că e leneș poporul român și englezul *Wilkinson*. El însă explică acest defect și prin influența mediului inconjurător: „...Omul, această operă principală a naturii, zice el, este aici bădăran (*lourd*) și greoi; el n'are nici pasiuni violente, nici fârie de caracter și dă dovadă de o aversiune firească pentru muncă. Cauzele morale pot desigur să producă aceste efecte asupra mașinei omului; dar în această țară, cauzele fizice lucrează cu cel puțin tot atâta forță, ca și cauzele morale (*Wilkinson, op. cit., p. 116*). Aceste cauze sunt după părerea lui neregularitatea climei, umiditatea pământului, cantitatea mlaștine lor... etc. Ca dovadă a lenei românești *Wilkinson*, citează faptul că avem — avem pe atunci — 210 zile de sărbătoare respectate cu stințenie. Funcționarii publici care nu lucrează în toate aceste sărbători, mai au și vacanță la Paști și în timpul verii.

R. Walsch, atașat pe lângă ambasada engleză din Constantinopol, se întoarce în țara sa după 1821, trecând prin Peninsula Balcanică, Muntenia, Transilvania și apoi mai departe prin Germania. Când ajunge în Muntenia, găsește țara bântuită de ciumă, și călătorește cu cea mai mare iușeală spre vama dela Turnu Roșu, prin București, Pitești, R. Vâlcea. Nu vede aproape nimic, căci nu se oprește decât la localurile de poștă, sau la carantină. Deși prea puțin informat despre sufletul poporului nostru, și acest călător vorbește — din ce izvoare se informează nu se vede — despre lenea românească: „Locuitorii par a se resimți de reaua natură a solului și a climei. Locuitorii dela țară sunt de statură mică, par puțin viguroși și

au părul blond și moale (!?) ca mătasea; ei sunt indolenți și se mișcă încet: acesta e caracterul lor general dela boieri, cari se odihnesc lenevos în trăsurile lor aurite, până la surugiii, care conduc micile paștalioane *)”.

De aceeași părere este și *Raicevich*, cu explicația, că acest defect este o consecință firească a asupririlor și jafurilor la care a fost supus poporul român. „Apăsarea, zice el, îi face bănuitori și adeseaori ei devin înșelători, spre a evita să fie înșelați. Ei fug pe cât pot de muncă, pentrucă știu din experiență, că, cu cât vor poseda mai mult, cu atât mai mult vor fi supuși la contribuțiuni. De aci rezultă, că ei nu se îndeletnicesc cu nicio descoperire și neglijează chiar mult agricultura, atât de necesară și în general atât de încurajată. Pe de altă parte, pământurile sunt așa de fertile, încât cu puțină grije, ei își procură cele necesare.... Deveniți leneși din pricina împrejurărilor, ei întind această trândăvie până și în felul lor de trai. Ei preferă mălaiul de porumb, pentrucă le cere mult mai puțină osteneală...”. (*Raicevich, Voyage en Valachie et en Moldavie, Paris 1822, pag. 141*).

Vorbind de înflorirea comerțului și de viitorul frumos ce așteaptă pe Români, prin faptul că în urma tratatului dela Adrianopol, comerțul a devenit liber pe Dunăre, Demidoff, spune: „Dunărea nu așteaptă decât cerealele câmpiilor valahe, pentru a le duce să mărească grânarele Mării Negre; și Valahii vor produce mult și eftin, dacă obișnuința cu lenea, necumpătarea și dragostea de sâr-

*) Căutând să arate că limba românească este o latinească coruptă, acest autor dă următoarele mostre hazlii de limbă românească: „*Non soror, domine, esti uxor* (nu soră domnule, este soția mea), spune un țăran despre o femeie care se prezintă englezului. „*Tumor non esti pesti, Domine, esti gunska* (această umflătură nu e ciumă, Domnule, e gușă, i se spune când se ferește de un țăran gușat. Ce bine informat este englezul! (*R. Walsch, Voyage en Turquie et à Constantinople. Traduit de l'anglais, Paris 1828, pag. 228—302*).

bători prea numeroase în cultul vieții dela țară, le vor lăsa puțința să lucreze". (*Demidoff*, op. cit., pag. 186).

„Lenea Valahului zice la rândul său *Gérando*, este aceia a lazzarone-lui. El are puține nevoi și și le satisface, fără multă osteneală. Afară de aceasta, obișnuința ordinei și a muncii nu poate să-i fie familiară; căci nu e decât o jumătate de secol de când e emancipat și în șerbie, când alții trag folos din osteneala sa, omul nu-și exercită deloc activitatea". (*Gérando*, op. cit., vol. I, pag. 323). Acest autor face totuși rezervă cu privire la femeia română pe care o socotește, așa cum fac și alți călători, drept foarte sârguincioasă. De altfel el socotește că deși „lenea lui e proverbială”, deși „se va îmbăta duminica cu țuică”, atâta timp cât va avea un creștar, totuși țaranul român în împrejurări prielnice e „capabil de o repede desvoltare”.

Ceeace ne surprinde totuși la acest călător, destul de perspicace și de obiectiv de obicei, este că ne dă ca un exemplu caracteristic de lene românească următorul caz pe care cred că l-a înțeles rău: „Când ne întorceam dela Sibiu, zice el, avurăm o probă uimitoare (!) despre lenea și nepăsarea pe care Valahii o arată de obicei. Întâlnirăm opt călăreți din acest neam într'un loc atât de strâmt, încât părea că trebuie ca fie unii, fie alții, să ne înapoiem. Valahii ajunseră la încheerea că lor li se cuvenea să dea înapoi spre a ne lăsa loc de trecere. Dar privind înapoi văzură că drumul, pe care aveau să-l facă înapoi, era de vre-o 50 de pași și, pentru a evita această oboseală inutilă, se înșirară unii după alții pe marginea prăpastiei. Eu vrui să mă dau mai repede eu însumi înapoi și să-i las să treacă înainte; dar fui înștiințat că, luându-și odată poziția, ei nu vor ceda în ruptul capului. Trecurăm deci cât mai încet cu puțință și cu o teamă foarte mare ca nu cumva unul din caii lor, făcând o cât de mică mișcare să nu prăbușească pe călăreț până în fluviu”. (*Gérando*, op. cit., vol. II, pag. 32). S'ar fi convenit mai repede ca acest act al „Valahilor” să fie socotit drept ceea ce era: unul din cazurile aceluia eroism, simplu și inconștient

de el însuși, de care dau dovadă țărani români de atâtea ori în împrejurări excepționale. Nu putea fi vorba aici de lene pentru o distanță de 50 pași călare.

Dr. *Camille Allard*, pare a atribui așa zisa lene a țăranelui român, nu unei înclinări firești, ci marei slăbiciuni fizice. Se poate, ca țărani, pe care i-a cunoscut el în preajma Dunării, să fi fost așa cum afirmă el, adică „de o moliciune și de o slăbiciune fizică foarte mare”... având imprimată „pe fața lor pecetea chlorozei și anemiei...”.

Dupăce descrie starea de mizerie socială, în care se aflau țărani, iobagi ai boerilor, precum și corupția în care trăiau aceștia din urmă, geograful *Elisée Réclus* continuă în felul următor, spre a explica lenea țăranelui român: „O astfel de stare socială trebuia să aibă drept urmare o spăimântătoare demoralizare și la stăpâni și la sclavi. Chiar calitățile naturale ale Românilui, avântul, generozitatea, grabnica sa împrietenire, se schimbau în rău sub un astfel de regim. Boerii, posesorii pământului, fugind de moșiile lor, unde vederea suferinței i-ar fi stânjenit, se duceau să trăiască departe, în intrigă și stricăciune, cheltuind la mesele de joc din orașele occidentale banii, pe cari arendașii, greci în majoritate, li-i trimeteau, dupăce-și luau cu dărnicie partea lor. Cât despre masa subjugată a populației, ea era leneșe pentru că pământul, de altfel așa de fecund, nu-i aparținea”. (*Elisée Réclus*, *Géographie universelle* Tome I. Paris 1876, pag. 264—266).

Acestea le spune un om de știință, care e deprins cu cercetarea obiectivă a realității și nu pune pe hârtie numai impresii trecătoare de călător grăbit. De altfel, acest geograf adaugă că țărani, deveniți liberi, au câștigat foarte mult în demnitate și dragoste de muncă.

Noëlle Roger, care vede țara noastră în preajma războiului mondial, spune: „Este la țăranel român un fond de indolență. Cu toată vioiciunea sa de spirit, cu toată

dibăcia mâinilor sale, lipsește continuitatea în eforturile sale. El a muncit așa de mult timp pentru alții, a suferit o așa de lungă șerbie, încât a păstrat obișnuința (le pli) de a nu face decât efortul strict necesar pentru a trăi. El lucrează numai atât, cât el și familia sa, de obicei foarte numeroasă, să aibă mămliga indispensabilă, puțină brânză și pâine în zilele de sărbătoare, apoi se odihnește, doarme la umbră, vrea să fie liber. De aceea adeseori în această țară așa de bogată, acești frumoși oameni zdraveni și fini rămân într'o mizerie oarecum voită.... ei n'au nevoi, de ce să muncească mai mult?". (*Noëlle Roger, op. cit., Paris 1914, pag. 105—106*).

Sub formă ironică și uneori nu prea departe de adevăr, *Paul Morand* constată lipsa noastră de grabă în viață — ceeace este unul din aspectele lenii. *Démètre*, informatorul român pretențios, — despre care am mai pomenit — a venit în camera francezului, probabil cu intenția de a mai cleveti pe seama Bucureștilor și a bucureștenilor. Francezul observă cu această ocazie: „*Démètre s'a culcat definitiv în patul meu, fumând țigări (intimitatea aceasta pare străinului mai curând lipsă de delicateță)*. Din timp în timp e chemat la telefon. Se apropie ora prânzului și n'am reușit să mă scol. Ce delicioasă e senzația de a trăi într'o țară, unde nimic nu te grăbește, unde totul poate aștepta, unde întâlnirile nu sunt respectate, nici de o parte, nici de cealaltă, unde totul se aranjează în ultimul moment prin „*automat*”. De când americanii au construit în Calea Victoriei un șgârie-nori al telefoanelor automate, nu se mai isprăvesc convorbirile și trâncănelile; a face o vizită cuiva însemnează să mergi să vorbești la telefon dela el; poți chiar să pui pe alții să te cheme, căci e obiceiul să fii urmărit cu telefonul prin oraș din casă în casă.... „*Vine imediat*” i se răspunde atunci fără grabă, căci nimic nu e mai puțin urgent ca *imediatul* românesc”. (*Paul Morand, Bucharest, pag. 256—257*).

Iată, cum vorbește și cum explică „lenea” noastră *Lucien Romier*, în legătură cu suferințele fără seamăn îndurate de soldatul român în războiul nostru de întregire: „Care alt soldat, zice el, ar fi suportat privațiunile prelungite, pe care le-a acceptat soldatul român în timpul războiului? S'a zis de acest țaran că e leneș, neavând nevoi. Ar trebui să spunem, că obișnuit să-și reducă nevoile, el și-a dezvoltat forța în rezistență mai curând decât în activitate. Slăbiciunea lui este în această privință caracteristică, fiind asemănătoare slăbiciunii fizice a fellahului, italianului din sud, sau indianului (din Mexic). El nu face efort pentru plăcerea efortării, cum fac popoarele bine hrănite; el se teme să cheltuiască zadarnic sâraca lui rezervă. El nu consimte la efort, decât în vederea unui avantaj imediat. De unde (rezultă) obișnuința sa de a trăi de azi pe mâine, slabul interes pe care îl acordă calculelor cu scadență lungă, sau întreprinderilor plănuite cu maturitate (mûries), lipsa de inițiativă și adeseori de invențiune în afară de fantezie și de înclinarea sa de a se mulțumi cu lucruri vagi (des a peu-près). Defecte, nu ale spiritului, care este vioi, ci ale temperamentului, așa cum l-a format lunga adaptare a celei mai mici efortări la o hrană insuficientă”. (*Lucien Romier*, op. cit. p. 213).

Iată, însfârșit, impresiile unui gazetar cehoslovac căpătate în „Bucureștii noaptea și ziua” în ultimii ani. Despre puțină activitate a funcționărimii române, care găsește mereu prilej să nu lucreze, acest gazetar scrie: „Omul trebuie să vină până la București pentru ca să cunoască în adevăr ceva frumos de lume: „*puntea*”. Cum, nu cunoașteți acest cuvânt? În limba cehă însemnează pod și cuvântul n'are nimic din frumusețea pe care o are în limba română. Puntea e atunci când între două sărbători e o zi de lucru, peste care se prelungește sărbătoarea celor două zile de sărbătoare. Deaceea trăiască puntea”. (Cf. ziarul „Curentul” din 21 Iunie 1936).

Approape toți streinii care ne-au cunoscut sunt de părere, că poporul român este, în general vorbind, un popo: de oameni frumoși.

N. Iorga, în ale sale patru volume despre *Istoria Românilor prin călători*, citează ici, colo, unele constatări de acest fel, pe care, spre a nu lungi capitolul, nu le vom pomeni aici.

Vom începe cu lucrarea lui Carra, pomenită mai sus în care se aduc o mulțime de critici, adeseori nedrepte, boerimii și domnitorilor fanarioți; se fac chiar unele descrieri pline de ironie ale obiceiurilor românești, cum este de exemplu descrierea horei, danțul acesta pe care aproape toți călătorii străini l-au admirat; el nu se poate împiedica însă de a strecura unele adevăruri, sau de a face unele aprecieri favorabile nouă. Recunoaște astfel că „Moldovencele și Muntencele sunt în general destul de frumoase; ele au pielea albă, dar de obicei validă. Se găsesc printre ele foarte puține blonde dar un mare număr de oacheșe, cu ochi negri și bine tăiați”. „Jar cu privire la îmbracaminte Carra spune: „îmbrăcămintea femeilor este un fel de rochie lungă, fără cute, care li se lipește pe corp și care se prinde cu cârlige sub sâni, așa încât această frumoasă parte a farmecelor lor se înfățișează ochiului curios al privitorului în toată rotundimea lor”.

În afară de lucrarea sa (rămasă în manuscris până la 1902, când a fost publicată de Academia Română) intitulată *Memoriul despre starea Moldovei la 1787*, *D'Hauterive* a lăsat și un jurnal al călătoriilor sale dela Constantinopole la Iași în 1785. Ne interesează în acest jurnal partea privitoare la cele ce vede în Muntenia și Mol-

*) Ceea ce urmează despre frumusețea poporului român este re producerea unor articole publicate în mai multe numere din „*Universul Literar*” (1939). Este explicabil atunci faptul că numele autorilor citați nu sunt însoțite de indicația paginilor și operelor, din care au fost extrase citatele. Cerem iertare cititorilor că nu mai putem reface această lucrare acum la tipărirea în volum.

dova. D'Hauterive arată între altele, că a luat parte în comuna Muntenești din județul Râmnic la o petrecere, după care, spune el, „ne rămâne.... o foarte blajină și frumoasă gazdă, femeia unui bun valach, incapabil de gelozie“. După ce arată apoi, că costumul n'are nicio însemnătate, când e vorba să prețuești frumusețea unei femei și că „femeile erau frumoase sau urite independent de forma vesmintelor lor“, el nu se poate totuși împiedica să nu atragă atenția asupra vălului femeilor române. „La Drago-chioi, la Semi-chioi, zice el, acest vâl era îngrozitor. Nu știu cum, el lua înfățișarea unei căști, pe chipul femeilor (bulgare desigur) din Alfatar, și le mărea urâtenia groaznică. El are aici (la românce) toate grațiile vălului unei drăguțe benedictine, el strânge fruntea cea mai lipsită de cute și scoate în evidență niște ochi mari, albaștri, înfrumusețați (adoucis) încă și mai mult de figura cea mai fermecătoare. Un ilic de pânză simplă lasă încă naturii tot meritul unei talii a cărei mlădiere nimic nu o stânjenește și, în loc de fustă, numai o fotă de bum-bac roșu și alb strânge (corpul) sus și jos tocmai cum strânge pânza pe o femeie care ese din bae. Intr'adevăr, ar fi mare păcat, ca toate acestea să fie acoperite sub crinolina marilor doamne dela Versailles“.

Când ajunge la Vaslui, care după spusa lui era un simplu sat, *D'Hauterive* este adăpostit în casa unui țăran, onorurile găzduirii fiind făcute de o fată tânără care-l farmecă pe francez. „Cât de fericit sat este Vasluiul, exclamă el, dacă toate femeile din el seamănă cu această încântătoare fată. Ea are optstrezece ani, talia, ochii, forma figurii și atitudinea nu le-am găsit năicăeri mai perfect și mai fericit asemănătoare cu acelea ale Genovevei lui Baleschow. Ea nu toarce, ci are pe genunchii săi un gherghef și ducesele noastre nu brodează cu o mână mai drăguță, cu un braț mai frumos și cu o îndemănare mai nobilă“.

Dupăce descrie locuința pe care o găsește foarte curată, după cum simplu și curat e și costumul fetei, D'Hau-

terive își exprimă regretul adânc, că trebuie să plece mai departe.

„Adio, fermecătoare cusătoreasă (brodeuse), Moldoveanul pe care-l vei ferici, va fi prea fericit, dacă te găsește tot așa de frumoasă ca mine... Ii dau o monedă la plecare, ea o ia, lasă în jos ochii, îmi sărută mâna; în ce mă privește eu o admir ca pe o madonă de Corregio și nu pot nimic mai bun să spun spre a mărturisi înțelepciunea ei și a mea”.

François Recordon descriind între altele costumul femeilor române, adaugă: „În sfârșit se poate spune, că țăranțele din Muntenia nu sunt lipsite de oarecare eleganță în găteala lor mai ales, când sunt legate la cap cu o băsmăluță (petit mouchoir) care scoate foarte bine în lumină grațiile trăsăturilor lor, deși sunt uneori puțin arse de soare”.

Wilkinson, este unul din puținii care, cunoscând mai de aproape neamul nostru, nu recunoaște fățiș frumusețea rasei noastre. El zice: „Femeile (e vorba de acele ale boerilor) se îmbracă cu totul europenește, dar ele combină modelele cu bogăția orientală și cu risipa de podoabe. În general, ele nu sunt prea frumoase, dar această lipsă de frumusețe este răscumpărată prin multe grații naturale, printr'o fire veselă și o talie sveltă remarcabilă”. Când vorbește însă despre țărani, *Wilkinson* mărturisește că „cu tot acest fel (rău) de viață și cu toată influența presupusă a unei clime puțin favorabile, țărani sunt în general o frumoasă rasă de oameni” deși face rezerva că trăsăturile fizice sunt foarte amestecate, găsindu-se până și indivizi, care au pe acelea ale tipului tăăresc. (*Wilkinson*, op. cit.).

Sosind în Muntenia, cu vaporul, din susul Dunării, *Anatole de Démidoff* vine în atingere cu poporul nostru pentru prima oară la Schela (probabil în Oltenia) și se duce, însoțit de câțiva prieteni, să vadă satul Cerneț, la un kilometru departe de țărmul apei.

Fiind zi de duminică, bărbații sedeau pe vine, fără ocupație, la porțile lor și fumau. Femeile formau grupuri aparte fără să fie închise, lucru pe care Démidoff îl observă în mod special, gândindu-se la obiceiul turcesc de a ține femeile în harem.

El spune mai departe, că „așezate alene jos pe un picior, în timp ce celălalt genunchiu, ridicat în sus se atinge de bărbia lor (femeile), sedeau de vorbă. Deși ciudată, această atitudine (cette pose), este grațioasă; ea învederează un fel de nepăsare, care este cu totul în armonie cu fizionomia galeșe a celor mai multe femei tinere”. Mai târziu la Giurgiu, asistând la bălciul local, Démidoff vorbește de „fetele voinice ale Munteniei”, de galbenii de aur, care împodobesc capul și gâtul unor fete destul de urite, pe când „multe figuri nobile și drăguțe n'aveau drept podoabă decât o biată salbă de parale”.

Ceea ce face ca Démidoff, dealtfel destul de bun înțelegător al stărilor de lucruri dela noi, să nu stăruie mai mult asupra chestiunii, de care ne ocupăm, este graba, cu care el trece prin țările române. El recunoaște însuși, la un moment dat, că în cele vreo patru zile, cât a mers cu poșta, dela Focșani la Sculeni prin Iași, n'a putut cunoaște decât prea puțin Țara Moldovei.

A de Gérando împodobește uneori, poate în calitatea sa de ginere al contelui ungar Emerik Tekeli, — pe țăranul ungar cu însușiri alese, dar face aceasta stabilind un contrast nejustificat între Unguri și alte neamuri. Astfel țăranul ungar „nu e nici lacom de câștig ca Sasul, nici leneș ca Valachul”, sau „Ungurul socotește că nu e demn de el să-și umple casa cu copii ca Slovenii sau Valachii. Iapa nobilă nu dă naștere decât unui mânz pe an, pe când scoafa cea vulgară naște o mulțime de porci”. Convingere demografică foarte discutabilă!

Cu toate acestea *A. de Gérando* recunoaște fățiș — și acesta este un mare merit al imparțialității ce domnește în cea mai mare parte a operei sale — că Românii sunt

urmașii coloniștilor lui Traian, că ei n'au părăsit niciodată Dacia și că „aveau șefii lor naționali, când fură subjugați de Unguri”.

Când e vorba de frumusețea rasei — lăsând la o parte ceea ce spune despre femeile din clasa nobilă maghiară — A. de Gérando nu pomenește aproape nimic despre Unguroaicele din clasa de jos, în timp ce vorbește adeseaori de frumusețea Româncelor. În călătoria pe care o face în Transilvania, A. de Gérando ajunge astfel la Alba-Iulia. Oprind trăsura la oarecare distanță de acest oraș, observă, el și însoțitorii săi, o casă țărănească așezată într'o poziție pitorească, alături de drum.

Vizitiul ungar strigând „ape!”, „o frumoasă Româncă, zice călătorul francez, eși din casă, ținând în mână unul din acele grațioase vase (ulcioare desigur) de formă etruscă de care locuitorii se servesc încă în acest ținut. Ea avea frumosul costum al Muntencilor de Zlatna"... pe care autorul îl descrie cu oarecare amănunte. „Românca, zice el mai departe, se apropie cu ochii plecați în jos, ne dădu să bem și se retrase”. Mai departe, într'un sat pe care nu-l numește, privește hora și observă că „femeile în costumul lor elegant, erau minunat de frumoase”. De altfel, spune el, locuitorii acestor ținuturi aurifere, care sunt aproape toți Români se disting de cei de un neam cu ei, printr'o atitudine mai hotărâtă, un spirit mai viu, și o frumusețe uimitoare”.

În legătură cu lenea ce se atribue Românilor, autorul arată că, în schimb, femeia este foarte muncitoare. Ea lucrează la câmp alături de bărbat, ea prepară mâncarea și îngrijește de copii, ea țese și — lucru observat și de alți călători — chiar mergând pe drum, toarce din furca în fiptă în brâu. „Această muncă neîncetată o veștejește repede, și o face să piardă prea de vreme acea frumusețe, pe care și-o trage dela origina sa. Tărâncile române au adeseori acel tip particular, care se întâlnește la femeile din Italia. Când le vezi cum urcă coastele dealurilor, purtând cu o grație severă, vasele lor de formă etruscă, îți

amintești de statuile antice. Doar cămașa cu cusături, jocul și cismele roșii, dau acestor Romane, (nu Românce N. R.) oarecare înfățișare orientală". Este aici, cum prea bine se vede, o descriere aproape entuziastă a frumuseții femeii române.

Dar călătoria lui A. de Gérando continuă și el are pri-lejul, mereu reînoit, să-și întărească convingerea că rasa românească e o rasă frumoasă. „Am asistat, zice el, la o șezătoare, în altă parte, unde pătruzeci de fete, așezate în jurul unei vechi săli boltite, torceau cântând. Unele erau foarte frumoase; mișcările lor erau totdeauna grațioase și cântecul avea ceva plângător". Vorbind de obiceiul, pe care-l au țăranii români, de a fi respectoși și de a săruta mâna, călătorul francez cată să arate că acest obicei n'are deloc caracterul galant, care i se atribue în occident și, cu această ocazie, povestește următoarea întâmplare: „O societate veselă (ungurească desigur N. R.), oprindu-se într'o zi la poalele Detunatei, găsi acolo o Româncă de o așa de mare frumusețe, încât fiecare își arătă admirația. Uitând de orice idee aristocratică, doamnele, în loc de a lăsa să li se sărute mâna, îmbrățișară frățeste pe țăranca. Nobilii cavaleri nu putură să facă altceva mai bun, decât să urmeze acest exemplu. Ei întinseră brațele spre frumoasa Româncă; dar ea o luă la fugă, isbucnind în hohote de râs".

Chiar despre bărbați, care în mod firesc i-au atras mai puțin atenția în această privință, A. de Gérando afirmă că „țăranii români au de obicei *tipul meridional*. Se văd mulți al căror profil amintește busturile, cari ne rămân din antichitate".

Vom pomeni în treacăt și pe marele istoric francez *Edgar Quinet*, deși părerile lui ar putea fi bănuite de parțialitate, întrucât a fost căsătorit cu o româncă. Istoricul francez pledează cu multă căldură cauza poporului român, care se sbătea (în 1856) să înfăptuiască unirea celor două principate. În legătură cu necesitatea unei regenerări morale a neamului nostru și cu ridicarea lui la nive-

lul la care s'au ridicat alte popoare, Quinet exclamă, adresându-se Românilor: „Voi care vă socotiți pe treapta cea mai de jos, nu puteți să străbateți într'un moment spațiul care vă desparte de ceilalți? Nu puteți și voi să pretindeți mașini tot atât de perfecte ca ale lor? Fierul, lemnul, inul, cânepa, nu vor fi ele la voi tot atât de inteligente ca la noi? Dacă într'adevăr omul modern trebuie să fie măsurat numai prin forțele naturii fizice, cine posedă o natură mai fecundă ca a voastră? Cine are mai multă dreptate să se mândrească cu ea? Dacă frumusețea morală nu mai este nimic pe pământ, *cine se poate mândri mai mult ca voi cu frumusețea fizică?* Fie că privește cineva rasele voastre de țărani, cari au suferit, fără să se încovoiaie, prăbușirea atâtor societăți, talia lor sveltă, trăsăturile lor antice, ochii lor plini de blândețe și de foc, în care Italia lui Virgil pare a se oglindi încă, fie că se ia în seamă locurile, orizontul închis de munți nepătrunși, singurătatea pădurilor adânci, albia râurilor aurifere, ce de minuni, care așteaptă încă istoricul și pictorul lor!”.

Ubicini afirmă că poporul nostru este format, din punct de vedere etnografic, din două categorii de oameni — unii aparținând „rasei românești indigene”, alții formând „rasele indigene”, adică asimilate, românizate. Rasa indigenă este ieșită din amestecul vechilor Daci cu coloniștii romani și formează, după părerea lui *Ubicini*, aproape nouă zecimi din totalul populației. Urmează un mic portret al acestora: „Mari, voinici, frumoși la chip, inteligenți, Românii în costumul lor, care pare împrumutat din bassoreliefurile columnei lui Traian, amintesc în afară de asprimea fizionomiei, pe mândrii războinici din care se trag. Acea expresie bărbătească este înlocuită la ei cu un aer de tristețe și resemnare, rezultat al atâtor suferințe pe care au trebuit să le îndure”.

Eugène Poujade ajunge în Bucovina, venind în anul 1848 dela Viena, prin Galiția, deoarece din pricina revoluției ungurești nu putuse să scoboare pe Dunăre, cum avusese intenția. El afirmă că, pe măsură ce înainta în

Bucovina, era izbit de marea asemănare dintre locuitorii acestei provincii și tipurile de Daci, sculptați pe columna lui Traian.

„Alături însă de urmașul barbarilor (Daci, N. R.), cu chica blondă și lungă și îmbrăcat la fel cu ei, — zice el mai departe — se regăsește scoborîtorul învingătorilor asemănător cu tipul pe care călătorul poate să-l admire în câmpia romană și pe care nemuritorul penel al lui Léopold Robert ni l-a făcut familiar: păr negru, cărlionțat, care scoboară des (en touffes) pe gât și pe frunte, o piele oacheșă, uneori măslinie, fruntea largă, și capul acoperit cu căciulă, ochii mari și adânci, bărbia ridicată în sus, cu o grație amestecată cu mândrie”.

H. Desprez cunoaște starea lucrurilor dela noi în urma călătoriei ce a făcut venind dela Buda-Pesta, prin Alba Iulia, Cluj, Sibiu, spre Turnu Roșu și apoi prin Muntenia la București. „Țăranul român, zice el, dureros apăsător de Maghiari și Sași în Transilvania și de propriii săi boieri în Moldo-Valachia, a păstrat în fruntea lui largă, înconjurată cu lung păr negru, în ochii săi mângâioși, împodobiți cu sprâncene groase, toate semnele unei inteligențe vii, sprintene (prompte) pătrunzătoare și mobilă (mobile)”.

Doctorul *Camille Allard*, vorbește de locuitorii celor două maluri ale Dunării, în apropiere de Cerna-Vodă. Amintind pustiirile făcute de Ruși și de bașbuzucii turci, — suntem în timpul războiului Crimeei — în comuna Rasova, locuită pe atunci și de Turci alături de Români — fără să fie vorba cătuși de puțin de Bulgari — autorul nu se poate îndeajuns minuna de faptul că Turcii au părăsit satul, pe când Românii au rămas pe loc.

Despre țărani din stânga Dunării (probabil din jud. Ialomița) spune că sunt „de o slăbiciune fizică foarte mare” din pricina „chlorozei sau anemiei”. „Femeile lor au o figură blândă (douce) și plăcută, dar de o expresie mai puțin melancolică, decât aceia a oamenilor. Pielea lor e albă și talia lor de o mare mlădiere, ceea ce *Caillat* (citat de C. Allard) atribuie obiceiului de a purta greutăți pe cap”.

Merită să amintim aici și portretul peste măsură de măgulitor — exagerat de binevoitor ar zice un vrășmaș, — pe care îl face geograful *Elisée Réclus* neamului nostru.

După ce arată că în munții Carpați se găsesc, ca urmași probabili ai vechilor Daci mulți locuitori înalți de statură, blonzi și cu ochi albaștri, cari se deosebesc totuși de greii oameni blonzi din nordul Europei prin „grația și mlădie-re-a lor”, Réclus, afirmă că altă înfățișare au Românii dela șes.

„In general, zice el, Românii din câmpie și mai ales cei din Muntenia au chipuri frumoase oacheșe, ochi plini de expresie, o gură fin tăiată, arătând, când râd, două rânduri de dinți de o albeață strălucitoare; ei se deosibesc prin micimea picioarelor și mâinilor și prin finețea încheieturilor lor. Le place să lase părul crescut mare și se povestește că mulți tineri fug de serviciul militar numai pentru a-și salva chica frumoasă, ce le atârnă pe umeri.

Indemnateci, sprinteni, grațioși în toate mișcările lor, ei sunt afară de aceasta, neobosiți la mersul pe jos și suferă, fără a se plânge, cele mai aspre oboseli. Ei poartă costumul lor cu o îndemânare admirabilă și chiar păstorul român cu căciula lui înaltă, cu chimirul de piele, ce-i servește drept buzunar, cu cojocul aruncat pe umăr, și cu cioarecii lui, cari amintesc pe aceia ai Dacilor sculptați pe columna lui Traian, impune prin noblețea atitudinii sale.

Femeile din România, sunt grația însăși. Fie că păstrează vechile mode naționale, și poartă iia largă cu cusături, ilicul larg, marea fotă multicoloră, în care domină roșul și albastrul, marama împodobită cu aur și cu galbeni, fie că au adoptat îmbrăcămintea modernă, ele te farmecă totdeauna prin eleganța și gustul lor. La frumusețea ei, Româncea adaogă o inteligență vie, o veselie comunicativă, o istețime în răspunsuri, care fac din ea Pariziana Orientului. Femeile atât de grațioase ale Munteniei, au contribuit să ia naștere proverbul: „Dâmboviță apă dulce, cin'te bea nu se mai duce!”.

Este, în legătură cu aceasta, demn de ținut în seamă faptul că, vorbind de Bulgari, cari sunt descriși ca „îndesați, cu cheresteaua solidă, purtând un cap zdravăn pe niște umeri largi”, Réclus afirmă că cei mai frumoși dintre ei sunt acei ce locuiesc în văile Rodopului la sud de Filipopoli. Aceștia sunt, „mari cu părul negru, plini de avânt și de veselie, entuziaști și poeți”, dar autorul înclină mai mult să-i socotească drept urmași ai vechilor Traci.

Alături de Réclus, vom cita pe marele istoric *Jules Michelet*, care pledând cauza Românilor, îi prezintă ca având o mulțime de calități, întunecate de asupririle nesfârșite pe care le-au îndurat. Poporul român, zice el, între altele, „este un popor elegant, cu elocuțiune ușoară și care vorbește minunat de frumos. Nici o diferență de limbă între țăran și omul cult; drept vorbind, ca și în Italia, nu există popor (în înțelesul de clasă deosebită N. R.), sau dacă voiți să fie popor, eleganța și distincțiunea se găsesc mai ales la țară.

Unul din amicii mei, Francez din naștere, dar Ungur prin sufletul său, neputând fi deloc bănuit de parțialitate pentru Valachi, găsea la ei ceva din păstorii lui Virgilius”.

În timpurile noastre *A. Bellessort* prezintă un frumos portret al lui Ion C. Brătianu, ale cărui succese în politica internă și în cea externă, le atribuie farmecului lui personal. „Natura l-a dăruit, zice el, cu un extraordinar dar de seducție care îi supraviețuește în surâsul și privirea fiicelor și fiilor săi. De acest farmec pe care limba română îl numește *vinoncoace*, el s'a servit patruzeci de ani spre a grupa în jurul patriei sale simpatiile Europei și pentru a-și bate joc de amenințarea congreselor. Dealtfel toți Românii au ceva din acest farmec. Țăranii români, zice el mai departe, sunt frumoși, au în mod firesc o înfățișare distinsă (*grand air*) ca oamenii din orient”.

Călătorind prin țară, Bellessort, ajunge și la Răsboieni unde tocmai se comemorează lupta lui Ștefan cel Mare cu Turcii. S'au strâns în întâmpinarea ministrului Spîru

Haret, toți învățătorii din județ, pe care autorul francez îi descrie astfel: „Erau acolo toți, oameni frumoși, cu figura energică și cu mersul neșovăelnic, în urma revizorului lor școlar și toți în costum național...”.

La Curtea de Argeș în zi de sărbătoare *Paul Labbé*, găsește mulțime de țărani pe străzi. „Admir zice el, grația inteligentă, și sprintena eleganță a oamenilor, frumoșii ochi ai femeilor, atât de drăguțe, cu iile lor înflorate și cu fotele lor cusute cu fluturași de argint... niște marama mari de borangic împodobesc cu grație capetele lor”. Streinul așa vede tabloul, cu toate că însoțitoarea româncă, o domnișoară Petrescu, îi spune că sub aceasta se ascunde o mizerie nemaipomenită.

În Moldova, acest călător găsește că sunt „politicoase și drăguțe tinerele moldovence; ele au sinceritatea în ochi și pe obraji primăvara; multe par fermecătoare în fotele lor scurte colorate și în iia cu cusături aurii”, deși adaogă, că din pricina muncilor grele ele îmbătrânesc repede.

Noëlle Roger intră în țara noastră prin Predeal (1914) Cât timp trenul stă în gară, țărance aleargă dealungul vagoanelor cu coșulețe de fragi pe care le prezintă călătorilor. Ele sunt „brune, cu ochi mari, negri, atât de subțirele în iile lor cusute cu fluturași, și în fotele lor strălucitoare, care le strâng șoldurile”.

Mai târziu când călătorește mai mult și cunoaște țara mai de aproape, *Noëlle Roger*, spune despre țărani: „Admiram sprinteneala membrelor lor, regularitatea trăsăturilor lor, și grația tinerelor fete. Ochii lor au o expresie de blândețe. Eram surprinși de tăcerea și melancolia lor... Aceiași impresie am avut, când am studiat pe soldați în tabără și pe marinarii flotei. Acești tineri frumoși, care sunt niște soldați admirabili, atât de disciplinați atât de răbdători și atât de valoroși, se înfățișau cu acelaș mers repede și sprinten, supuși la ordinele ce li se dădeau silindu-se să înțeleagă și toți aveau în privire acea blândețe întristată”.

Asistând la prăznuirea Schimbării la față, la mănăstirea Slatina, aproape de vechea graniță dintre Moldova și Bucovina, autoarea aceasta stăruie asupra costumelor, care se armonizează minunat cu peisagiul înconjurător. Se găseau acolo și mulți Români din Bucovina. Ei „poartă costumul românesc și vorbesc românește. Ei sunt frumoși și înalți, cu păr lung și cârlionat ca pe timpul lui Ștefan cel Mare”.

Léo Claretie afirmă că „populația rurală română formează un tot atrăgător, un tablou colorat, o viziune de artă și de exotism”. Tot amestecul de rase suprapuse peste elementul băștinaș, n'a isbutit să înlăture acel fond permanent, care te face să te gândești la Roma. „Dacii și legionarii lui Traian, au format această rasă puternică, acești soldați robuști, acești latini zebrați cu slavism: o defilare de țărani dela Dunăre îți amintește desfășurarea frizei de pe columna lui Traian”. Țăranii, la a căror primire — cu ce ocazie nu se spune — pe pajiștea castelului Peleş de regele Carol I și Regina Elisabeta, a asistat și Claretie, erau după spusa lui, fericiți și frumoși, când jucau hora. Dar „costumul feminin are și mai mult farmec încă. Ce minunat lucru este o româncă în costum de țărancă. Româncele sunt frumoase, mici, nervoase, bine făcute, cu păr negru, ca pana corbului și cu ochi negri, răsători și adânci”.

Vorbind în sfârșit de obiceiul purtării mărtisorului legat cu fire albe și roșii, acest autor afirmă că astfel se „însuflețesc chipurile gânditoare cu ochi negri și adânci, în care se reflectă pădurile Carpaților și apele cenușii ale Dunării”.

Să cităm în sfârșit și unul sau doi din scriitorii, cari ne-au vizitat țara după făurirea României întregite.

G. Peytavi de Faugères își strânge impresiile în *Romanie, terre latine* din 1929. Lăsând la o parte considerațiunile privitoare la politica noastră internă, și la relațiile noastre cu alte popoare, autorul acesta consacră un bun număr de pagini așa numitului de el „farmec româ-

nesc". La Craiova, căreia îi dă numirea de „oraș alb” autorul este impresionat de înfățișarea țărancilor „svelte și ușoare, adeseori cu picioarele goale”, care te fac să te oprești pe loc și al căror chip îți rămâne viu în minte. „Corpurile lor mlădioase ondulează în lumina puternică (vibrante) și nimic nu e mai grațios decât silueta lor, când, purtând pe cap ulcioare mari de Sibiu pe care le mențin în echilibru și le restabilesc cu o mișcare din șolduri, merg cu sprinteneală pe străzi...”.

Pe valea Jiului, „femei lângă fântâni sau plecate deasupra puțurilor rustice, ale căror cumpene le mișcau, frumoase, svelte ca niște zeițe, umpleau ulcioarele lor și, încet, porneau la drum având pe cap această povară, care stătea în echilibru; altele, așezate jos și visând, torceau lână. Și eu mă gândeam că unui Puvis de Chavannes i-ar fi plăcut această ambianță liniștitoare, înfățișarea gânditoare, (recueilli) a acestor ființe, pe care nu le chinuesc deloc vulgarele și meschinele noastre griji”.

În treacăt pomenește și *Lucien Ronier* despre buna primire pe care a găsit-o în București, precum și de „frumusețea legendară, dar reală, a femeilor” din capitală. În Bucovina constată că, cu toată năvala streină sistematic susținută de vechea împărăție austriacă, „vechiul tip al Moldovenilor din nord subsistă încă foarte viu. El este foarte frumos la femei, ca și la bărbați. Și costumul de sărbătoare pune și mai bine în lumină demnitatea înăscută a țăranilor”.

Iată acum și un autor, care stăruie în special asupra frumuseții bărbătești, privită mai ales din punct de vedere al succeselor sentimentale. Acesta este *Paul Morand*. El prezintă o istorie prescurtată a poporului român, în legătură cu Bucureștii, precum și o descriere a capitalei noastre.

Lăsând la o parte ceea ce este adevăr istoric și observație adeseori justă în ceea ce spune el, este totuși de semnalat că Românii, care l-au călăuzit, i-au dat, dintr'un fel de snobism prostesc, o imagine uneori falsă despre poporul

nostru. Paul Morand, citează portretul Moldo-Valahilor, veniți la Paris în prima jumătate a secolului trecut, așa cum îi prezintă *Bellanger*: „frumoși, inteligenți, îndemâ-nateci, leneși, bețivi și afemeiați”.

Stabiliți în Paris căutau să ia ochii lumii cu luxul lor, aveau „câte o Pariziană în fiecare zi”, curând însă cheltuindu-și toți banii, ajungeau să trăiască în cele mai mari lipsuri.

Acum aproape o jumătate de secol, Pierre Veber scria: „Orice femeie are în viața ei un Moldo-Valah”. „Caracterul cosmopolit al acestui privilegiu s'a alterat evident puțin: călătoriile sunt scumpe; vine apoi și concurența sud-americanilor. Totuși specimenul român păstrează o desăvârșire, o înfățișare autentică, o îndemânare nepăsătoare, un stil, într'un cuvânt, care-l fac neînving; el are acea naturalețe perfectă și chiar naivă, pe care nu o dobândește cineva aiurea, decât cu timpul și cu greutate; la el aceasta este un dar al cerului”.

Dar a venit timpul să sfârșim. Cititorul s'a convins, cred, de aprecierile favorabile, uneori peste măsură de favorabile ale atâtor străini asupra frumuseții rasei noastre. În afară de măgulirea ce simte ori și cine știe, că posedă o astfel de însusire, socotesc că însușirea fizică are o deosebită însemnătate pentru felul cum se alcătuește și se dezvoltă sufletul unui popor, lucru de tot așa de mare însemnătate — pentru röstul lui istoric. Dar în tratarea acestei afirmații, care poate părea paradoxală, nu putem intra acum.

CE SPUN ROMÂNII

II.

După ce am expus, cum judecă străinii, sufletul românesc, să vedem ce spun și Români în această privință. Este cu atât mai necesar, cu cât lucrarea de față nu ar avea niciun rost, dacă nu ar aduce o contribuție personală cât de mică în rezolvarea unei probleme atât de însemnate pentru însăși ființa neamului.

În domeniul Psihologiei, dar mai ales în acel al Pedagogiei, sunt autori români, cari rezolvă diferite probleme științifice cu o mare ușurință: sau improvizează, dacă nu repetă lucruri de mult și, poate mai bine spuse de alții; sau se adresează pentru informații, numai autorilor străini, crezând că prin aceasta pot rezolva probleme specific românesti. Se găsesc, lucru și mai interesant, autori atât de încrezuți în părerile lor proprii, încât nu citează în lucrările lor noi, decât alte lucrări tot ale lor mai vechi, socotindu-le drept singura autoritate în materie.

Nu vrem să cădem în astfel de păcate. Există o cultură a noastră românească, modestă poate, dar a noastră originală și nu e bine să o nesocotim făcând o muncă de Sisif, cu fiecare generație și cu fiecare cercetare științifică nouă. Cercetând lucrările vechi se exercită de altfel și un control serios asupra a ceea ce aduc original diferitele cercetări noi. De aceea vom consacra capitolul acesta cercetărilor făcute de Români înșiși asupra sufletului românesc. Este dela sine înțeles că nu ne vom adresa lucrărilor literare sau artistice, în cari se poate oglindi

sufletul național, uneori chiar mai bine poate, decât în cele științifice, dar care pot servi numai ca material cercetărilor științifice.

Ne vom mărgini să expunem în cele ce urmează cuprinsul lucrărilor cari sub formă de observație și cercetare obiectivă au disecat mai la suprafață sau mai adânc sufletul nostru național. Cu aceasta îndeplinim și o datorie de conștiință: anume aceea că unele din părerile noastre concordă cu acele ale unora dintre predecesori, fără să fie la mijloc un împrumut brut. Este vorba uneori de simpla coincidență în constatarea unui adevăr; alteori idei sugerate din vreo lucrare a altcuiva s'au asimilat în așa chip în lucrarea de față, încât acele idei au căpătat nuanțe deosebite, sau au primit desvoltări, cari le întăresc din punct de vedere științific.

Vom intra acum în materie adresându-ne întâiu lui *Dimitrie Cantemir*, care — lucru de mirare pentru timpul său — a consacrat câteva pagini interesante sufletului „moldovenesc” în *Descrierea Moldovei*, lucrare scrisă în latinește spre a răspunde dorinței Academiei din Berlin *). Firește, aceasta nu o face Cantemir, decât în treacăt, pentru complectarea cunoștințelor variate ce el prezintă despre țara Moldovei. Lucrarea consacră primele capitole geografiei țării, descriind poziția ei, clima, apele, munții și minele, pădurile și câmpiile, precum și animalele domestice și sălbatice. O altă parte a operei arată care e forma politică a statului moldovenesc, cum se alege domnia, ce datini se respectă la intronarea lor, cum sunt confirmați și cum sunt scoși din domnie de Turci. Urmează capitole consacrate boerilor, armatei, ceremoniilor, felului cum se fac vânătorile domnești, cum se înmormântează domnia, care sunt legile și cum judecă domnia, precum și care sunt veniturile țării și care e tributul.

Capitolele 16 și 17 (din partea a II-a) prezintă însă,

*) Ne servim aici de traducerea lui Gh. Adamescu ed. Cartea Românească.

pentru problema urmărită de noi, un interes deosebit, fiind primul consacrat „celorlalți locuitori ai Moldovei”, iar al II-lea „obiceiurilor Moldovenilor”. Găsim aici schițate — desigur foarte sumar — unele observațiuni cu privire la caracterul Moldovenilor. Ceea ce încurcă însă pe cititorul lucrării lui Cantemir, este faptul, că în capitoul 16 numele de Moldovean îl rezervă numai boierilor și răzesilor, socotind pe țărani propriu ziși (vecinii) drept străini. „Nu e, zice el, nici un țaran, care să fie curat moldovean. Cei ce se găsește, sînt de origine, sau ruseasca sau transilvană (sau ungurească cum obișnuim să zicem noi). Căci în primele timpuri, cînd s-a așezat Moldova, Dragoș, fiindcă a găsit noua provincie lipsită de locuitori, a împărțit-o toată tovarășilor lui de expediție. Fiindcă însă li s'a părut nedrept, ca un nobil să muncească pentru un nobil (căci toți se considerau deopotrivă nobili și de neam roman și socoteau nedemn pentru cei deprinși a purta armele să aibă grija câmpului), siliți au fost urmașii lui Dragoș, cu învoirea Domnului, să năvălească în țările vecine, unde era introdusă șerbia agriculturilor și să răpească de acolo cultivatori pentru pămînt, aducându-i la moșiile lor. Că acest lucru e adevărat dovedește chiar cuvîntul moldovean *vecin* *)...” (Dimitrie Cantemir, Descrierea Moldovei ediția Gheorghe Adamescu, Cartea Românească, București pagina 123).

E de ținut în seamă apoi și faptul, că orașele erau pe vremea lui Cantemir pline de tot felul de străini, ceea ce îl și face să exclame: „De abia îți vine să crezi că o țară în niște hotare atît de înguste ca Moldova să poată cuprinde neamuri atît de multe și atît de diferite”. De aici urmează că ceea ce spune el cu privire la caracterul Moldovenilor, nu știi uneori cui se aplică: Moldoveni-

*) D. Cantemir scoate totuși din rîndul vecinilor pe țărani din Câmpulung, Vrancea și Tîgheciu, cari nu sînt în adevăr nobili, dar nu sînt supuși niciunui boier și trăiesc ca într'un fel de republică“. (pag. 125).

lor, (boeri și răzeși) sau țăranilor — vecini, puși de Cantemir printre „ceilalți locuitori ai Moldovei”.

Să vedem totuși ce spune autorul. O primă constatare — care cu tot timpul trecut de atunci până azi, am putea zice, că e de vie actualitate — este ~~că Moldovenilor~~ lipsește spiritul comercial. „Ei au, zice Cantemir, din naștere un fel de mândrie sau slăbiciune și socotesc, că e un lucru nedemn să facă orice negustorie afară de vânzarea roadelor depe proprietățile lor”. (Op. cit., pag. 122).

Interesant este însă, că cu câteva rânduri mai jos, atribue lenei neîndeletnicirea Moldovenilor cu comerțul: „Din cauza lenei alor noștri, ei (străinii) au pus mâna pe tot comerțul Moldovei și duc la Constantinopol și în alte orașe, turme întregi de oi și de vite cumpărate în Moldova pe preț de nimic, iar acolo obișnuesc să le vândă îndoit și întreit. Fiindcă însă, cea mai mare parte dintre ei nu pot avea moșii și case în Moldova, cea mai mare parte din averea lor o duc afară din țară...”. (pag. 122—123). Observațiunea este cum se vede de actualitate!

Despre țărani, afirmă că sunt cei mai săraci dintre toți muncitorii de pământ depe lume, din cauză că și ei „sunt foarte leneși, n au rabdare la muncă, ară puțin, seamănă puțin, dar secera mult. Nu îngrijesc să aibă ceea ce pot dobândi prin munca lor, ci sunt mulțumiți să pună în hambare câtă recoltă le ajunge pe un an, sau, cum zic ei, „până la pâinea cea nouă”. De aceea, dacă vine vreo secetă, sau dacă vreo putere potrivnică împiedică adunarea rodului, lesne sunt amenințați de foame. Dacă un țăran are o vacă sau două, crede că a dobândit destul, ca să-și poată hrăni copiii și pe sine...” (pag. 124). Este ciudat că Cantemir nu explică această, așa zisă, lene, așa cum au explicat-o unii călători străini, cari au arătat că, față de împilările unei administrațiuni venale și de jafurile la cari, prin năvăliri străine, erau supuși țăranii, era de prisos, ba uneori periculoasă, orice sfortare de a strânge alte bunuri în afară de strictul necesar unei vieți aproape animalice.

Capitolul 17, care conține observațiuni mai multe cu privire la subiectul ce ne interesează, începe cu un fel de profesiune de credință a lui Cantemir: „Având a descrie, zice el, obiceiurile Moldovenilor, lucru necunoscut de nimeni sau de puțini străini, iubirea de patrie poruncește a lăuda neamul în care ne-am născut și a recomanda pe locuitorii țării noastre de origină; de altă parte, iubirea adevărului se opune și oprește a lăuda faptele pe cari dreapta judecată ne sfătuește a le critica. Ar fi mai de folos pentru patrie, dacă locuitorii și-ar pune înaintea ochilor cu sinceritate viciile, în care bălăcesc, decât s'ar înșela înșiși printr'o blândă lingușire și printr'o scuză iscusită, încât să creadă că bune sunt faptele lor, pe care le critică toată lumea deprinsă cu moravuri mai alese”.

După o astfel de profesie de credință, pare peste măsură de dureroasă afirmația, cu care Cantemir continuă imediat, și care sună astfel: „Convinsi de acest argument, vom mărturisi cu seninătate că, în moravurile Moldovenilor, afară de credința ortodoxă și de ospitalitate, mai că nu găsim ceva care să merite laude” (pag. 126—127). Din ce spune mai târziu, se vede că „credința ortodoxă” de care vorbește Cantemir, nu este sentimentul religios profund, care stăpânește cu putere suletele, cu dogma, ritualul și organizarea oficială a bisericii. El spune astfel că „astăzi toată populația (Moldovei) se ține de biserica creștină și orientală. Nu primește idei străine de credința lor, face tot ce aceasta le poruncește, și nu face ceea ce este oprit de ea. Nu s'a pomenit în Moldova vre-un eretic sau vre-o erezie” (op. cit., pag. 141). Aceasta ar fi de altfel mai mult o dovadă de spirit conservator căci „în această statornicie pe care o arată Moldovenii față de biserica orientală, se vede un argument puternic că ei sunt adversarii noutăților” (pag. 141).

Iar ospitalitatea, despre care aproape toți călătorii străini vorbesc în decursul timpurilor cu laudă, este astfel descrisă de Cantemir: „E de laudă... ospitalitatea pe care o acordă călătorilor și străinilor. Deși sunt foarte săraci,

din cauza vecinătății Tătarilor, dar o mâncare și un adăpost nu refuză trecătorului, ba chiar pe cel cu cai îl țin trei zile fără plată. Pe cel care vine, îl primesc cu bună-tate și veselie, ca și cum ar veni un frate sau o rudă..." (pag. 130).

Urmează firește enumerarea unora din defecte: „aroganța și mândria sunt mama și sora lor (a Moldovenilor)” (p. 127); „în deobște sunt irascibili și ușor se iau la harță, dar îndată se înmoaie și se împacă cu adversarul”; „nu cunosc moderațiunea: când izbândesc se îngâmă, când sunt învinsi își pierd capul” (pag. 128); „la primul asalt se arată foarte dârzi, la al doilea mai moi; respinși la aceasta, rar au îndrăsnit să atace a treia oară” (pag. 128); „nu sunt iubitori de învățătură ba chiar o urăsc...”; din punct de vedere ostășesc „sunt turburători și nestatornici și dacă n’au în față un dușman din afară, lenevia îi strică lesne și urzesc răsvrătiri contra comandanților și câteodată chiar contra domnitorului”. (pag. 129).

Unora din defectele enumerate, Cantemir le găsește explicațiuni firești, când nu caută să le atenueze. Spune astfel că „Moldovenii nu disprețuesc beția, dar nici nu se prăpădesc după ea; totuși au mare plăcere să petreacă în lungi chefuri, dela ceasul al 6-lea al zilei până la ceasul al treilea al nopții, uneori și până la revărsatul zorilor și să se înmoaie cu vin, până varsă”. Ar părea că găsim aici o contradicție, dacă n’am ține seama de faptul, că chefurile nu se fac, după spusa autorului, decât în sărbători și „în vremea viscolelor de iarnă, când frigul închide pe oameni între pereții caselor și îi îndeamnă să-și încălzească trupul cu vin”. (pag. 127).

Când apoi dă amănunte cu privire la celelalte defecte, Cantemir se contrazice uneori cu el însuși, găsind în caracterul Moldovenilor, fie aspecte frumoase ale pomenitelor defecte, fie calități care trag în cumpănă mai mult. Așa de exemplu, el spune, că, deși Moldovenii se mânie repede, se și „îmoaie ușor și se împacă cu adversarul”.

(pag. 127). Când se iau la hartă apoi, nu recurg la arme, ci se luptă cu pumnii și cu ciomegele. Lucru și mai interesant, arme de foc nu folosesc decât vânătorii, Moldovenii socotind „că este neonest să întrebuițeze această armă împotriva inamicului, căci în întrebuițarea ei nu e nici o artă și nu cere nicio calitate războinică”. (pag. 128). Apoi „aroganța și mândria nu par ele demne de admirat, când află dela Cantemir că „dacă Moldoveanul are un cal bun și o armă mai bună, va crede că nimeni nu-i e superior și nu va refuza să se lupte, dacă ar fi nevoie, chiar cu Dumnezeu”? (pag. 127). Nu ne amintesc oare spusele lui Cantemir conduita soldaților și ofițerilor noștri din prima parte a războiului de unitate națională, care mergeau la atac în picioare, în sunete de goarnă și cu steagurile desfășurate, spre a fi secerate de inamicul care ședea ascuns?

Mai afirmă apoi Cantemir — și de sigur nimeni nu va pretinde că aceasta este o lipsă a caracterului național — că Moldovenii „sunt glumeți și veseți, inima lor nu e departe de gură”. Și aici însă face o rezervă, adăugând că „precum uita iêsne inimițiile, tot asemenea nu păstrează mult amintirea prietenilor” (pag. 127).

Vorbind de puțină înclinare a Moldovenilor către cele bisericesti, Cantemir scoate în evidență spiritul oarecum fatalist al lor, care după împrejurări poate fi defect, dar poate duce și la eroism. „Mulți dintre ei (Moldoveni) — și aproape mai toată lumea de jos — cred că fiecărui muritor i-a scris Dumnezeu ziua sfârșitului, și că, dacă nu s'a împlinit sorocul, nu poate nimeni nici să moară, nici să cadă în război. Acest lucru le întărește sufletul într'atât, încât se aruncă ca niște turbați contra dușmanului...”. (pag. 129).

Însfârșit, vorbind de frumusețea femeilor „de rând” care le întrec pe cele „de neam”, Cantemir afirmă că multe din ele sunt „ușuratece și chiar cu obiceiuri rele” (pag. 129).

După cum se vede, schița pe care o alcătuește Cantemir,

nu se prezintă în culorile întunecate anunțate dela început. Ba putem afirma, că ceea ce e permanent în sufletul național, este în bună parte prețios și că unele din defectele, pomenite de Cantemir și socotite drept foarte grave, sunt trecătoare și lipsite de însemnătatea atribuită de el. Așa e de exemplu cu ceea ce spune despre lipsa de dragoste pentru învățătură a Moldovenilor. Este, firește, un semn al ignoranței și nu ceva care să formeze însuși fondul sufletesc, faptul că Moldovenii „nu cunosc nici numele artelor și științelor” și că „ei socotesc că învățații își pierd mințile și dacă vor să laude știința cuiva, zic că a înnebunit de multă învățătură”. (pag. 128).

Așa succintă cum se înfățișează, lucrarea lui Dimitrie Cantemir are meritul de a fi încercat, într'o epocă în care preocupările privitoare la psihologia popoarelor erau inexistente, o caracterizare a sufletului moldovenesc.

Frumoasa lucrare a fostului profesor al facultății de litere din București I. Crăciunescu „*Poporul român după cântecele sale naționale*” (încercare de literatură și de morală) nu este propriu zis un studiu științific complet asupra sufletului poporului românesc.

Mai întâi, cum se vede din titlu, autorul cercetează ca singur izvor poezia populară, iar aceasta — cu toată afirmația lui Crăciunescu că „este o oglindă în care vin să se zugrăvească în mod fidel obiceiurile, prejudecățile, caracterele spiritului, le tour d'esprit, într'un cuvânt calitățile și defectele unui neam” (pag. 58) — nu poate servi singură spre a pătrunde în tot complexul sufletului colectiv. Așa se explică faptul, că problema ce ne interesează e, cum vom vedea, tratată doar fragmentar de autor. În al doilea rând se găsesc în această lucrare, capitole consacrate unor probleme, fără legătură directă cu psihologia poporului român. Așa, de exemplu, se vorbește într'un capitol despre haiduci, care nu sunt decât produsul trecător al unor

* *Jean Cratiunescu. Le peuple roumain d'après ses chants nationaux (essai de littérature et de morale)* Paris. Hachette, 1874).

anumite timpuri de asuprire a claselor de jos și de revoltă individuală în contra ordinii sociale. Cum și autorul singur recunoaște, s'au produs și în alte țări fenomene similare: în Anglia Galii au luptat la fel mult timp contra Normanzilor cuceritori; în Spania, s'au dus luptele de guerrilla contra lui Napoléon, iar în luptele de eliberare ale Grecilor *clefții*, corespund și ei haiducilor noștri.

Intr'un alt capitol I. Crăciunescu, cată să arate cum se oglindesc evenimentele istorice în poezia populară. Nu e vorba, după părerea sa, de o redare exactă a faptelor, care sunt pomenite, dar „fiind astăzi demonstrat, că ele (poeziile populare) sunt în forma lor primitivă contemporane cu evenimentele, au de sigur un fond de adevăr”. (pag. 253). În sfârșit găsim un alt capitol consacrat calităților literare ale poeziei populare. Lăsând la o parte ideile desfășurate aici de autor, este totuși interesant să reținem că, după părerea sa, această poezie nu numai că oglindește sufletul poporului român, dar „este încă o urmare și o probă a descendenței noastre. Nici Turcii, nici Slavii n'au putut să ne comunice deprinderile spiritului lor. Voluptățile brutale ale unora, visurile gigantice sau vapoase ale altora n'au alterat deloc la concetățenii noștri idealul raselor latine, care se formează dintr'o împreunare fericită între imaginație și sensibilitate, temperate de bun simț”. (pag. 311).

Nu putem apoi trece cu vederea tonul general al lucrării. Autorul prezintă mai mult o pledoarie, prin care cată, adeseori pe un ton ditirambic, să scoată în evidență calitățile frumoase ale sufletului nostru național. Chiar acolo unde vorbește de defecte, cum este de exemplu cazul cu așa zisa noastră resemnare, Crăciunescu se silește să le scadă însemnătatea, dacă nu să le nege. Ținând seama și de timpul în care a scris — timp în care științele sociale erau în față, — și de scopul ce a urmărit, lucrarea lui Crăciunescu rămâne totuși o încercare meritorie de a prinde unele din trăsăturile sufletești ale poporului român.

O primă constatare însemnată, pe care Crăciunescu o face asupra însușirilor sufletești ale poporului român, este contrastul dintre melancolia doinelor și veselia cântece-
lor noastre de joc. „Baladele se însoțesc cu o melodie plângătoare și dulce, care le dă o expresie de tristețe și de visare extraordinară. Cântecul doinei este uneori sim-
plu și monoton, alteori format din acorduri capricioase și ciudate. Ceeace domină, și în unele, și în altele, este me-
lancolia; și se pare, că auzi jalea patriei plângându-și glo-
ria trecută... Cântecele de dans din contră exprimă ve-
selia sgomotoasă, căreia se dedă uneori nenorocitul spre a-și uita necazul”. (pag. 68—69).

Dragostea de flori, de animale, de natura întregă, este un alt sentiment, care reese din studiul poeziei populare. În legătură cu *frunza verde* pe care o întâlnim mereu, și la începutul și în decursul poeziilor populare, Crăciunescu afirmă că se alege o anumită frunză ca simbol al senti-
mentelor exprimate: frunza de trandafir pentru grație, cea de stejar ca simbol al forței, cea de brad al durerii, etc. Când, în decursul poeziei se schimbă frunza, se schimbă și starea sufletească. El recunoaște că „lipsa de gust a lău-
tarilor a făcut din această introducere o banalitate, dar în textul vechilor balade, planta aleasa se potrivea tot-
deauna cu subiectul”. (pag. 98). Este, în această privință, semnificativ pentru tonul întregii lucrări a lui Crăciunescu, pasagiul acesta: „Trăind mereu în intimitatea na-
turii, Românul s'a identificat oarecum cu ea; el înțelege limbajul său, se interesează de producțiunile sale. Miș-
cările Universului nu reprezintă pentru el, ca pentru Lu-
cretius sau Montaigne, jocul monoton al unei mașini im-
perfecte; pretutindeni el simte viața, amorul, și ființele
chiar neînsuflețite îi arată o simpatie pe care oamenii i-o
refuză adeseori. El zice stejarului: Tu ești fratele meu; noi
suntem amândoi puternici și neclintiți. El zice isvorului:
Pentru ce gemi tu, tu nu ești rob ca mine!” (pag. 99).

Pentru a arăta cât de apropiat sufletește se simte Româ-
nul de natură, Crăciunescu analizează apoi diverse pa-

sagii din baladele populare, ca de exemplu dialogul dintre Miha Copilul și calul său, sau acela dintre Toma Ali-moș rănit de moarte și murgul său, sau acela, înfârșit, dintre Costea ciobanul și cățeaua sa Dolca, cu ajutorul căreia află pe ce¹ ce i-a furat oile. El stăruie, din acest punct de vedere, mai ales asupra Mioriței, pe care o analizează pe larg ca „fiind cea mai expresivă, aceea în care se vedește mai bine comunitatea dintre om și natură” (pag. 108).

Venind în discuție sentimentul de blândă resemnare a ciobanului care acceptă, fără să protesteze și fără să se opună, moartea, Crăciunescu combate părerea lui Michelet, care, condamnând această resemnare, afirmă că ea „este din nenorocire o caracteristică națională”.

„Copleșiți de suferințe de tot felul, ei (Românii) au părut în anumite epoci, zice Crăciunescu, că-și pierd și ei curajul și că nu opun soartei rele decât o resemnare întunecată. Nu există simptom mai supărător pentru viitorul unui popor, când el este general. Dar istoria României ne-a arătat că acestor slăbiciuni trecătoare, urmează totdeauna redeşeptarea credinței și a voinței. În cele mai rele timpuri țăranul român a păstrat aspirațiuni virile și generoase...” (pag. 117—118).

Un alt sentiment care ocupă un loc însemnat în viața poporului român este *amorul*. Michelet afirmase ca amorul este totul și în poezia și în viața poporului român. Crăciunescu spune că aceasta e o exagerare, dar recunoaște însemnătatea acestui sentiment. Cum se face, că în toate suferințele prin care a trecut, poporul românesc a consacrat un așa de mare număr de poezii sentimentului dragostei? Crăciunescu explică aceasta prin origina meridională a Românilor pe de o parte, iar pe de alta, prin faptul că natura înconjurătoare a menținut aceste tendințe temperamentale. „Dacă iarna este aspră în România, primăvara e timpurie și vara e arzătoare; așa încât în aceste două anotimpuri, colonii, italieni și spanioli puteau crede că n'au schimbat clima” (pag. 122)... „Belșugul florilor.

behăitul turmelor, nechezatul cailor, (cavales), cântecul păsărilor, murmurul isvoarelor, totul îndeamnă sufletul la înduioșarea, care îl dispune să iubească". (pag. 123).

Ceeace ține să scoată în evidență aici autorul nostru, este că pentru Români amorul nu este nici „sensualitate brutală”, nici rafinare plină de „subtilități vapoaze”, ci un sentiment naiv asemănător cu acela din poezia antică, purificat de creștinism, care a făcut să se poarte un respect mai mare femeii. Acest lucru e cu atât mai demn de ținut în seamă, cu cât, poezia franceză a evului mediu, acceptând două trei cazuri, prezintă pe femei drept „sensuale, oferindu-se repede și gata pentru toate nerușinările” (pag. 130).

„Ești surprins, mărturisește Crăciunescu, că un popor ca al nostru, socotit grosolan și barbar, a exprimat, în împrejurări aproape asemănătoare (cu acelea în care s'a produs poezia franceză N. R.) sentimente mai delicate decât națiunea cea mai galantă și cea mai civilizată din lume” (pag. 133).

Românul este apoi foarte *binevoitor* și plin de afecțiune pentru oricine. El împarte cu cel nenorocit mămăliga sa, iar oaspetele său este apărat de orice neajuns. În unele regiuni se păstrează chiar anumite obiceiuri impresionante, cum e acela citat de călătorul Gérard, care a văzut în margine de drumuri puse sub arbori vase cu apă pentru călătorii întâmplători. Astfel de înclinări firești sunt favorabile *vieții de familie*. Deaceea deseori poezia populară cântă această viață. Femeia este în genere vrednică, credincioasă soțului și iubitoare de gospodăria ei. Poeziile satirice nu fac decât să confirme aceste calități ale femeii, întrucât se biciuesc în ele defecte, care apar numai ici și colo. Firește, și aici, ca peste tot în lucrarea sa, Crăciunescu va găsi numai calități frumoase, pe cari le va prezenta în culori cât mai atrăgătoare. Nu ne va surprinde deci, când vom citi că țăranul muncește din greu, suferă mult, dar că „întors acasă, în bordeiul, sau în coliba sa de nuele impletite; el se așează pe

lada sa cu o blândețe resemnată și se gândește la gloria strămoșilor, la durerile prezentului, la făgăduelile nesigure ale viitorului" (pag. 155).

Autorul nostru vorbind mai departe despre *sentimentul religios*, afirmă că Românul n'a fost niciodată nici fanatic, nici intolerant. Ura pe care el o manifestă în unele balade față de Turci, e ura contra asupritorilor săi, dovadă că tot așa, ba chiar mai puternică e această ură față de Greci și fanarioți, deși sunt creștini. Și tată de Evrei, Români sunt destul de toleranți. Antisemitismul nu e de natură religioasă. El provine din cauze economice. Dovada cea mai evidentă e de spiritul de toleranță, care însuflețește poporul român este „tăcerea completă a muzei populare asupra disensiunilor religioase" (pag. 168).

Analizând diferite credințe populare, Crăciunescu arată că poporul român a păstrat o parte din mitologia antică, transformând vechile divinități păgâne în altele potrivite cu învățătura creștină: Venera a devenit Sf. Vineri, Jupiter a devenit Sf. Joie, Pan-Păunașul codrilor. Balada căsătoriei soarelui cu luna arată însă mai mult ca toate, cum s'au îmbinat „reminiscențele antice" cu un fel de naturalism naiv și cu ideile învățaturii creștine. Deaceia autorul încheie afirmând că „religia poeziilor noastre naționale este un creștinism generos, amestecat cu naturalism și amintiri mitologice și temperat de un larg *spirit de toleranță* față de toate cultele, care nu amenință naționalitatea" (pag. 193).

Ultima problemă de care se ocupă Crăciunescu este *patriotismul* poporului românesc. Se găsesc în poeziile noastre populare explozii de ură în contra străinilor: Greci, Austriaci, ruși, etc., Aceasta nu este însă decât ură în contra asupritorilor. Dovada o avem în faptul că găsind o ură, poate și mai mare, în contra dușmanului. Românul nu uraste deci pe străini ca străini. Ura este apoi, cu toată violența ei, trecătoare. Ea este potolită de un adânc sentiment de umanitate. „Aceasta e imaginea Românului viu în pasiunile sale, cutezător în luptă, generos și milos

în birnintă" (pag. 212). Firește vom găsi și în acest capitol spus pe tonul declamator al epocii sale, că grație patriotismului de care e însuflețit, poporul român nu va pieri niciodată.

Ne mărginim la acest scurt rezumat, mărturisind că în cursul lucrării noastre, vom găsi unele din părerile lui Crăciunescu, temeinice — după cum vor mai fi probabil și de ale altora — și le vom adopta cu nuanțele și dezvoltările pe cari ni le impune starea de azi a cercetărilor.

În legătură cu problemele sociale ce erau la ordinea zilei în preajma anului 1907, Domnul D. Drăghicescu, a încercat să stabilească într'o operă de proporții mari (*Din psihologia poporului român, introducere. București, librăria Leon Alcalay 1907*), însușirile caracteristice ale sufletului nostru național. Lucrarea publicată este, după mărturisirea autorului, o simplă introducere la o operă mult mai mare, la care însă, se pare, că a renunțat mai târziu. În cele ce urmează vom încerca să redăm cuprinsul celor 567 de pagini ale acestei „introduceri”, care conține, cred, în esență ceea ce autorul avea de gând să dezvolte în restul operei.

Trebuie să relevăm încă dela început, că spiritul în care este scrisă lucrarea se rezumă în următoarea afirmație inițială: „Adevărul este că trecutul nostru, atât de agitat și nefericit, n'a pus în joc și n'a dezvoltat decât însușirile sufletești nefavorabile, slabe, — defectele, adăugând pe lângă lipsurile noastre morale dela obârșie și alte defecte noi” (pag. VIII).

După cum vom vedea, autorul stăruie asupra defectelor reale sau închipuite, le mărește, le exagerează peste măsură, înfățișându-ne — termenul nu e poate impropriu, — o caricatură aproape de nerecunoscut a sufletului nostru național, ceea ce l-a determinat pe *Ilarie Chendi* să spună, că lucrarea trebuia să fie mai curând intitulată: *Patologia poporului român (Ilarie Chendi, Impresii ed. Cartea Românească 1924, pag. 156 și urm.)*.

Citind această lucrare, nu se poate să nu te miri, cum a

fost în stare un popor străvechiu, cu cultura multimilenară ca al nostru, să-și păstreze ființa și să rămână cu picioarele adânc înfipte în pământul acesta, pe care îl stăpânește și azi, dacă într'adevăr a avut atâtea mari defecte. Este doar un adevăr elementar istoric ca, în lupta dintre popoare, cele slabe și pline de păcate pier în fața celor viguroase și virtuoaase.

Metoda pe care o folosește d-l D. Drăghicescu este, credem, puțin nimerită pentru o cercetare științifică obiectivă a chestiunii. D-sa își ia sarcina grea să „explice cauzal însușirile și lipsurile sufletului românesc”. (pag. 6). Pentru aceasta analizează 1) elementele etnice primordiale, 2) împrejurările sociale în care aceste elemente etnice s'au contopit și s'au dezvoltat în decursul timpului și 3) împrejurările actuale „care împrumută sufletului etnic culoarea actualității”. În chipul acesta, crede autorul că va determina „origina, filiațiunea și evoluția spiritului românesc”, precum și „starea de fapt ce înfățișează astăzi mentalitatea și caracterul românesc”. (pag. 8).

Cum vom vedea mai jos, deși autorul recunoaște în treacăt influența ce poate avea, asupra sufletului unui popor, mediul fizic și geografic, D-sa nu vorbește aproape deloc de aceasta — însemnătatea celor câteva pagini consacrate frumuseții naturii sau variabilității climei, fiind copleșită de aceea dată factorului etnic și mai ales celui istoric.

Intrebările firești pe care și le pune orice cititor atent, — și îți trebuie multă răbdare ca să descurci firele țesăturii aparent ingenioase a D-lui Drăghicescu — sunt următoarele: 1) știm noi precis din ce rase ne tragem? Intrebare la care D-l Drăghicescu nestăruind asupra diferenței ce există științificește între noțiunea de rasă, din punct de vedere antropologic, și noțiunea de neam sau națiune, care poate avea la bază mai multe rase, dă răspunsuri lipsite de precizie; 2) cunoaștem noi apoi psihologia neamurilor — a raselor dacă vreți — din care ne tragem, pentru ca să putem de acolo scoate portretul nos-

tru sufletesc? Ce știm noi în special despre sufletul populației tracice autohtone, asupra căreia valurile tuturor aceloră ce au năvălit în Dacia, începând cu Sciții, Agatirșii, Celții, Romanii, Slavii și sfârșind cu Grecii fanarioți, au lovit, fără, probabil, să-l distrugă? 3) și apoi care e proporția în care urmele lăsate de un popor sau altul — ca să nu zicem rasă — au rămas și se păstrează în sufletul nostru de azi? Problemă grea, am putea zice insolubilă, cu ajutorul datelor pe care ni le procură istoria și antropologia.

Să vedem însă, cum realizează autorul planul de mai sus.

Prima constatare, dela care pleacă D-sa, este că poporul român nu aparține unei singure rase istorice. Lucrul nu e de mirare. Cum vom vedea mai târziu — cu toate exagerările rasiștilor — rasă pură nu există. Fiecare popor — și în special cele europene — sunt eșite din amestecul mai multor rase primitive. D-l Drăghicescu se crede însă îndreptățit să afirme că poporul român „mai mult decât toate celelalte cunoscute, se compunē dintr'un amestec nedefinit, haotic, de rase multiple și felurite", că deci el „înfățișează aluatul etnic cel mai ciudat, prin felurimea lui nedefinită și prin varierea bizară (?!?) a proporțiilor în care s'a făcut acest amestec" (pag. 126). Și ca să justifice cele spuse, D-l Drăghicescu, bazat pe date istorice, dovedite azi ca netemeinice, afirmă că Geto-Dacii „au trebuit să absoarbe, la venirea lor, numeroase elemente, rămase între Dunăre și Carpați dela vechile populații ale acestor țări: Sciții și Agatirșii". (pag. 127).

Cum se face însă că Geto-Dacii, populație tracică, admisă azi de istorici, drept cea mai veche cunoscută, care a locuit pe aceste meleaguri, au venit aici și au găsit pe Sciți și Agatirși, cari ar reprezenta în acest caz pe aborigeni? Explicația o dă autorul acceptând teoria germanului Bergmann, citat de D-sa, că „Geto-Dacii ar fi un trib despărțit din triunchiul de rase germanice. Geto-Dacii ar fi deci frați cu Scandinavii, Danezii, Saxonii" (pag. 127).

O astfel de teorie, după părerea lui N. Iorga, nici nu merită să fie discutată. „Nume de Daci, zice D-sa, au fost culese de mult, dintr'o carte absurdă, menită a dovedi că ne tragem din Germani, de Sasul Schuller și apoi de conaționalul lui Goos. În a sa Istoria a Românilor a dat câteva nume pe cari dela Aia Nandonis înainte, le-au copiat istoricii ulteriori". (N. Iorga, *Istoria Românilor vol. I. part. II.* București 1936 pag. 180).

Odată cu cucerirea romană, Dacia a fost colonizată, numărul covârșitor de coloniști fiind, după părerea neîntemeiată a D-lui Drăghicescu, Iliri romanizați. „Aceasta a făcut, că sângele Iliric a contribuit, după cel tracic și latin în cea mai mare proporție spre a forma neamul românesc". (pag. 129).

Conform datelor istorice cunoscute, D-l Drăghicescu admite apoi că un element etnic însemnat intrat în alcătuirea poporului român este și cel slav.

Psihologia acestor popoare, se va transmite, crede D-l Drăghicescu, poporului român. Iată de aceea schițat pe scurt mai întâi portretul fizic și sufletec al Geto-Dacilor: Imbrăcămintea la fel cu a țăranilor noștri. Aliment principal: meiul din care făceau mămligă. Ocupație principală: păstoritul. Popor trugal, Geto-Dacii cred în nemurirea sufletului și sunt înzestrați cu o mare putere de voință, din care rezultă viața lor morală, vitejia lor războinică și cruzimea lor. Apoi „Dacii ne înfățișează, în istoria lor, o minte activă, ageră, dispusă să ia lecții dela vrăjmași și să imiteze civilizația romană. Erau vioi, ingenioși, însă socoteau că a munci e umilitor și că traiul din pradă este nobil. Dar însușirea cea mai temeinică a caracterului geto-dac este duplicitatea, viclenia, prefăcătoria, dibăcia de a înșela" (pag. 152—153).

Romanii la rândul lor ne-au transmis limba și, odată cu aceasta, calitățile inteligenței lor. Ei au fost un popor cu voință puternică, care știa să fie stăpân pe sine la nevoie. Au avut geniul militar mai puțin decât geniul politic. Spiritul lor organizator și legislativ făcea să le placă în deo-

sebi „ceeace sete aranjat cu ordine și cu măreție, ceeace seamănă a regulă, a statornicie”, (pg. 156). Apoi „spiritul roman generalizator și coordonator se opunea spiritului grec analitic și subtil. Mîntea Romanilor era atrasă în știință ca și în politică de vederile universale”. (pag. 157). Din punct de vedere religios au dat dovadă de mare toleranță față de religiile popoarelor supuse. Cultura română are ca produse caracteristice: retorica și elocința, apoi satira.

Romanii au avut însă și defecte mari: ei au fost hrăpitori, egoiști, aspri, vicleni și perfizi. Sentimentul lor religios de slabă intensitate se manifesta numai printr'un respect riguros al formelor exterioare ale cultului.

Slavii, crede D-l Drăghicescu, n'au avut nici pe departe însemnătatea Dacilor și Romanilor. Ne prezintă totuși și un portret al lor: popor agricol, lipsit de spiritul răsboinic, ei aveau moravuri blânde, iubind veselia, muzica, danțurile și libertatea dusă până la anarhie. Erau nestatornici, însă cu sentimente simpatice, desvoltate, primitori, ospitalieri. Simțul onestității pare să fi fost destul de slab la ei. În privința voinței, se poate spune că „forțarea lor va fi viguroasă dar momentană, inegală. O lucrare continuată le este antipatică” (pag. 167). Urmează de aici nepăsarea pentru ziua de mâine și un fel de resemnare fatalistă.

Ceeace nu lămurește Domnul Drăghicescu — și ceeace nici nu poate de altfel să lămurească din datele enumerate până aici — este, cum s'au combinat însușirile celor trei popoare citate, ce a rămas din sufletul lor într'al nostru și ce anume a dispărut. D-sa pare a crede, că sufletul unui popor este un fel de amestec de calități moștenite dela diferiți ascendenți și că însușirile, care se repetă la mai mulți, se intensifică prin această repetiție, așa cum se întâmplă în fotografiile membrilor unei familii (Galton), iar cele care se găsesc numai la unii scad în intensitate, sau dispar. S'ar întâmpla adică aici, așa cum se întâmplă de exemplu, dacă amesteci zahăr dulce cu vin

acru și obții ceva care este și dulce și acru, și este mai dulce dacă mai adaugi și miere sau devine amărui dacă adaugi pelin.

Sufletul unui popor nu este, nu poate fi însă un amestec grosolan în care să se poată ușor distinge caracterele eterogene ale elementelor componente, ci o sinteză originală, ceva cu totul nou, așa cum n'a mai fost înainte. De altfel numai popoarele cu suflet nou original, deosebit de al tuturor celorlalte, trăesc și merită să trăiască.

Lăsând la o parte însă considerațiunile critice, să mergem mai departe. D-l Drăghicescu ne prezintă apoi un portret sufletesc al poporului român, așa cum se va fi înfățișat el în secolul al IX-lea și al X-lea, adică în timpul, când năvălirile barbare nu se terminaseră cu totul și când suntem cam departe de primele documente, care să ateste existența noastră istorică. Portretul este, firește, cu totul ipotetic și este de discutat cât adevăr cuprinde. Iată-l: „Popor de păstori și, mai puțin de plugari, Românii erau cruzi și violenți. Având o voință de fier, încăpățănată, impulsivă, adesea stăpână pe sine, adesea neînfrănată, nestatornică, schimbătoare, ei au trebuit să fie îndrăsneți peste măsură, curagioși, nepăsători de moarte și însuflețiți de spiritul de libertate și neatârnare, care cel mai adesea îi desbina, arareori le îngăduia să se unească. Disciplinați și organizați, sau lipsiți de disciplină, anarhici, după împrejurări, amândouă aceste porniri erau sădite din leagăn în sufletul lor, căci pe amândouă le moșteniseră dela neamuri etnice deosebite. Inteligența Românilor, în această epocă, ar fi trebuit să fie foarte bogată, în tot cazul ea era vioaie, îndrăsneată, scăpărătoare, avea simțul generalității și al organizării și aplicarea spre observație, din care rezultă umorul, satira batjocoritoare. Ca imaginație trebuie să fi avut Românii, una foarte activă, vie, exuberantă, poetică, feerică chiar și care să fi îngăduit o dezvoltare bogată a poeziei. Această imaginație trebuie să fi fost totuși temperată de un spirit practic și calculator, care devenea adeseori destul de pro-

zaic și lipsit de poezie. Sub raportul caracterului, Românii de atunci nu puteau fi decât cruzi, violenți, adesea însă binevoitori și plini de simpatie. Ei nu puteau fi decât vicleni, perfizi, hrăpitori și fățarnici, puțin onești în afaceri, însușiri pe care ni le-au înfățișat toți părinții și moșii lor etnici. Complectați aceste însușiri prin formalismul fățarnic, gol și cu desăvârșire superficial al credinței lor religioase, cu credința adâncă și neclintită în nemurirea sufletului, în viața viitoare, cu tot cortegiul de prejudecii și superstiții religioase păgânești și bizare, veți avea portretul Românilor din veacurile al IX-lea și al X-lea" (pag. 179 și 180).

Acest portret — o recunoaște autorul — nu e luat „după realitate, ci închipuit, combinat aritmeticește din datele psihologice", privitoare la popoarele din care ne tragem. Metoda este însă plină de neajunsuri, mai ales când ținem seama, că datele însăși privitoare la strămoși sunt foarte sumare și nesigure. În tot cazul acest portret trebuie luat drept ce este: o construcție a imaginației, din care e greu să scoatem portretul sufletesc al neamului nostru, așa cum se prezintă el azi.

Domnul Drăghicescu merge însă mai departe și câtă să ne arate, cum au lucrat împrejurările istorice, spre a întări unele anume din însușirile enumerate, sau pentru a slăbi și a distruge altele. Printr'o comparație nefericită, D-sa scotește neamul nostru, așa cum esise din contopirea Dacilor cu Romanii, ca pe „un orfan, fără familie, fără rude parăsit pe drumurile pe care se napusteau năvălirile barbare din Asia spre Europa" (pag. 211). Unii din acești drumeți (adica barbarii năvălitori) l-au adoptat pe o fen (d'că neamul nostru) și „nutriră, cu laptele lor, cu propria lor substanță sufletea că, acest orfan etnic și în lreptară primii lui pași pe calea pacii și a v'eții așezate și orșanizate" (pag. 211). Acești tutori au fost Slavii și Bulgarii. Firește, e netăgăduită o influență slavo-bulgară. Influența politică și chiar culturală este însă altceva. Noi am vrea să știm, dacă sufletul nostru etnic s'a

schimbat cumva, și anume în ce, din legăturile cu ei. Aceasta nu ne-o spune autorul, căci e prea puțin când afirmă: „Istoria, această *maestra vitae* a neamurilor, reluând portretul sufletului românesc (e vorba de portretul citat mai sus), împlini astfel ștersăturile, pe care tot ea le făcuse. Ea procură acestui portret o viață, o vioiciune și un aer înorit, întrucâtva modificat, felurit de cel de mai înainte“ (pag. 228).

De altfel trebuie să recunoaștem că D-l Drăghicescu, nu putea spune mai mult. Aceasta ne desvăluie însă defectul metodei sale și anume că, — spre a ne servi de o comparație — în loc să ne prezinte să zicem portretul cuiva, scriitor, artist, om politic, etc., la maturitate, sub o formă oarecum statică, D-sa se străduiește să ne dea o serie de portrete izolate: al copilului sugar, al băiatului de 3 sau 4 ani, al elevului de 7 ani etc., silindu-se să arate și cum s'a făcut evoluția dela un portret la altul, deși nu are elementele necesare spre a preciza, cât de cât, fiecare portret separat.

Consecvent cu metoda sa de lucru, d-l Drăghicescu ne mai prezintă, mai departe, un portret sufletesc al Românilor din secolul al XIV-lea și al XV-lea, adică din vremea întemeierii principatelor și a strălucirii domniilor lui Mircea și Ștefan cel Mare. Este singurul portret, care se înfățișează în culori pline de strălucire. Autorului pare însă a nu-i fi îndemână, când alcătuiește acest portret. Deși cum s'a spus la început, poporul român este de „o compoziție atât de felurită, de eterogenă, că țara și poporul nostru anticipară cu 1000 de ani în Europa un proces etnic, care se întâmplă în zilele noastre în America“ (pag. 238), totuși el dădu dovadă prin marea lui putere de asimila tot ce a fost element străin pe tărâmul țării.

În timpul acesta, Românii dovedesc că au păstrat în firea lor o bună parte din firea strămoșilor Roman și anume: „o voință strajnică, neînfrântă, și adesea neînfrănată, însă totdeauna tenace și prudentă...“ apoi „un simț juridic foarte temeinic statornicit și neștirbit... o inteligență ordo-

nată, vioaie, ingenioasă" (pag. 253). Și, pentru mai multă precizie, autorul adaugă: „elementul voinței știrbit desigur puțin, din cauza restriștilor vremi de năvălire, ce nu era deloc de natură a-l păstra neștirbit, se împuternici în timpul celor două veacuri de înălțare și eroism ale neamului (Sec. XIV și XV). Spiritul juridic și inteligența și mai ales bogăția și rafinarea acestor însușiri, au fost mult știrbite la Români, din cauza sărăcirii și sterilității vieții lor sociale și istorice.... Spiritul juridic al Românilor, în fond acelaș ca la Romani, va fi cu totul simplu, primitiv. Deasemeni sufletul.... va fi de o simplitate, care îi va da un caracter primitiv... Voința... va fi parcă și mai viguroasă... impulsivă... mai puțin ordonată ca a Romanilor. Caracterul românesc va fi mai violent; perfidia lui va fi mai izbitoare; viclenia și nemeșteșugirea ei, va fi mai brutală" (pag. 253—254).

Portretul acesta al sufletului poporului nostru — cel mai binevoitor, după cum am spus, pe care autorul îndrăznește, cu regret parcă, să-l prezinte — este tot așa de ipotetic ca și cel de mai înainte. Este de observat totuși, că și acum D-sa stăruie, parcă cu o deosebită plăcere asupra „perfidiei” și „vicleniei” Românilor, citând în susținerea părerii sale, a doua oară, pe bizantinul Kekaumenos, care tratează pe Români, drept mari mincinoși, tâlhari vestiți, etc., și a cărui autoritate nu poate fi indiscutabilă.

Nota: Sub titlul *Paralelism istoric*, Părintele I. Lupaș, arată în ziarul *Universul* No. 234 din 26 August 1937, că istoricul ungar *Benedict Iancsó* „are obiceiul să întreprindă în ziarul *Budapesti Hirlap*, foarte interesante excursiuni de ordin istoric și istoric-politic pe care le publică sub titlul de „*valuri politice*“. În aceste articole se fac diferite „citate cu aluzii istorice injurioase pentru Români. Printre ele se ivea nu odata descrierea plină de ură a cronicarului bizantin, Kekaumenos din Sec. al XI-lea, citată de Iancsó de repetate ori cu deosebită predilecție după cum rezultă din faptul, că a ținut s'o reproducă și la 1904, cu prilejul proiectului de reformă școlară al lui *Berzeviczy* cu acelaș iperzel ca și de astă dată, în preajma desbaterilor asupra legii lui Appony (cf.

Budapesti Hirlap 14.IV.1907). Părintele Lupaș cată să dovedească, că în Kekaumenos, nu se găsește, așa cum o citează scriitorul ungar, fraza de care e vorba. In opera *Strategikon, Kekaumenos*, își arată supărarea contra Vlahilor din Balcani, răzvrățiți împotriva Imperiului Bizantin. Kekaumenos își sfătuește fiii să se ferească de Vlahi „ca de niște oameni foarte periculoși“. Starea sufletească de atunci a scriitorului bizantin poate explica deajuns potopul de expresiuni veninoase“.

Mergând mai departe, d-l Drăghicescu, cercetează ce urmări a avut căderea țărilor române sub Turci. D-sa afirmă cu o mare siguranță, că „pierderea neatârării țărilor române avu ca urmare nemijlocită pierderea neatârării caracterului Românilor, alterare care a mers până la dispariția spiritului de libertate și independență, în înțelesul bun, ce caracterizează neamul nostru și strămoșii lui Daco-Romani“ (p. 270). Ce ne pare ciudat în tot ce spune de aici încolo autorul nostru, este că, deși stabilește o deosebire de origină și de fel de trai între boerime și țărănime, totuși atribuie acesteia din urmă, ceiace constată, sau crede că constată la cea dintâi. Intr'adevăr, D-sa — nu știu pe ce temei istoric, — afirmă că boerimea română este de origină slavă-bulgară, iar Basarabii, întemeietori de țară sunt de neam sârbesc“ (pag. 298).

Notă: Se poate bănui că d-l Drăghicescu, s'a inspirat din lucrarea lui Raicevich, *Călătorie în Valahie și Moldova* (Trad. franceză în 1822). Intr'adevăr, acest autor spune la pag. XV următoarele, vorbind de Radu Negru, căruia el îi zice *Radulo*: „Este probabil că el era din neamul despoților, sau principilor slavi ai Serbiei, pentrucă unul din succesorii săi, numit Dan Basarab, nepotul său, ajunsese fără opoziție la tronul Munteniei și îl transmise posterității. Se vede, după numele lor, că ei erau slavi, căci se serveau în diplomele lor, în inscripțiile pe pietre, precum și în serviciul religios, de limba slavă, care era comună întregii națiuni muntene. Se pare deci că principii și boerii sau nobilii erau slavi, urmași ai ultimilor cuceritori; supușii Munteni coborau din Romani și din vechii Daci“. (Teoria a fost reluată astăzi de d-l C. Giurescu).

D-sa nu lă acesteia drept ipoteze mai mult sau mai puțin verosimile, ci bazat între altele și pe „disprețul ne-

prefăcut, oarecum fățiș și chiar brutal pe care boerimea română l-a avut totdeauna pentru Români se crede îndreptățit să conchidă că „în tot cazul... *boerii trebuiau neapărat* să fi fost de sânge străin de acela al Românilor” (pag. 298—299).

Și totuși defectele acestei boerimi, care a contribuit la supunerea din ce în ce mai înjosoare față de Turci, d-l Drăghicescu le întinde asupra întregului popor român, spunând: „Urmările fatale ale acestei stări de lucruri fu (?) secarea energiilor țărilor române și demoralizarea profundă a boerimii și a tuturor locuitorilor. Multe din relele însușiri, care țin și azi îndărăt neamul nostru, sunt urmele neșterse ale nenorocirilor istorice ce-l izbiră în aceste vremuri de restriște. Izbânda morală, ce pătrunse adânc în sufletul nostru etnic, n'a putut să iasă și să dispară nici până acum” (pag. 293). Ar însemna sa lungim prea mult această dare de seamă — și așa destul de lungă — dacă l-am urmări pe autor în toate amănunțele pe care le dă cu privire la căderea țărilor române sub Turci, la amestecul străinilor în afacerile acestor țări, la infiltrarea Grecilor, care încet, încet pun stăpânire pe tot, și la influențele, pe cari D-sa crede că le-au avut acestea asupra psihologiei poporului român. Ne e de ajuns, dacă atragem atenția încă odată asupra faptului, că autorul nu face deosebire între starea de corupție în care a putut uneori să se găsească o clasă stăpânitoare corcită și starea în care trăiau masele adânci ale poporului. Chiar dacă uneori D-sa pomenește de această deosebire, în paginile următoare uită de ea, atribuind întregului popor, ceea ce stabilește cu privire la boeri.

Ca dovadă să cităm un singur fapt. Afirmă la un moment dat că „asimilându-și limba grecească, care purta pecetea unei culturi mai mari, spiritul Românilor din clasa superioară se ciopli, se subție, se rafină” (pag. 328). Acești boeri „cu amabilitate subțire și mărinimoasă, se deosebeau de „prostimea țăranilor simpli, brutali, neciopliți și greoi” (p. 329). Și totuși autorul spune mai pe urmă

fără nici o rezervă că, grație influenței grecești se găsește „până azi o finețe de moravuri, o ascutime de spirit, o subțirime de apucături nobile, aproape aristocratice, necunoscute Bulgarilor și nici Românilor din Ardeal, împodobesc în chip invederat pe *Români* și mai ales pe cei cari alcătuesc clasa superioară” (pag. 329).

O mică reflecție aici. Cât timp omul nu isbutise să pătrundă în adâncimile întunecoase ale mărilor și oceanelor, toată viața acestora se reducea pentru știință la ceea ce se petrecea la suprafață. Astăzi cercetările oceanografice au descoperit o lume cu totul nouă, cu aspecte uneori ciudate, alteori minunate, pe care nici imaginația unui Jules Verne nu le putea închipui. Avem în tot cazul o lume a profunzimilor oceanice, alta decât a suprafețelor. Tot așa, până în vremurile noastre, istoricii nesocoteau viața popoarelor în profunzimea ei și reduceau totul la faptele, uneori strălucitoare, adesea ori însă neînsemnate, ale regilor și nobililor. D-l Drăghicescu acceptă se pare această concepție istorică: găsește anumite amănunte în cronici și documente cu privire la viața domnilor și a boerilor și crede, că ele se potrivesc și maselor largi ale poporului.

Domnia-sa uită, sau nu ține seamă, de faptul, de exemplu, că viața de trândăvie orientală, de lux și desfătare leneșă a boerilor din secolul al 18-lea este în contrast isbitor cu aceea oropsită a țărănimii, jefuită de toate bunurile pământeste, și care își ducea zilele conform unei tradiții milenare, întru nimic influențată de cea a boerilor. Nu se poate deci afirma cu temei că „aceste apucături exterioare împrumutate dela Turci, otrava sufletească a atmosferei din Orient își făcea drum sigur în sufletul Românilor. (Dece al Românilor, zicem noi, și nu al boerimii? Și dece al întregii boerimi și nu al unei părți numai din ea?). Fiecare obicei turcesc împrumutat, fiecare modă turcescă imitată introducea în sufletul nostru etnic sămânța corupției și trândăviei, care degradează și degenerează popoarele... Chipul de a lucra și mai ales de a

nu lucra, împrumutat dela Turci, altera, ingusta, strâmtora și moleșea sufletul și caracterul poporului românesc" (pag. 337).

Să nu se creadă că e întâmplătoare confuzia între orientalismul boerilor și felul de trai al poporului. D-l Drăghicescu continuă pe această cale, deaceea va pretinde că „din acest chip ciudat de viață orientală, care cuceri cu totul poporul românesc, în straturile lui mai ridicate, reeși acea schimbare adâncă a caracterului și mentalității sale. Răsunetul, ce acest fel de viață lasă în *sufletul românesc*, este nepăsarea leneșă, moleșirea și trândăvia spiritului, pasivitatea și resemnarea, fatalismul și neîncrederea în propriile-i puteri" (pag. 347).

Și ca să nu mai încapă îndoială, că vorbind de poporul român, autorul înțelege să vorbească și de țăranul român, D-sa spune textual: „Sunt nenumărate faptele și lucrurile, care dovedesc că atmosfera orientului a înăbușit și a înjosit morala *țăranului român*" (pag. 351).

Facem acum un salt cam mare — altfel nu mai ajungem la sfârșit — și cercetăm care sunt, după d-l Drăghicescu, însușirile sufletești actuale ale poporului român.

a) O primă caracteristică a sufletului nostru național, este după D-sa, că activitatea noastră în toate domeniile „poartă pecetea neisprăvitului. Activitatea noastră, sub toate înfățișările ei practice sau teoretice, în toate ramurile, se găsește în fașă și se sbate în greutatea nașterii ei" (pag. 447). *Dovezile* pe care le dă autorul spre a susține această părere *nu dovedesc* decât că avem o cultură începătoare și că, firește, nu ne putem compara cu alte popoare cu cultură mai veche. Și apoi din faptul, de exemplu, că un copil de 6 ani nu știe să scrie, poți conchide că e, sau va fi un cretin?

b) „O a doua tresătură mai pronunțată și mai caracteristică a istoriei noastre, și care se resfrânge foarte simțitor în natura sufletului nostru etnic, este pasivitatea, rezistența defensivă, resemnată, pasivă, supusă, înfrântă, lipsa de energie ofensivă" (pag. 448). Este, firește de dis-

cutat, dacă noi avem un spirit defensiv și nu unul ofensiv. Nu trebuie însă confundat și identificat spiritul defensiv, care poate fi plin de energie, cu resemnarea, cu supunerea oarbă și cu lipsa de energie. Faptele citate în susținerea părerii D-lui Drăghicescu, deși adevărate istoricește, se pot interpreta și altfel.

„Lipsa de energie și de voință activă, pasivitatea defensivă și resemnată în faptă a Românului, a lăsat însă loc la protestarea verbală, fie prin batjocură și sarcasme, fie prin plângeri și critici adresate, în proză și versuri, către și contra asupritorilor” (pag. 454). Ca să se vadă că și puținul adevăr, cuprins în această afirmație, este apoi exagerat până la falsificare, vom cita textual ceea ce spune autorul în sprijinul părerii de mai sus: „*Intreaga* noastră literatură populară în versuri e dominată de nota plângătoare. Multe din poeziile și cântecele poporului nostru sunt tot atâtea jelpi, tot atâtea *lăcrămații* îndreptate spre cer, contra asupririi ciocoiului, amenințări cu atât mai crude, cu cât mai niciodată n’au trecut dela vorbe la fapte. Câte din doinele noastre sunt pline de *văicăreli* și de suspine înecate în *lăcrămi*! Iar muzica noastră, ca *intreaga* muzică orientală dealtminteri, este tot atâtea plângeri sfâșietoare și blesteme, câte accente” (pag. 455).

Să se gândească cineva numai, la toată muzica danțurilor noastre naționale, unele atât de vioaie și pline de viață, însoțite de chiuituri vesele, spre a vedea că nu toată muzica noastră este „*văicăreală*” după cum nu toată poezia populară e „*lăcrămație*”.

c) „Istoria noastră națională, privită ori cât de superficial, înfățișează un al treilea caracter distinctiv foarte pronunțat, cu toate că nici acesta pozitiv. Acest caracter e lipsa de dezvoltare proprie, unitară, omogenă, a desfășurării trecutului nostru” (pag. 459). Dovezi în susținerea acestor păreri sunt următoarele fapte: „Conținutul sufletului nostru etnic se alcătuește în cea mai mare parte din crâmpene și petece împrumutate dela neamurile veci-

ne, neasimilate, nedigerate și neomogenizate" apoi „conținutul minții noastre alcătuește, nu un aliagiu, ci un amalgam, nu e încă un tot, ci o sumă" (pag. 463); N'avem nicio artă originală: chiar cele mai frumoase produse ale poeziei noastre populare (de exemplu Miorița, Mănăstirea Argeșului), nu sunt ale noastre. Până și mănăstirile „toate mănăstirile noastre sunt parcă fabricate după modelul celor din orient" (pag. 464). „Singura manifestare artistică, în care se pare a fi pus puțină originalitate (și aici câtă rezervă în acest „se pare" și în această „puțină" originalitate!), este broderia cusăturilor țărăncilor noastre" (pag. 465).

Atragem în special atenția asupra faptului, că redăm ideile autorului, aproape numai prin extrase ad-litteram, fiindcă ne e teamă, că altfel cetitorul ar bănuși că i-am falsificat ideile. Se vede astfel că un străin, un vrăjmas neîmpăcat al neamului nostru, n'ar putea spune mai multe rele despre noi și ale noastre.

d) Ca urmare a vremurilor vitrege prin care a trecut poporul român, s'a ajuns la o altă caracteristică sufletească și anume că „timiditatea, paralizia voinței, frica, lipsa de curaj în general au stăpânit și mai stăpânesc încă sufletul Românilor" (pag. 470). S'a întâmplat însă că dela regulamentul organic încoace, întemeindu-se o miliție națională, s'a constatat o renaștere a spiritului militar. D-l Drăghicescu citează în această privință câteva rânduri ale lui R. Perrin, care spune: „Românii au fost totdeauna priviți, și cu drept cuvânt, ca niște bravi și curagioși soldați... Trimiteți un batalion de infanterie română înaintea vrăjmașilor și veți găsi la el îndârjirea eroică a Sciților și Dacilor... etc.". I se pare însă D-lui Drăghicescu că prea am fost lăudați de un străin și că cele spuse nu concordă cu tonul general al lucrării sale, de aceea adaugă: „Se poate ca aici să fie ceva exagerat în bine"!! (pag. 472).

e) Ca o urmare a influenței turcești „ne-am ales apoi cu tradiționala noastră *nepăsare*, cu credința în *fatalitate*..

în soartă, în noroc și cu desăvârșita lipsă de încredere în noi înșine" (pag. 473). De aici urmează și așa zisa și mult criticata „lene” a țăranului român. D-l Drăghicescu simte parcă o satisfacție să confirme aceasta: „Întreaga gospodărie a sătenilor noștri se resimte de chipul lor sufletesc de a fi. Nepăsarea, lenevirea și nechibzuința lor se străvăd în chipul cum își clădesc locuințele” (pag. 476).

Ce e ciudat, e faptul că, cercetând trecutul nostru, autorul recunoaște cum, față de continuele năvăliri și jefuirii din războaie și din timp de pace, nimic statornic nu se putea lucra. Oamenii fugeau, se întorceau, și iar fugeau părăsind totul așa că se realiza un fel de „geografie mobilă pe suprafața țării”, cum singur D-l Drăghicescu recunoaște. „A munci din toate puterile, pentru a-și clădi o casă locuibilă și o gospodărie de omenie, ar fi fost o acțiune nebunească pentru părinții și strămoșii noștri. Continuitatea muncii, a eforturilor, le-au fost lucruri interzise, cu neputință” (pag. 484). Explicația faptelor —, a faptelor așa cum ar trebui să fie prezentate, — nu-l împiedică totuși pe d-l Drăghicescu să condamne cu asprime lenea țăranului.

f) „Nota cea mai dominantă din sufletul nostru etnic, desvoltată sub înrâurirea acestui fel de a fi al vieții noastre istorice, este *neprevăderea*, *nepăsarea*, care fac că aproape toate lucrurile la noi sunt provizorii și efemere” (pag. 489). Urmează de aici o „lipsă de disciplină, de ordine, de metodă, de regularitate în acțiune”, care face că și „aproape toate fructele mentalității românești poartă pecetea inegalității, incoerenței, lipsei de unitate și de metodă” (pag. 499). Aceasta se explică, după părerea autorului, nu numai prin influența desvoltării istorice, ci și prin aceea a climei țării noastre. Clima aceasta, excesivă, cu călduri mari vara și friguri grozave iarna, cu ploi torențiale urmate de secetă a înrâurit asupra sufletului nostru în aceeași direcție cu istoria.

Revenind asupra lenei țăranului, d-l Drăghicescu, cată

să o explice și prin exploatarea nemiloasă economică de sub Turci și fanarioți. „Să rămâie bine știut, — spune D-sa în contradicție cu cele afirmate mai sus — că lenea țaranului român nu este decât în mintea celor ce-l acuză; în firea țaranului este însă nevolnicia — lipsa de voință și de îndemn (Parcă, zicem noi, lenea ar fi altceva!), care va dura atâta timp cât îndemnul firesc al voinței lui va fi confiscat tocmai de aceia care îl acuză...” (pag. 506).

Consecvent cu sistemul său de a regreta recunoașterea unei calități, sau justificarea unei lipse sufletești, autorul adaugă: „Sau, întrucât se poate vorbi de lenea țaranului, ea este mai mult rodul mizeriei fizice, al degradării, al slăbiciunii morale și fizice” (pag. 506).

g) Mizeria în care a fost silit să trăiască Românul (țaranul desigur) a produs o altă „trăsătură de căpetenie” a sufletului său și anume „multă dibăcie și istețime”. Dibăcia și istețimea sunt calități prețioase ale inteligenței, care fac posibilă adaptarea ușoară la împrejurări noi. Pentru dl. Drăghicescu, ele se confundă cu alte însușiri, care sunt defecte, căci iată ce spune: „Din fericire această dibăcie, viclenia și fățarnicia indispensabilă (vedeți a dispărut istețimea de mai sus și s'a înlocuit cu viclenia) le au moștenire în sângele lor dela strămoșii lor etnici: Dacii și Romanii. Viclenia (acuma avem viclenia înaintea dibăciei), dibăcia, înșelăciunea și fățarnicia, care am văzut că erau note de seamă din psihologia Dacilor și Romanilor, s'au păstrat la Românii din toți timpii, căci în toți timpii României au avut nevoie de ele”. (pag. 507—508). Și fiindcă tot i se pare că n'a spus destul rău, despre neamul său, dl. Drăghicescu adaugă mai departe: „Istoria și condițiile economice... au făcut că aceste însușiri strămoșești, s'au păstrat vii, ba poate s'au accentuat și s'au exagerat!” (pag. 510).

h) (S'ar putea bănui că am isprăvit cu defectele și că în sfârșit se vor găsi și câteva însușiri bune ale sufletului nostru. Răsuflă ușurat cititorul, când află că Românul are „un fel de pornire adâncă către neatârnare, o neîn-

frânată trebuință de libertate" (pag. 514). Bucuria e însă zadarnică, fiindcă „pornirea tuturor către libertate, se traduce, firește, în pornirea tuturor de a fi stăpâni de a domni, de-a governa". Dacă mai adăogăm, că din acelaș „spirit de libertate exagerat și îmbolnăvit", decurge „practica excesivă a divorțurilor", precum și „repulsiunea de a se băga servitori" (pag. 518), apoi vedem, că are prea multe neajunsuri această pretinsă „trebuință de libertate", care devine „un fel de mândrie, un fel de orgoliu nobil". (pag. 519).

i) Autorul găsește totuși în sfârșit, că „sub raportul inteligenței. Românii au fost dăruiți de creatorul lor, istoria, cu o sumă de bune însușiri luminoase, drept recompensă pentru lipsurile și umbrele ce a așternut pe suprafața caracterului nostru". (pag. 521).

E puțin clar, ce înțelege autorul prin însușirile bune și luminoase ale inteligenței noastre naționale. Pare că e vorba mai mult de înmulțirea cunoștințelor, fiindcă spune textual: „cu drept cuvânt se poate zice, că această mentalitate se deosebește printr'o bogăție fără pereche de materialuri (este vorba cumva de idei ?) și printr'o varietate fără seamăn, așezate pe o temelie puternică, strașnică, moștenită din mentalitatea Latînilor" (pag. 522). Ca dovadă a acestei afirmațiuni, dl. Drăghicescu analizează poezia populară, despre care, cum am văzut, a spus că nu e a noastră și o găsește că e bogată, că la fiecare pas „ești surprins de frumusețea imaginilor, de delicatețea sentimentelor, de vigoarea expresiilor, de logica metaforelor, etc., etc." (pag. 522). Iar mai departe : „a analiza comoara literaturii noastre populare, este a locui câtva timp într'o grădină cu flori bogate, este a petrece o adevărată zi de sărbătoare" (pag. 522—523).

Când voește acum să analizeze mai deaproape „bogăția fără seamăn a mentalității românești", autorul simte parcă o plăcere să declare ca totdeauna: „Să vedem mai întâi părțile de umbră trecătoare, ce ne înfățișează însă inteligența românească" (pag. 523). Aceasta însemnează

să revină încăodată asupra „nedefinitului și neisprăvitului” mai sus pomenit, precum și asupra „neegalității și incoerenței inteligenței românești, care decurg din „prea marea bogăție a materialurilor noastre sufletești” (pag. 523).

Recunoaște totuși până la urmă, că Românul are înclinare pentru artele frumoase și îndeosebi pentru poezie. Lăcră și mai surprinzător: „ceea ce deosebește pe Român nu numai de popoarele din Europa orientală, între care trăește, dar se poate zice între toate popoarele, este vioiciunea și istețimea spiritului său, este scăpărarea unei inteligențe fine, distinse, înfățișată sub o aparență modestă, timidă, și față de străini, sfioasă până la umilință” (pag. 527). Ba chiar, țăranul român se dovedește mai inteligent, mai isteț, și mai vioi, de cât țăranul german, englez, rus și alții. Ce folos însă? Vine „izăna” și ne strică toată bucuria, deși autorul recunoaște și acum, că „puțin dacă cureți acest strat de *izăneală*, prin mijlocirea unei educații și instrucții mai îngrijite, descoperi aurul sufletesc și toate comorile mintale, cari trăesc virtuale, îngropate sub căciula țurcănească...” (pag. 528).

Autorul pare a face confuzie între inteligența nativă și inteligența cultivată prin instrucție. Numai așa se explică faptul că — spre a mai găsi un defect, — pune pe socoteala unei lipse a inteligenței, lăudate mai sus, — în loc să creadă că e în joc simpla ignoranță — mulțimea de superstiții și prejudecăți cari stăpânesc sufletul popular.

j) „Din alt punct de vedere considerată, inteligența bogată și superioară a Românilor, îmbinată cu resturi de simț practic ce le va fi rămas dela Romani, a dat spiritul sarcastic și talentul foarte firesc al Românului, de a batjocori, de a satiriza” (pag. 533).

k) Și înfârșit, fiindcă i se pare că prea multe calități a acordat inteligenței românești, dl. Drăghicescu, se simte obligat să termine — sociabilitatea, ospitalitatea și frumusețea rasei de abia le pomenește în treacăt — cu un

nou defect și anume, că poporul nostru a manifestat „în toți timpii trecuți dar mai ales acum în urmă, un spirit amar, sfâșietor, distructiv” (pag. 535).

Dacă acest defect îl găsim la o generație anumită din pătura suprapusă a secolului trecut, nu însemnează că avem dreptul să-l atribuim întregului popor. Este cu totul neîntemeiat să se afirmă că: „într’adevăr, cu o inteligență fină și vioaie, pusă în serviciul unei voințe slabe, leneșe, trândave (nu știe ce termeni pejorativi să mai găsească) și al unei energii egală aproape cu zero, spiritul Românilor, necreind mari lucruri, are tot răgazul să critice, să sfâșie, și să distrugă tot ce-i trece pe dinainte” (pag. 537). Este tocmai ceiace a făcut, și dl. Drăghicescu aproape în toate cele 567 pagini ale lucrării sale, după cum s’ar putea zice, că e și tot ce am făcut noi în această dare de seamă.

IV. Se cuvine, să pomenim aici pe scurt și broșura lui *Alex. Philippide, Incercare asupra stării sociale a poporului român în trecut.* (ed. Șaraga, Iași 1896).

În ea se cuprind două părți: una (partea II) e consacrată studiului proprietății, după actele publice — ceiace nu vine decât în atingere indirectă cu cercetarea noastră; cealaltă cată să arate, cum se oglindesc în poezia populară, nu numai gândurile și simțirile cântărețului anonim, ci și „caracterul și viața unui popor întreg chiar, când poetul e impresionat mai mult de societate, decât de sine însuși, și când idealizând într’un tip pasiunile comune tuturor, ne dă icoana unei națiuni într’o anumită perioadă a vieții sale”. (Pag. 20).

Vorbind despre balade, Philippide, le împarte în două categorii: 1) unele asemănătoare cu balada lui Codreanu, sunt produse în secolul al XVII-lea și următorii. Se deduce aceasta din faptul că „balada lui Codreanu se știe cu siguranță, că datează de pe vremea lui Alexandru Iliș”, deci înainte de Vasile Lupu. Aceste balade sunt însă alcătuite în același spirit cu doinele și horele, care

deci sunt și ele din aceeași epocă. 2) Sunt însă o serie de balade, care sunt anterioare epocii lui Codreanu. Astfel se pot cita: Miorița, Păunașul Codrilor, Dolca, Toma Alimoș, Mișu Copilul ș. a. În aceste balade se oglindește viața poporului român în epocile anterioare secolului al XVII-lea. Ele ne pot servi deci ca izvor, pentru cunoașterea sufletului românesc din acea vreme.

Aflăm astfel din aceste balade că „ospitalitatea era și pe atunci una din virtuțile Românului. Toma Alimoș, întinde plosca inamicului, care venea să-i răpună viața...” (pag. 29). Se vede apoi acolo, că pe atunci, Românului îi plăcea viața aventuroasă, viața de vitejie, că prețuia calul și armele mai mult ca orice și că dragostea de femeie era socotită ca o slăbiciune periculoasă. „Și cu toate acestea, zice Philippide, femeia din timpurile acelea făcea cât și un bărbat. Nu arare-ori, ea își apăra turmele mai bine decât păstorii și ucidea pe hoți din fuga calului” (Ex. Șolga). „Mai presus de frumusețe, mai presus chiar de datoria de soție, ea punea bravura unui amant”. (Ex. Vidra din Păunașul Codrilor. (pag. 33).

Autorul trece apoi la analiza baladelor de felul celei a lui Codreanu, Dănilă, Chira, ș. a., în care se găsesc simțiri asemănătoare cu cele din doine și hore, cu care sunt contemporane. Acestea, în epoca în care starea țărănimii se înrăutățește. Proprietarii, mulți străini de neam, sunt urâți de țărani. Haiducii, care apar acum, nu se duc în codru de dragul aventurii și vitejiei. Ei se duc ca răzbunători, care vor să plătească prin rău, răul suferit dela ciocoi. „Diferența dela acest viteaz până la cel al perioadei precedente, zice Philippide, este ca dela Ulysse la Hercule” (pag. 37). Haiducii erau, firește, aprobați și admirați de popor pentru tot ce făceau contra asupritorilor. Viața de familie, așa cum se prezintă în aceleași poezii populare, nu era „tocmai seducătoare. Foarte blând și amabil cu femeile, înainte de a se însura, atunci când focul tinereții îl făcea să suporte mai ușor nevoile cele multe, îndată ce reușea să poseadă pe iubita sa,

Românul devenea trist și îndărătnic. Nici un cuvânt de amor nu mai auzea femeia dela dânsul, cu toate că făcea tot ce-i sta prin putință să-l mulțumească.... Femeile române, pe atunci ca și astăzi, (exceptând pe cele din orașe) erau foarte harnice. Desgustate însă de răceala crescândă a bărbaților, și pierzând, în fața mizeriei acestora, toate iluziile pe care orice femeie le face asupra obiectului amorului ei, fără speranță, prin urmare de a mai găsi într'înșii alinarea dorului de iubire, care a posedat totdeauna pe Româncă mai mult decât pe ori care altă femeie, ele-și cântau mai întâiu durerea și uritul, apoi își aruncau ochii pe vre-un flăcăoandru vesel, cu care-și alungau din cele necazuri. Infidelitățile în adevăr, erau foarte dese... și toate erau din partea femeilor..." (pag. 44).

La atâta se reduce ceiace găsește Philippide în poezia populară despre sufletul român.

Titlul lucrării lui *Pană Popescu, Psihologia poporului român, după literatura poporană*, (Teză pentru licență, București, 1897) poate înșela. Nu e vorba de o cercetare a trăsăturilor sufletului românesc, așa cum rees ele din poezia populară, ci, după cum înțelege autorul, studiul său „consistă în a arăta opiniunile poporului despre suflet, adică a face un fel de inventar al credințelor sale despre suflet și fenomenele pe care el le cunoaște” (pag. 12, 13).

Cercetând astfel diferite poezii populare, autorul arată în legătură cu problema nemuririi sufletului, că poporul crede în nemurirea sufletului; că sufletul este deosebit de corp; că sufletul se unește cu corpul în momentul concepțiunii, — venind dela Dumnezeu; că sufletul e principiul cunoștințelor, cugetărilor și simțirilor; că este o strânsă legătură între suflet și corp, care se influențează reciproc.

Poporul prețuește apoi mintea (înțelepciunea) mai presus de toate celelalte calități. Chiar femeii i se cere, pe lângă frumusețe, să fie isteată. Inima are în limba popo-

rului, înțelesul de emoție, sentiment, tendință. În poezia populară, este exprimat sentimentul iubirii, sub forma de dragoste de femeie, de tată, de mamă și de familie.

Iubirea de natură formează una din caracteristicile poeziei noastre populare. Pretutindeni apoi, este exprimat sentimentul dreptății: „în toate acțiunile de intrigă înjghebate în basme, eroul său e lovit de durere, suferință, toate relele; dar niciodată nu apare cu inima zdrobită; totdeauna găsește oarecare consolare, în definitivul triumf al binelui”. (pag. 73).

Că poporul cunoaște sentimentul recunoștinței, se vede din diferite basme, în cari animalele cărora li s'a făcut de eroul preferat un bine, răspund și ele prin binefaceri. Tot așa se constată din aceste produse ale sufletului popular anonim, existența sentimentului moral și religios.

Este vorba cum se vede, mai mult de o inventariere a ideilor, precum și a unora din sentimentele exprimate în folclor, fără să se scoată de acolo o caracterizare a sufletului nostru etnic.

V. *Noua Revistă Română* de sub conducerea d-lui profesor C. Rădulescu-Motru, a publicat în No. 12 din 1900, un chestionar privitor la psihologia poporului român. Acest chestionar, era scris de G. Coșbuc, Anghel Demetrescu, Ovid Densușianu și C. Rădulescu-Motru. Întrebările la cari publicul era invitat să răspundă, erau următoarele: „1) Care operă literară, după părerea Dvs. exprimă mai bine firea și aspirațiile neamului românesc? 2) Care e trăsătura dominantă în firea Românului? 3) Care sunt calitățile și defectele ce deosebesc naționalitatea română de celelalte naționalități? 4) Care fapt istoric a scos până acum mai bine la iveală calitățile sau defectele neamului românesc?”

Ar fi fost de așteptat ca problema să fi stârnit un interes deosebit în cercurile intelectualilor români și revista să nu fi prididit a publica răspunsurile primite. De altfel o anchetă nici nu poate da rezultate serioase știin-

țifice, decât prin masa mare a celor ce răspund la întrebări.

Răspunsurile au fost totuși puțin numeroase, vreo 25, și de valoare foarte inegală. Sunt răspunsuri care nu spun nimic. Așa e cazul de exemplu cu acela al lui A. Macedonski, care afirmă că trăsătura dominantă în firea Românului, e *papagalismul*. Afirmăție nesusținută printr'o cât de mică dovadă! Sunt unele care țin seama numai de condițiuni locale și generalizează la întregul popor ceea ce, probabil, s'a constatat numai într'un cerc restrâns. Așa preotul Avram Corcea, referindu-se la practica avorturilor întinsă până în straturile adânci ale populațiunii românești din Banat, se crede îndreptățit să pretindă că tot poporul românesc, de pretutindeni, e imoral.

Sunt apoi altele, care se bat cap în cap. Așa de exemplu Teodor Filipescu, (român din Banatul germanizat, chimist la Sarajevo) afirmă că „a doua trăsătură caracteristică a Românului, e *statornicia*”, pe când locotenentul anonim N. I., pune printre defectele de căpetenie *lipsa de rânduală și lipsa de statornicie*.

Se găsesc observații izolate, interesante la prima vedere, cari ar avea însă nevoie de o documentare mai serioasă. Așa e aceea a d-nei Constanța de Dunca-Schiau, care sună astfel: „Românul are puțin curaj de spirit, și mare curaj de inimă. Înaintea unei întreprinderi de orice natură, el șovăește și nu-și află puterea de a pune mâna la lucru. Când însă împrejurările îl strâmtoresc și îl împing, fără știre și fără voie la acțiune, atunci în inima lui se deșteaptă îndrăzneala leului și el dă năvală înainte, fie ce-o fi: eroismul ultimului moment, îndeplinește ades faptele cele mai mari”.

În aceeași categorie intră răspunsul lui *Vasile Pârvan* — pe atunci student — care afirmă că trăsătura dominantă în firea Românului, e o „*melancolie optimistă*”. Doar o găsește în doinele noastre populare, „care plâng, dar nu arată desnădejde, iar când sunt cântate, după ce țin câțva un aer duios și trist, încep câte o horă, ori un

brâu săltăreț, lucru ce arată că pe Român îl apucă tristețea de multe ori, dar nu-l supune".

În sfârșit, un strein, care a trăit mult timp printre noi, stăruiește asupra unor caractere despre care nu pomenește nici un Român. Acesta este *Carol Becker*, German de origine, care crede, că trăsătura dominantă a caracterului nostru este „*iubirea de patrie și mândria de țara și poporul lui* ; fiecare Român, chiar cel din urmă sătean, e tot așa de mândru ca un prinț, sau boier al țării, când zice „*țara mea, țara noastră*”; nicăeri afară de Tirol și Transvaal, nu găsim acest sentiment așa de dezvoltat". Un fapt interesant e apoi, că C. Becker, recunoaște ca o calitate generală *talentul oratoric*, care se leagă probabil, cu „*spiritul de negociere diplomatică*, foarte dezvoltat: Bucureștii sunt de obicei stațiunea de pregătire pentru diplomații puterilor europene, chemați la posturile mai importante".

Multe răspunsuri se mulțumesc să înșire calități și defecte, fără ca, conform dorinței lămurit exprimată de anchetatori, să aducă dovezi, în special cazuri concrete precise. Deci afirmațiuni vagi. Din faptul însă, că în multe răspunsuri se găsește o repetare a anumitor observațiuni, e de bănuit că ele se întemeiază pe ceva real. Vom scoate de aceia pe rând, în evidență, cele câteva însușiri, asupra cărora pare a fi un consens al celor ce răspund.

1) Una e lipsa de voință fermă, constatată și scoasă în evidență într'un fel sau altul, — deosebirea de expresie neavând mare însemnătate. G. *Tutoveanu* afirmă precis că „trăsătura dominantă în firea Românului, e *lipsa de voință*". Dovada o găsește în faptul, că „erotică acestei poezii (a celei populare) e numai rezignare și lacrimi; iar încercările epice nu sunt, în cea mai mare parte, decât un șir nesfârșit de planuri, care nu se aduc la îndeplinire niciodată".

Locotenent Achimescu, socotește că trăsătura dominantă constă în faptul că Românul e „*nepăsător și răbdător până la umilire*, lipsit de inițiativă personală", așteptând „ca totul să-i vie dela alții sau dela stat".

Locotenent N. I. afirmă, că *nu lenea* e trăsătura dominantă, *ci târăgâneala*, lipsa de spirit de inițiativă. Exagerând, d-l Gh. Dem. B., găsește *slăbiciunea voinței*, pe lângă lipsa spiritului de inițiativă, într'o *răbdare*, care a degenerat în „*nesimțire*”. Ca lămurire: „Poporul inconștient a mers cu supunerea prea departe, așa încât sub ordinele altuia devine un adevărat instrument, confundând datoria cu ascultarea și supunerea”.

Carol Becker, care găsește atâtea calități Românilor, afirmă și el că un defect, deși nu capital, al Românilor, este *lipsa de inițiativă, indolența*. Se vedea aceasta după părerea lui, din felul cum își îngrijește în special țăranul, vitele.

După părerea lui *Al. Dumitrescu*, însușirea de căpetenie a sufletului românesc e *nepăsarea*, care însemnează *lipsă de reacțiune a voinței*. Dovada o găsește în spusele țărănilor: „Cum o vrea Domnul! Lasă, că vom mai vedea ce o mai fi și cu asta!”. De altfel, când înșiră mai jos defectele, citează și „*complecta lipsă de inițiativă*”. Ce este însă ciudat, este că el, nu încearcă să împace acestea cu faptul că „pe cât (sunt) de molateci la vorbă, (e vorba mai ales de Moldoveni), pe atât de hotărâți și energici sunt la fapte. Aceasta însă cam târziu, așa că străinii adesea îi pot lăsa în urmă”.

Tot așa afirmă *Adriana Podol*, că Românul „se lasă pe tânjeală, trăește de azi pe mâine” / *M. G. Vernescu*, că „trăsătura dominantă, este mai întâi cea *nepăsare*, caracteristică a Românului, un fel de „*fatum mahometanum*”; *Ștefan Scriban*, că „Românul *nu e ferm și rezolut*”. Aici s'ar putea, poate, adăoga *nepăsarea* de care vorbește, fără alte lămuriri, *Moșoc-Spancioc*, sau „*grăba în toate actele sale*” și faptul că nu e „*nici decum studios*” și e „*neperseverent*”, de care vorbește *Gr. T. Coandă*, precum și *superficialitatea* de care vorbesc *E. P. R.* și *Dr. M. I. Șerbănescu*. *Al. Valeriu*, pedagog la Liceul internat din Iași, comparând pe pedagogii români cu cei străini,

francezi și germani, constată că „*streinii studiau în ore libere, Românii jucau șah sau se plimbau*”.

Merită aici o mențiune specială răspunsul cu părere deosebită al lui *Jean Bart*, — cu care suntem aproape în deplin acord și pe care ne vom permite să-l reproducem în parte: „In viața-i obișnuită, zice el, țăranul pare în adevăr indolent și nepăsător, de unde ar urma să fie lipsit de energie, ambiție și entusiasm. Sunt fapte care desmint însă această părere. O parte a anului, e drept, țăranul mai mult doarme; în schimb altă dată muncește îngrozitor. „Măine îl bat pe popa de-o tocă”, zicea un țăran în ajunul unei sărbători, „trebuie să eșim la câmp, că ne dau păpușoi în buruiună”. Ceeace îi lipsește țăranului român, este stăruința unei activități regulate și continue; el trece dela o extremă la alta și nu poate duce o viață uniformă, după program. La un moment dat, poate desfășura o energie mult mai mare decât indivizi de alte naționalități. Intr'un port românesc, echipajul unui vapor englez, organizează o serbare cu jocuri foarte obișnuite la Englezi: trebuia traversat un canal înot, trebuia pătruns prin niște saci încâlciți cu sfoară, trebuia trecut pe niște scânduri înclinate, unse cu săpun, înfârșit erau diferite obstacole de învins. Au luat parte Englezi, Francezi, Ruși și Români. De sigur Românii erau cei mai neobișnuiți cu aceste sporturi; cu toate acestea premiul întâiu a fost luat de un Român”.

2: În strânsă legătură cu voința, este răbdarea sau îngăduința, de care vorbesc o parte din răspunsuri. Intrucât în cele mai multe din acestea e vorba numai de pomenirea însușirii, fără alte lămuriri și mai ales fără exemple concrete, cari ar preciza ideia, nu știi dacă răbdarea, de care se vorbește, este o calitate sau un defect al voinței, sau dacă nu cumva e vorba de o anumită stare afectivă. Intr'adevăr în unele citate de mai sus, privitoare la slăbiciunea voinței, am văzut că se vorbește de răbdare ca de un cusur al voinței. Se înțelege în acest caz, prin răbdare neputința de a reacționa la ceea ce este dăunător,

deci slăbiciune a voinței, ca atunci când zici de exemplu ca Bolintineanu' „Cei ce rabdă jugul și a trăi mai vor... etc.". Se poate înțelege însă prin răbdare, din contra o voință care din motive raționale, sau din înclinări afective puternice, rabdă, în sensul în care se zice de exemplu: „Ți-am răbdat multe, dar acum ți s'a infundat". Un părinte educator rabdă greșelile copilului, este adică înțelegător al sufletului lui și deci îngăduitor și larg iertător.

Astfel, de exemplu, Avram Corcea pune blândețea alături de răbdare. Aici nu mai poate fi numai decât vorba de o slăbiciune a voinței, ci de o voință comprimată, care reacționează mai târziu cu violență. Și astfel iată cum nepreciziunea termenilor întrebuințați nu ne dă putința, să tragem vre-un folos din observațiunile făcute de cei ce au răspuns la anchetă.

3. Se vorbește în bună parte din răspunsuri de fatalismul poporului român. Ca trăsătură dominantă a sufletului românesc Dr. M. I. Șerbănescu găsește: „scepticismul unit cu fatalismul, fiindcă Românul răspunde totdeauna *poate* la orice întrebare, sau la orice explicație i-ai da". Apoi: „Așa i-a fost scris". M. G. Vernescu, care în legătură cu voința vorbea de „*fatum mahometanum*", adaugă că expresiuni ca, „dacă o vrea Dumnezeu", „așa i-a fost scris", „ce ți-e scris, în frunte ți-e pus"... derotă o încredere oarbă în destin, în fatalitate". S'ar putea pretinde apoi, că o consecință a fatalismului și scepticismului este și faptul că Românul suferă de o lipsă de admirație; „*nil admirari*" formează fondul naturii lui. El nu se miră de nimic, nu se sperie de nimic, nu admiră aproape nimic". Fără multe lămuriri, locot. I Achimescu, afirmă că „fatalitatea unită cu nepăsarea prezidă în actele și faptele Românilui".

Vasile Pârvan adaugă la cele spuse mai sus: „la melancolie însă se mai adaugă și fatalismul (așa i-a fost scris), iar ca urmare a melancoliei și fatalismului e nestatornicia în acțiune". Este înfățișat ciudată afirmația lui

St. Scriban că trăsătura dominantă a sufletului poporului nostru este: „prea marea încredere în forțele sale și în fatalism...”. Fatalismul este doară tocmai ceea ce înăbușe încrederea în forțele proprii....

Răspunsurile la anchetă se ocupă și de alte însușiri sufletești ale poporului român. Este însă vorba aproape numai de o enumerare simplă, fără aproape nici o lămurire, care să probeze cât de cât cele afirmate. Se vorbește astfel despre inteligența Românului cam sub forma aceasta: Găsim la el „o pătrundere a lucrurilor și o chibzuință a răspunsurilor, care adesea pune în încurcătură pe Sârbul, Țiganul sau Evreul cu care vine în contact”, (Al. Dumitrescu), sau „Românul e deștept și isteț” (*Corcea*), sau „Românul are inteligență distinsă” (*C. Becker*), sau „țăranul român e foarte deștept, batjocorește pe străini” (*M. Stoica*).

Ceilalți nu fac nici atât, ci enumără pur și simplu diferite însușiri, printre care pun și calitatea de a fi inteligent. Acelaș lucru se întâmplă cu ospitalitatea. Mulți vorbesc de ea, fără nicio lămurire, unul singur adaugând, că Românul e primitor „nu atât cu ai săi, cât cu străinii pe care nu știe cum să-i mai imbie” (*Locol. Achimescu*).

Se vorbește, deși nu în prea multe răspunsuri, și de veselie a poporului român, precum și de spiritul lui glumeț și satiric. Răspunsuri puține, unele izolate, vorbesc apoi de bunătatea sau blândețea Românului, altele de modestia lui, altele de lipsa spiritului de prevedere, de ușurința și de superficialitatea sa, precum și de lipsa spiritului de economie și de ordine. Găsim apoi răspunsuri izolate în care se afirmă că Românul e superficial, ușuratec, că are spirit conservator, gust estetic, că are o sexualitate dezvoltată, că e timid, sobru, norocos — deși aceasta nu e o calitate sufletească.

Nu se cuvine să sfârșim această scurtă cercetare fără să pomenim de răspunsul *Căpitanului M. Pârâianu*, care în locul oricărei analize seci, citează două cazuri din viața militară — cazuri care pot servi minunat pentru a

dovedi o calitate a sufletului nostru național, asupra căruia de obicei nu se stăruiește și anume, că sub o înfățișare de suflet închis în sine însuși, rece și indiferent la cele ce se întâmplă în jurul lui, chiar când îl ating de aproape, se ascunde un clocot de pasiuni stăpânite, care se teme parcă de priviri indiscrete și isbucnește violent, când nu mai poate fi stăpânit. Primul caz este acela al unui bătrân, al cărui fiu moare la regiment în timpul stagiului militar. Bătrânul a venit cu căruța ca să-l ducă să-l îngroape în satul lui. Sub o înfățișare oarecum indiferentă, fără bocete și lacrimi, bătrânul cere să ajute și el la facerea cosciugului și la alte treburi în legătură cu înmormântarea, pentru ca atunci când soldații vor să ia cosciugul și să-l pună în car, el să isbucnească și să ridice singur cosciugul, zicând: „Lăsați-mă să mai strâng odată pe Andrei la piept!”. Și ce interesant, pentru a desvălui ascunzișurile sufletului feminin, este ceea ce spune mai departe Căpitanul Pârâianu: „Țăranca româncă este foarte expansivă și poate, femeia cea mai tandră din lume. Am văzut o mamă sărutând vagonul dela trenul, care îi adusese copilul”. Ea de altfel creiază toate acele diminutive caracteristice limbii noastre (bărbățel, frățior, fetișcană, etc.), cu toate ca G. Coșbuc, a încercat să lupte contra lor.

Ne oprim aici, cu speranța că cititorul și-a făcut o idee de rezultatele obținute de ancheta *Nouii Reviste Române*. Un lucru e neîndoios: începuse să se simtă nevoia de a cunoaște cum e alcătuit sufletul nostru național.

VI. Prima lucrare în care profesorul C. Rădulescu-Motru, se apropie de sufletul românesc este „*Cultura română și politicianismul*” (Socec, 1904). Din însuși titlul lucrării se vede că scopul urmărit este să arate, dacă, și întrucât politicianismul, atunci așa de înfloritor, a influențat cultura poporului român, adică sufletul lui.

Pentru aceasta, opera pornește dela definirea a doi termeni importanți ai problemei: *cultura și civilizația*. D-l C. Rădulescu-Motru este, poate, primul care a stabilit la noi

deosebirea — astăzi curent admisă — între acești doi termeni. *Civilizația* înseamnă totalitatea bunurilor materiale care rezultă din activitatea științifică, industrială și comercială a unei societăți și care ușurează condițiile de viață ale omului: clădiri, obiecte de confort, produse industriale de tot felul, mijloace de îmbunătățire a relațiilor dintre oameni: drumuri, căi ferate, telefoane, telegrafe, radio, etc. Astfel de bunuri se pot împrumuta dela popor la popor.

Cultura nu consistă numai în fapte și produse materiale, ci în forțele sufletești care le-au produs. „Cultură există numai întru atât, întrucât este actuală în sufletul omenesc. De aceea comit o greșeală de judecată aceia care cred că se poate împrumuta o cultură, fără a se pregăti din vreme dispozițiile sufletești ale societății... Cultura nu rezidă în obiecte externe și materiale pe care le avem dinaintea noastră, ci în forța internă care le-a produs pe acestea. Bunurile culturale sunt însuși dispozițiile actuale ale sufletului unei generații. O societate devine cultă din momentul ce membrii săi se bucură de anumite funcțiuni superioare sufletești și întrețin în practica vieții lor anumite deprinderi intelectuale” (pag. 31—32).

Societatea românească n'a putut ajunge, din pricina împrejurărilor, la o stare de adevărată cultură ca cele apusene. Ea se găsește într-o stare de *semicultură*, care își are valoarea sa și care nu trebuie confundată cu caricatura culturii, adică cu *pseudo-cultura*.

Autorul nostru combate apoi — uneori cu violență, alteori cu o fină ironie — stările de lucruri din societatea românească pe care generația dela 1848 a crezut că a introdus-o în rândurile societăților cu adevărat culte, când a împrumutat dela ele constituție, legi, organizație și bunuri materiale de tot felul. Este o mare greșeală a crede, că aceste împrumuturi au avut vreun efect sănătos asupra sufletului poporului nostru și că au înlăturat starea de semicultură în care se afla. De fapt „sub formele de împrumut, trăește mai departe fondul nostru propriu moștenit din veacuri” (pag. 85).

De aici rezultă nevoia de a cerceta cultura și deci sufletul românesc. D-l C. Rădulescu-Motru recunoaște pe drept că o cunoaștere adâncă științifică nu se poate pretinde deocamdată. Studiile istorice, prin care să cunoaștem, în afară de răsboaie și relațiile externe, dezvoltarea internă, sunt destul de înapoiate. Și mai înapoiate sunt apoi cercetările etnografice, fără cari „nu se poate afirma asupra culturii române nimic definitiv“ (p. 79).

Se încearcă totuși într'o parte a lucrării cercetarea câtorva din însușirile sufletești ale poporului nostru și asupra cărora vom stărui aici.

În primul rând se cercetează felul cum muncește țăranul român.

La popoarele apusene, zice d. C. Rădulescu-Motru, „zilele de muncă sunt măsurate exact: fiecare oră își are destinația sa; acelei economii de spațiu, (în cultura câmpurilor) pe care o vedem pe suprafața pământului, corespunde în sufletul lor o economie de timp, tot atât de real, deși nu o vedem“ (p. 86). Românul e „capricios cu timpul“, e grăbit și, în acelaș timp, inexact. „Muncitorul nostru agricol se obosește îndată ce-l constrângi la o prea riguroasă disciplină. Lui îi place ritmul neregulat pe care îl găsim în viața omului primitiv: zile de muncă din greu, urmate apoi cu lungi pauze de sărbătoare; încordare cât de tare, numai nu continuă Românul la muncă dă *iureș* întocmai ca la răsboiu. Cu *zorul* el face minuni, Țăranul sfârșește cu *zorul* în câteva ceasuri de clacă o muncă pe care altminteri el n'ar putea-o prăvi într'o săptămână: caci la clacă are cantece și îndemn, pe când la munca obișnuită el este lasat pe seama propriilor sale deprinderi“ (p. 87).

La oraș la fel. „Un an dealungul stă Românul degeaba și în ultimele zile dă pe brânci. Așa face școlarul; așa negustorul; așa funcționarul; așa pâna și legătorul“ (p. 87). Și această stare de lucruri se explică prin viața agricolă și pastorală a stramoșilor, care munceau câteva luni pe an și apoi hibernau.

După ce ne arată cum e Românul ca producător D-l C. Rădulescu-Motru mai ne arată și cum se înfățișează el ca vânzător și cumpărător. Ca vânzător nu prețuește lucrurile după legile economice ale schimbului, ci după nevoile lui personale de moment: n'are nevoi urgente, cere preț mare; din contră scoboară mult acel preț, îndată ce-l strânge nevoia.

Cum este Românul consumator, ne-o arată D-l C. Rădulescu-Motru prin exemplul tipic al unui absolvent de școală comercială, de unde se vede că Românul nu are spirit de economie și că „îl roade în pungă până ce cheltuiește banii ce-i are” *).

Faptul că Românul nu pricepe nimic din cerințele industriei și comerțului mare modern, se datorește împrejurării că „regăsești sub haina Românului de oraș, om de afaceri modern pe vechiul păstor și agricultor primitiv, pe acei strămoși care timp de veacuri n'au înțeles

*) „Am avut, povestește un profesor, un tânăr care acum de curând a absolvit școala comercială și care a avut norocul să ia chiar în apropiere o moșie cu arendă pe 10 ani, pe un preț potrivit. La ce crezi că s'a gândit mai întâiu intrând în moșie? Ascultă! Și-a reparat radical casa, care era încă destul de prezentabilă; și-a instalat cai și trăsură de lux; a dat jos magazinele, care mai puteau dura cel puțin trei ani și și-a angajat lucrători să-i facă altele; a cheltuit 1000 lei cu reparația fântănei din drumul ce trece pe moșie, pentru ca oamenii călători să știe că de acum înainte e un alt arendaș; și-a cumpărat mobile și mai ales un birou, care ar putea să figureze în comptoarul unui milionar; apoi registre, atât de multe că are să mai lase câteva nescrise și celui ce va veni după dânsul la moșie. Și trebuie să știi, că tânărul acesta era dintre cei mai ordonați și silitori din câți aveam în școală” — declară profesorul, care povestește acest caz socolit tipic de autor (pag. 91).

averea decât în lucruri care se văd; care n'au știut de bani și de credit, ci de locuință încăpătoare, de vite numeroase și de moșii întinse" (pag. 93).

Cercetând, care este rolul credinței și bisericii ortodoxe în viața poporului român D-l C. Rădulescu Motru, găsește că „ortodoxismul în genere nu este o școală pentru viața practică. El nu impune conștiinței credinciosului realizarea în fapt a legilor morale, ci se mulțumește cu afirmarea credinței nețărmurite. Vanitatea celorlalte biserici creștine catolică și protestantă — care își fac o glorie din crearea instituțiilor politice și sociale, este străină de el" (pag. 97).

Se face în legătură cu această afirmație o lungă expunere a părerilor lui Pobedonostzeff asupra ortodoxiei. Scriitorul rus socotește că religia în general prescrie anumite norme de conduită practică, dar nu aceasta este esențial. Leneșii, hoții, criminalii, nu pot fi, zice el, creștini și ei? Nu pot fi primiți și ei de Dumnezeu în sânul său? După celelalte biserici nu. „Rușii însă, zice el și toți ortodoxii (?) știu prea bine că trebuie să trăiască cineva după prescripțiile religioase; dar pentru ei esențialul, scopul credinței nu stă în viața practică, ci în izbăvirea sufletului; ei îmbrățișează în aceeași iubire și milă religioasă pe toți muritorii deopotrivă, dela cel drept, care trăește conform legii morale, până la cel din urmă răufăcător" (pag. 99—100).

Pobedonostzeff crede, și d-l C. Rădulescu Motru pare a fi de părerea sa, că amestecul bisericilor creștine din Apus în viața practică a credincioșilor derivă din firea acelor popoare. Se mai poate concepe însă și altfel rolul bisericii, așa cum face de exemplu biserica ortodoxă. „Ea poate evoca în sufletul omului, în afară de dispozițiuni pur altruiste, care intemeiază interesul pentru aproapele nostru, membru al unei organizațiuni sociale, și dispozițiuni mai sublime, acelea care tind a uni suflet cu suflet în armonia unei cetăți divine; acelea care făcând abstracție de fericirea pământească, unifică genul omenesc întreg

în aspirațiunea lui ideală, spre un singur Dumnezeu" (pag. 101).

Din acest fel de a concepe rolul bisericii ortodoxe rezultă, că ea n'a luat parte la viața practică a oamenilor și deci nu a contribuit să adâncească „în sufletul credincioșilor aspirațiunile la o soartă mai bună pe pământ", și să dea „îndemnuri pentru reforme politice sau sociale" (pag. 106). Cât misticism rusesc este în această concepție vom vedea mai târziu în capitolul consacrat special credinței noastre religioase.

Faptul, că biserica ortodoxă nu s'a amestecat deloc în viața practică a poporului, nu îndreptățește credința, că ea n'a avut niciun rol important. Serviciile religioase ortodoxe solemne, atât de lungi, au o însemnătate deosebită pentru popor, care așteaptă dela ele mângâiere în durere, speranță în ceva mai bun, și consfințirea bucuriilor atunci când sunt.

Ortodoxia i-a convenit poporului nostru prin faptul că clerul nu s'a amestecat în chestiunile politice ale țării, tot așa cum nu s'a amestecat în problemele de conduită morală, ea reducându-și rolul său numai la cultul extern. În chipul acesta nu s'au produs conflicte în sânul poporului, pe care biserica l-a ținut strâns unit în jurul ei.

În restul lucrării, pe care nu ne putem permite să-l rezumăm aici, el trebuind să fie cunoscut în întregime de cititorul român, d-l C. Rădulescu Motru caută să arate că sufletul românesc nu este în armonie cu formele culturale împrumutate din Apus, — forme care sunt falsificate și potrivite pe nevoile noastre de popor neajuns la starea de adevărată cultură.

Broșura d-lui prof. C. Rădulescu Motru intitulată *Psihologia poporului român* (editura Soc. Române de cercetări psihologice București 1937), nu urmărește scopul de a ne înfățișa întregul complex al sufletului nostru național. Ea tinde mai mult să ne arate care ar trebui să fie metoda de urmărit în cercetarea acestei probleme. Noi vom

da numai rezultatele la care ajunge autorul cu privire la sufletul românesc.

Prima însușire, de care se ocupă D-l C. Rădulescu-Motru, este aceea a *individualismului sufletului românesc*. Acest individualism constă în faptul că „Românului nu-i place tovărășia. El vrea să fie de capul lui, stăpân absolut la el în casă, cu o părțică de proprietate cât de mică, dar care să fie a lui. Din această cauză el înclină puțin spre anarhie” (pag. 11).

Acest individualism nu se aseamănă cu acela care se manifestă la popoarele apusene. Individualismul burghezului apusean se leagă strâns cu inițiativa personală în domeniul activității economice și cu spiritul de independență în viața politică. Individualismul românesc nu produce nici oameni întreprinzători, care să iasă din făgașul muncii tradiționale sătești, nici oameni, care să aibă o părere politică precisă și să lupte pentru ea. Fiecare țaran lucrează așa cum e tradiția muncii colective: „el muncește cum a pomenit la el în sat din moși strămoși” (pag. 11).

O consecință a acestui individualism este și faptul că pe când în Apus, în special la Anglo-Saxoni, colonizarea însemnează plecarea din locul de obârșie a indivizilor izolați, în țările locuite de Români, colonizările s'au făcut „prin împrăștierea colectivităților sătești”. Aceste considerațiuni determină pe d-l C. Rădulescu-Motru să conchidă că individualismul pe care unii l-au socotit drept principală trăsătură caracteristică a sufletului românesc, nu e de aceeași natură cu individualismul burghez apusean, el fiind „o simplă reacție subiectivă, un egocentrism, sub influența factorului biologic ereditar” (pag. 12).

O a doua caracteristică ușor de observat este că Românul *nu perseverează* în lucrarea pe care a început-o.

Cum a zis Creangă, mi se pare, Românului îi e greu până se apucă de treabă, că de lăsat, se lasă numai decât. Alături de aceasta, se mai afirmă însă, și pe bună dreptate, că Românul e „îndelung răbdător, că este conservator și tradiționalist” (pag. 13).

Cercetând în ce constă așa zisa neperseverență în munca începută, d-l C. Rădulescu-Motru stabilește o distincție de mare însemnătate și anume că nu în toate lucrările lui țăranul român e neperseverent. „Un Român proprietar de pământ este cel mai perseverent muncitor agricol. Fie câștigul lui cât de mic, el nu se îndură să-și părăsească ogorul” (pag. 13). În trecutul românesc apoi, se întâlnește faptul interesant că „regiuni întregi (erau) date la ocupații profesionale continuate din tată în fiu” (pag. 14).

Neperseverența o socotește d-l C. Rădulescu Motru o consecință a trecerii noastre în secolul al XIX-lea dela o organizare politică patriarhală la una imitată după aceia a statelor burgheze apusene. Slujbele numeroase și variate, create atunci, s'au ocupat în bună parte nu pe temeiul pregătirii, ci pe baza activității și influenței politice. Și atunci consecința firească este aceasta: „unde profesiunile se ocupă fără selecție avem neperseverență la lucru” (pag. 15). Cu alte cuvinte „Românul este prin natura sa ereditară perseverent la lucru, cum este și conservator, tradiționalist, dar această natură ereditară a lui a fost pervertită de o greșită viață instituțională, imitată după străini” (pag. 15).

D-l C. Rădulescu Motru pomenește în treacăt și de nedisciplinarea Românului în munca pe terenul economic, de lipsa spiritului comercial, de risipa timpului, care pentru el nu e monedă, precum și de spiritul de ospitalitate, de toleranță, de religiozitatea, de dragostea lui de dreptate. Domnia Sa socotește însă că o simplă enumerare a calităților bune și a lipsurilor de caracter nu e de mare folos, fiindcă „enumerarea nu dă caracterizarea totală, și esențială pe care o urmărim” (pag. 21). Trebuie să vedem ce rost au acestea în unitatea sufletească a poporului român, fiindcă ceea ce este însușire bună într'un anumit suflet, poate fi defect în altul. Totul depinde de finalitatea spirituală a unității sufletești. Întrebarea cea mare este deci, după autor: „la ce tip de finalitate spirituală, sau, pe

scurt: la care tip de cultură aparține sufletul poporului român?" (pag. 22).

Cum însă este greu de răspuns direct la ce tip de cultură aparținem, e mai ușor să cercetăm, dacă „există un acord între caracterele sufletești ale poporului român, atât cât cunoaștem din acest caracter, și spiritul burghez" (pag. 24). Acest acord este foarte vag, fiindcă pe terenul vieții politice spiritul burghez cere supunerea față de opinia majorității și deci față de legi, pe când la noi legile „nu se respectă, nici de aceia care le fac, nici de aceia pentru care se fac" (pag. 25).

Pe terenul economic burghezul cere liberă concurență și respectarea angajamentelor luate. La noi nu există un astfel de spirit, fiindcă „Românul cere beneficii pe baza dovezii că este Român" (pag. 26).

În viața socială, acordul între sufletul românesc și sufletul burghez este și mai slab încă. „Gestul inițiativei individuale, în scopul de a susține progresul social, prin întreprinderi riscate și prin invenții, este cel mai plâpând vlăstar al sufletului românesc" (pag. 26).

Dovada o găsește autorul și în faptul că „tinerimea noastră nu fuge de muncă, dar vrea o muncă în condiții speciale: vrea o muncă fără liberă concurență, care să se răsplătească, nu după produsul ei, ci după intențiile muncitorului" (pag. 26—27).

Din toate acestea, d-l C. Rădulescu Motru conchide că problema cea mare, care ni se pune, nu este aceea de a studia sufletul românesc înșirând, cum am spus, însușirile bune sau cele rele, ci este „problema finalității spirituale românești, în forma ei cea mai restrânsă pentru moment: este sufletul poporului român în acord sau în desacord cu sufletul burghez? După părerea D-sale nu ar fi atât de mare neajunsul de a ne recunoaște ca deosebiți sufletește de popoarele cu organizație burgheză din Apus, cât ar fi acela de a nu avea curajul să ne cunoaștem firea și destinul" (pag. 29).

Ultima lucrare a d-lui C. Rădulescu Motru intitulată *Etni-*

cul românesc (ed. Casa Școalelor 1942), este mai ales importantă prin delimitarea obiectului Psihologiei popoarelor sau Etnopsihologiei, precum și prin precizarea metodelor de studiu ale acesteia. Găsim totuși în ea și precizări ale unora din însușirile sufletului românesc, asupra cărora vom stăruia în special, trecând pe al doilea plan celelalte probleme, care intră mai puțin, deocamdată, în cadrul preocupărilor noastre.

Intrucât omul e trup și suflet, zice autorul, definiția etnicului românesc e greu de dat. Ea trebuie să se bazeze și pe cunoașterea organizării fizice și pe cunoașterea caracterelor de ordin sufletesc ale poporului nostru. Trebuie apoi cunoscute și condițiunile geografice în care el s'a dezvoltat. Este deci drum lung de făcut, până să ajungem la o definiție științifică a etnicului românesc.

Condițiunile geografice și antropologice sunt cunoscute fragmentar. „Nu știm întrucât muntele și șesul, schimbările atmosferice, flora și fauna teritoriului locuit de Români au influențat etnicul acestora. Despre condițiunile antropologice deasemenea avem indicațiuni vagi cu totul insuficiente. Chiar cunoscând acestea bine, d-l C. Rădulescu Motru arată, că nu e ușor să cunoaștem etnicul românesc.

Se poate totuși afirma, că între condițiunile care întrețin totdeauna etnicul, este conștiința de comunitate. Această conștiință evoluează, trecând prin trei stări succesive, care nu se înlocuiesc una pe alta, neapărat, ci cele vechi pot coexista odată cu apariția celor nouă. Acestea sunt: *conștiința comunității de origină, conștiința comunității de limbă și conștiința comunității de destin*

Primele organizări sociale se fondează pe conștiința comunității de origină. Aceasta însemnează că membrii acestor comunități, puțini numeroși de altfel, socotesc că se trag din „strămoși sau ocrotitori comuni" (pag. 14). Astfel de comunități se găsesc în satele noastre, unde locuitorii se supun tradiției, dela generație la generație.

Societățile primitive de sălbatici se mențin la acest etnic și, încetul cu încetul, degenerază sau pier.

Cele ce sunt destinate să progreseze, trec treptat dela etnicul bazat pe comunitatea de origină la etnicul înțemeiat pe comunitatea de limbă. Limba stabilește legătura între membrii societăților, le dă acestora puțința să crească în număr și să se simtă solidari, creindu-și o cultură comună și o tehnică de muncă înaintată: „Societatea prinde prin limbă conștiința unității sale de cultură și această conștiință are un orizont și o potențialitate cu mult mai vastă decât avea cea de origină” (pag. 15).

Silite de pericolele care le amenință din afară, societățile europene — dominate până în timpurile noastre de ideia comunității de limbă — trec însă într-o a treia fază, aceea a comunității de destin: „Originea și limba nu sunt de aici înainte uitate, dar cad pe al doilea plan; pe primul plan vine voința națiunii de a trăi, înfruntând războiul. Membrii comunității de destin, sunt aceia care, având conștiința vieții lor primejduite, sunt hotărâți la orice sacrificiu” (pag. 16). Prietenii și alianțele dintre popoare, care erau determinate înainte de comunitatea de limbă, se încheie acum pe temeiul comunității de destin.

Urmează considerațiuni asupra problemelor de metodă ale Etnopsihologiei. Autorul arată că cercetările etnopsihologice sunt neapărat necesare educatorului și conducătorului politic. Fără cunoașterea sufletului unui popor, nici educatorul, nici omul politic nu pot ajunge la rezultate bune. Scopul studiilor de Etnopsihologie trebuie să fie acela „de a explica formarea conștiinței etnicului total, iar nu, la alegere, câte o față a acestei conștiințe. Etnopsihologia este menită să servească într'un viitor apropiat ca știință de bază pentru educarea și pentru conducerea politică a națiunii” (pag. 25).

D-l C. Rădulescu *Motru* crede că Etnopsihologia, trebuind să și explice, nu numai să descrie diferitele aspecte ale sufletului unui popor, are nevoie de sprijinul Psihologiei individuale. Conștiința individuală, de care se ocupă Psihologia, este ceva precis; ea nu există decât legată de

un individ. Aceasta însemnează că nu se poate concepe sufletul omenesc decât legat de corp și de sistemul nervos. Ce e însă conștiința socială? D-l prof. C. Rădulescu-Motru intră în discuția amănunțită a acestei probleme — teren pe care nu-l putem urma în acest rezumat. Ne e deajuns să luăm cunoștință de concluzia că sufletul individual nu se dezvoltă decât într'un mediu social și că „între toate sufletele care trăesc în acelaș mediu social se formează... o comunitate de simțiri și de deprinderi, așa că întreg grupul social, cu toate că e compus din mai mulți indivizi, apare ca având un singur suflet, care se manifestă uniform; și încă, nu în curs de o viață de om, ci în curs de mai multe generații” (p. 37). Cu alte cuvinte, se constată existența unui suflet colectiv, adică a unui etnic, atunci când la un grup social, există anumite manifestări uniforme la indivizii care compun acel grup — manifestări care se repetă la generațiile următoare.

La o analiză mai în deaproape, se constată că conștiința etnicului, sub forma sa de comunitate de origină, nu este de cele mai multe ori clară: obiceiurile și tradiția se impun în mod conștient, mai ales când unii indivizi nu li se conformă. În mod obișnuit aceste obiceiuri și tradiții se transmit prin imitație. Călcarea acestora se împiedică prin reguli negative: să nu omori, să nu furi, etc.

Conștiința etnicului se manifestă însă și în mod pozitiv. În sate se găsesc oameni, care servesc celorlalți ca modele și care își pot permite uneori inovații, nu radicale, așa ca să transforme etnicul, dar totuși aducându-i unele mici nuanțe sau gradații noi deosebite de cele de până atunci. De obicei anumiți băștinași din sate se impun ca modele pentru obiceiurile legate de viața de familie; când e vorba de vrăjitorii și de farmece, alții sunt factorii influenței, după cum alții sunt, când e vorba de manifestări artistice.

Prin influența suferită apoi din partea orașelor, etnicul sătesc se transformă încet, încet, în etnic național prin conștiința unității de limbă. Se arată aici cum ideia lati-

nității apărută în scrierile cronicarilor din sec. al XVII-lea și apoi dezvoltată mai târziu cu Enăchiță Văcărescu în Muntenia, cu Radu Tempea în Ardeal și înfățișat cu întreaga școală latinistă ardeleană, a contribuit să dea poporului român mândria originii sale, mândrie care, întărită prin faptele războinice dela 1877, a lărgit orizontul etnicului sătesc dând naștere conștiinței naționale.

Firește, exagerările latiniste au fost mai târziu înlăturate. Credința în latinitate n'a fost însă inutilă, căci fără ea, „nu s'ar fi putut forma din conștiința etnicului românesc, conștiința națională a poporului românesc de astăzi” (pag. 48).

Comunitatea de limbă începe să devină conștientă încă din literatura populară. Mai târziu, cultura propriu zisă, bazată pe ușurința comunicării în aceeași limbă, desăvârșește această unitate de limbă și, prin ea, conștiința națională. De aici nu a fost greu să se treacă în timpurile noastre, la comunitatea de destin, care a dus poporul nostru la lupta eroică din stepele Rusiei.

Căutând mai departe explicația etnicului, D-l C. Rădulescu-Motru respinge întâiu ideia, că uniformitatea manifestărilor constatate în etnicul de origine, (sat), s'ar datora instinctului de imitație, că adică conform teoriei lui Durkheim „etnicul sătesc întocmai ca și etnicul popoarelor primitive, este un produs biologic, care apără pe locuitorii satului, așa cum instinctul apără pe animale” (p. 53). Autorul nostru arată că e mare deosebire între comunitatea animală „isvorită din voința speței” și societatea umană „isvorită din voința omului” (pag. 54). Imitația umană prin care se uniformizează conduita membrilor unei societăți, nu este o imitație mecanică, ea pornește dintr'o intenție. Fără aceasta din urmă nu există imitație omenească.

Alții caută să explice producerea fenomenelor de psihologie etnică prin teoria magică, care „pretinde anume că manifestările etnicului au la origina lor o gândire specială a omului primitiv; o *gândire magică* deosebită de gândirea omului cult european și că nimic nu se înțelege

din viața etnicului, dacă i se nesocotește acestuia logica lui particulară" (pag. 56). Această gândire magică a omului primitiv ar fi „matricea” din care a eșit gândirea logică a popoarelor de cultură — ceea ce n'ar fi grav — și că — ceea ce e foarte grav — ea este „mai adâncă și mai plină de adevăr, decât gândirea logică” (pag. 57). Urmează combaterea acestor idei. Spațiul nepermițându-ne să intrăm în mai multe amănunte, vom trece la deosebiri de obiect și de metodă între Etnopsihologie și alte științe, care caută să pătrundă în acelaș domeniu de cercetări: Antropologia, Sociologia, Istoria, Geografia, etc.

Obiectul Etnopsihologiei este, cum s'a spus, cercetarea condițiilor „care întrețin între membrii unui grup social, din generație în generație, conștiința comunității de origine, de limbă și de destin; aceea ce nu intră în preocupările celorlalte științe” (pag. 63). De aici urmează că cercetările etnopsihologice nu trebuie — cum greșit cred unii — să se limiteze la cercetări asupra satelor, confundând pe țărani cu întregul popor. Originalitatea unui popor nu depinde de numărul brut, ci de „tipurile vocaționale”, care pot fi distribuite în număr diferit la sate și la oraș. „Etnopsihologul face așa dar o greșeală dacă se oprește la câteva manifestări ale etnicului, fie acestea cât de bătătoare la ochi” (pag. 69).

După aceste considerațiuni privitoare la metoda de studiu d-l C. Rădulescu Motru trece la cercetarea ceva mai amănunțită a celor trei stadii ale etnicului.

Etnicul sătesc produs de conștiința comunității de origine, se manifestă prin faptul că țăranul ține seama totdeauna de gura lumii. „Această lume dătătoare de obiceiuri și de credințe, stă strajă și călăuză întregii sale activități” (pag. 73).

Țăranul se supune, în toată conduita lui, părerilor satului, fără nicio discuție și, mai ales, fără niciun moment de revoltă, așa cum se întâmplă cu orașenii. Cu alte cuvinte: „săteanul este condus nu de „eul” personal, ci de „eul colectiv” al lumii. Supremele sale convingeri și le

exprimă la plural: „noi sătenii”, „noi bătrânii”, „noi tinerii”, „noi femeile”. Totdeauna „noi”, nu „eu”. La persoana I dela singular vorbesc în sat numai aceia, cari au dobândit deprinderi de școală” (pag. 44) ¹⁾.

Toată conduita săteanului este la fel cu a celorlalți. Cum spune D-l C. *Rădulescu Motru*: „Technica muncii este înglobată ca o anexă în tradiție, așa că nici o inovație nu se poate face înlăuntrul ei, până nu se schimbă tradiția. Alegerea zilei, când începe aratul, semănatul, sau culesul recoltei; înlocuirea uneltei vechi cu una nouă; îngrijirea de sănătatea vitelor și de hrana lor; întovărișirea cu alții la muncă, precum și toate mișcările pe care le face săteanul în scop gospodăresc, sunt hotărâte de tradiția satului și nu de judecata sa personală. Ori câtă experiență ar avea săteanul, mai tare decât experiența lui, este tradiția satului” (pag. 78).

În legătură cu aceasta, se pune și problema întovărișirii între săteni, adică problema spiritului de asociație. Sătenii se asociază ușor cu alții, când e vorba de petreceri, în general, unde nu e vorba de necesitatea unei organizații. Nu se asociază însă pentru nici o activitate cu caracter productiv-economic.

Munca săteanului, conform tradiției, nu este o dovadă de pasivitate datorită vreunui fatalism oarecare. Orice țăran din orice țară, chiar din Apus, este animat de acelaș spirit tradițional. „Sătenii adevărați sunt lipsiți de spirit întreprinzător, întrucât viața lor este dirijată de conștiința unei comunități de origine” (pag. 81).

Trecerea dela comunitatea de origine la cea de limbă s'a făcut la noi cu oarecare greutate: „Poporul român a primit dela natura sa rasială o vie conștiință pentru comunitatea de origină, aceea ce l-a și învrednicit să reziste

Spiritul acesta care călăuzește pe toți sătenii, l-am numit noi spirit conservator sau tradiționalism despre care vom vorbi într'un capitol următor.

la toate primejdiile, prin care au trecut începuturile sale; în schimb însă a ajuns, numai după lungi ocoluri și întâzieri, pe calea de a-și întemeia o cultură națională pe baza limbei sale" (pag. 86).

Urmează o cercetare a împrejurărilor care a adus această întâziere. Slavonismul și grecismul au pus grele piedici întăririi și dezvoltării ideii latinității. Chiar astăzi limba română se resimte de faptul că, până aproape în timpurile noastre, ea nu s'a cizelat deajuns prin opere de artă și de știință, rămânând atâta vreme numai sub forma ei de limbă populară vorbită. Aceste neajunsuri se vor înlătura desigur într'un viitor apropiat.

Conștiința comunității de destin apare, cum s'a spus dela început, mai ales în cazuri de mare pericol pentru o națiune, așa cum se întâmplă de exemplu în timpurile noastre. Ce este destinul? Ne-o spune autorul în următorii termeni: „După înțelesul pe care în mod curent îl găsim în filosofie, și după ea și în știința modernă, destinul este desfășurarea în timp a fondului sufletesc, cu care vine omul, sau poporul, pe lume. El este imprevizibil, fiindcă, pentru știința de astăzi, fondul sufletesc pe care el îl desfășură, este dincolo de control; dar nu este nici fatalitate oarbă, întrucât acest fond sufletesc este totuși în realitatea experienței omenești și poate fi influențabil" (pag. 89).

Se pune acum întrebarea: Dece nu sunt suficiente pentru existența popoarelor cele două forme de conștiință de comunitate — cea de origine și cea de limbă — și mai e nevoie de o nouă conștiință: aceea a comunității de destin? D-l C. Rădulescu Motru afirmă că o bună parte a fondului nostru sufletesc e astăzi cunoscut. Știm de exemplu că prin moștenire dela vechii Daci, poporul român are „predispoziții spre ascetism"; că grație acestei moșteniri, el a practicat „cu o înaltă religiozitate, creștinismul în ritualul ortodox"; că limba moștenită dela Romani i-a dat putința să-și creieze o cultură națională; că e însu-

flejit de un „robust optimism”, care îi dă putința să înfrunte fără teamă cele mai mari pericole.

Ceeace trebuie să mai știm însă, e că „momentele hotărîtoare din care este constituit destinul poporului românesc” sunt diferite dela epocă la epocă, având cauzele de producere nu în fondul sufletesc permanent al poporului nostru, ci în afară de acesta. Aceasta însemnează că în tot ce a săvârșit poporul român în momentele grele și hotărîtoare ale desvoltării sale istorice, nu a fost determinat numai de sufletul său, ci mai ales de împrejurările prin care a trecut. Aceste împrejurări „nu erau aceleași, fiindcă de multe ori hotărîrea care era de luat, nu aparținea numai poporului român, ci altor popoare. Comunitatea de destin este mai întinsă decât este aceea de limbă și de origine. Prin destin se pot lega între ele popoare care n'au comun, nici limba, nici origina” (pag. 92).

Legăturile acestea se pot schimba, adică se pot înrăi sau îmbunătăți, după necesitățile împrejurărilor istorice, prin care trece poporul.

Toate trei felurile de conștiință amintite izvorăsc din „conștiința comunității românești, însă după conținutul deosebit al acesteia” (pag. 93). Și anume conștiința comunității de origine pe care o au satele își găsește izvorul în afectivitate, deci este mai puțin clară și supusă tradiției, fără a avea nevoie de conducători. Grație acestei conștiințe poporul român a rezistat tuturor valurilor distrugătoare străine.

Conștiința comunității de limbă nu e lipsită nici ea de bază afectivă, se adaugă însă la aceasta și multă intelectualitate. Grație acesteia se creează cultura națională, care se răspândește pe întreg întinsul țării. Această cultură nu se poate crea și desvolta decât prin oamenii de vocație. În fiecare generație s'au găsit din fericire la poporul român astfel de oameni, care cu toate întârzierile suferite din cauza influențelor străine, au reușit să creeze o cultură proprie bazată pe unitatea de limbă.

Conștiința comunității de destin este dependentă de rațiune și de prezența în mijlocul poporului a unor conducători destoinici, care să ia la momentul oportun hotărârile necesare intereselor mari ale neamului. Astfel de oameni au apărut totdeauna în momentele mari și grele prin care poporul român a trecut până azi.

Nu vom stărui asupra îndrumărilor de metodologie privitoare la cercetările de Etnopsihologie, pe de o parte fiindcă spațiul ne e limitat, iar pe de altă parte fiindcă pe noi ne interesează rezultatele cercetărilor, problemele de metodă trebuind să fie cunoscute și studiate numai de cercetătorii specialiști.

VII. M. D. Ralea a încercat să prindă într'o schiță, cu linii largi, câteva din trăsăturile fundamentale ale sufletului românesc, în lucrarea sa *Fenomenul românesc* (Ed. Adam, București, 1936 fără dată).

D-sa găsește că una din aceste trăsături este puterea de adaptare a Românului. Față de nereguli sau nedreptăți, Românul nu protestează, nu luptă, dar nici nu se resemnează, ci caută să-și îndrepteze situația prin intervenții cu caracter personal, sau prin favoruri.

O primă dovadă a acestei stări de spirit o găsește D-l M. Ralea în faptul că exproprierea moșiilor mari s'a făcut fără protestări și fără sbucium social. Această dovadă cred însă, că nu e potrivit aieasă. Nu trebuie să uităm că, deși promisă înainte de războiul de unitate națională, reforma fusese determinată de cunoașterea stărilor sociale din Bulgaria în 1913, și că ea totuși nu s'a votat decât în iarna lui 1917, în urma dezazurului armatelor noastre, și ca un mijloc de înlăturare a spiritului de mare demoralizare, care cuprinsese sufletele ostașilor țărani.

Faptul că a fost nevoie de cuvântul Regelui Ferdinand dovedește pe de o parte, că era necesară o garanție a înfăptuirii viitoare a reformei, iar pe de altă parte, că exista la conducătorii politici un profund simț politic, care a prevenit sbuciumări sociale inutile. Bolșevicii ruși

puseseră doară aproape stăpânire și pe Iași și puteau contamina puținele unități militare de care mai dispuneam.

Este adevărată însă afirmația D-lui M. Ralea că față de măsurile legale, care îl jignesc, sau îl nedreptătesc, Românul „încearcă să obțină o ameliorare a situației pe cale individuală, căutând pe cât se poate un aranjament prin stăruință ori favoruri...” (pag. 4). Și acest adevăr privește însă numai păturile sociale suprapuse, amestecate în politica de partid și cel mult pe unii săteni mai răsăriți.

O consecință a acestei particularități este faptul că „combativitatea îndelungată și îndărătnică nu e în caracterul nostru. În toate luptele pe care le duce, Românul preferă totdeauna spiritul transacțional” (pag. 5). Cazurile de tranșacție ale celor ce nu mai așteaptă sfârșitul proceselor sunt aduse de autor ca dovadă în acest sens. Dacă nu e cumva o greșeală de transcriere, apoi de sigur e redat falș proverbul popular care, după autor, ar suna: „Împăcarea dreaptă e întotdeauna mai bună ca o judecată strâmbă”. Un astfel de proverb e și nelogic, și neconform cu produsul adevărat al înțelepciunii populare, care spune: „E mai bună o pace strâmbă decât o judecată dreaptă” — în sensul că câștigarea dreptății pe cale legală cere multă pierdere și de timp și de bani.

Spiritul transacțional îl găsește autorul și în viața politică, unde e mai firesc, și în relațiunile morale, unde nu e permis. În acest din urmă domeniu „Românul e prin excelență *bun* și în măsură *tolerant*, fiindcă e *sceptic*” (pag. 7). Răutatea și răsbunarea sunt dovadă de neadaptare. Bunătatea e dovadă de spirit de adaptare la împrejurări. Românul este „eminamente *bun*” (pag. 8), și uită repede răul ce i se face; el este „într’o măsură și *tolerant*”, putând astfel să se acomodeze ușor cu împrejurările noi — lucru care nu se întâmplă cu popoarele meridionale, care sunt violente și răsbunătoare (Spanioli, Greci, etc.).

Românul evită conflictele, preferând „cuviința prevenientă” (pag. 9).

Până aici a fost, după autor, vorba mai mult de o adaptabilitate pasivă. Românul e capabil însă și de o adaptare activă. În străinătate el își asimilează ușor și cultura și moravurile și limba — ceea ce nu se întâmplă decât cu greu altor naționalități. Cum spune autorul, „desprinderea dintr'un mediu și intrarea în altul, nu aduce nicio turburare Românului” (pag. 11). Din faptul că mulți fii de țărani sau de burghezi, se desrădăcinează cu ușurință din mediul lor, D-l Ralea conchide că „raționalismul la o populație așa de vie, de mobilă și de dornică ca a noastră, n'are absolut nici un sens” (pag. 12).

Că Românii au o mare putere de adaptare la situații noi, oricât de grele ar fi ele, se vede și de acolo, că isbutesc minunat în două profesii, care cer tocmai această mare putere de adaptare: avocatura și medicina (la Paris profesorii de drept recunosc că românii au simț juridic). Tot o dovadă în acest sens este și faptul că noi am avut atâtea celebrități cunoscute și admirate peste graniță în arta dramatică.

Chiar progresele noastre pe toate tărâmurile, realizate într'un secol, se explică prin aceeași mare putere de adaptare a neamului românesc. Autorul arată că aceste progrese sunt adeseaori superficiale — ceea ce explică criticile severe ce li s'au adus de *Junimea* și de urmași. „Dar toate acestea trebuie încă să ne minuneze. Tot progresul formal, care nu poate să nu aducă cu dânsul și adâncul, substratul efectiv, e, oricum un semn de enormă suplețe” (pag. 17).

Puterea de adaptare nu este de conceput însă, fără o inteligență dezvoltată. Se poate, din acest punct de vedere, afirma, fără nicio rezervă, că Românul e inteligent. Lui îi place claritatea și fuge de misticism și de nebulozitate. El nu se lasă târât de himerele imaginației, după cum nu are nevoie de abstracțiuni reci, de o inteligență

„făcută numai din concepte și silogisme, rezultată din exerciții dialectice milenare, ca la Evrei (pag. 20).

în forma concisă folosită de autor și care cu greu se poate reda cu alte cuvinte: „inteligenta Românilor în adevăr, nu e nici prea imaginativă, nici prea abstractă. E inteligenta imediată, plină de claritate și mai ales de bun simț. Nimic monstruos, nimic disproportionat la Români. Nicio ăștire deșanțată, ridicolă, din contra un spirit critic foarte dezvoltat, pe care îl găsim și la țărani, mai ales la țăranul moldovean, așa de ironic și așa de filosof în fața societății și a existenței” (pag. 20—21).

Românul nu e apoi, ca o consecință, naiv. Germanul, Francezul, Englezul, au momente când sunt de o „candoare înduioșătoare”. Spiritul critic așa de dezvoltat al Romanului, nu-i permite să aibe astfel de momente. „Românul are prin excelență funcția realului” (pag. 21).

Lipsit de fantazie, și imaginație, dotat cu spirit critic adânc, Românul este și sceptic. Accasta însemnează că neadmițând ca posibilă bunătatea oamenilor, nu se încrede în ei, decât cu greu. „Creditul ilimitat în cinstea și bunătatea oamenilor nu e în caracterul românesc” (pag. 23).

Cu un suflet astfel constituit, Românul nu poate fi religios. Se găsesc la el superstiții și manifestări religioase, naturiste sau fetișiste. „Nu există însă acea pietate sufletească făcută din venerație, din admirație, din nevoie de comunicare mistică, cu marele tot, care face esența vieții suieștești religioase”. Dovada mngiozității o găsește autorul în injuriile grosolane, aduse celor sfinte, precum și în puținul respect de care se bucură clerul. La un popor sceptic, lucid, și cu spirit critic accentuat, nu poate exista un adevărat sentiment religios. Cel mult se poate găsi la țărani un „anumit bigotism bazat pe frică” (pag. 24).

Spre a sfârși, autorul se întreabă care sunt funcțiunile sufletești cele mai bine dezvoltate. Ele sunt cele ce favorizează adaptabilitatea și anume: 1) puterea de observație, care se manifestă, care e evidentă, spre exemplu în

glumele noastre; 2) „înțelegerea exactă și clară, percepția iute” (pag. 25); 3) din punct de vedere afectiv „mai mult sentiment și emotivitate decât pasiune”; 4) voința nu e constantă și energică, dar nu e nici apatică, adică vorba autorului „Românul lucrează mai mult pe accese” (pag. 26).

Insușirile, care ar împiedica adaptabilitatea și cari îi lipsesc Românului sunt: imaginația și viața interioară.

Toate aptitudinile pomenite explică marea rezistență etnică dovedită de Români în cursul secolelor. De altfel prin ele Românul se distinge de popoare, cari ar putea fi comparate cu el: Spanioli, Italieni, Greci. Pasiunile care domină sufletul acestor popoare, înlătură puterea de adaptare. Alte popoare mai mici și de cultură recentă se mulțumesc să imite. Iar imitația pasivă nu se poate identifica cu adaptabilitatea caracteristică Românului — adaptabilitate care „are un sens activ, presupune o voință de transformare” și deci o selecție care nu e pasivă ca imitația oarbă.

Se mai adaugă faptul că însușirea sufletească a adaptabilității presupune și curiozitate, care e „semn de tinerețe” (pag. 30).

Autorul conchide că, înzestrat cu atâtea calități, poporul românesc poate ajunge la un viitor strălucit, dacă va ști să folosească în bine calitățile cu care e înzestrat de natură.

E păcat că atâtea vederi interesante despre sufletul nostru național, sunt numai schițate de d-l M. Ralea, și că nu le-a dat desvoltările și dovezile necesare.

VIII. În discursul său de recepție ca membru al Academiei Române d-l *Liviu Rebreanu* vorbind despre țărănul român afirmă dela început că el reprezintă însuși poporul român, căci dacă „în viața altor națiuni țărănimea a putut avea și a avut un rol secundar, șters, pentru noi însă e izvorul românismului pur și etern”.

Misterul persistenței noastre, aici în țara noastră, se explică prin faptul că țărănimea a stat pe loc în fața tu

turor puhoaielor, nu din plăcere, ci fiindcă țăranul în genere „smuls depe ogorul lui, ar fi osândit să piară ca un arbore smuls din rădăcini”. Iar „pentru țăranul nostru, pământul nu e un obiect de exploatare, ci o ființă vie față de care nutrește un sentiment straniu de adorație și de teamă. El se simte zămislit și născut din acest pământ ca o plantă fermecată, ce nu se poate stârpi în vecii vecilor”.

Este interesant că, în trecut, D-l Liviu Rebreanu formulează aici o teorie pe care n'o susține, dar care totuși, merită atenție și asupra căreia vom reveni, când vom vorbi mai târziu despre pământul românesc. Această teorie afirmă că pământul „ne-a modelat trupul și sufletul”, că el „prin soarele și apele și munții și șesurile lui ne-a dăruit toate calitățile și defectele, cu care ne prezentăm azi în lume. Pământul acesta parcă nici nu poate produce decât numai Români”. Cu toate primejdii prin care a trecut, cu toate suferințele ce a îndurat, țăranul român s'a legat tot mai mult de pământul lui și a continuat să ducă o viață lipsită de strălucire istorică, fiindcă „viața popoarelor liniștite se petrece mai mult în subsolul istoriei”. Și poporul românesc a fost un popor liniștit, care n'a făcut războaie decât ca să-și apere existența. Trecutul nostru istoric este al unui popor de țărani, care trăesc în sate, aceste mici unități sociale, cari „apar și dispar fără urmă”, așa că documente în sens istoric n'au rămas aproape deloc. Noi existăm însă și aceasta prezintă importanță mai mare ca orice alt document.

Nu ne interesează pentru problema noastră cece spune D-l Rebreanu întâiu despre originea Românilor și apoi cu ceva mai multe amănunte, despre limba română, care este o limba țărănească, creiată de țărani pentru nevoile lor — decât întrucât aceasta ne desvăluie anumite cule ale sufletului românesc. Spiritul conservator al Românului se manifestă în acest domeniu, pe de o parte, prin rezistența opusă tuturor încercărilor cărturărești de a modifica limba și de a o „urbaniza”. Pe de altă parte

încăpătânându-se a vorbi numai românește. Niciun țaran român nu vorbește în Ardeal unghurește sau săsește, dar îi silește pe străini să vorbească românește, iar în regimentele din vechea armată austro-ungară, soldații români nu vorbeau decât românește, răspunzând totdeauna „nu știu când li se adresa cineva în altă limbă de unde și porecla dată acestor regimente de „*nu știu reghiment*”.

Religia este apoi o religie modelată „după chipul și asemănarea lui” de către țaranul român. Și aici, ca în tot discursul său, D-l Liviu Rebreanu se mulțumește să schițeze, fără dezvoltări necesare și fără o documentare mai amănunțită, păreri foarte interesante. „Din bătrâne superstiții zice D-sa, din rămășițe de credințe străvechi transformate și adaptate, din dogme și precepte creștine, el si-a alcătuit o lege specifică, un amalgam profund de creștinism și păgânism. Religia aceasta, legea românească, e unică pentru întreg neamul nostru pe deasupra tuturor controverselor teologice”.

Nu se poate pretinde ca un discurs de recepție la Academie, limitat prin însăși natura sa, să fie o cercetare completă și amănunțită a sufletului nostru național. Este însă pentru noi, în puținele constatări făcute în acest discurs, o confirmare a unora din cele ce vor urma în această lucrare.

IX. Din titlul lucrării d-lui Vasile Băncilă despre Lucian Blaga („*Lucian Blaga, Energie românească*, Colecția „Gând românesc” 1938, Cluj), nu s'ar putea bănui că autorul se ocupă de psihologia poporului român. Totuși, întrucât d-sa analizează opera lui Blaga în legăturile ei adânci cu sufletul poporului român, e adus în mod firesc să vorbească de problema, care ne interesează aici. Noi nu vom putea urmări în toate dezvoltările ei problema tratată de d-l Băncilă. De altfel, ea nu ne interesează decât indirect. Vom scoate însă deoparte ceea ce ni se pare mai important în observațiunile d-sale privitoare la însușirile sufletești ale țaranului român, cari sunt și acelea ale poporului român. Este bine apoi să atragem aten-

ția, încă dela început, că d-l V. Băncilă nu se ocupă în studiul de mai sus de întregul complex al sufletului nostru național, ci numai de acele însușiri, cari, dezvoltate, perfecționate, sublimite oarecum, constituiesc fondul de idei și intuiții, sau mai bine zis de determinante, al operei filosofice a lui Lucian Blaga.

Despre acest fond de intuiții românești vine vorba de nenumărate ori în „Lucian Blaga: Energie românească”, aproape toată cartea trebuind să fie considerată ca un studiu de psihologie aplicată la sufletul românesc și la creația românească. Astfel, în capitolul despre „Corespondentul categoriilor etnice în opera lui Blaga”, se arată atitudinea țaranului față de mister și față de logică. „Românul autentic, fie că e țaran, fie chiar că e intelectual, are o înclinare atât spre mister, cât și spre luciditate logică! ...Misticismul și logicismul românesc, cari uneori se găsesc în stare de dezechilibru, de excese într'una din cele două direcții ori de luptă între ele, sunt o dublă dimensiune românească, ce funcționează armonios în cazurile normale” (pag. 84—85). În capitolul despre „Filosofia practică” ori morală, se arată concepția țărănească despre rău. Răul pentru țaran e o certitudine adâncă, dar e considerat ca fiind încadrat într'un rost suprem” (pag. 91). În ultimele capitole „Corectarea etnicului” și „Apriorismul etnic al lui Blaga și concluzii”, sunt constatări și sugestii cu privire la sufletul românesc actual și la acela care trebuie să vină, sau cu privire la „pasivismul” ori „resemnarea” românească, de care adeseori s'a făcut caz exagerat, și noul activism istoric ce se schițează (pag. 124—127 și 131—153) și cu privire la limba plină de sevă și totuși aerată a țaranului, la spiritul organic de obicei nedialectic și la ontologismul simetric la Români (pag. 144—148).

Dar cele mai multe observații despre psihologia românească și cel mai sistematic expuse, le găsim în capitolul despre „Viziunea și categoriile cunoașterii etnice românești”. De acestea ne vom ocupa în deosebi. Va fi deci

vorba aici mai mult de însușirile intelectuale ale țărânului român sau, cum spune d-l Băncilă, de „intuițiile și liniile spiritualității țărănești” (pag. 22).

O primă caracteristică a felului cum înțelege lumea, țărânul român este, după d-l V. Băncilă, *cosmicismul*. Ar fi putut întrebuița autorul termenul de *naturalism*, nu vrea însă să se confunde cosmicismul cu ceea ce se numește de obicei *sentimentul naturii* la moderni — sentiment care provine, după d-sa, din „ideologie și dintr'o carență spirituală” (pag. 27).

Cosmicismul românesc, așa cum îl înțelege d-l V. Băncilă, se manifestă sub trei aspecte: „*nevoia de spațiu liber, intuiția armoniei cosmice și sentimentul participării la cosmos*” (p. 22).

Românul are nevoie de spațiu liber. Se vede aceasta ușor, între altele un ieșit cum sunt oranquite gospodăriile țărănești cu curți largi, cu garduri mici, cari nu împiedică vederea și lasa orizontul liber. Țărânul român nu poate trăi în spațiu închis — așa cum se vede la gospodăriile streine, care opresc privirile indiscrete din afară. Chiar în orașe oamenii simt aceeași nevoie. Farmecul Bucureștilor, până încoace târziu, era format de curțile cu verdeață, flori și pomi, în mijlocul cărora se răsfața locuința.

Este aici, după d-l Băncilă, de făcut o rezervă și anume că „țărânul vrea spațiu liber, dar nu dezorganizat și prăbușit într'un infinit aformal” (p. 23). „Idealul Românului e, după d-l V. Băncilă, să trăiască cu oamenii, dar în cadrul naturii. Cel mai individualist Român, când are putința, ține să aibă locuința lui pitorească, în care să se continue însă oarecum cochetăria naturii și care să fie înconjurată de un spațiu liber” (p. 23).

Românul este stăpânit apoi de sentimentul că lumea are o constituție armonioasă, el crede, cum zice autorul, într'o „armonie cosmică”. De aceea el are deplină încredere în natură, se lasă condus de ea — are un opti-

mism cosmic — pe când față de ceea ce face omul și societatea, are mai puțină încredere.

Insfârșit, „sentimentul participării la cosmos”, care rezultă din cele de mai sus, este, după d-l Băncilă, sentimentul cel mai important. „*Frunză verde*” al poeziei populare nu este o simplă invocație stereotipă, ci e una din dovezile intimității țaranului cu natura, cu veșnica ei prefacere și gravă tinerețe și mai ales a încrederii lui în ordinea oarecum sacrală a cosmosului. Pe seama acestui raport intim între om și natura înconjurătoare, pune autorul și rezistența uimitoare a țaranului, care, nehrănit și muncind fără ragaz vara, își trage parcă vigoarea din însăși seva pământului pe care-l răscolește. De această „participare cosmică” este legat și eroismul țărănesc. Eroismul țaranului este după autor „un eroism suprapersonal”, care „deși e adânc, dar nu e demonstrativ, e o realitate indiscutabilă și totuși rămâne cu un aer anonim, de mare discreție și încadrare cosmică, de cuprindere în general, de unde eticismul său...” (pag. 24).

Țăranul găsește un îndemn spre eroism și în credința, pe care o are în nemurire. Natura însăși îi dă apoi, prin măreția ei, precum și prin permanența ei, sub prefacerile continui și trecătoare, prilejul să-și întărească această credință. De aceea deși se teme de moarte și deși e bucuros să trăiască în mijlocul semenilor săi, țăranul totuși nu va da un colorit, tragic morții. Cum spune d-l V. Băncilă: „Țăranului îi e drag de viață, dar nefrică de moarte”. El este uniștit în rața morții, pe care o socotește „un incident în nemurirea cosmică”, fiind încredințat că Dumnezeu poartă o grijă celor rămași în viață.

Participarea cosmosului la viața țaranului român se vede și din aceea că el „*inanimează*” natura, atribuind adesea plantelor și animalelor simțiri și activități asemănătoare cu ale oamenilor. Tot de aici derivă și faptul că țăranul își are, printr'o lungă tradiție stabilită, o astronomie, o medicină, o zoologie, o botanică a sa, care nu sunt născociri netemeinice, ci rezultă din raportul adânc și

cunoașterea intimă dintre om și cosmos. Concluzia d-lui Băncilă este dar că „cosmicismul este adânc definitor pentru economia sufletească a țaranului” (p. 27).

O altă întrebare, pe care și-o pune apoi d-l V. Băncilă, este sub ce formă organizează țaranul român lumea lui cosmică, cu alte cuvinte: care sunt categoriile cunoașterii țărănești, înțelegând prin categorie „un mod cunoscător indiferent dacă e rațional sau nu” (pag. 38).

1. Primul mod de cunoaștere a lumii este „categoria *esențelor ontologice*”. Termenul nu trebuie să ne speire. Simplificând limbajul figurat al d-lui V. Băncilă, aceasta înseamnă că țaranul nu are o filosofie sistematică, în care să fie clară distincția între fenomen și numen, ca în concepțiile filosofice sistematice. Țaranul român însă raportează fiecare existență individuală la un tip, care este neschimbător și oarecum etern, așa cum eterne erau ideile lui Platon. Existențele concrete, individuale, nu sunt însă simple copii ale ideilor eterne, ca la Platon. „Fiecare existență participă la un tip adânc, invizibil, dar ceace arată ea și felul cum se petrece în lumea imediat vizibilă, nu e iluzoriu” (p. 28). Pe lângă aceasta, fiecare existență individuală are un fel de relațiune directă cu însuși Creatorul lumii. De aici rezultă că „țaranul trăiește în cosmos, nu ca într'o lume de parigorii ontice și de nimicuri înșelătoare și nerespectabile!”, ...ci „lumea e pentru țaran domeniul feeric al formelor și indivizilor, cari ascultă de armonia cosmică și de voința Creatorului...” (pag. 29).

2. *Mitul* este o altă modalitate de cunoaștere și explicare a lumii. Poporul a creat o mulțime de mituri și legende, — care într'un fel sunt tot mituri — prin care își explică fenomenele. Cele mai multe explicații se referă firește la lumea de aici, excepțional la lumea de dincolo.

3. Un alt fel de cunoaștere țărănească este cea *miticală*. Autorul recunoaște că e greu de lămurit ce este o *stihie*. De aceea tot limbajul figurat și toate comparațiile la care recurge, nu isbutesc să ne dea o noțiune cu conținut su-

ficient de clar și de logic. Domnia-sa afirmă însă că stihiiile joacă un rol de seamă în concepția țăranului român despre lume și mersul ei *) „Faptele mari ale vieții sunt puse cele mai adesea de țăran în legătură cu stihialul. Destinul, răsbunarea grozavă, căldura și voințele mari ale sângelui, revoluțiile, ispășirile și, în parte, chiar nevoia de ispășire, crima, războiul... au un aspect mai mult sau mai puțin stihial...” (p. 31). Criminalii sunt împinși de „stihii” la faptele lor rele; războaiele sunt provocate de „stihii” etc.

4. *Dogmaticul*. Lăsând la o parte accepțiunea generală a dogmaticului, care însemnează „credință absolută în ceva, tipică completă de incială, d-l Băncilă se ocupă de dogmatic în înțelesul mai special, care se găsește la țăranul român și care e „o cunoaștere ce depășește logica formală, dar se servește de propoziții logice, nefiind deci o pură intuiție mistică” (p. 32). Dogmaticul își găsește întâi izvorul în creștinism, care a avut o așa de mare influență asupra sufletului românesc. Dar și în afară de dogma bisericească, poporul român își manifestă tendințele lui spre dogmatic, între altele, prin proverbe, care chiar când sunt contradictorii, sunt socotite deopotrivă de adevărate de către țăran. La el „se primează adevărul, sau mai bine zis *realitatea*, iar nu *metoda*. Țăranul n'are orgoliu de metodă ori de logică. E datoria metodei sau a logicei să se aranjeze cu realitatea, și nu invers” (p. 33).

5. *Divinul*, deși legat de dogmatic, este socotit de d-l Băncilă ca o categorie aparte, fiindcă ideea de Dumnezeu este pentru țăran un concept care nu cuprinde contradicții. „Ideea de divinitate e dată de religia creștină. Totuși țăranul o are implicată și în intuiția cosmicismului său, a armonismului cosmic, cu care creștinismul a fuzionat în mare parte și în chip atât de fericit” (p. 33).

*) E de regretat că d-l Băncilă, care desigur s'a întemeiat pe un material documentar important, nu ne pune la îndemână tot acest material pentru a ne da puțința unei înțelegeri directe și totodată a unei eventuale verificări.

Ideia de divinitate nu o are țăranul numai dela religie. Dovada se găsește în faptul că țăranul nu concepe uneori pe Dumnezeu întocmai cum îl concepe biserica. După concepția teologică. Dumnezeu este întruparea metafizică a atotputerniciei, a perfecțiunii și a bunătății desăvârșite, iar răul din lume este produs de demoni și de faptul că omul își folosește rău libertatea. Dumnezeu țăranului este atotputernic, e perfect și bun, dar el își permite uneori și libertatea de a avea unele capricii, de a „greși” și chiar parcă de a se răzbuna. Așa se face că „Dumnezeu doarme uneori”, că „a umplut lumea cu ce a putut” și ca ueci „mare e grădina lui Dumnezeu” (p. 34).—Aceasta nu însemnează totuși deloc că, în mintea țăranului, măreția lui Dumnezeu e scăzută. Poate, tocmai dimpotrivă. În ideia de perfecțiune și atotputernicie a lui Dumnezeu, așa cum îl concepe țăranul, intră și libertatea lui de a „greși”.

6. Ultima categorie de cunoaștere a țăranului român este, după d-l V. Băncilă, *agnosticismul înțelegător*. Să lămurim puțin și acest punct. Țăranul nostru caută să cunoască realitatea prin cele cinci categorii enumerate mai sus. Rămâne însă adeseori ceva pe care, oricât s'ar sili, nu l-ar putea înțelege. Ce soluție va găsi el la aceasta? El nu va cădea nici în scepticismul descurajator, nici în absolutismul filosofic trufaș. Scepticismul este urmarea unui dezechilibru sufletesc, care nu se găsește la țăran, iar credința în ceva absolut ca efect al unei înțelegeri umane prezumțioase, nu se împacă cu evlavia lui. „Ade-sea, zice d-l Băncilă, țăranul spune: „aceasta o știe numai unul Dumnezeu”, voind să arate nu numai că omul nu știe totul, dar că știe Dumnezeu și că e deajuns, că e într'un fel ca și când ar ști și omul! Omul nu cunoaște totul, nu cunoaște nici chiar esențialul, dar cunoaște pe Dumnezeu, cel puțin atât cât îi e necesar lui, iar Dumnezeu cunoscând totul și omul cunoscând pe Dumnezeu, rezultă o cunoaștere a totului prin Dumnezeu, sau măcar o asimilare indirectă a totului fie și într'o formă sărăcă-

cioasă sau parțial problematică, dar nu mai puțin reală ca un fel de prezență pentru om. Prin simplul fapt că Dumnezeu cunoaște totul, el cunoaște și pentru noi și nu mai e nevoie să cunoaștem noi, de vreme ce-l știm pe Dumnezeu și avem încredere în el" (p. 36).

Înceind trebuie să observăm că aproape în tot ce a scris d. Băncilă se vede această metodă: de a compara modernul cu patriarhalul, sau orașul cu satul. Idei și sugestii despre țăranul român precum și numeroase aspecte ale vieții țărănești se găsesc răspândite în operele d-sale.

În afară de lucrările special consacrate cercetării sufletului românesc, găsim unele observațiuni consemnate și în lucrări de altă specialitate, întrucât autorii au simțit nevoia de acele observațiuni pentru lămurirea subiectului lor.

Lăsând deocamdată la o parte lucrările ce vor fi citate în capitolele următoare, cu ocazia studiului ce vom prezenta privitor la diferitele aspecte ale problemei sufletului românesc și regretând vre-o eventuală scăpare din vedere *) — cu toată silința ce ne-am dat de a fi cât mai complet informați—vom pomeni încă, câteva lucrări de specialități diferite în care autorii au schițat o parte din trăsăturile sufletului românesc.

X. D-l Profesor I. Simionescu consacră în *Țara noastră* (Ed. II. Fundația pentru literatură și artă Carol II 1938) capitolul 16 unei scurte caracterizări a sufletului poporului român (pag. 264 și urm.).

Câteva observațiuni asupra caracterelor antropologice arată întâiu că nu există un tip unitar antropologic. În schimb există la poporul românesc caractere sufletești generale. Acestea sunt —pe scurt enumerate de autor—

*) Nu am găsit astfel în librării două lucrări, cari bănuim că se ocupă de chestiuni privitoare la subiectul nostru: Petru Iroaie — *Omenia românească* și Al. Dima — *Fenomenul românesc*.

următoarele: 1) O limbă unjtară; 2) Dragostea adâncă de pământ; 3) Românul e muncitor, „pe ogorul lui: când trebuie, se duce la lucru cu noaptea în cap și se întoarce, când începe să cadă roua”, 4) E răbdător și rezistent. S'a dovedit aceasta mai ales în timpul războiului trecut; 5) Se mulțumește cu puțin; 6) Este viteaz; 7) „Este plin de omenie, primitiv și tolerant”. Dovadă e că poporul român n'a prigonit niciodată în trecut pe cei de altă naționalitate sau de altă religie. În timpul răzcoalelor din 1907 apoi Evreii din Moldova n'au suferit nimic. Cel mult li se încărcă avutul într'un car și erau scoși din sat, fără niciun cuvânt rău” (pag. 267).

3) Popor inteligent, deși lipsit de cultură și-a concretizat experiența în proverbe pline de înțelepciune.

9) Imaginația poporului român se dovedește bogată în produsele sale: în povești și mai ales în cusături și înfloriturile scoarțelor.

10) O ironie sănătoasă se vede în snoave și chiuiturile de joc.

11) Imprejurările grele istorice „nu l-au doborât; cel vult i-au cernit firea cu un abur de tristețe și resignare, primat prin „cum va vrea Dumnezeu”, mult asemănă fatalismului și cu care e atât de luptat în îndrumarea valorificarea energiei dormitânde” (pag. 268). Și totuși, poporul român, și-a păstrat și spontaneitatea și vioiciunea naturală.

Deși caracterul poporului român e unitar, autorul găsește totuși anumite nuanțe, care variază după regiuni. Astfel Moldoveanul este „mai blajin, mai domol la mișcări ca și la judecată”. Resemnarea față de rău este pronunțată la Moldovean care a îndurat mai multe din partea năvălirilor de tot felul din răsărit. Neîncrederea și ironia sunt și ele mai accentuate, după cum spiritul de ospitalitate este mai mare la Moldoveni. Moldoveanul nu

este apoi violent; „e modest uneori cu aparență de umilință, care acoperă însă omenia”. „Dă-mi Doamne mintea Moldoveanului cea depe urmă”, îl caracterizează de minune, ca lipsă de spontaneitate, dar adâncime de genune. De aceea ramura moldovenească a dat mulți gânditori, mulți poeți și scriitori de seamă, care imprimă originalitatea culturii românești. Munteanul la rândul lui este vioi, mai puțin răbdător și reacționează mai repede; este mai aspru la fire „ducând neîncrederea înspre un egoism apărător” (pag. 269). De aceea și haiducii sunt mai numeroși în Muntenia, după cum un Tudor Vladimirescu n'ar fi putut fi Moldovean. Muntenii sunt „mai energici, mai întreprinzători, mai perseverenți” (pag. 269).

Condițiile istorice în care au trăit apoi Ardelenii au produs alte nuanțe sufletești. Nevoia de a-și chibzui orice vorbă sau orice faptă, care poate avea urmări rele, aduc o scădere a spontaneității, dar o creștere a chibzuinței minuțioase a lucrurilor. Stăpânirea de sine poate duce însă la momente de explozie: așa se face că un Horia sau Avram Iancu nu pot fi decât Ardeleni.

Aceste mici diferențe produse în firea Românilor din diferite regiuni „nu știrbesc nici decum, după părerea autorului, unitatea firii Românului și a complexului de însușiri atât de prețioase pentru dezvoltarea neamului. Dimpotrivă, diversitatea locală scoate în relief calități care se împlinesc....” (pag. 269).

Observațiunile făcute de D-l I. Simionescu, într'o lucrare de specialitate consacrată pământului țării românești, sunt firește, prețioase, dacă mai ales le colaborăm cu toate celelalte constatări făcute de alți cercetători ai sufletului românesc.

Se adaugă însăfârșit la lista de mai sus unele lucrări cu caracter pedagogic, care au tratat în legătură cu problemele educative românești și pe aceea a sufletului românesc.

XI. D-l Profesor I. Găvănescu a căutat în *Pedagogia generală* (Ed. II, Cartea Românească, București 1921) să stabilească că educația trebuie să varieze, în fixarea idealului său și în stabilirea metodelor ce trebuiesc folosite, după popoarele la care se aplică.

În capitolul intitulat *Determinarea idealului după țară și epocă* (pag. 155 și urm.) recunoscând că se poate vorbi despre un ideal al educației în general, fixându-se „acele note comune și neschimbătoare, care convin, în anumite limite, omului ca om, pe cât posibil indiferent de spațiu și de timp”, afirmă totuși că „educatorul nu e chemat a forma omul abstract, nedeterminat după loc și timp. El va educa fiii unui popor, unei națiuni anumite, fiii unei țări, în o epocă anumită” (pag. 155).

Fiecare popor își are deci un ideal al său, care variază după epoca istorică în care el se află. Idealul vag simțit de poporul român al „unei vieți etnice integral unite și libere” s'a realizat întâiu prin unirea Principatelor, apoi prin independență. Mai târziu, s'a urmărit idealul unirii tuturor Românilor — vis realizat prin războiul de întregire. Urmează să ne făurim un alt *ideal istoric*. Autorul socotește că acest ideal nou este „*consolidarea unirii*” prin „apropiere și unificarea sufletească” a tuturor Românilor. În alt loc se spune lămurit că ne trebuie o pedagogie românească, privind deaproape și căutând soluțiile problemelor noastre educative proprii. „Problemele vieții noastre naționale sunt special *ale noastre*. Daceea constituirea pedagogiei speciale românești nu se poate forma cu alte clemente luate din alte țări și neamuri, nici de alt spirit constructor eșit din o conștiință străină” (pag. 164).

În capitolul intitulat „*Insușiri caracteristice ale națiunii românești, ca note directive în formularea idealului educației naționale*” (pag. 174 și urm.) se arată că: educația urmărește un ideal, deci cultivarea și dezvoltarea

anumitor calități ale unui popor. Pentru aceasta trebuie însă să se cunoască alcătuirea lui sufletească. Autorul enumeră „calitățile distinse ale poporului român, spre a servi de bază în formarea caracterului lui moral, care se identifică astfel cu însuși caracterul național” (pag. 175). Aceste sunt: 1) simțul politic, care s'a manifestat în tot trecutul nostru istoric și grație căruia cele două mici principate românești și-au păstrat ființa lor politică. Astăzi acelaș simț politic a ferit statul românesc de convulsiunile anarhiei bolșevice. 2) Toleranța, care derivă din simțul politic, este o altă caracteristică sufletească a poporului român. Toate popoarele ce ne înconjoară: Bulgari, Sârbi, Unguri, Ruși, sunt intolerante. Simțul politic și toleranța sunt după părerea autorului o urmare a geniului culturii noastre latine, peste care s'a altoit spiritul carității creștine. „In toleranța romaneasca intră *humanitas romana* străbătută de conștiința frăției omenești a creștinismului (pag. 181).

Recunoscând, că nu poate trata problema sufletului românesc în toată complexitate ei, D-l Găvănescu se mulțumește să mai pomenească despre ospitalitatea unanim recunoscută chiar de straini a Românilui; despre mila și blândețea sa iertătoare, despre generozitatea și cavalierismul sau și înfârșit despre modestia sa, așa de bine arătată în întâlnirea dintre Baiazid cu Mircea.

Din punctul de vedere care ne privește, atâta e tot ce spune d-l Găvănescu. Este de sigur importantă recunoașterea necesității unui sistem propriu de educație bazat pe fixarea unui ideal al nostru și pe cunoașterea sufletului nostru.

Autorul a înțeles însă firește, că ceea ce spune, privește numai anumite laturi ale sufletului românesc și că trebuie să se studieze de aici încolo amănunțit întregul lui complex, cu însușiri bune și însușiri rele, spre a putea stabili care trebuiesc întărite și dezvoltate și care trebuiesc stărpite sau cel puțin slăbite prin educație.

XII. Ca să sfârșim, vom mai pomeni lucrarea D-lui N. Porsenna, *Regenerarea neamului românesc* (Ed. Cugetarea, București 1937). Aceasta este o lucrare cu caracter pedagogic-social, în care autorul a simțit că realizarea unui anumit ideal educativ este, la orice popor, legată de cunoașterea adâncă a sufletului lui. Vorbind deci de regenerarea neamului românesc, autorul încearcă în capitolul II, intitulat *Psiho-fiziologia poporului român*, o caracterizare sumară a trăsăturilor lui sufletești caracteristice.

Lăsăm la o parte considerațiunile autorului asupra rasei, care sunt prea sumare și care nu lămuresc întru nimic problema pusă. Vom pomeni însă următoarele caracterizări psihologice: „Inteligența românului este vie, adaptabilă, de o comprehensiune facilă, iubind fără niciun compromis claritatea: este prototipul inteligenței raselor latine, având ca atribut esențial seninătatea. Sensibilitatea noastră a fost înrăuită de Slavi: cuvintele populare care exprimă amorul (dragoste, iubire), sunt de origine slavă” (pag. 23). Urmează o caracterizare a inteligenței pe ramuri regionale: Moldoveni, Transilvăneni, Munteni, Olteni. Se găsesc aici caracterizări interesante, în a căror expunere nu vom intra, pe noi interesându-ne deocamdată caracterele generale ale neamului. Se poate vorbi însă despre elasticitate (sprinteneală) ca o caracteristică sufletească a poporului român (pag. 266), precum se poate afirma că „sufletul românului este bun, îngăduitor, generos, mai mult decât trebuie”. Deși străinii recunosc calități remarcabile Românilor, singurii, care nu sunt dispuși să priceapă aceasta, sunt tocmai ei. Ei suferă de *lipsă de încredere* în propriile puteri.

Autorul stăruie apoi asupra a ceea ce el numește „boalele sufletești ale rasei noastre”. Ce este aceasta? 1) „Inteligența strălucită a Moldovenilor... coexistă cu oarecare inconsistență de caracter și de dezechilibru” (pag.

31). Dă ca exemplu pe A. C. Cuza. „Lipsa de energie, de perseverență de simț moral sunt alte defecte” (pag. 33).

Urmează unele amănunte despre lipsa de energie, despre tendințe spre fatalism. „Acest mod de a simți—inexistent la Romani și la Daci, popoare eroice — trece din nenorocire în psihologia românului, i se infiltrează în suflet ca o otravă, molipsită prin încuscrirea lui cu neamurile din Orient” (pag. 35). Balada Mioriței ne dă un exemplu tipic, prin resemnarea baciului moldovean față de moarte.

„Din această pasivitate, din iertarea pe toată linia, a rămas în psihologia românească *pomana și gratuitatea*.

Pământ de pomană țăranilor, iertare de datorii și nici o răspundere” (pag. 36).

Românii sunt inteligenți, dar inteligența neservită de o voință fermă nu are mare valoare. Și străinii de altfel constată că Românii n’au energie de caracter. Aceasta se poate explica din pricina instituțiilor — tot trecutul nostru istoric am fost asupriți, așa încât eforturile deveneau inutile. „De atunci, zice autorul, descurajarea i-a intrat în sânge, în obicei, în caracter; ea s’a tradus prin lipsa de perseverență, prin părăsirea grabnică a lucrului început” (pag. 39).

Un alt defect este că din admirația inteligenței și dintr’un ușor dispreț față de munca ordonată și perseverență s’a ajuns la admirația penuru șarlatani. „Idealul rasei noastre a devenit *câștigul fără muncă*, superficialitatea, spoiala. Intr’un cuvânt lipsa de efort. Nu e de mirare că, dacă îți trebuie un lucrător, care să-ți strice instalațiile, un secretar care să-ți încurce treburile, un avocat care să-ți piardă termenele proceselor, se impune să-l alegi român” (pag. 40—41). Oamenii corecți sunt, după părerea autorului — exagerată desigur și privind aproape numai pe orășeni — o excepție. De aceea în profesiunile libere, în comerț și meserii birue străinii. Românul este apoi „lipsit

de mândrie omenească, cetățenească, națională" (pag. 42). „El rabdă, rabdă ca o piatră, să fie călcat în picioare, pământ, scuipat, jertuit de oamenii politici, strivit de impozite, insultat în gândul și simțirea lui" (pag. 42).

Acestea sunt multele și marile defecte pe care autorul le găsește neamului românesc socotindu-se astfel îndreptățit să exclame: „In prima țară din Europa noi suntem ultimul popor din Europa" (pag. 42). Exagerare desigur! Exagerare care urmărește scopul de a arăta că e necesar un sistem nou de educație, pe care autorul îl susține în restul lucrării și în analiza căruia nu e locul să intrăm.

RASA ȘI SUFLETUL ROMÂNESC

III.

O primă problemă care trebuie să ne atragă atenția, când e vorba să stabilim însușirile sufletești ale unui popor, este problema rasei. Aceasta ni se impune cu atât mai imperios, cu cât concepțiunile rasiste — astăzi atât de răspândite — nu se reduc la simple cercetări de laborator sau la teorii reci științifice, ci influențează unori în mod covârșitor viața socială și politică a popoarelor, precum și relațiunile dintre ele. Să mai adăogăm la aceasta și faptul că popoarele sunt împărțite de aceste concepții în popoare superioare — cari dețin superioritatea dintr'un simplu indice cefalic sau o pigmentație sărăcăcioasă a pielii și a părului, ca să nu mai vorbim de înălțimea scheletului — și în popoare inferioare — asupra cărora apasă oarecum o fatalitate crudă, concretizată în alte indicii cefalice, altă statură și altă pigmentație.

Este lucru firesc atunci să ne dăm seama, care e locul nostru în această clasificare și ce urmează de aici pentru sufletul nostru, și deci pentru destinul nostru.

Vom căuta, în cele ce urmează să ne ferim de tot ce poate fi teorie sau ipoteză necontrolabilă, oricât ar părea acestea de atrăgătoare și ne vom adresa, în măsura în care le vom avea la îndemână, numai datelor științifice precise, pentru a găsi în ele sprijinul serios de care avem nevoie.

Ne trebuie pentru aceasta să curățăm terenul de anumite idei referitoare la rasă. Se admite, întâi, și pe bună dreptate, că pe suprafața pământului se găsesc rase

de oameni, în sensul larg al cuvântului, rase de culoare, formate din numeroase popoare, care se aseamănă prin culoarea pielii, prin anumite particularități ale conformației craniene și ale figurii prin felul cum li se înfățișează părul și altele. Acestea sunt: rasa albă, rasa galbenă, rasa neagră, rasa arămie — americană și rasa neagră — australiană.

Este, credem, inutilă o discuție asupra faptului, dacă unele din aceste rase nu se pot reduce la altele, precum este inutilă o descriere a caracterelor lor.

Dacă acum privim popoarele de rasă albă și în special pe cele din Europa, aflăm că ele se pot la rândul lor, împărți în grupuri mai mari sau mai mici, denumite uneori impropriu rase, alteori familii — după anumite considerațiuni privitoare la originea, la înfățișarea fizică, la limba, instituțiile și firea lor, etc.

Manualele de geografie din liceu prezintă astfel de clasificări elevilor, cari rămân cu ele și mai târziu, chiar când încearcă să facă știință. Se spune astfel, în aceste manuale, că popoarele Europei aparțin, în majoritatea lor, rasei indo-atlantice (sau indo-europene) care se divide la rândul ei în trei familii — uneori li se zice și acestora rase — familia neo-latină, formată din: Italieni, Francezi, Spanioli, Portughezi și Români (la care se adaugă uneori Grecii și Albanezii); familia germană compusă din: Germani, Flamanzi, Olandezi, Anglo-Saxoni, Danezi, Suedezi, Norvegieni; familia popoarelor slave, căreia aparțin: Rușii, Lituanienii, Polonii, Cehii, Slovacia, Jugoslavii, etc. Se pomeneste, în sfârșit și de popoare finice (mongolice, uralo-altaice), în rândul cărora se pun Turcii, Tătarii, Estonii, Finlandezii, Laponii, Ungurii, etc.

Este în deoște cunoscut că o astfel de clasificare — deși contestată de datele actuale ale Antropologiei — a influențat în trecut și influențează și azi atitudinea internațională a anumitor popoare. Să pomenim numai în treacăt, în legătură cu aceasta, faptul că Rușii își susțin și azi unele din revendicările lor internaționale pe te-

meiul vechilor teorii panslaviste, care puneau în legături strânse de rudenie pe Bulgari, pe Sârbi și pe celelalte popoare zise slave, cu Rușii, pe drept sau pe nedrept socotiți protectorii lor naturali.

Deși au exercitat, istoricește vorbind, o însemnată influență asupra existenței unora din așa zisele familii de popoare europene, aceste idei au fost combătute în ultimul timp ca neavând o bază științifică solidă. Știința Antropologiei, a căutat să precizeze conceptul de rasă prin cercetări amănunțite, prin măsurători concretizate în cifre, prin comparațiuni, cari au dovedit că, pe deoparte înrudirile de limbă și instituții între popoare, nu dovedesc înrudirea lor reală, adică înrudirea de sânge și pe de altă parte, ceva mai mult, că popoarele însăși, în aproape unanimitatea lor, după datele culese până azi, nu sunt unitare din punct de vedere antropologic, că deci nu constituiesc rase pure.

Să vedem ceva mai deaproape ce ne spune știința Antropologiei. Ne vom adresa pentru aceasta, în primul rând unuia din cei mai obiectivi antropologi contimporani, lui Eugène Pittard. Încă dela începutul lucrării sale, asupra raselor și istoriei, (*Eugène Pittard. Les races et l'histoire. Paris. La renaissance du livre 1924*), Pittard acceptă definiția rasei dată de Boule (*Boule Les hommes fossiles*) în chipul următor:

„Trebue să înțelegem prin rasă, continuitatea unui tip fizic, care traduce afinitățile de sânge, reprezintă o grupare esențial naturală, poate să n'aibă și n'are în general nimic comun cu poporul, naționalitatea, limba, moravurile, care (acestea din urmă) răspund unor grupări pur artificiale, deloc antropologice și cari nu au legături decât cu istoria ale cărei produse sunt” (Cf. Pittard op. cit. pg. 4).

Reiese din această definiție că rasa e determinată de anumite caractere somatice, biologice, prin care diferite grupe de oameni, mai numeroase sau mai puțin numeroase se aseamănesc; că deci nici asemănările de limbă, nici religia, nici moravurile și instituțiile și nici măcar un

trecut istoric comun — pe al căror temei se pot diferenția cel mult grupările numite popoare sau națiuni — nu pot fi ținute în seamă, când e vorba de stabilirea caracterelor rasiale.

În al doilea rând, este de observat faptul că, cineva aparține unei rase, prin ereditate, adică prin transmiterea dela ascendenți la descendenți a unor anumite însușiri biologice — unii zic și psihice — pe cari știința Antropologiei caută să le precizeze cât mai deaproape, cum vom vedea mai jos.

În mijlocul aceleiași națiuni, deci, se pot găsi indivizi aparținând la rase diferite. Ceva mai mult, chiar în aceeași familie, prin legile misterioase ale eredității, se pot găsi membri aparținând la rase diferite ¹⁾.

1) O dovadă că cine vorbește despre rasă nu se poate desbăra de cunoștințele de liceu despre rase în înțelesul de familie adică de grupe de popoare înrudite ca limbă, obiceiuri, tradiții, etc., fără ținerea în seamă a caracterelor antropologice, găsim în lucrarea intitulată „Sănătatea poporului român” de Dr. G. Banu. Se dă în această lucrare următoarea definiție a rasei: „Rasa reprezintă o varietate a speciei, fixată prin ereditate, înzestrată cu caractere fizice asemănătoare. Rasa nu poate fi confundată cu unitatea culturală sau lingvistică. Evoluția istorică nu schimbă caracterele fizice fundamentale ale rasei; deasemenea clima, nici condițiile geografice și sociale” (pag. 110).

Deși s'ar putea discuta în unele amănunte, temeinicia ei, să primim drept bună definiția rasei, așa cum e dată mai sus. Rezultă din ea că tipul fizic al unei rase nu se schimbă sub nici o influență de nici un fel. La pag. 103 a lucrării sale d-l Dr. Banu afirmă totuși că „factorii climaterici își exercită acțiunea și dealungul secolelor, dealungul întregii perioade de formațiune a popoarelor, făcând ca în legătură cu ei să se nască anumite tipuri biologice. Rasa nu mai e atunci neschimbată. Autorul adaugă apoi mai jos, că „rasa își pierde totuși din coeziunea sa fizică prin crearea națiunilor; acestea se conturează înăuntrul aceleiași rase, accentuându-și un grad de personalitate diferențiată... etc.”. Cum se pierde coeziunea fizică a rasei, care se spunea mai sus că nu poate fi influențată de nimic, pentru ca să iasă națiunea care nu știm dacă este sau nu este o unitate antropologică? Autorul nu spune!

Odată lămurită această latură a problemei, să vedem căror rase aparțin popoarele din Europa, cari ne interesează mai în deaproape. Antropologia a înțeles că spre a deveni o știință pozitivă, trebuie să aplice metode de studiu, tot așa de precise, ca și alte științe și că nu se poate mulțumi cu indicațiuni vagi, sau cu afirmațiuni izvorâte din subiectivitatea cercetătorului. Craniul omenesc se poate de ex. măsura și se pot obține cifre precise pe baza cărora să se stabilească diferențieri sau asemănări între indivizii cercetați.

Se ia astfel și se măsoară cu instrumente de precizie, diametrul anteroposterior și cel transversal al craniului și din cifrele obținute, se scoate așa zisul indice cefalic, după formula:

$$\frac{\text{diametrul transversal} \times 100}{\text{diametrul anteroposterior}} = \text{indice cefalic.}$$

(cf. P. P. Negulescu, *Geneza formelor culturii*, p. 265).

Diferiți antropologi au ajuns, în urma măsurătorilor făcute, cu privire la indicele cefalic, la anumite clasificări, în amănuntul cărora nu vom intra. Dăm mai jos, după Pit-

Ca o dovadă în plus de nepreciziunea ideilor este faptul că autorul vorbește de o rasă română și crede că romanizarea sau latinizarea diferitelor popoare înseamnă schimbarea rasei acestora. Într'adevăr D-sa spune în contradicție cu ceea ce a spus în definiția rasei: „Asupra calităților de rase concluzia istoricilor (istoria este altceva decât antropologia) este că poporul român are trei sterturi din sângele populației carpato-balcanice latinizate. Rasa Românilor se apropie după evoluție de a celorlalte popoare descendente din rasa romană pentru că romanizarea răsăritului european s'a făcut mai mult prin răspândirea civilizației superioare a Romanilor în regiunea carpato-dunăreană”.

A existat o rasă romană în sens antropologic? Care a fost aceasta? Și apoi coloniștii romani, care nu erau romani, au transformat ei rasa populației „carpato-balcanice” de care vorbește autorul? Romanizarea, adică acceptarea unei limbi, a unei culturi, a unei civilizații, înseamnă ea schimbarea rasei? Atâtea întrebări pe care autorul nu a avut timp să și le pună.

tard, două din ele: una realizată de Broca, după măsurători făcute asupra scheletelor, alta făcută de Deniker — după măsurători luate asupra oamenilor vii.

	(Schelet) Broca.	(Vii) Deniker
Hiperdolicocefali	—	mai puțin de 75,9
Dolicocefali	mai puțin de 75	dela 76 la 77
Subdolicocefali	dela 75,01 la 77,77	dela 78 la 79
Mesocefali	„ 77,78 la 80	„ 80 la 81
Subbrachicefali	„ 80,01 la 83,33	„ 82 la 83
Brahicefali	„ 83,34 în sus	„ 84 la 85
Hiperbrachicefali	—	„ 86 în sus.

(Pittard pg. 48.).

Căutând acum să dăm un înțeles mai concret cifrelor de mai sus, vom spune că craniile dolicocefale, sunt craniile cu diametrul anteroposterior simțitor mai mare decât cel lateral. Ele vor avea deci o formă oarecum turtită, privite din față, și alungite, privite lateral. Cu cât diametrul lateral crește față de cel anteroposterior, cu cât — cu alte cuvinte — capul se rotunjește și se apropie de forma sferică, cu atât trecem la forme intermediare — numite în tablou subdolicocefale, mezocefale, subbrachicefale) până ajungem la craniul numit brahicefal, care are forma aproape sferică, mai ales în formele numite hiperbrachicefale.

În cercetările antropologice, se mai ține apoi seama de forma pe care o ia fața: scurtă (de sus în jos) și largă, i se zice *chameprosopă*; când e lungă și îngustă i se zice *lepto-prosopă* (idem, pg. 50).

E dela sine înțeles că și aceste caractere se concretizează în cifre obținute prin măsurători.

Se ține apoi seama și de cifrele ce se obțin prin măsurători făcute asupra formei nasului. Aceste cifre rezultă din stabilirea raportului dintre lărgimea nasului și lungimea lui. Firește, la craniile schelete, se măsoară lungimea și lățimea deschizăturii nasale. Vom prezenta și aici clasificarea obținută de Broca și Deniker:

	(Schelet) Broca	(Vii) Deniker
Leptorrhinieni	mai puțin de 47,9	mai puțin de 70
Mesorrhinieni	dela 48 la 52,9	dela 70 la 84,9
Platyrrhinieni	„ 53	„ 85 la 99,9
Ultra-platyrrhinieni	—	mai mult de 100.

Pittard, op. cit. pag. 52.

Aceasta însemnează, pe scurt, că leptorrhinienii au scobitura nasală a scheletului lunguiață de sus în jos și îngustă, pe când platyrrhinieni o au scurtă și lată.

Dacă mai adăogăm prognatismul, mai mult sau mai puțin pronunțat, înălțimea scheletului, lungimea taliei față de aceia a picioarelor, forma ochiului, culoarea irisului, pigmentația pielii, dimensiunile și circomvoluțiunile creierului, avem o bună parte din elementele cari servesc antropologilor, pentru clasificarea oamenilor în rase.

În stadiul actual al științei, e bine să știm că nu toată lumea e de acord asupra numărului raselor — vorbim în special de cele europene, pe cari ar fi mai potrivit, poate, să le numim, subrase — și asupra caracterelor lor distinctive.

Pittard admite clasificarea lui Deniker, care stabilește în Europa șase rase principale și patru rase secundare.

Iată rasele principale, enumerate în tabloul de mai jos cu observația că popoarele indicate în paranteză nu aparțin în întregime, ci numai grosso-modo, cum zice Pittard raselor respective:

două rase blonde:

dolicocefali, înalți de statură (ex. Scandinavii).

subbrachicefali, de statură mărunță (ex. Rușii albi).

patru rase brune:

dolicocefali de statură mărunță (ex. Portughezii).

brachicefali de statură mărunță (de ex. Auvergnatii).

mesocefali înalți de statură (ex. unii Spanioli de pe coastă).

brachicefali înalți de statură (ex. Bosniacii).

Pittard, op. cit. pg. 106.

Câteva lămuriri asupra acestor rase, așa cum le stabilește *Pittard* după *Deniker*: (*Pittard* op. cit. p. 107 și următoarele).

Rasa dolicocefală, de statură înaltă, prezintă următoarele caractere: este compusă din oameni blonzi, înalți în mijlocie de 1,72 m. — 1,73 m., cu păr blond și ondulat, ochi albaștri, cu pielea albă-roză, cu fața lungă și nasul drept. Se dă acestei rase numele de *homo-europaeus* sau rasă germanică sau nordică, întrucât e răspândită în nordul Europei deasupra latitudinii de 50°, fără însă să se întindă și în nordul Rusiei, dincolo de 30° longitudine. Ei îi aparțin, în parte Scandinavi, Ruși, Germani, Danezi, Belgieni, Englezi și Francezi din nord. Trebuie în special reținut faptul că numai o parte din oamenii care compun popoarele de mai sus, sunt de rasă nordică. Tot astfel nu însemnează că și în alte regiuni, nu se pot găsi, deși mai puțin numeroși, indivizi de această rasă.

Deniker a creat și o subdiviziune (rasă secundară) a acestei rase principale. Ea e alcătuită tot din oameni blonzi și de statură înaltă, dar cu craniul mai puțin dolicocefal, cu părul drept (țepos) în loc de a fi ondulat și cu un nas cârn.

II. Rasa subbrachicefală, de statură mărunță, are indiciile cefale 82—83, iar înălțimea de 1,63 m. — 1,64 m.; părul este blond, cenușiu sau cănețiu, țepos, ochii albaștri sau cenușii. Această rasă răspândită mai ales în Rusia de Vest și din centru, adică în estul Europei, a fost numită de *Deniker* orientală (ea e numită probabil de germani ost-baltică). De ea se leagă rasa secundară numită vistuliană, care este mai mărunță și are craniul mai puțin rotund.

III. Rasa dolicocefală cu indice cefalic dela 73—76, de statură mică 1,61 m. până la 1,62 m. are părul și ochii negri, pielea brună, iar nasul e drept. Această rasă e răspândită în jurul Mediteranei centrale și occidentale, adică în Peninsula hiberică, Sicilia, Sardinia, Corsica, Italia de Sud.

I s'a dat numele de rasă hiberno-insulară. Antropologul Lapouge i-a dat numele de *Homo meridionalis*.

IV. Rasa brachicefală, de statură mărunță, are înălțimea 1,63 m. — 1,64 m., pielea brună, părul și ochii de culoare închisă. Indicele cefalic este de 85—86, ceea ce însemnează o brachicefalee destul de pronunțată. I s'a zis rasă celtică sau alpină. Ea este răspândită în Nordul Italiei, vestul Franței, întinzându-se și în Carpații orientali.

V. Rasa mesocefală, de statură înaltă (trecând de 1,66 m.), este brună, cu păr de culoare foarte închisă, cu ochii negri. Indicele cefalic de 79—80 arată că craniul este subdolicocefal sau mezocefal. I se poate zice rasă litorală, atlanto-mediteraneană. Este răspândită pe coastele Atlanticului și e puțin studiată până acum. Se vorbește și aici de o rasă secundară, de statură înaltă, subdolicocefală cu părul castaniu (Anglia, Belgia).

VI. Rasa brachicefală, de statură înaltă (1,68 m. — 1,72 m.) este de culoare brună, cu ochii și părul negru, cu nasul drept și uneori aquilin. Indicele cefalic de 85—86, ne arată un craniu exagerat brachicefal. Aparțin acestei rase, care se numește adriatică sau dinarică, Albanezii, Muntenegrenii, Bosnicienii, Herțegovinenii și Dalmații.

Se vorbește firește și de o subdiviziune a acestei rase, care ar avea înălțimea mai mică, pigmentația mai slabă și cu un indice cefalic mai mic, numită rasa sub-adriatică.

Nu avem să discutăm dacă unele din aceste rase sunt superioare și altele inferioare, dacă unele sunt destinate să stăpânească pe celelalte. Vom aminti în treacăt că problema aceasta, pusă întâi de *Gobineau* și apoi reluată și exagerată de unii antropologi germani rasiști ca *Woltmann*, *H. St. Chamberain*, *Bernhardi* și alții, merită atențiune numai întrucât a dat naștere unor puternice curente de idei care-și au răsunetul lor zgomotos în evenimentele istorice din ultimul timp. Trimitem pe cititorul care vrea să cunoască problema aceasta, documentat discutată sub

toate aspectele ei, la prețioasa lucrare a d-lui profesor P. P. Negulescu, intitulată: „Geneza formelor culturii”.

Să trecem acum la cercetarea caracterelor rasiale ale poporului român și să vedem ce concluzii se pot trage de aici pentru psihologia lui.

Ne vom adresa întâi istoriei, spre a vedea cum s'a format în decursul timpurilor poporul român. Știința aceasta ne va spune, cu datele ce are la îndemână câte popoare și în ce proporție de amestec au intrat în formarea poporului nostru, precum și — dacă va fi posibil — căror rase au aparținut ele.

Pământul care azi se numește România, a fost locuit în timpurile cele mai depărtate, în care poate pătrunde istoria — adică cu peste 1000 de ani înainte de Hristos — de niște popoare numite Daci și Geți — două ramuri ale grupului etnic al Tracilor, așa cum Valav și Moldav erau două ramuri ale neamului românesc (C. Giurăscu, Istoria Românilor, vol. I, pag. 29).

Părerea aceasta, curentă azi în știința noastră istorică, este oarecum modificată de N. Iorga în sensul că Dacii ar fi Agatirși asimilați de masa tracică, în mijlocul căreia s'au stabilit. „Ipoteza aruncată în treacăt de Niebuhr însuși și reluată de un așa inteligent cercetător ca Rössler, aprobată apoi de un atât de perfect cunoscător al lumii trace ca Tomaschek, că s'ar putea ca Dacii să fie continuatorii Agatirșilor — dar numai dacă se admite o absorbire a lor de elementul trac covârșitor — nu e de respins. Rössler prezintă însă și aiurea apariția puternicilor Daci ca o înviere agatirșă pe care o admite și Jirecec și care se impune”. (N. Iorga, Istoria Românilor, vol. I, pag. 186).

La rândul său Georges Poisson într'o lucrare recentă formulează următoarele păreri despre Geți și Daci. El recunoaște că cele mai vechi populațiuni cunoscute în ținuturile locuite azi de Români sunt Geții, pomeniți de Herodot când vorbește de expediția lui Darius contra Sciților (515 a. Chr.). Ei se luptă cu Lysimach, regele Macedo-

niei, sub conducerea regelui lor Dromihete în ținuturile răsăritene ale Nistrului (202 a. Chr.). Ovidius nu cunoaște decât pe Geți. Numele Dacilor apare mai la Vest și Nord de Geți în sec. I a. Ch. „Se pare, zice Georges Poisson, că Geții și Dacii ar fi un același popor, care nu mai este cunoscut în timpul imperiului roman, decât sub acest ultim nume, mai ales în timpul supunerii sale de Traian”. În regiunile ocupate de Geto-Daci, mai spune Poisson. a înflorit în timpurile preistorice civilizația specială a olăriei zugrăvite, care își avea origina în Asia, la Susa, în Mesopotamia și în Iran, pe de o parte, iar pe de altă parte, în Sudul Turchestanului la Anau. Poisson crede, lucru interesant, că se poate stabili o legătură între Geto-Daci și Turchestan. Numele *Geților* se regăsește în acela al *Tysageților* (Geții dela Tisa), apoi al *Tyrageților* (Geții dela Tiras — Nistru). Se găsesc însă și în Turchestan *Massageții*, cari au bătut și omorât pe Cyrus. *Massageții* par a se fi numit și *Daoc*. Ei au luptat contra lui Alexandru cel Mare și au locuit, după geografii greci la Estul Mării Caspice. Numele *Daoc* este identic cu cel de $\Delta\acute{\alpha}\omicron\iota$ sub care sunt numiți de Greci. Ei erau sclavii din comediile grecești. Romanii au tradus numele prin *Davus*. (*G. Poisson Le peuplement de l'Europe*, Paris, Ed. Payot, 1939, pag. 348—349).

Toate cele spuse mai sus tind a dovedi că Geții din Turchestan sunt același popor cu Geții și Daci din părțile noastre.

Pe la anul 1000 a. Chr. — sau poate ceva mai târziu — năvălesc în Europa Sciții, stabilindu-se, probabil, în locul Cimerienilor atât de puțin cunoscuți, în sudul Rusiei, dincolo de Nistru, țară numită dela ei Sciția sau Sciția Mare, dar stăpânind și Dobrogea de azi numită Sciția minoră. Ei și-au întins „dominația politică și asupra ținutului din stânga Dunării — dar sub raportul etnic n’au ocupat de cât anumite regiuni, s’au așezat deci sub formă de insule, în mijlocul populației dacice, care i-a absorbit în cele din urmă”. *C. Giurăscu* op. citat vol. I, pag. 32).

Se citează ca neamuri scitice, aşezate în Dacia: Sigiinii, Sargeţii, Paleii, Saofii, Napelii. Agatirşii cari s'au stabilit în timpul năvălirii Sciţilor în regiunea Târnavelor şi a munţilor Apuseni şi cari se pare că ar fi exploatat mincile de aur de acolo, sunt tot Sciţi, dacă nu cumva vor fi fiind Traci, cum afirmă N. Iorga.

Nu se ştie precis cărui neam şi cu atât mai puţin cărei rase aparţineau Sciţii. După D-I C. Giurăscu Sciţii erau un popor iranian. N. Iorga afirmă că „Sciţii formau o confederaţie instabilă de triburi reunite pentru glorie şi jaf şi conduse de câteva familii iranice, cari reuşiseră să fondeze — după spusa Grecilor — dinastii reale”.

Războinicii erau însă în cea mai mare parte triburi turanice „aşemănătoare cu Turcomanii din Asia Centrală şi cu Tătarii din epoca posterioară” (N. Iorga, *Storia dei Romeni e della loro civiltà* Milano 1928, pag. 16).

„Insemnătatea elementului turanic în confederaţia de triburi a Sciţilor, sub un „Impărat” iranic şi cu o clasă dominatoare de aceiaş rasă — zice N. Iorga în altă parte — pare a fi fost mai mare de cum se admite de obicei.

La aceasta se gândeau Grecii, când vorbeau cu scârbă de Sciţii mâncători de hoituri”. (N. Iorga, *Istoria Românilor vol. I, partea I* p. 137, Bucureşti 1936).

Paralel aproape cu evenimentele de mai sus, se cuvine să vorbim despre stabilirea Grecilor în Sciţia minoră, care era locuită de Geţi. Negustori şi marinari, Grecii s'au aşezat încă din secolul al VII-lea a. Chr. întâi pe coastele Mării Negre, întemeind cetăţi puternice şi centre comerciale de seamă la Tomis, Istria, Calatis, etc. — Mai târziu şi-au construit astfel de cetăţi şi în vestul Sciţiei minore, pe Dunăre, unde găsim între altele Cetatea Axiopolis, pe malul drept al Dunării, ceva mai sus de Cerna Vodă la satul Chirnoşi de azi. Din cercetările făcute de Vasile Pârvan, rezultă că lucrurile nu s'au mărginit numai la atâta şi că Grecii se stabiliseră încă din veacul al V-lea a. Chr. la Barboşi, în judeţul Covurlui de azi şi deci trecuseră dincoace de Dunăre. Ceva mai mult, ei înaintaseră

pentru comerțul lor „încă mai adânc în ținutul dacic la vărsarea Trotușului în Siret, pe drumul care mergea dela gura Siretului, pe Siret și Trotuș în sus, iar apoi pe la Oituz, în Transilvania de Răsărit”. (*V. Pârvan, Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, p. 47).

Ca să sfârșim cu ceea ce se întâmplă în Dacia, înainte de cucerirea ei de către Romani, se cuvine să mai amintim și năvălirea Celților, cari vin din Apus, cam pe la 300 a. Chr., după domnia lui Dromihetes și stăpânesc pe Daci și Geți până la 60 a. Chr., când se ridică rege Boerebista.

Ce s'a întâmplat cu aceste popoare cari au năvălit — unele chiar stăpânindu-l — pe teritoriul Dacilor și Geților? De numele lor, nu se mai pomenește, atunci când Romanii ajunși la Dunăre, intră în conflict cu Dacii. Este probabil, că toate acele elemente alogene, pătrunse în mijlocul unei populațiuni cu civilizație destul de înaintată și cu o vigoare națională neîntrecută — cum era aceia a Dacilor — și-au pierdut individualitatea etnică, contopindu-se în masa inconjurătoare. Așa s'a întâmplat cu Agatirșii și cu diferitele triburi de Sciți amintite; așa s'a întâmplat cu Celții veniți din Apus, dispăruți aproape fără urmă, deși au fost stăpânitori vreo două secole; așa în sfârșit se va fi întâmplat deși în mai mică măsură, cu Grecii, care pătrunzând în interiorul Daciei, pentru nevoile lor comerciale, se vor fi stabilit acolo, așa cum au făcut în atâtea alte țări și în atâtea epoci diferite ale istoriei.

Ajungem astfel la cucerirea Daciei de către Traian. Cercetările științifice ale istoriei noastre contimporane, renunțând la exagerările romantice de odinioară, care pretindeau că aproape toți Dacii au pierit și că Românii sunt urmașii Romanilor stabiliți după cucerire în Dacia, au ajuns la concluzia că populația autohtonă a Dacilor, constituie elementul de bază care a contribuit la formarea viitorului popor român; că, în al doilea rând coloniștii, cari au fost aduși de Traian și cari au izbutit să asimileze pe

Daci, nu erau romani puri. „E sigur — zice d-l C. Giurăscu — că avem în vinele noastre o parte apreciabilă de sânge al coloniștilor aduși de Imperiu în Dacia. Nu zicem sânge roman, fiindcă, dacă e să luăm cuvintele în înțelesul lor propriu, romani adevărați adică locuitori ai Italiei, au fost — după cum am văzut — prea puțini. Au venit în schimb Traci, Iliri, Panoni, Răsăriteni, vorbind limba latină, ceea ce e cu totul altceva din punct de vedere al rasei. Au mai venit deasemenea, dar într'o măsură mai mică, Greci precum și locuitori de alt neam, vorbind limba greacă. Toți acești coloniști la un loc, n'au întrecut însă în număr pe autohtoni, pe Daci. Așa dar, în ce privește sângele, coloniștii de limba latină, ocupă al doilea loc”. (C. Giurăscu, op. cit. vol. I, pag. 207) ¹⁾.

N. Iorga arată și el, între altele, cum legiunile romane, care se așezaseră în Moesia și apoi în Dacia, erau compuse din oameni veniți din toate părțile Imperiului. Acești legionari erau „din Panonia, dela Germanii ubii, dela Gali, ca Illiomar Trevirul dela Apulum, dela Batari, dela Certia (Rombot), dela Muntenii spanioli, altă dată din Britania și dela gurile Rinului, din Iliria, din Vindelicia, din Reția și Dalmația, din Tracia (și Bessi). O cohortă de

1) Revista franceză *L'illustration* a editat în 1929 sub auspiciile oficialității românești, un album consacrat țării noastre, cu ocazia sărbătoririi unirii și intitulat *La Grande Roumanie*. În articolul publicat acolo de *Gugliermo Ferrero* despre originea poporului român, vorbindu-se de cucerirea Daciei, se afirmă — lucru în parte ciudat — că: „regele Decebal se ucise; șefii care supraviețuiră, emigrară; o parte considerabilă a populației indigene părăsi țara; Dacia fu declarată provincie romană”. Ce e mai ciudat este că Ferrero stabilește, fără să arate pe ce se întemeiază și rasele cărora aparțineau Dacii și coloniștii romani. El zice: „golită prin război și prin emigrarea învinșilor, țara fu repede repopulată printr'un val de emigranți veniți din toate provinciile. Statul roman accelerează această repopulare prin toate mijloacele. Mediteraneenii, de statură mică sau mijlocie, cu părul de culoare închisă, cu ochii negri, înlocuiră pe oamenii cu păr blond, de statură uriașă și cu ochii albaștri (adică Dacii) care populau țara înaintea cuceririi”.

Britani cu ofițeri romani se găsea la Cașeu și la Malva. Una a Lusitanilor se întâmpină pe malul moesic, etc." (*N. Iorga, Istoria Românilor, vol. I, partea II, pag. 167—168*).

Nimic nu dovedește apoi, dacă mergem mai departe că, după părăsirea Daciei de Aurelian, o parte din neamurile ce au trecut pe la noi, au lăsat ceva urme în sângele nostru. Este mai ales vorba de Goți, de Huni și apoi de Gepizi. Aceștia din urmă ar fi avut totuși asupra Daco-Romanilor, după afirmația d-lui Diculescu o influență asemănătoare cu aceia pe care au avut-o Francii asupra Galo-Romanilor, sau Longobarzii asupra Italianilor.

Deși, după d-l C. Giurăscu, aceasta este o eroare, d-sa totuși concede că „dintr'o conviețuire de trei secole (a Gepizilor și Daco-Romanilor) trebuie să fi rămas urme în sângele și limba noastră. Ce urme anume și cât sunt ele de însemnate, aceasta nu se poate deocamdată preciza". (*C. Giurăscu, op. cit. vol. I, pag. 207*).

Venim acum în sfârșit la năvălirea Slavilor, care are loc prin secolul al VI-lea după Hristos.

Nu e locul să discutăm dacă acești năvălitori au fost niște năvălitori blânzi care, fugind de teama altor barbari, s'au refugiat în munți, venind în mod pașnic în contact cu Daco-Romanii aflați mai dinainte acolo; sau dacă, cum afirmă și Ovid Densusianu și d-l C. Giurăscu, ei au fost tot atât de războinici și cruzi ca și alți barbari și au cucerit pe Daco-Romani, care trăiau la șes și se retrăgeau la nevoie în pădurile ce acopereau o bună parte din pământul Moldovei și Munteniei. Faptul important, care trebuie să ne rețină atenția este că, din năvălirile Slavilor, lumea traco și daco-romană, care se întindea în bună parte a Peninsulei balcanice și în Dacia, a fost separată oarecum și că populația din sudul Dunării, cu excepția populației puțin numeroase a Macedo-Românilor și a Albanezilor, s'a contopit, cu masa slavă născându-se astfel popoare noi, ca acela al Sârbilor și mai târziu al Bulgarilor. În nordul Dunării însă, în Dacia, populația daco-

romană a fost mai viguroasă și a avut poate și condițiuni geografice mai prielnice, grație cărora Slavii s'au pierdut în scurt timp, în masa daco-romană, dând astfel naștere poporului român de azi.

Poporul nostru, astfel constituit, se ridică din bezna evului mediu ca un popor nou, unitar, care îndrăznește în sfârșit să-și taie drum în istorie și să-și făurească un destin. Ce putem acum să aflăm din tot ce ne spune istoria despre rasa noastră? Aproape nimic. Despre populația autohtonă a Dacilor și Geților, știm prea puține lucruri, după cum puține știm și despre marea familie a Tracilor, din care ei făceau parte. Așa de ex. lăsând la o parte afirmația unor istorici, care pretind, fără niciun temei serios, că Dacii ar fi fost Germani—păreră amintită mai înainte, când am analizat lucrarea d-lui Drăghicescu despre psihologia poporului român — să ne adresăm lucrărilor recente de istorie.

D-l C. Giurăscu, vorbind despre înfățișarea fizică a Dacilor, afirmă că ei erau blonzi. Numai atât nu e destul pentru o caracterizare antropologică. Pe ce se întemeiază însă d-l Giurăscu? Pe afirmația lui Strabo că Corallii (un neam getic) erau *flavi* (blonzi) și pe afirmația lui Galenus că Tracii și Sciții „au pielea albă și curată” (C. Giurăscu op. cit. vol. I, pag. 76).

Nici ce spune despre Traci N. Iorga nu ne lămurește mai mult. El mai întâi traduce cuvântul *flavi* prin *roșcovani*, ceea ce este altceva decât blonzi.

În al doilea rând, îi descrie ca: „neam puternic, de o statură impunătoare, dârz, dar voios la petreceri, doritori de vin, de cântec, de dans, gustând viața...” (N. Iorga, Istoria Românilor, volumul I, pag. 115—116).

Statura înaltă, de care se vorbește ca singură însușire somatică, îi apropie de rasa dinarică, dar această singură însușire este insuficientă ca să-i putem califica cu siguranță drept dinarici, mai ales dacă ținem seamă că erau

și roșcovani, sau blonzi. Avem deci prea puține elemente spre a ne da seama cărei rase aparțineau Dacii.

Aceasta, cu atât mai mult, cu cât Dacii asimilasera, cum am văzut, încă înainte de cucerirea romană, diferite triburi scitice, pe Agatirși, pe Gali, etc., care e greu de presupus, că aparțineau aceleleași rase cu Dacii.

Populația romanică — mai bine zis romanizată — care s'a amestecat după cucerire cu Dacii, nu a fost nici ea de loc unitară din punct de vedere antropologic: o parte era formată din Traci sau Iliri romanizați, deci din elemente probabil înrudite cu Dacii; alții erau aduși din diferite provincii, aparținând probabil, unii rasei mediteraneene, alții celei alpine, sau dinarice; alții în sfârșit, erau veniți din Orient. Un amalgam de rase contopite din punct de vedere psihologic, sub influența culturii și civilizației superioare a Romanilor,

Prin năvălirile barbare, se vor fi adăugat amestecuri de sânge german și finic, cari alături de sângele slav, au complicat și mai mult lucrurile, mai ales dacă ținem seama de faptul că însăși aceste popoare nu erau unitare din punct de vedere rasial.

Istoricii ne socotesc deci, popor neolătin nu pe temeuri antropologice, ci pe temeuri istorice, sociale și psihologice, ceea ce, de altfel, cum vom vedea, prezintă o mare însemnătate din punct de vedere al constituirii sufletului nostru național.

Pentru că problema rasei, căreia aparținem, nu este deloc lămurită din cercetările istoriei, să ne adresăm antropologiei.

Alex. Donici, în lucrarea sa despre „Craniile scitice” (Crania scytica. Memoriile Academiei Române. secția științifică, seria III-a, Tom. X, memoriul 9, 1935) afirmă că România a cunoscut civilizația paleolitică, dar că până acum, nu s'au găsit urme, din care să se vadă cărei rase aparțineau oamenii acelei epoci. Din neolitic, ne-au rămas însă scheletele descoperite la Cucuteni (lângă Iași). Aceste schelete aparțin unor rase diferite, întrucât se găsesc

printre ele craniile dolicocefale, subdolicocefale, brahicefale și subbrahicefale. Se poate deci primi afirmația lui Pittard că din acel moment „rasa românească era compusă”. (Pittard op. cit. p. 346).

Analizând craniile scitice găsite în *curganele* și necropolele din Basarabia, A. Donici, constată că nici Sciții nu erau o rasă pură, din punct de vedere antropologic. Comparate între ele, craniile neolitice dela Cucuteni, dau indicele cefalic 78,3, pe când craniul neolitic dela Lipcani (Basarabia) are 72,04.

La cele scitice predomină dolico-cefalia. Autorul se crede îndreptățit să afirme că „craniile neolitice scoase din pământul românesc n’au—ca să zicem astfel—nimic comun din punct de vedere morfologic cu craniile scitice”.

Amintind și măsurătorile făcute de Pittard asupra a 100 de cranii vechi moldovenești dela Mănăstirea Neamț și de comparația dintre ele cu craniile scitice, A. Donici ajunge la constatarea că „brahicefalia și mezorhinia vechilor cranii moldovene sunt în opoziție completă cu dolicocefalia și leptorrhinia craniilor scitice” (op. cit. p. 38).

Tot așa mai departe, comparându-se indicele cefalic al craniilor scitice cu indicele cefalic al locuitorilor actuali ai diferitelor provincii române, indice, care dacă măsurile ar fi luate pe craniile, ar merge dela 78,84 până la 82,40, se vede că există „o discordanță cefalică completă între Românii moderni și Sciții antici” (op. cit. pag. 41).

Aceste constatări duc pe autor la formularea ipotezei că strămoșii noștri, refugiați în munți cu prilejul invaziei scitice, n’au suferit nicio influență antropologică din partea acestui popor.

În afară de aceste constatări, puțin numeroase, privitoare la vechile populațiuni care au trăit pe pământul țării noastre, antropologia nu ne mai pune la îndemână nicio informație.

Ce erau din punct de vedere antropologic, Tracii, Geții, Dacii și toate popoarele care au năvălit pe la noi în evul mediu, nu știm și, cine știe, de vom ști vreodată!

Cu privire la populația actuală a României, Pittard arată că până în anul 1899, când a început cercetările lui antropologice în România, nu se cunoșteau decât 2—3 lucrări consacrate acestei probleme: Weissbach a studiat un număr de Români din vechea Ungarie, găsindu-i brahicefali, iar Bassanovitch a cercetat alți Români imigrați în Bulgaria, la începutul sec. XIX, pe cari i-a găsit dolicocefali; în sfârșit românul Obedenaru, prezentase în anul 1874 Societății de antropologie din Paris, mai multe cranii, dintre cari două socotite de el preistorice, erau dolicocefale (Pittard op. cit., pag. 347).

Cercetările acestea, puțin numeroase, erau prea contradictorii ca să poată duce la vreo concluzie serioasă. Din cercetările numeroase pe care le-a întreprins în țara noastră, Pittard se crede îndreptățit, să scoată anumite concluzii, pe care el însuși le socotește *aproximative*. Statura medie a Românilor este, după el, de 1,65 m. — ceea ce este media europeană; statura Românilor din Bucovina este ceva mai mare, iar a celor din Ungaria ceva mai mică.

Măsurătorile fiind luate pe soldați care n'au atins, probabil, maximul dezvoltării, s'ar putea mări media pentru înălțime la 1,66 mm.

Din măsurătorile făcute asupra a 326 cranii, rezultă că formele brahicefale ale craniului, sunt aproape egale ca număr cu cele dolicocefale „cu o ușoară predominare a formelor brahicefale”. (Op. cit. pag. 348).

Din cercetări necomplet documentate, pare a rezulta apoi că brahicefalia este mai pronunțată la Românii depe ambele laturi ale Carpaților. Aceasta se constată din măsurătorile luate asupra a 200 Români din Transilvania, care dau indicele cefalic 84,37, pe când indicele cefalic mediu al Românilor în general este de 82,92.

Românii sunt apoi, după Pittard leptorhinieni „în apropiere imediată de mezorhinieni”. Fața lor este chamaepropă — adică scurtă și lată — mai ales la acei dela munte.

Părul este de culoare închisă, de diferite nuanțe, dela

castaniu deschis până la negru. Prea puțini (8—9%) au părul blond. Nasul în genere este drept. Toate acele caractere Pittard presupune, că le deținem dela Daci. „In orice caz — zice el — ar fi zadarnic să căutăm o origine adevărat romană în tipurile actuale, din România. Armatele Romei, dacă au învins pe vechii Români, (adică pe Daci) n'au lăsat decât limba lor poporului cucerit” (op. cit. pag. 349).

Pittard singur recunoaște, că problema nu e încă rezolvată, din cauză că lipsesc o mulțime din datele ei și îndeamnă pe Români să facă noi cercetări în această direcție.

După întregirea națională, Ardelenii s'au ocupat mai deaproape de problema rasei.

D-l *Ion Chelcea*, a studiat astfel o serie de cranii românești din Ardeal, aflate în Muzeul de Istorie Naturală din Viena. Rezultă după afirmația autorului, că aceste cranii aparțin următoarelor tipuri rasiale:

1. tipul romano-mediteraneean sau hiberomediteraneean;
2. tipul nordic;
3. tipul de rasă curgan;
4. tipul dinaric;
5. tipul dac;
6. tipul avaro-turanic.

Dacă analizăm mai deaproape aceste tipuri rasiale, așa cum le descrie autorul, constatăm că tipul nordic este cel descris de Pittard la No. 1 sub numele de *homo europaeus*; tipul dinaric este cel descris sub același nume la nr. 6; tipul romano-mediteraneean este probabil cel descris sub numele de atlanto-mediteraneean la no. 5.

Se vorbește însă în lucrarea aceasta de un *tip curgan* care se distinge „printr'o lungime mijlocie a craniului; mai degrabă însă printr'o față scundă; arcadele sprâncenelor (brauenbogen) pronunțate, rădăcina nasului simțitor afundată și occipitul puternic curbat spre deosebire de forma capului plan-occipitală (Kurzeshinterhaupt), caracteristică tipului dinaric” (*Ion Chelcea*. Tipuri de cranii românești din Ardeal. Memoriile secției științifice, Academia Română, Seria III, Tom. X, Memoriul 10, 1935).

Mai interesant este faptul că se vorbește și de un tip dac.

Robert Ficheux, în studiul său despre Munții Apuseni, a atras atenția întâia oară, asupra faptului că în anumite părți ale acestor munți, cum este de ex. Valea Inaltă a Arieșului, forma caselor și a lucrurilor de gospodărie este atât de rustică și de arhaică, încât se poate bănuși că se mai găsește aici vechiul element autohton dac „asupra căruia colonizarea romană și-a pus mult mai târziu pecetea ei cu atâta putere”. (*R. Ficheux — Munții Apuseni*, în vol. comemorativ Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, ed. Cultura Națională, București, 1929, vol. I, pag. 161 și urm.).

Ceeace la Robert Ficheux este o simplă presupunere, devine fapt sigur la d-l *Chelcea*, care descrie tipul dac (adică tipul Moșilor din Munții Apuseni) astfel: „Populația din care se recrutează acest tip rasial este mai mică la statură ca populația care dă tipul dinaric.

Tipul dac e ușor de recunoscut prin rotunzimea și lărgimea excepțională a craniului — cu fața aproape în patru muchii — scunda — în orice caz mijlocie — ce se termină printr'o bărbie ascuțită. Părul variază între blond închis și brun deschis, atenuat. Culoarea părului la această populație se mai apropie — pe alocuri — și de culoarea țigărilor de foi. Cât privește culoarea ochilor, se întâlnește: când culoarea verde închisă, când albastră, când ochii căpriei, ori bătând într'un galben indecis...” (op. cit. pag. 22).

Când, ca nespecialist, cauți lămuririle de care ai nevoie, în lucrările — puține de altfel — ale antropologilor români, te izbești de o mare greutate: anume aceea că fiecare stabilește o clasificare a raselor care nu se potrivește cu clasificările făcute de ceilalți. Și o minte deprinsă cu întrebuințarea unor noțiuni precise, logicește, al căror conținut și sferă sunt bine determinate, nu poate decât cu greu înainta în lucrarea ei.

Am dat la începutul acestui capitol, clasificarea raselor, admisă de Pittard. Am găsit apoi că d-l *Chelcea* vor-

bește de tipuri rasiale noi, cum ar fi între altele cel dac, fără să precizeze, ce raport este între acesta și cele admise de Pittard după Broca și Deniker — antropologi bine cunoscuți.

Dacă mergem mai departe, vom constata acelaș lucru. Dr. I. Făcăoaru ¹⁾ admite patru rase europene principale și anume: 1) rasa alpină, răspândită mai ales în centrul și sudul Franței, în Elveția, Cehoslovacia, Ungaria, România și Peninsula Balcanică.

Caracterele acestei rase sunt desigur cele stabilite de Pittard în clasificarea lui (la no. 4). Această rasă se găsește la noi, după spusa autorului, în proporție mai mare în unele sate din munții Apuseni.

2) Rasa dinarică, cu caracterele arătate de Pittard (la No. 6), își are centrul de dezvoltare în Munții Dinarici și este răspândită în Peninsula Balcanică, Bosnia, Herțegovina, Croația, Slovenia, Albania, în centrul Europei și în Alpii Tirolezi. În țara noastră se găsesc, după afirmația autorului, oameni din această rasă, în special în părțile muntoase ale țării.

3) Rasa mediteraneană, despre care autorul dă următoarele amănunte: „nordicii înșiși recunosc că femeile mediterane sunt de o „frumusețe îmbătătoare”. În cercetările făcute la *National Gallery* din Londra, *Havelock Ellis*, a stabilit că frumusețile celebre feminine se recrutează dintre femeile de rasă mediterană. În Europa oamenii mediterani se găsesc în Spania, centrul și sudul Italiei, apoi în Franța, în Belgia, Olanda, în sudul Angliei, în Irlanda și în sud-vestul Norvegiei.

La noi, elementele mediterane se găsesc într-o proporție mai mare în vechea țară” (op. cit. pag. 13).

4) Rasa nordică, asupra căreia nu e nevoie să mai stăruim, este a patra rasă principală admisă de d-l Făcăoaru.

1) Dr. I. Făcăoaru: Criteriile pentru diagnoza rasială, ed Institutul de igienă socială. Cluj 1936.

D-sa mai admite apoi câteva rase secundare (4—6) numărul lor neputându-se, deocamdată, limita din lipsă de cercetări amănunțite. D-sa afirmă în privința aceasta, că se întâlnește în țara noastră, în unele regiuni ale Carpaților, și în special în Vrancea, un tip rasial, ale cărui caractere sunt următoarele: „înalt, sau foarte înalt, viguros, brachicefal, fața alungită și plină, pigmentația forte ca la rasa mediterană. Deseori, fața este arămie ca la dinarici. Acest tip se aseamănă cu rasa dalică în multe caractere somatice. Dar pe când rasa dalică e blondă, tipul nostru e brun. D-l H. Sanielevici a întâlnit acest tip și în Muntenia și D-sa l-a și numit „dalicul brun”. Am înclina să numim omul cu asemenea trăsături „tipul carpatic” (op. cit. pag. 15).

Din cercetările făcute de autor, în diferite părți ale Ardealului, rezultă că nu poate fi vorba de o unitate de rasă în neamul nostru. Ni se dau astrei fotografii de țărani aparținând diferitelor rase și anume: rasă alpină, rasă dinarică, rasă mediterană, rasă nordică, rasă orientală, europeană și mongoloidă.

În figura a 13-a dela pag. 31 se prezintă un grup neselectat de bărbați din Poiana (Sibiu). În acest grup se găsesc 6 inși de tip mediteran, unul alpin, unul dalic-mediteran, unul nordic-mediteran, unul dinaric-mediteran.

Cu alte cuvinte sunt în aceeași comună reprezentanți ai aproape tuturor raselor europene, unii păstrând caracterele pure ale unei rase, alții prezentând caractere ale diferitelor rase amestecate în chip diferit.

Aceeași constatare reese din figura 14-a care înfățișează un grup neselectat de femei din Galeș (Sibiu). Și aici găsim trei alpine, două mediterane, o alpină-orientală două alpine-mediterane, două mediterane-alpine, o dinarică-mediterană, o nordică-mediterană (op. cit. pag. 32).

D. C. Georgescu făcând cercetări asupra indicelui cefalic în satul Runcu-Gorj a obținut următorul rezultat asupra numărului total de 244 oameni cercetați din cari 104 bărbați și 140 femei:

	Indice cef.	Bărbați	coeficient	Femei	coeficient
hiperdolicocefali	sub 75,9	0	0,0 ^o	17	12,1 ^o
dolicocefali . . .	76—77	3	2,9 ^o	5	3,6 ^o
subdolicocefali . . .	78—79	7	6,7 ^o	13	9,3 ^o
mezocefali . . .	80—81	12	11,5 ^o	24	17,2 ^o
subbrachicefali . . .	82—83	21	20,2 ^o	17	12,1 ^o
brachicefali . . .	84—85	14	13,5 ^o	23	16,4 ^o
hiperbrachicefali . . .	86 și peste	47	45,2 ^o	41	29,3 ^o

Dacă se face media măsurătorilor de mai sus, se ajunge la constatarea autorului că indicele cefalic mediu e de 84,7 și anume 85,4 la bărbați și 84,2 la femei ceea ce însemnează că „marea majoritate a populației satului Runcu este brachicefală”.

Privitor la înălțime autorul găsește o medie de 154,2 cm. pentru femei și 164 cm. pentru bărbați.

Insfârșit cu privire la pigmentația irisului se constată că la bărbați 75,8^o% au pigmentația închisă, iar 21,2^o% ochi verzui, numai 3°% avându-i albaştri. La femei 76,5^o% au ochi bruni, 16,2^o% verzui, iar 7,3^o% albaştri. Faptele sunt date fără concluzii cu privire la rasă. (Schița antropologică a satului Runcu-Gorj în *Sociologia Românească*. An. I, No. 5, 1936, pag. 25 și urm.)

D-l profesor C. Rădulescu Motru, a adus în ședința dela 28 Martie 1941, la cunoștința Academiei Române, rezultatul cercetărilor antropologice întreprinse din inițiativa și îndemnul d-sale de către d-l I. M. Nestor, șef de lucrări al laboratorului de psihologie experimentală, ajutat de o echipă de licențiați ai Facultății de Litere și Filosofie. Deocamdată, se aduce la cunoștința publicului rezultatul cercetărilor asupra indicelui cefalic. Cercetările au fost întreprinse asupra a 143.856 indivizi (bărbați, femei și copii), din 362 localități diferite. S'au admis ca tipuri craniene următoarele: dolicocefal, cu indicele sub 76, mezocefali cu indicele între 76—81, brachicefali cu indicele între 81—86 și hiperbrachicefali cu indicele peste 86.

Cum se vede, s'au suprimat din clasificarea lui Broca și Deniker, tipul hiperbrahicefal, subdolicocefal, și subbrahicefal, adaptându-se acestei clasificări simplificate indicele cefalic, care devine astfel puțin diferit de cel admis.

Media indicelui cefalic obținut din toate cazurile cercetate eset 84,1 — adică indicele brahicefal, pe când Pittard, din cercetarea a mult mai puține cazuri găsea media 82,92 — ceea ce corespunde în clasificarea Broca-Deniker, subbrahicefaliei apropiată mult de brahicefalie.

Repartizându-se apoi numărul total (143.856) al cazurilor cercetate la diferitele tipuri craniene, se află că 58.953 (adică 40,9%) sunt hiperbrahicefali; 43.482 (adică 30,3%) sunt brahicefali; 36.828 (adică 25,6%) sunt mezocefali și 4.593 (adică 3,2%) sunt dolicocefali.

Rezultatul acesta diferă mult de al lui Pittard care afirma — cum am văzut — că craniile dolicocefale se găsesc în număr aproape egal cu cele brahicefale, acestea având o mică predominare asupra celor dintâi.

Raportarea indicelor de mai sus la rasele cărora aparțin României, duce după d-l I. M. Nestor la următorul rezultat: în Muntenia, Transilvania, Oltenia și Banat, găsim rasa alpină; în Moldova predomină la bărbați — în mediul rural — rasa nordică, la bărbații din mediul urban rasa alpină, iar la femeii rasa dinarică; în Bucovina găsim rasa alpină, exceptând femeile din mediul rural, cari aparțin rasei dinarice; în Dobrogea, în sfârșit, predomină rasa nordică, femeile aparținând însă rasei dinarice ¹⁾.

Pentru a termina cu expunerea rezultatului cercetărilor întreprinse pe baze antropologice, să vedem, în sfârșit, ce spune d-l O. G. Lecca, cu privire la această problemă.

D-sa încearcă să vadă cari sunt „exponenții etnici” ai poporului român, din cercetarea tipurilor antropologice individuale la mai multe generații. (O. G. Lecca Cerceta-

1) C. Rădulescu-Motru, Tipul rasial românesc după indicele cefalic. Revista Fundațiilor Regale. Anul VIII, 1 Aprilie 1941.

rea caracterelor rasiale la Români prin analiza antropologică. Memoriile științifice ale Academiei Române. Seria III, Tom. VIII, Mem. 3).

În această cercetare, s'ar putea vedea — crede d-sa — și dacă există legi, conform cărora se face ereditatea somatică. Autorul recunoaște, că diferiții indivizi moșteneză în proporții diferite caracterele celor trei rase admise de d-sa, ca rase fundamentale ale Europei și anume: rasa nordică, cea mediterană, și cea alpină.

D-sa presupune că procentul uneia din aceste rase — fără să precizeze care — va fi mai mare ca al celorlalte, în totalitatea populației românești.

Este însă de cercetat, dacă „acest procent e al tuturor caracterelor rasiale, sau numai al unora (cum de ex. forma craniului, care interesează în primul rând anchetele antropologice în serie)”.

Metoda, pe care autorul o socotește mai nimerită pentru lămurirea problemei, este să se cerceteze caracterele antropologice la mai multe generații ale unei familii — metodă pe care a aplicat-o chiar membrilor familiei sale: copii, părinți, bunici și străbunici.

Concluzile care rezultă din această cercetare sunt următoarele: 1. Nu se confirmă legile lui Mendel, fiindcă există asemănări între urmași și ascendenți, fie prin ereditate directă, fie prin ereditate întreruptă și prin atavism. În cazul dat, ereditatea multor caractere e neregulată.

2. Caracterele nordice „chiar numeroase și repetate” — în special culoarea părului și a irisului — nu rezistă în fața celor mediterane și alpine. 3. Dispariția caracterelor nordice la Români, ar putea să se datorească climei și solului.

Pe baza acestor cercetări se scoate următoarea concluzie: „o străveche ereditate eurasiată apasă asupra noastră. Cele trei rase: nordică, cu variantele ei, mediteraneană, alpină (și alte rase mongoloide) au lăsat toate urme, în proporții și în combinații diferite, în ascendența noastră. Preponderența uneia din ele nu e o regulă — foarte

adesori amestecul caracterelor ne face să șovăim în fața unui portret antropologic”.

Să facem acum, înainte de a merge mai departe, un mic popas, spre a ne da seama de rezultatele obținute și de folosul pe care l-am putea trage din ele, pentru stabilirea însușirilor sufletești ale poporului român.

Măsurătorile antropologice, făcute până acum, ne dau, cum zice Pittard, o idee aproximativă despre tipul fizic al Românilor. Prudența omului de știință e firească, mai ales, dacă ținem seamă că măsurătorile sunt față de totalitatea poporului român relativ puțin numeroase, chiar dacă ținem seama de marele număr de cazuri cercetate de d-l I. Nestor.

Ce ne poate spune însă, cu privire la rasele ce intră în compunerea poporului român și mai ales cu privire la proporția lor față, fie de totalitatea lui, fie pentru diferitele regiuni locuite de el, faptul că înălțimea medie este de 1,66 m. sau 1,67 m. când aceasta este, cum singur Pittard afirmă, media europeană?

Chiar dacă adăogăm la acestea, amănuntul că Românii din anumite ținuturi (din câmpia Dunării, din Bucovina, din ținuturile de munte, etc.) ajung până la media de 1,70 m., precum și că, în raport cu înălțimea, crește și brahicefalia, încă nu se vede ce legătură pot avea acestea cu problema sufletului poporului român, care este, desigur, deosebit de al celorlalți europeni.

Tot așa problema, dacă brahicefalia este mai răspândită decât dolicocefalia, sau dacă este egal de răspândită ca ea, precum și dacă fețele chamaeprosope — scurte și late — și nasurile leptorrhiniene sau ochii de culoare închisă, se găsesc în proporție mai mare, sau mai mică — nu vedem în starea actuală a cercetărilor, la ce concluzii ne poate duce cu privire la sufletul românesc. Ar trebui cel puțin — deși și în cazul acesta încă ar fi de văzut ce foloase putem trage — să cunoaștem, cum spune d-l N. Lahovary (Istoria și o nouă metodă de determinare a raselor) nu numai caracterele fizice gene-

rale ale neamului nostru, ci și repartiția geografică a diferitelor rase pe pământul românesc, precum și — zicem noi — proporția precisă în care fiecare rasă intră ca element component al populației totale.

Așa ceva nu s'a făcut.

Nu se poate desigur spune că ne ajută cu ceva în direcția arătată, coeficienții obținuți de Pittard cu privire la pigmentație. Acest antropolog afirmă că majoritatea Românilor sunt bruni; că în vechiul Regat numai 18% ar avea ochii cenușii, verzi sau albaștri; că 21% au păr castaniu deschis sau blond; că 51% au ochi negri; proporția blonziilor crește însă în Moldova și Bucovina.

Cifrele acestea sunt, firește, cu totul aproximative, dat fiind numărul redus al indivizilor cercetați. Și apoi ce ne spun ele cu privire la rasele din cari se trage poporul român, precum și despre proporția în care ele au intrat în compunerea lui?

Să ne gândim de ex. numai la amănuntul că ochi de culoare închisă au și oei de rasă dinarică, și cei de rasă alpină și cei de rasă mediteraneană, precum și că ochi de culoare deschisă nu au numai nordicii.

Din cercetările d-lui I. Făcăoaru — care firește ar trebui completate și confirmate prin cercetări similare în restul țării, s'a văzut cum în două sate ardelenene, populația este pe de o parte formată din tipuri rasiale diferite, din care nu lipsește nici tipul dalic, iar pe de altă parte că există tipuri numeroase cu caractere mixte rezultate din încrucișarea așa ziselor rase pure, fapt care complică și mai mult chestiunea.

Lucru și mai interesant, dar și producător de nedumeriri pentru cel ce vrea să obțină idei clare în acest domeniu de cercetări, este faptul că se găsesc în sânul populației românești, tipuri noi de cranii — și deci rase — cum ar fi între altele tipul dac de care vorbește d-l Ion Chelcea.

Tipul acesta rasial, așa cum îl găsește d-l Chelcea la Moți nu știm dacă-l putem pune și unde anume în rasele admise de Pittard.

Tot așa, d-l Făcăoaru vorbește, cum am văzut, de un alt tip rasial de dalicul brun, sau tipul carpatic, care iarăși este prea puțin cunoscut. S'ar putea pretinde că acestea sunt rase secundare, dar chiar așa, este nevoie încă de cercetări numeroase, spre a se cunoaște toate formele pe care le pot lua Românii, din punct de vedere antropologic. În special pentru neamul nostru, antropologia nu poate spune — decât prea puțin — și pe acest puțin, firește, nu se poate întemeia o știință serioasă a psihologiei colective

Mai este apoi încă ceva, care complică și mai mult problema, când e vorba de consecințele ei în domeniul psihologiei colective. Ereditatea umană nu e așa de simplă, cum ar părea la o observație superficială. Cercetarea făcută de d-l O. G. Lecca, cu privire la transmiterea caracterelor fizice, prin ereditate, confirmă un adevăr care se impunea *apriori*.

Legile lui *Mendel* care se stabilesc prin cercetări făcute asupra unor anumite calități contrastante ale plantelor — cum ar fi de ex. culoarea florilor, sau aceea a boabelor de mazăre, sau pe cercetări asupra culorii unor animale, cum ar fi culoarea albă sau cenușie închisă a șoarecilor, etc., — își găsesc cu greu aplicarea la om, unde atâtea și atâtea calități se imbină în chipuri atât de diferite, în tipul fizic al cuiva. Dealtfel cercetări făcute pentru verificarea acestor legi au dovedit că ele nu se aplică cu rigiditate la totalitatea cazurilor de ereditate.

Se obiectează între altele, că, dacă la florile de mazăre — de ex. — unul din caracterele contrastante, să zicem culoarea roșie, este dominant, iar celălalt — adică culoarea albă — e recesiv, dispărând cu totul la hibrizi — în prima generație — cu alte cuvinte că, dacă se polenizează florile roșii cu polen dela cele albe, din semințele produse vor ieși, în prima generație, numai plante cu flori roșii — acesta fiind caracterul dominant — totuși nu se întâmplă totdeauna așa.

S'a observat, de ex. că avem cazuri de ereditate ames-

tecată, pe care Mendel nu le-a prevăzut. Astfel: când se încrucișează, între altele, florile de regina nopții (mirabilis) cu flori albe, cu varietatea care are flori roșii, plantele cari se nasc, nu au florile nici roșii nici albe, ci de culoare roză, intermediară între cele două culori. Dacă apoi se încrucișează iepuri de casă cu urechi lungi, cu iepuri alș căror urechi sunt scurte, se obțin pui cu urechi de lungime intermediară.

Iar dacă ne referim la oameni, copiii născuți din tată de rasă albă și mamă de rasă neagră, nu vor fi nici albi, nici negri, niciuna din cele două culori nefiind dominantă în sens mendelian pur, ci vor avea o culoare a pielii intermediară între alb și negru (*Edwin Grant Conklin L'hérédité et le milieu*, Flammarion, Paris 1920, pag. 171 și 173).

Edwin Grant Conklin arată de aceea, că dificultățile ce se întâmpină, când vrem să aplicăm la om legile lui Mendel privitoare la ereditate, sunt foarte mari. Și lucrul se explică ușor, dacă ținem seama de faptul că un om nu e niciodată urmașul unei serii de ascendenți de rasă pură — așa cum exista în mod natural, sau cum se poate realiza în mod artificial la plante și la animale — și acești ascendenți sunt fiecare produsul unei eredități destul de complicate, cu atât mai complicate, cu cât ne scoborim mai mult înapoi în trecut. Apoi experiențele, care se pot realiza cu atâta ușurință la plante și animale, nu se pot face cu omul. Și în sfârșit, chiar dacă prin imposibil s'ar încerca astfel de experiențe, ele n'ar putea nici pe departe să ducă la rezultate concludente, pentru motivul, că omul se înmulțește greu, iar numărul descendenților săi este cu totul redus. „N'au existat de cât 60 de generațiuni umane dela începutul erei creștine, pe când *Jennings* obține atâtea generațiuni în două luni la *Paramoecium* și *Morgan* tot cam atâtea în doi ani la *Drosophila*. În fața acestor dificultăți serioase nu e surprinzător că mecanismul eredității unui număr de caractere omenești este încă nesigur", (*Edwin Grant Conklin*, op. cit. pag. 171—173).

Dealtfel încercările ce s'au făcut de a stabili anumite caractere dominante în ereditatea omenească, privesc mai mult caractere de ordin patologic, numai un mic număr fiind caractere normale. „În multe cazuri, zice Conklin, observațiunile nu sunt încă de ajuns de numeroase pentru a determina cu certitudine, dacă un caracter este dominant sau recesiv; clasificarea caracterelor trebuie deci să fie încă, pentru unele dintre ele, considerată numai ca o încercare” (Idem, op. cit. pag. 176—177).

Cum se vede, știința biologiei este foarte prudentă în afirmațiile ei cu privire la ereditatea umană. Cercetările ei justifică afirmația că aproape în totalitatea cazurilor de ereditate normală, nu putem ști ce caractere somatice vor avea copiii unei familii.

Rezultă de aici, că chiar cunoscând, să zicem, prin cercetări minuțioase — acestea dealtfel sunt imposibile — care sunt caracterele rasiale ale unei singure generații la un popor, nu am făcut mare progres în rezolvarea problemei noastre. Să admitem astfel că am avea înregistrată individual întreaga populație românească cu indicații precise în dreptul fiecăruia despre rasa căruia aparține și că am obține astfel și coeficientul în care fiecare rasă este reprezentată în totalul populației noastre. Cu aceeași nu s'au rezolvat toate greutatețile problemei fiindcă: 1) chiar din părinți de aceeași rasă (să zicem dinarici) se pot naște copii de altă rasă pură sau corcitură de rase diferite în cazul, dealtfel firesc, în care părinții au printre ascendenții lor indivizi de alte rase; 2) cum căsătoriile nu se fac în primul rând pe considerațiuni de rasă (de rasă, nu de neam sau naționalitate), urmează că soțul și soția vor fi aproape în unanimitatea cazurilor de rase diferite, pure, și mai ales amestecate — ceea ce va provoca la descendenți un și mai mare amestec de caractere rasiale ¹⁾).

1) Așa se explică afirmația d-lui H. Sanielevici că mama e predominant dalică (deci cu însușiri rasiale mixte, în care predomină cele dalice); că doi frați ai săi sunt tot predominant dalici; că un altul este dalic pur și că d-sa este dinaric.

Generația următoare se va prezenta deci probabil în proporții de rasă sau de combinațiuni de rase, cu totul altele decât generația anterioară.

Considerațiuni similare l-au dus, probabil, pe d-l O. G. Lecca la un calcul interesant. În anul I al erei creștine, fiecare dintre noi, (în 57 generațiuni) numărăm 239.000.000.000.000.000 strămoși! Această cifră incalculabilă redusă în realitate la mult mai puțin din cauza indivizilor care se repetă în ascendența noastră de mai multe milioane de ori, însemnează totuși de nenumărate ori populația totală a Europei (și a Asiei și pentru unii a Africei) din epoca lui Isus Hristos. Ținând șocoteală de strămoșii comuni și reducând această cifră la minimum, urmează totuși că fiecare European din zilele noastre descinde din toți oamenii de diferite rase, care trăiau atunci. Se poate deduce de aici, cât de fictivă este „unitatea de origină de care oamenii unei aceleiași națiuni fac atâta caz!” (O. G. Lecca *L'homme, Les origines, les races*, ed. Société Royale Belge d'Anthropologie et de Préhistoire. 1931). Firește, este aici de făcut rezerva că, dacă nu poate fi la o națiune vorba de unitatea ei de origine din punct de vedere al rasei, apoi se poate totuși vorbi de „o unitate de origine” istorică și psihologică — singurele pe care se pot întemeia solid popoarele.

Ne va obiecta însă cineva că, dacă poporul român este format din elemente rasiale atât de variate, dacă este atât de „curcit”, nu se petrec lucrurile la fel la toate popoarele. Noi am fi deci într-o inferioritate vădită față de acele popoare, la cari unitatea sufletească se clădește pe temelia solidă a unității somatice.

Credința această e greșită. Nici alte popoare nu pot vorbi și mai ales nu se pot mândri — dacă aceasta poate fi o mândrie justificată — cu o unitate închipuită de rasă. Dacă ne adresăm astfel lui Pittard spre a ne lămuri asupra unității de rasă, despre care dela Gobineau încoace s'a făcut de către rasiști atâta caz, iată ce aflăm: „Marele public, în virtutea unui fel de miraj psihologic, își

face despre tipul german o imagine particulară. Ea este, în linii mari aceia a unui om de statură înaltă, cu ochi de culoare deschisă, cu pielea roză, cu părul blond și al cărui craniu este alungit (turtit). Acesta e marele dolicocefal blond scos la modă de gobiniști și căruia i se cuvenea de drept, grație însăși rasei sale, un așa de nobil destin! Astfel de caractere morfologice sunt cu abundență exprimate de regiunile septentrionale ale țării. Dar există și milioane de Germani care nu aparțin deloc unui astfel de tip". (*Pittard op. cit. pag. 193*).

N'are cineva decât să privească atent pe numeroșii soldați ce se perindă pela noi, spre a se convinge de acest adevăr.

Ceva mai mult, Evreii înșiși, care prin religia lor sunt mult mai feriți decât toate celelalte popoare de amestec, cu populațiunile în mijlocul cărora trăiesc, nu sunt un popor de rasă unitară. De aceea Pittard zice: „Se cuvine să ne întrebăm în fața unor anumite analize etnice, câți Evrei tipici, din aceia care au constituit în jurul Mării Moarte, poporul înflăcărat pe care-l știm, poporul ales, cuprinde cutare sau cutare grup evreiesc". (*Pittard op. cit. pag. 430*). Putem dealtfel adăuga aici părerea fiziologistilor P. Lester și J. Millot care mergând mai departe decât Pittard, contestă chiar puțința unei clasificări a oamenilor după rase: „Rasa, zic ei, este îndelimitabilă, nu i se pot stabili în chip precis contururile și fiecare trece prin tranziții nesimțite la cele învecinate. Care e înținderea variațiilor pe care e cineva în drept să le admită în sânul unei rase? Aceasta trebuie ea să fie constituită de un singur tip somatic sau este ceva legitim, dimpotrivă să grupăm mai multe din aceste variații sub aceiași etichetă rasială? Din ce moment avem a face cu o rasă nouă? Despărțiturile pe cari sunt obligați antropologii să le facă sunt în mod forțat arbitrare și variază deci după autor... Nici un criteriu sigur nu avem pentru a ne călăuzi în această lucrare de discriminare; de aceia printre numeroasele definiții ale rasei, care au fost propuse, nici una nu ne oferă un mijloc de a fixa numărul despărțiturilor

ce sunt de făcut, precum nu ne arată locul precis unde ele trebuiesc făcute" (Les Races humaines, Paris 1936, pag. 38 cf. G. Hardy, *La Géographie psychologique*, Paris et Gallimard 1939, pag. 160).

Mai este apoi de observat încă ceva, care complică chestiunea aceasta a rasei. După părerea, uneori mărturisită, alte ori nemărturisită a antropologilor rasiști, rasa — mai ales când e pură — își păstrează intacte în decursul unui șir nenumărat de generații, caracterele ei. Omul dolicocefal blond a avut aceste caractere în timpul lui Tacitus, le are astăzi și le va avea mereu în viitor. Dar de unde vine acest dolicocefal blond? Cum și când a apărut el ca rasă deosebită? Se trage el cumva dintr'una din rasele primitive preistorice cum ar fi omul dela Cro-Magnon, presupus de D-l H. Sanielevici? La această întrebare, nu ne dă un răspuns temeinic. Acest om apare deodată ca un *deus ex machina* pe suprafața pământului și se menține apoi neschimbat în șirul lung, am putea zice nesfârșit, de când se desfășoară viața omenească preistorică și istorică.

Iată însă că imutabilitatea rasei și neputința de a se creia noi rase omenești este pusă la îndoială de unii cercetători, care, ceva mai mult, caută să dovedească că chiar în timpurile istorice s'au creat, sau sunt pe cale să se creieze tipuri rasiale noi. Se citează astfel cazul peste măsură de interesant al cercetărilor făcute de o comisiune de anchetă constituită de senatul Statelor Unite americane și condusă de antropologul Boos, care a ajuns la concluzia că emigranții veniți din diferite țări și aparținând la rase deosebite, tind să se confunde ca tip cu aceia în mijlocul cărora se stabilesc! „Forma chiar a capetelor, lunguiețe sau rotunde, ar varia sau s'ar apropia repede de o medie uniformă: aceasta sub influența evidentă (dacă cel puțin e să credem pe anchetatori) a mediului, a temperaturii, a luminii, a alimentației..." (*Lucien Favre La terre et l'évolution humaine*. Paris 1938, pag. 121). Așa încât te întrebi, dacă nu cumva a avut dreptate H. St. Chamberlain când a afirmat (die Grundlagen des neun-

zehnten Jahrhunderts) că „unei rase extraordinare (cum au fost Elenii și Romanii citați de el) îi premerge o amestecătură de sânge?” (cf. *C. R. Motru Filosofia lui Huston Stewart Chamberlain*, Noua Revistă Română Nr. 17, 1900).

Concluzia firească ce putem scoate din toate acestea este că pe baza atât de șubredă a unor cercetări antropologice, care sunt de abia la începutul lor și din cari rezultă pentru un moment că toate popoarele europene existente sunt un amestec mai mult sau mai puțin complicat de rase, nu se poate întemeia deocamdată studiul psihologiei unui popor. Lucrul acesta l-au simțit și anumiți oameni de știință, care și-au îndreptat cercetările lor în altă direcție cu speranța, că vor găsi criterii mai sigure de natură somatică spre a distinge rasele umane. Așa s'a ajuns și în alte țări și la noi — și aceasta ne interesează în mod deosebit — la analiza sângelui omenesc, despre care urmează să spunem câteva cuvinte.

D-l Gh. Popovici ¹⁾ socotește, în bună parte pe drept, că Antropologia nu a izbutit cu metodele ei să stabilească „frontierele între popoare”, de aceia se vede obligat să recurgă în cercetarea sa la metoda analizei sângelui, prin care crede, că se pot distinge mult mai precis rasele.

Iată cum a luat naștere această metodă. În cursul războiului din 1914—1918 medicii, recurgând la injecții cu anumite seruri pentru imunizarea contra diferitelor boale, au observat fenomenul ciudat că sângele diferiților indivizi nu reacționează la fel. Această observație a dat prilej la cercetări mai amănunțite, care au dus la constatarea interesantă că, compoziția serului și a globulelor roșii variază la diferiți indivizi și că, precizând lucrurile mai de aproape, există patru feluri de sânge denumite de atunci încoace: sângele A, sângele B, sângele AB și sângele O. Cum se face distincția între ele? Serul sângelui A însemnat cu litera α (alfa) pus în contact cu sângele B,

1) G. Popovici, Le problème des populations de la Roumanie vu à la lumière des recherches sur les races d'après le sang, *Revue de Transylvanie*, 1938, Tome IV, Nr. 1—4.

aglutinează globulele acestuia; serul lui B, însemnat cu litera β (beta) produce acelaș efect asupra globulelor sângelui A. Acest fapt se datorește prezenței în ser a unui anticorp și cum „anticorpurile se formează în raport cu corpurile streine, aceste *isoreacțiuni* arată că globulele unor anumiți indivizi sunt străine globulelor altor indivizi din acelaș popor”. Vom avea deci rase deosebite după calitatea și proprietățile constatate la sângele indivizilor cercetați. Astfel cei cu sângele A vor forma rasa sanguină A sau II; cei cu sângele B vor forma rasa sanguină B sau III. Mai există o rasă sanguină AB sau I, care se caracterizează prin faptul că globulele sângelui indivizilor din această rasă sunt aglutinate de serul ambelor grupe anterioare (adică A și B), dar în schimb serul lor (al indivizilor din rasa AB) nu poate aglutina deloc globulele acestor grupe. Avem în sfârșit o a patra calitate de sânge denumit O sau IV. Aici globulele roșii nu pot fi aglutinate de serul α și β , dar serul ei aglutinează globulele roșii ale celorlalte grupe.

Înainte de a expune rezultatele la care au dus cercetările d-lui Popovici să luăm câteva amănunte, cu privire la metoda aceasta de cercetare asupra rasei, din studiul d-lui N. Lahovary asupra căruia vom reveni apoi mai târziu. (*N. Lahovary, Istoria și o nouă metodă de determinare a raselor. Arhiva pentru știința și reforma socială Anul VII, 1927, pag. 122 și urm.*). Cercetările științifice zice acest autor, au dovedit că, calitatea sângelui unui individ nu se modifică în niciun chip și sub nici o influență în decursul vieții sale; că sângele A este ereditar, conform legilor lui Mendel așa cum e și B; iar sângele AB este un produs accidental; că în sfârșit însușirile sângelui A și B sunt dominante, iar sângele O se prezintă ca „o clasă de eliminare, neutră sau recesivă”.

Este apoi de reținut faptul că toate aceste feluri de sânge se găsesc la fiecare neam dar variază proporția lor, care rămâne aproape constantă la un grup etnic, cât timp

el este omogen. Proporția aceasta se schimbă numai spre granițele grupului, adică acolo unde se produc amestecuri de sânge cu alte grupe. Cifrele obținute cu privire la proporția diferitelor feluri de sânge servesc la stabilirea „indicelui biologic de rasă” după formula $I = \frac{AB + A}{AB + B}$

Sângele A este mai răspândit în Europa și în special în apusul acestui continent, iar sângele B este mai răspândit în Asia, (în special India) și Africa, zonele intermediare având sângele amestecat. Indicele biologic al sângelui european e cel mai ridicat, iar cel asiatic e cel mai scoborît. Cunoscând aceste câteva date asupra metodei, să vedem rezultatele obținute de d-l G. Popovici. D-sa a cercetat (împreună cu d-nii Sabin Manuilă și Dumitrescu) 20.000 de cazuri și a scos, din rezultatele obținute, următoarele concluzii: locuitorii României „diferă mai mult după regiuni decât după naționalități”, fiindcă se constată că Ungurii din regiunile muntoase au sângele mai asemănător cu Românii, în vecinătatea cărora trăiesc, decât cu Ungurii din câmpia ungară. Chiar Ungurii din câmpie nu formează o rasă deosebită, ei semănând prin sângele lor — mai ales cei din est — cu Românii din Transilvania.

Românii din regiunile muntoase precum și Ungurii și Secuții din aceste regiuni au sânge european (la fel cu al locuitorilor din Alpi, Italia de nord, Valea Rinului, Scandinavia). Acest sânge „oferă o puritate europeană care nu se întâlnește decât în puține regiuni muntoase ale Europei”. Aceasta îl determină pe autor să creadă că Ungurii din aceste ținuturi sunt Români maghiarizați. În ținuturile de margine ale pământului românesc se găsesc în schimb urme de amestec al sângelui european cu cel al rasei asiatice — fapt care s'ar datori amestecului cu sânge slav, nu unguresc.

Profesor V. Papilian și docent dr. C. C. Velluda ¹⁾ au

1) Cercetări asupra grupurilor sanguine la Moți. Academia română, Memoriile Secțiunii științifice, Seria III, Tome 4, Mem. 10.

cercetat prin metoda analizelor sanguine pe Moții dela confluența celor două Arieșuri pe care îi socotesc „cei mai puri din punct de vedere etnic”, dat fiind că naționalități streine nu s’au stabilit nici odată aici. Autorii acceptă părerea D-lui Tache Papahagi, că Moții ar fi o „entitate aparte” care se deosebește mult de celelalte ramuri ale neamului românesc, asemănându-se mai mult cu Istro-Românii.

S’au cercetat în total 924 persoane din cari 549 bărbați și 375 femei. Rezultatul este că 52,81% aparțin grupei sanguine europene A; 27,49% grupei O; 14,72% grupei B. și în sfârșit 4,98% grupei AB. Rezultate apropiate de acestea au obținut și alți cercetători români citați de autori. Astfel D-nii *Popovici* și *S. Manuil* au găsit în Transilvania 40,93% din grupa A; *Rainer* și *Dumitrescu* au găsit 43,65% în diferite comune (Nerejul, Drăguși, Fundul Moldovei); *Râmneanțu* și *David* ajung până la 48% pentru grupa A; *D. C. Georgescu* găsește la Runcul-Gorj 38,2%; în sfârșit *Dr. Râmneanțu* ajunge până la 60,2% în com. Șanț (Năsăud). Din toate rezultă „proporția mare a proprietății europene și relativ mică a celei asiatice B”. N’avem să intrăm aici în amănuntele tehnice cu privire la calcularea diferiților indici, grație cărora se stabilește cărei rase (nordice, alpine sau mongoloide) aparțin indivizii cercetați. Ne vom mulțumi cu rezultatele precizate de autori în concluzie: a) Moții se aseamănă mult prin compoziția sângelui lor cu popoarele occidentale și nordice, adică cu Italienii din Nord, Francezii, Portughezii, Germanii, Scandinavii, Danezii; b) Moții au indicele european mai ridicat decât restul Românilor din Transilvania și din vechiul regat — ceea ce însemnează că s’au păstrat mai neamestecați cu alte rase; 3) din punct de vedere al rasei, Moții pot fi clasați ca alpini „cu o componentă nordică accentuată”. Concluzia finală a autorilor este, că Moții sunt de origine celtică.

D-l *N. Lahovary* socotește, că metodele după care se calculează indicele biologic de rasă sunt neîndestulătoare ca să pună în lumină deosibirile între popoare, căci

formula după care indicele e stabilit îi dă o amplitudine mică și pune în evidență numai deosebirile mai mari, pe când dă rezultate aproape identice pentru popoare care, deși înrudite, sunt totuși bine diferențiate". (N. Lahovary op. cit. pg. 144).

D-sa găsește că trebuie să se folosească o altă metodă de calcul spre a pune mai bine în evidență „afinitățile etnice” ale diferitelor popoare. Dacă vrem să stabilim aceste afinități între două popoare date, procedăm după D-sa în chipul următor: 1) lăsăm la o parte grupa O; luăm coeficientul lui AB și-l adunăm cu coeficientul lui A; luăm din nou coeficientul lui AB și-l adunăm cu B. Găsim astfel să zicem pentru Români $AB=7,7$, $A=40$ și $B=15$. Rezultatul operațiunii după regula de mai sus va fi: $7,7+40=47,7$ iar $7,7+15=22,7$. Adunăm cele două sume obținute și vom avea: $47,7+22,7=70,4$. Facem același calcul pentru un alt popor, cu care vrem să comparăm poporul român. Alegând, să zicem, poporul grec, vom avea: $4,0+41,6=45,6$ și $4,0+16,2=20,2$, totalul $45,6+20,2=65,8$. Dacă facem acum diferența între suma $70,4$ obținută pentru Români și $65,8$ obținută pentru Greci, vom avea $70,4-65,8=4,6$. Cifra $4,6$ obținută din aceste calcule numește D-1 N. Lahovary indice de deosebire.

Se pot face astfel de calcule comparând diferite popoare pentru care se cunosc, evident, coeficienții lui A și B și lui A.B. Nu este nevoie să umplem paginile acestui studiu cu cifrele diferite pe care le dă D-1 N. Lahovary. Ne vom mulțumi cu cele ce ne interesează mai de aproape. Aflăm astfel de exemplu că între Rușii nordici și cei din Rusia meridională se găsește un indice de deosebire de $11,4$, indice foarte mare, dacă-l punem alături de indicele $3,1$ dintre aceiași Ruși și Slovaci. Un indice tot atât de mare de deosebire există între Rușii nordici și Sârbi ($13,8$) sau Bulgari (14) sau Români ($14,8$). Dacă se compară acum Rușii din Ucraina cu alte neamuri, se găsesc indici de deosebire și mai mari. Astfel se obține indicele $24,5$ față de Sârbi, $24,6$ față de Bulgari, $25,5$ față de Români, $17,5$ față de Unguri, $31,5$ față de Germanii bal-

tici, 34 față de Englezi. Cu cât indicele e mai mare cu atât se dovedește că compoziția sângelui popoarelor comparate e mai deosebit. Din cifrele de mai sus rezultă că nu există o rasă slavă unitară — lucru pe care-l afirmă și Antropologia. Poporul rus e compus din cel puțin patru rase sanguine, dintre care unele au mai mult, altele mai puțin sânge asiatic. Bulgarii și Sârbii, vecinii noștri, „se înrudesesc mai mult cu Grecii, cu Românii și cu Austriacii și Germanii din Germania centrală” (op. cit. pg. 146).

Să vedem acum și rezultatele care privesc pe vecinii noștri Ungurii. Comparați cu alte popoare ei ne dau următorii indici de diferență: Ungurii comparați cu Slovacia 17,7; cu Germania 16,2; cu Sârbii 14,6; cu Românii din șes 9; cu Românii ardeleni 9,7; cu Polonezii 7,7. Rezultă de aici o apropiere a Ungurilor de Români și de Polonezi. Faptul acesta s'ar datori, după autori, nu amestecului de sânge între Români și Maghiari, ci amestecului de sânge al Românilor din evul mediu, cu acela al populațiunilor cu indice scăzut, cum ar fi de exemplu Cumanii înrudiți cu Ungurii.

Dacă cercetăm în sfârșit mai de aproape indicele de deosebire între Români și alte popoare, obținem următoarele cifre: față de Bulgari 5, față de Sârbi 5,5, față de Germani (baltici) 6, față de Austriaci 6,5, față de Șvabi 8,5, față de Unguri 9,5, față de Sași 11, față de Slovaci 11,5, față de Francezi 12, față de Italieni (din nord) 13,5, față de Ruși (nord-vest) 15, față de Italieni (meridionali) 15,5.

Pe temeiul comparației acestor indici de deosebire, D-1 N. Lahovari ajutându-se și de date istorice și antropologice se crede îndreptățit să scoată următoarele concluzii:

Există o apropiere între Români și grupările etnice din Europa centrală și Europa sud-orientală. Ungurii pe cari cercetările anterioare prin analiza sângelui îi găseau apropiați de Românii din Ardeal, sunt socotiți de D-1 N. Lahovari cei mai depărtați de ei. Mai departe, există o apropiere mai mare între Sârbi, o parte din Bulgari, din Greci și chiar Germani din Banat și Austria, între ei, decât

ntre aceștia și Români, care deși se apropie ca indice biologic de ei, totuși au „o individualitate etnică destul de accentuată”. În sfârșit — dacă am înțeles bine — Românii par a se înrudi și cu populațiunile vechi slave din Germania orientală.

Dat fiind faptul că D-l N. Lahovary își aplică metoda indicelui de deosebire asupra cifrelor obținute de diferiți cercetători prin isohemoaglutinare și, ținând seamă de observația anterior făcută de noi, că acele cifre au nevoie să fie confirmate prin întinderea cercetărilor asupra populațiunii din toate regiunile țării, este evident că concluziile la care ajunge pe temeiul lor sunt provizorii. Această lipsă a simțit-o de sigur și D-l N. Lahovary, fiindcă în ipotezele ce făurește apoi, recurge și la date istorice și la date antropologice. D-sa afirmă contra părerilor D-lor C. Giurescu și N. Iorga, că Dacii, ca și toți Tracii, erau nordici blonzi și că populația românească actuală nu se poate trage, în marea ei majoritate din ei. „Scoborîrea Românilor actuali (dela munte, din Ardeal, Moldova și Muntenia) din Daci sau Traci, astfel cum sunt arătați de autori clasici, e o imposibilitate fiziologică”, zice D-sa textual. Singură populația românească blondă de azi care se ridică la 15% se trage din Dacii blonzi, peste care s'au mai adăugat în urma năvălirilor și alți nordici blonzi (Germani și Slavi). Restul populației, care e în cea mai mare parte brună, se trage din Iliri de rasă dinarică brhicefală, peste care odată cu colonizarea romană s'au adăugat și elemente alpine și mediteraneene. Suntem cum se vede în pură ipoteză, a cărei temeinicie este în căderea istoricilor să o discute.

O privire sumară asupra tuturor cercetărilor făcute în domeniul acesta al delimitării raselor, după compoziția sângelui ne arată că nu am înaintat prea mult pe tărâmul găsirii unui fundament solid pentru studierea sufletului românesc. Aceasta se datorește pe de o parte faptului că cercetările sunt necomplete, ele mărginindu-se mai mult la populația din Ardeal și în special la Moți, ceace,

firește, nu ne poate da lămuriri depline asupra întregii populațiuni a țării românești. Pe de altă parte, nu înțelegem cum au ajuns întemeetorii acestei metode să afirme că legile heredității mendeleene se aplică compoziției sanguine, care se transmite neschimbată urmașilor. Dacă cercetările acestea au început în Germania și Franța, în timpul trecutului război mondial, apoi o socoteală foarte simplă ne poate arăta că analiza nu s'a putut aplica de cât asupra a 3 generații cel mult — și o cercetare redusă numai la un așa mic număr de generații nu poate duce la concluzia că legile lui Mendel se aplică cu strictetețe aici. În sfârșit ceva și mai important: nu se vede din rezultatele obținute prin isohemoaglutinare, chiar când metoda e cercetată prin modificarea propusă de D-l N. Lahovari, cum putem baza pe aceste cercetări studiul caracterelor sufletești ale poporului nostru. Așa, ca să luăm un exemplu, rezultă din unele cercetări o mare înrudire de sânge între Unguri și noi — fapt care este explicat, uneori, prin maghiarizarea multor Români, iar alte ori prin amestecul de sânge asiatic (de ex. cuman) în sângele românesc. Admițând că una sau alta din ipotezele explicative e adevărată, prin aceasta nu se înlătură adevărul înrudirii de sânge. Întrebarea firească pe care ne-o putem pune este aceasta: De ce totuși, există atât de mari deosebiri sufletești între Unguri și noi? Întrebare insolubilă pentru moment, afară de cazul când primim afirmația D-lui Lahovary că Ungurii nu au înrudire cu nici unul din grupurile etnice din Sud-Estul Europei.

Și atunci ajungem la următoarea concluzie a tuturor celor expuse până aici: deși s'ar putea ca cercetări, serioase și amănunțite, să schimbe în viitor aspectul problemei, nu putem în stadiul actual al științei să găsim în cercetările antropologice un sprijin solid pentru cunoașterea sufletului poporului român.

PĂMÂNTUL

Dacă, discutând problema rasei, nu am putut găsi izvorul trăsăturilor caracteristice ale sufletului românesc, rămâne să ne adresăm altor factori, dintre cari merită să cercetăm întâi pământul, pe care s'a desfășurat viața neamului nostru.

Studiile antropogeografice, care caută să găsească relațiuni între felul de viață al diferitelor popoare și pământul pe care ele își petrec această viață, sunt încă deabia la începutul lor. Ceva mai mult, ele sunt și contradictorii în rezultatele lor, așa cum se vede din lucrarea lui Lucien Febvre : *La terre et l'évolution humaine* (Edition Albin Michel, Paris, 1933), care caută să dovedească, că generalizările cele mai multe cu privire la legătura dintre om și pământ sunt deocamdată pripite, deoarece cum spune Vidal de la Blache, pe care el îl citează, totul e relativ în legătura omului cu natura înconjurătoare.

Nu putem găsi deci în ele un sprijin solid pentru încercarea, pe care o facem, mai ales dacă ținem seama și de faptul că studiul științific al geografiei ținuturilor românești este el însuși încă la începuturile sale. Încercarea pe care o facem este deci foarte grea și nu putem aștepta decât rezultate îndoelnice. Ea trebuie totuși făcută.

Nu are rost să înșirăm aici date amănunțite cu privire la situația geografică, la conformația pământului românesc, la bogățiile solului și subsolului și așa mai departe.

Cititorul cunoaște oarecum acest pământ în trăsături generale. În primul rând ținuturile acestea locuite de Români sunt așezate la granița între Europa peninsulară și cea continentală, căreia i se zice Eurasia. Ele sunt cum s'a zis bine, o țară de graniță. În ținuturile fără margini, care se întind dincolo de granița noastră răsăriteană, s'au agitat și se agită încă și astăzi popoare variate, înapoiate în cultură, unele încă nomade și astăzi, care au avut mari influențe asupra soartei poporului nostru și, probabil — ca să nu facem afirmațiuni categorice și riscate — au contribuit într'o măsură oarecare la formarea unora din particularitățile noastre sufletești.

Încă dela apariția noastră ca popor nou, acum aproape 2000 de ani — în fapt neamul tracic care e elementul de bază al ființei noastre etnice, are existență *multimilenară* pe acest pământ și acest lucru trebuie afirmat mereu, când e vorba să ne comparăm cu unii vecini ai noștri, cari se laudă cu existența lor *milenară* — noi am avut să întâmpinăm mari greutăți din pricina învecinării cu întinderile nesfârșite dela răsărit, în care trăiau atâtea neamuri neastâmpărate și doritoare să intre în granițele mării împărății romane. Așa încât dictonul latinesc: *Ab oriente lux*, se potrivește mai bine să fie transformat pentru noi în: *Ab oriente omne malum*, sau *ab oriente tenebrae*. Năvălirile barbare care au întunecat, în cursul evului mediu, viața neamului românesc, atâta timp, încât i s'a putut contesta însăși existența pe pământul lui propriu, au fost totuși rău înțelese de mulți istorici. Ce putea fi năvălirea unor triburi barbare în acele timpuri? Ce însemnătate numerică puteau avea Goții sau Hunii sau Cumanii sau toate celelalte neamuri, care s'au scurs pe la noi în acele vremuri, multe dispărând chiar curând? Nu putea fi vorba, nici de zeci de milioane, nici de milioane de oameni, care în mod firesc nu și-ar fi găsit, în năvala lor, mijloacele de existență în prădăciuni. Cine știe ce însemnează hrana unei armate în timpurile noas-

tre, își dă bine seama că aceste popoare năvălitoare trebuiau să fie relativ reduse la număr.

În chipul acesta ele nici nu puteau prezenta pentru popoarele, peste care năvăleau, pericolele atât de mari, pe care mulți și le-au închipuit. Să ne gândim de pildă la năvălirea Vizigoților — primii năvălitori pe teritoriul corespunzător Moldovei și Munteniei. Acest popor nu putea înainta, împânzind toate drumurile și tot pământul, din munte până în Dunăre. Așa ceva nu e posibil nici pentru armatele moderne, care numără milioane de soldați. În războiul de întregire din 1916—1918, când Germanii au înaintat în coloane numeroase dinspre apus spre răsăritul Munteniei, populația nu a fugit în întregime ei dinaintea năvălitorilor. Din contră, marea majoritate a rămas pe loc. Cel mult, se goleau temporar satele, în preajma cărora se dădeau lupte, și acestea n'au fost decât un număr redus față de numărul celor ce acopereau întinsul țării. Chiar acolo unde localitățile erau în timpul luptelor evacuate de întreaga populație, aceasta se refugia provizoriu în păduri, în locuri nepericuloase, așteptând să treacă primejdia și să se înapoieze la căminuri.

Dacă deci, în luptele moderne cu numărul mare de soldați, cu armele perfecționate de luptă la distanță, populația unei țări, chiar când se teme de abuzurile și jafurile inamicului, nu-și părăsește decât parțial sau temporar gospodăriile, apoi ne putem închipui ce va fi fost, în timpul năvălirilor barbare. Este probabil că o parte din populația mai înstărită, sau mai influențată de panică, va fi pornit în locurile ascunse din munți. Ar fi fost însă imposibil ca toată populația să facă aceasta pentru două motive: 1) Mijloacele de trai nu ar fi existat pentru un întreg popor în regiunile sterile ale munților; 2) Se găseau în fiecare regiune de șes, la îndemâna populației, locuri de refugiu în păduri, în bălți, unde năvălitorii n'aveau cum să o cerceteze sau să o descopere.

Se poate aici obiecta, că una era năvălirea unor popoare barbare, care distrugeau tot în calea lor, și alta o cucerire războinică modernă a unui popor civilizat, care respectă populația civilă. Firește, e o deosebire. Numai că și aici trebuie ținut în seamă faptul, că armamentul modern prezintă pentru populația pașnică un pericol înmăit mai mare decât acela pe care îl prezentau arcurile și săgețile barbarilor.

De altfel găsim confirmarea acestei păreri și în ceea ce spune d. S. Mehedinți (*Coordonatele etnografice — civilizația și cultura*, Ed. Academiei Române. Memoriile secției istorice, Seria III. Tom. XI Mem. 4):

1. „E artificial și arbitrar începerea unei epoci în istorie odată cu năvălirea Goților. Fenomenul năvălirilor e cu mult mai general și în timp și în spațiu. Etnografia consideră mișcările de populație, ca ceva foarte obișnuit. În orice caz asimilarea acestor mutări de populație cu niște cataclisme este rolul concepției catastrofale, care avusese mare răsunet în veacul trecut (Cuvier) dar azi părăsită de toți.

2. E o ipoteză cu totul simplistă afirmarea, că, în timpul năvălirilor barbare, poporul român a scăpat în munți. Adevărul geografic și etnografic e altul: nu numai muntele cu depresiunile sale (sub-carpătice și inter-carpătice) a adăpostit neamul nostru, ci mai ales l-a adăpostit codrul, iar pădurile acopereau nu numai muntele, ci și dealul, câmpia (afară de câteva petece de stepă) și lunca râurilor. Lângă continuitate în timp trebuie să adăugăm și continuitatea în spațiu” (pag. 94).

Și apoi „...departe de a fi un popor tânăr, început cu războiul dacic, neamul românesc își are originile sale cu mult în trecut. Față de toți vecinii, el e singurul care nu știe să fi avut o patrie alt undeva, decât pe pământul unde trăește azi. Așa dar, Românii sunt unul dintre cele mai vechi popoare din Europa. Și după cum era firesc pentru un popor atât de vechiu, el a dezvoltat o

civilizație și o cultură în adevăr remarcabilă" (op. cit. pag. 95).

D-l C. Giurăscu vorbind de năvălirea Slavilor spune la rândul său: „Ei au luat în stăpânire pământul și au supus populația romanică, pe care au găsit-o aci. S'a crezut iarăși multă vreme, că, după retragerea legiunilor la 271, cei rămași în Dacia și-au găsit scăparea, în fața barbarilor, retrăgându-se în munți. Realitatea este că adăpostul strămoșilor noștri în evul mediu a fost pădurea. Prin urmare nu numai muntele, ca unul ce era acoperit în foarte mare măsură de păduri, dar șesul. Trebuie să se știe că în vremea aceea câmpia Munteniei și podișul moldovean, ca și cel ardelean erau acoperite cu codri imenși. Dela poalele munților și până la Dunăre și Nistru, chiar în unele locuri până la Mare putea merge cineva numai prin păduri". (Istoria Românilor, vol. I, pag. 235).

Digresiunea aceasta am socotit-o necesară pentru a scoate în evidență faptul, că poporul românesc rămânând pe loc în tot timpul năvălirilor barbare a trebuit să sufere oarecari influențe cari, sau au întărit anumite porniri ereditare bune, sau au lăsat urme dăunătoare în sufletul său. Lucrul e cu atât mai cu puțință cu cât năvăliri pe pământul nostru au avut loc continuu și după ce, prin întemeierea Principatelor Române, am ieșit din bezna evului mediu.

Din toate acestea — este la mijloc o simplă presupunere în a cărei susținere e greu de adus dovezi palpabile — a rezultat un fel de filosofie asupra relativității lucrurilor omenești, grație căreia Românul se împacă ușor și cu binele și cu răul. Fără a-și pierde echilibrul sufletesc în fața binelui și norocului, el își păstrează cum-pătul în fața răului, îl ia drept ceva firesc și se resemnează, când se vede neputincios de a-l înlătura.

Rabdă inimă și taci,

C'altceva n'ai ce să faci — zice cântecul
popular.

Resemnarea în fața răului inevitabil a fost luată de unii necunoscători ai sufletului omenesc drept o manifestare a fatalismului de care ar suferi poporul românesc. Ideile cu totul greșite, asupra căreia vom stăruia ceva mai mult într'un capitol viitor! Să ne mulțumim acum cu constatarea că un popor bântuit de fatalism nu ar fi fost capabil să reziste atâtor amenințări, să-și mențină ființa etnică, să se ridice încetul cu încetul prin sforțări neîntrerupte, acolo unde se află astăzi.

Din aceleași împrejurări istorice, datorite situației noastre geografice ar putea să rezulte și o altă caracteristică a sufletului românesc. Este vorba de atitudinea rezervată, de neîncrederea, de acel fel de scepticism, arătat și de țăran și de burghezul român față de un bine neașteptat sau făgăduit ¹⁾.

Experiența milenară l-a învățat că binele e trecător și că răul vine, când nu te aștepți. Merită în această privință să fie reprodus portretul schițat de geograful *De Martonne*, care a cercetat în deaproape pe locuitorii satelor noastre: „Țăranul român, zice el, este greu de cunoscut. Firea lui pare închisă, mai mult încă decât la media populațiilor rurale. *Neîncrederea și neliniștea* sunt una din trăsăturile aparente ale caracterului său, care au fost mai deseori notate. Întrebați pe Românul care conduce plugul, sau pe femeia care adună știuleții de porumb și veți vedea întorcându-se spre voi o față neîncrezătoare și tristă; nu veți obține decât un răspuns vag, cași cum s'ar teme să nu se compromită. Vorbiți-i

1) Este caracteristic în această privință răspunsul dat de un negustor, ajutor de primar, Regelui Carol I, cu ocazia vizitei pe care acesta a făcut-o Capitalei jud. Ialomița cam prin 1891. Regele Carol I vorbindu-le cetățenilor de apropiata înfăptuire a liniei ferate, care străbătând Bărăganul va trece Dunărea peste un pod mare la Cerna-Vodă și va merge apoi la Constanța, ajutorul de primar, a exclamat fără nici o rezervă protocolară: „Să dea Dumnezeu Majestate, dar nu cred!”

chiar despre lucrurile care îl interesează mai mult, despre recoltă, despre timp, despre viața sa și nu veți scoate nimic care să poată da pe față o tendință oarecare. Aceasta nu e totuși decât o aparență. Natura țaranului român e mult mai veselă, mai nepăsătoare decât a țaranului bulgar. Totul e să știi să alegi momentul, când el se lasă în voia firii lui (se livre)" (op. cit. pg. 265).

Iar *Noëlle Roger*, vorbind de țărani pe care i-a cunoscut în deaproape, în călătoriile ei prin țara noastră, spune: „Admiram mlădioșia membrelor, regularitatea trăsaturilor, și grația fețelor lor. Ochii lor au o expresie de blândețe. Eram surprinși de liniștea și melancolia lor. Când în drumul nostru ne ospătam într'unul din hanurile lor, îi priveam la masa vecină de a noastră și observam aceeași atitudine gânditoare. Ei nu râdeau cu hohote, nu ridicau voca în discuțiuni șgomotoase. Ei n'aveau niciodată aerul de a glumi. Iși beau în liniște paharul lor de tuică. Și totuși gesturile lor sunt vii. Figurile lor deschise și expresive dovedesc inteligența și spontaneitatea lor de latini (op. cit. pag. 104).

Rezultă din ultimul citat, alături de tendința Românului de a nu-și arăta pe față, primului venit, gândurile și simțirile lui, adică tendința de a privi cu neîncredere pe oricine nu e bine cunoscut, și constatarea unei alte însușiri firești: *discrețiunea* de care dă totdeauna dovadă țaranul român, căruia greșit i se atribuie înclinări spre *melancolie*. Trebuie să cunoști de aproape manifestările nestânjenite ale poporului nostru, și mai ales să-l vezi în împrejurările, în cari ochi iscoditori nu-l privesc, pentru a-ți da seama că afirmația e netemeinică.

Așa cum arată și *De Martonne*, care și el socotește că țaranul român este „*neîncrezător, ascuns, umil*" (op. cit. pag. 274): „pentru a-ți da seama de acest fond de lipsă de grije (insouciance) și de veselie, care caracterizează natura țaranului român, trebuie să-l surprinzi în afară de zilele de lucru, în timpul însuflețirii unei sărbători" (op. cit., pag. 265).

De altfel *neîncrederea* aceasta și *scepticismul* țăranului au fost întărite în ultimile vremuri de activitatea politică dela sate. Promisiuni demagogice din cele mai irealizabile, au fost timp de douăzeci și ceva de ani, făcute de oameni nepregătiți sufletește, care urmăreau o singură țintă de moment: votul, fără să cugete asupra consecințelor nefaste viitoare. Oamenii cuminți, serioși, pregătiți pentru conducere și cari respingeau ca nedemne de ei promisiunile, pe care știau că nu le pot ține, erau adeseori învinși de pleava electorală. Alegătorii ajunseseră astfel să ceară orice le trecea prin minte, reducând interesele mari ale țării și neamului, la interesele lor particulare sau locale. Și cum aceste interese și promisiunile date erau uitate, după ce treceau alegerile, neîncrederea alegătorilor în toți oamenii politici ajunsesese să se manifeste prin tendința de a schimba mereu guvernele. „Să-i vedem și p'ăștia!” spuneau ei, când erau întrebați de ce vor schimbarea guvernelor, pe cari mai înainte le votaseră cu entuziasm.

„Apa trece, pietrele rămân!” zice înțelepciunea populară. Ea nu adaugă însă, că pietrele, care rămân, după trecerea șuvoaielor, păstrează urma adâncă a tuturor celor suferite, cât timp sunt prăvălite și târâte de puhoai. Poporul nostru a rămas pe loc, cași pietrele, de care vorbește proverbul, dar în sufletul lui nu s'a putut să nu rămână și urme, care să se fixeze oarecum și să-i dea acestui suflet un colorit special.

Una din aceste consecințe este, credem, conștiința provizoratului în tot ce lucrează. Egiptenii au construit pentru vecie piramidele și templele lor; Românii au stat mereu de veghe și gata să-și părăsească adăposturile, întocmai ca furnicile ale căror cuiburi sunt inundate. Nu știu care călător străin afirmă, că pe marginea drumurilor de poștă prin secolul al 18-lea, nu se vedea în Țările româneșit zile întregi, nici o locuință omenească, în afară de adăposturile de poștă, unde se schimbau caii. Era explicabil: pe acele drumuri se scurgeau toți câți — și

erau destul de numeroși pe atunci — puteau să săvârșească vreun abuz oarecare contra nenorocitului de țăran. Deaceia, acesta căta să fugă de drumul mare și se refugia în locuri mai adăpostite și mai liniștite.

Conacurile boierești — chiar ale marilor boieri — nu erau castele confortabile întărite și așezate în locuri greu accesibile. Ele erau locuințe relativ modeste — cam așa cum orice burghez poate avea astăzi. În caz de nevoie, chervanele încărcau ce era mai de preț și conacul era părăsit. De aceea, nici lux propri-zis în mobilier nu exista. Averea boierului se concentra — în afară de vite — în aur, bijuterii, blăni, covoare ușor transportabile.

Cine a cunoscut încă Palatul Brâncovenesc depe Cheiul Dâmboviței (lângă Tribunalul de azi) în care un timp înainte de dărâmare, a fost adăpostit Serviciul antirabic al Doctorului Babeș, sau chiar fostul Palat al Goleștilor din Calea Victoriei, devenit Palatul domnesc al lui Carol I, își dă bine seama de cele ce afirmăm: Bucureștii erau o reședință provizorie, gata la orice moment să fie devastată sau arsă.

Nu e de mirare atunci că locuințele țăranilor — mai ales ale celor din șes — aveau înfățișarea a ceva care este destinat să fie părăsit la primul moment. Și tot așa nu e de mirat că magaziile de cereale ale țăranilor erau niște gropi simple, uscate prin ardere și acoperite în așa chip încât străinii să nu le descopere.

Simțul acesta al provizoratului a dat și muncii românești un ritm, de care urmează să vorbim în altă parte.

În sfârșit e de ținut în seamă și un alt aspect al lucrurilor, care nu derivă neapărat din faptul că poporul nostru a ocupat un pământ așezat în calea scurgerii neamurilor din răsărit. Dacă lucrurile s'ar fi mărginit aici, greutățile întâmpinate ar fi fost relativ mai mici. S'au ridicat însă în jurul pământului nostru, puteri politice însemnate, care ne-au amenințat mai rău decât trecătoarele pericole ale năvălirilor barbare. S'a zis pe bună

dreptate că am fost așezați aici *la răspântia împărățiilor moarte*. Scriitorul francez *L. Romier*, care a și intitulat în acest chip lucrarea sa despre România, s'a gândit la cele trei împărății vecine care au amenințat greu existența poporului nostru în ultimele secole — împărății cari într'adevăr se puteau socoti ca moarte după războiul din 1914—1918: Rusia, Austro-Ungaria, Turcia. Ele însă fuseseră vii până atunci, iar înainte de a se învecina ele cu granițele noastre, fusesem totuși mereu amenințați de alte popoare, poate tot așa de puternice în timpul lor: Unguri, Poloni, Tătari.

Ce a făcut poporul român în fața acestor situații? S'a îndârjit să-și apere existența. Și și-a apărat-o întâi cu armele în mâini, iar mai târziu, când împrejurările sociale au contribuit la slăbirea puterii armatei, boierii și domnii noștri și-au pus în joc marile lor calități politice, grație cărora cele două principate românești, mici, neînsemnate, pe care oricând putea să le desființeze unul sau altul din vecini, și-au continuat existența — o existență într'adevăr chinuită, dar cu păstrarea unor urme de autonomie, care vor fi folosite în secolul al 19-lea pentru formarea României contemporane. Despre această chestiune rămâne însă să vorbim mai amănunțit într'un alt capitol.

Din aceleași împrejurări ar putea — zicem *ar putea* — să rezulte o altă caracteristică a sufletului românesc: anume sensibilitatea exagerată față de tot ce se spune în bine sau în rău despre el. De aici necesitatea de a atrage aprobarea străinilor, spre a-și întări încrederea în sine. Toată dezvoltarea istorică a poporului nostru a fost dependentă de străinii, care ne-au dominat. Spre a se strecura prin toate greutățile ce întâmpina din partea acestora, nevoia de a se simți aprobați în conduita lor de aceștia, era firească. A mai fost însă, probabil, și altceva, care a contribuit la deosebita sensibilitate față de ceea ce spun străinii. Poporul român, oricât de înjosit a fost uneori de năvălitorii străini și de stăpânitorii lui

temporari, oricât de mari i-a socotit pe aceștia și oricât de umilit a fost de ei, a păstrat, uneori subconștient, alteori conștiința clară, convingerea intimă a superiorității lui, izvorâtă probabil din păstrarea din generație în generație a conștiinței romanității sale.

Această trăsătură sufletească s'a manifestat și se manifestă prin produsele satirice prin care neamurile cunoscute lui: Bulgari, Sârbi, Greci, Unguri, Țigani, Evrei, sunt minunat caracterizate în defectele lor. Dacă e adevărată teoria psihologică că cel ce râde de altul se socotește superior acestuia, apoi este evident că poporul român s'a socotit superior altor popoare. Intre atitudinea satirică și necesitatea de a obține aprobarea altcuiva, este numai o contradicție aparentă.

Să trecem acum la o altă problemă: aceia a munților Carpați și a rostului lor în existența noastră.

În lucrarea sa despre România, pe care o intitulează semnificativ și, poate și tendențios, „Rumänien diesseits und jenseits den Karpaten” (München, 1936) *Wolfgang Köpker* recunoaște că „Imaginea României este o elipsă unică în genul său între țările lumii, aceia care are forma cea mai rotunjită și cea mai armonioasă” (Cf. analiza făcută asupra acestei lucrări de d. *Silviu Dragomir* în *Revue de Transylvanie*, Tom. IV, 1938 pag. 149 și urm.). Unitatea ei este însă după părerea autorului german numai aparentă. Ea e un mozaic de popoare și în cultura ei este o discordanță completă. Ea e „un spațiu pasiv” a cărui soartă a fost determinată de alte popoare Carpații, după părerea sa trebuiau să fie graniță. Așa cum sunt, despart poporul în două jumătăți geografice.

Nu ne interesează aici afirmația scriitorului german că noi am fost „un obiect al istoriei” — afirmație pe care d-l S. Dragomir — în mod prea indulgent, după părerea noastră — o acceptă drept adevărată, căutând s'o explice prin poziția noastră geografică.

Ne mărginim să spunem în treacăt numai, că noi n'am fost „obiect al istoriei” și că, din contră, am biruit în

mod *activ* toate neajunsurile situației noastre geografice, ajungând unde suntem astăzi, prin propriile noastre puteri. Acest adevăr se susține direct sau se străvede indirect din tot cuprinsul lucrării de față.

Se cuvine însă să dăm o atenție specială afirmației cu totul false — afirmație provenită, așa cum pe drept afirmă d. S. Dragomir, din faptul că Germanii în genere sunt rău informați asupra noastră a Românilor — că Carpații despart poporul român în două ¹⁾).

Și răspunsul nu e greu de dat, când cercetăm conformația Carpaților, așa cum s'a studiat în ultimul timp. Ne vom servi în cele ce urmează, în primul rând, de frumosul și competentul studiu al lui G. Vâlsan intitulat „Carpații în România de azi” (Convorbiri literare, 1924, pag. 494 și urm., complectându-le cu date din *Țara noastră* de I. Simionescu și *Țara românească și frumusețile ei* de Gh. Vâlsan).

G. Vâlsan caută să dovedească și dovedește cu succes că Carpații, mai ales din interese politice ale vecinilor noștri Unguri, sunt greșit socotiți ca un hotar natural despărțitor între ramurile neamului românesc și că tot

1) Problema o găsim discutată și într'o recent apărută lucrare a lui G. Vâlsan. El zice: „Cine se îngrijește grozav de situația Carpaților în România de azi, sunt vecinii noștri Ungurii. Ei strigă în toată lumea, că țara noastră e un monstru, care nu poate avea viață, fiindcă în mijloc se află Carpații. Impreună cu ei strigă și Germanii. Un atlas popular, Knauts Weltatlas, tipărit de curând în zeci de mii de exemplare și care se vinde numai cu două mărci și jumătate, spune acestea despre România: „Alpii transilvani — e vorba de Carpați — înalți, săraci în trecători, lipsiți de populație, sfâșie țara în două părți, cu caracter fizic, total deosebit, cu populație deosebită, cu cultură deosebită”. Și mai departe: „Statul nu este unit, nici în privința populației și nici în privința culturii: numai 75% din populație sunt Români”.

Ați auzit, zice Vâlsan, numai 75%. Recunoaște că trei sferturi din populație e curat românească și nu-i ajunge. (G. Vâlsan, *Pământul Românesc și frumusețile lui*. Ed. Casa Școalelor, 1942, pag. 31—32).

greșit se pretinde, că nu e firesc ca ei să se găsească în mijlocul României, așa cum se găsesc în harta cea nouă. Chiar Românii, zice Vâlsan, socotesc în mod greșit că Carpații sunt foarte înalți și sălbatici. *Dimitrie Cantemir* afirma odinioară că Ceahlăul, care are deabia 1900 metri, e așa de înalt, încât nu are zăpadă decât pe la mijloc, vârfurile trecând dincolo de nori. *Bălcescu* vorbește și el de „două piramide mari de munți cu creștetele încununate de o *veșnică diademă* de ninsoare”. Și nu e așa. Locuitorii acestor munți nu i-au privit niciodată cu ochii înspăimântați. Din contra, i-au trecut totdeauna în diferite sensuri și s’au adăpostit în ei.

Ce constată astăzi știința geografiei? Carpații sunt munți mijlocii, trecând peste 2500 metri deabia în câteva puncte. Cum afirmă și d. *I. Simionescu*: „Carpații românești nu sunt munți înalți: puține vârfuri trec ceva peste 2500 metri, cam înălțimea trecătoarei Sf. Bernard din Alpii Apuseni. Aparțin așa dar mai de grabă la grupul munților mijlocii, cu vârfuri între 1500 și 2000 metri” (*Tara noastră*, pag. 39).

Nicăieri apoi nu se găsesc, pe toată întinderea lor zăpezi perpetue și ghețari ca în Alpi. „Chiar zonele de 2000 metri sunt atât de reduse, încât toate la un loc nu fac cât moșia unui mare proprietar, înainte de expropriere. În Carpații meridionali, delă Dunăre până la Valea Prahovei, linia culmilor celor mai înalte, oscilează între 2000—1500 m., cam tot atâta cât și între 1500—1000 m. Deci media aproximativă a liniei culmilor se apropie de 1500 m. În Alpi, chiar satele mari trec cu mult deasupra acestei linii. În Carpații de răsărit, până în munții Bistriței, înălțimile de peste 1500 m. sunt numai în câteva puncte, tot restul se coboară sub 1500 m. Media liniei culmilor ar fi între 1300—1100 m. Carpații Răsăritului se arată în medie cu cel puțin 300 metri mai scunzi decât Carpații Meridionali. Șirul carpatic nu e însă un lanț continuu. Tocmai unde atinge înălțimi mai mari, acolo are trecători joase, care îl despică în în-

tregime deacurmezişul. Lângă munţii Făgăraşului, una dintre puţinele creste, cu înfăţişare alpină, ale Carpaţilor, Oltul îşi deschide drum la o înălţime deabia de 352 metri. Numeroase râuri străpung vechiul hotar la o înălţime mai mică de 1000 metri. Aceasta în afară de şeile de munte, care se coboară adesea între 1000—1300 metri, permiţând străbaterea munţilor prin plaiuri şi trecători¹⁾.

Ca să înţelegeţi ce însemnează aceasta, luaţi hărţile Alpilor sau Balcanilor şi comparaţi. Comparaţi trecătorile Alpilor, care rar se coboară sub 2.000 metri, şi totuşi sunt foarte circulante, comparaţi şi gâtlejurile Balcanilor, rare, de multe ori tăiate ca de un ferăstrău în stânca masivă şi uscată, adesea lipsită şi de haina codrilor şi chiar de coroana ierburilor, care fac frumuseţea îmbelşugată a Carpaţilor noştri" (pg. 505—506).

Munţii Carpaţi nu sunt masivi, adică ocupând suprafeţe mari în curmeziş şi nepătrunşi de văi largi, bune de locuit — aşa cum s'a afirmat. Gh. Vâlsan dovedeşte aceasta comparând Carpaţii cu Alpii. Aceştia din urmă au în partea cea mai strâmtă a lor (Chambery-Torino) o lărgime de 150 klm., pe când între München-Verona au 250 klm., iar între Viena şi Trieste, au 350 klm. Carpaţii ating între Bistriţa-Gura Humorului un maximum de 130 klm. lăţime, iar între Caransebeş şi Tismana, sau între Orăştie-Bumbeşti numai 70 klm. Pe tot restul întinderii lor, Carpaţii n'au o lărgime mai mare de 50 klm., ajungând uneori să se îngusteze până la 20—30 klm.

1) „Înălţimea Carpaţilor pe hartă zice în altă parte Gh. Vâlsan, se dă dela *nivelul mării*. Predealul are altitudine 1000 metri, dar când vii cu trenul dela Braşov la Bucureşti, nu înseamnă că urci 1000 metri, fiindcă Braşovul e la vre-o 600 metri, altitudine. Deci în realitate urci numai 400 metri. Turnul Roşu e la 352 m.; dar când vii dela Sibiu la Râmnic, nu urci 352 m., ci cobori 80 metri, fiindcă Sibiu e la 430 metri. Numai când stai pe scaun şi priveşti superficial harta poţi vorbi de lipsa de trecători în Carpaţi". (*Pământul românesc şi frumuseţile lui*, pag. 32—33).

Din ambele puncte de vedere, al înălțimii și masivității lor, Carpații n'au fost deci și nu sunt o piedică pentru o comunicare ușoară a locuitorilor de dincolo și de dincoace de acești munți. Mai e apoi de observat și faptul că, deși strimte și sugrumate uneori de *chei*, văile Carpaților n'au fost nici ele o piedică pentru comunicație și pentru stabilirea de locuitori până la mari înălțimi.

Carpații mai au însfârșit, chiar în părțile unde sunt masivi și lipsiți de trecători, un caracter pe care nu-l au Alpii. „Între văile largi ale Alpilor, se ridică ziduri grandioase obișnuit de 3000—4000 metri, pline de creste, de „custuri” și de prăpăstii acoperite de zăpezi și înconjurate de ghețari, care deșteaptă admirația turistului, dar nu hrănesc pe locuitorii lor statornici și împiedică absolut circulația în afară de trecători. În Carpați, dacă ai urca povârnișul muntelui până la 1000—1200 metri, încep plaiurile domoale, prin păduri și apoi prin pășuni, care te urcă aproape pe nesimțite până la culmile cele mai înalte” (pag. 508).

Aceste plaiuri, caracteristice pentru munții Carpați, au fost în tot trecutul, poporului român și sunt și astăzi minunate locuri de pășune, unde nenumărate turme de oi urcă în timpul verii și rămân acolo, până când, la venirea vremii rele, sunt silite să coboare în văi și la șes. În locul stâncilor pustii, a zăpezilor eterne și a ghețarilor neospitalieri de pe culmile Alpilor, Românii au găsit pe culmile Carpaților, locuri întinse cu climă blajină, cu pășuni minunate, în care și-au așezat stănele.

„Pe aceste plaiuri, zice d. I. Simionescu, se găsesc cele mai bogate pășuni alpine, ele formează popasuri de vară ale ciobanilor; la marginea lor stau îngrămădite stănele. Au determinat dese mișcări de pendulare omenească. În masivul Bihorului au dat puțința ca locuințele permanente și câmpurile cu cereale să ajungă până la 1200 metri” (*Țara noastră*, pag. 42).

Este acesta un fapt de mare însemnătate pentru existența poporului român și pentru unitatea lui națională și sufletească. Să stăruim puțin asupra acestui fapt.

Că Carpații n'au fost o piedică pentru legătura dintre Românii din podișul Transilvaniei și cei din văile și șesurile Moldovei și Munteniei și că despărțirea politică vremelnică dintre ei n'a împiedicat legăturile neîntrerupte sufletești, se dovedește prin tot trecutul nostru istoric.

În primul rând păstoritul — ocupația unei părți însemnate din neamul nostru — prin natura lui pendulatorie adică prin așa numita transumanță, a contribuit la continue schimburi de populație, care au fost unul din factorii însemnați, grație cărora s'a împlinit unificarea sufletească a neamului românesc. Secole și secole, milenii dearândul, păstorii din Carpați au scoborit la Sfântul Dumitru cu turmele lor și s'au răspândit în șesurile întinse ale Munteniei sau în cele ale Moldovei și ale Basarabiei. Ceva mai mult, ei au mers și mai departe: au trecut peste granițele celor două țări, în care găseau pretutindeni înțelegere și ospitalitate frățească, răspândindu-se mai departe, pe pășunile Dobrogei turcești, sau pe stepele întinse ale Ucrainei, pentru ca, odată cu revenirea primăverii, să se înapoieze iarăși în munți ¹⁾.

„Lanțul Carpatic deci, zice d. I. Simionescu, nu numai că nu e despărțitor de frați, dar dimpotrivă prin nume-

1) Este dela sine înțeles, că nu toți păstorii și-au părăsit ținuturile muntoase spre a cobori departe în câmpie. Domnul E. Precup, arată că păstorii din munții Rodnei nu se depărtează de satele lor. „Mai de mult oile stăteau vara-iarna pe munte. Atunci oile se iernau pe munte cu fânul făcut acolo de vară. În imediata apropiere a munților, și azi se iernează oile pe munte, unde vara proprietarii interesați fac fânul în comun. De obicei însă fiecare proprietar își iernează oile pe hotarul comunei, la moșia proprie” (Dr. Emil Precup, Păstoritul în Munții Rodnei, edit. Universitatea din Cluj. Biblioteca Daco-României condusă de Sextil Pușcariu Nr. 3, Cluj, pag. 6).

roase trecători, șosele și drumuri de fier, înlesnește o circulație intensă, unificatoare, din vremurile cele mai îndepărtate" (Op. cit. pag. 50).

Ceva mai mult: „pe plaiurile de munte se întâlnesc ciobani venind din ținuturi depărtate: „cel moldovean cu cel muntean și cu cel vrâncean". Pe înălțimi aveau loc din vreme în vreme iarmaroace, care adunau și lumea satelor dimprejur. Rămășița acestor adunări s'a păstrat până azi cu târgul fetelor depe muntele Găina. La Lacul Roș depe Penteleu, cam cu 3 generații în urmă, se ținea târgul de Sânziene... etc." (Op. cit. pag. 51).

Din pendularea aceasta a rezultat între altele și faptul că o parte din păstorii, care migrau continuu, rămâneau pe locurile de șes, unde iernaseră și renunțau la viața lor rătăcitoare. Ei se așezau statornic în satele unde găseau loc prielnic, fie pentru un păstorit stabil, — ceea ce era relativ mai greu, atunci când agricultura a început să se extindă, fie pentru ocupații libere: comerț, agricultură, arendășie, sau chiar ca proprietari. Se știe astfel că o bună parte din marii proprietari, precum și marii comercianți, din județele Brăila, Ialomița, Constanța, sunt sau „mocani" mai vechi, care și-au pierdut unii, conștiința originii lor, sau „mocani" recenți, stabiliți în prima sau a doua generație în regat. ¹⁾

1) Am urmărit cu interes așezările ardelenesti în jud. Ialomița și am constatat unele fapte care merită să fie cunoscute. Așa de exemplu pe malul stâng al Borcei între Călărași și Fetești sunt sate cu nume ciudate, cari nu-și datoresc existența decât transhumanței păstorilor ardeleni. Pe malul drept al Dunării, se găsesc în Dobrogea sate ca *Oltina* sau *Mârleanu* — nume semnificativ legat de viața turmelor de oi —, cărora le corespund pe malul stâng al Borcei în jud. Ialomița sate cu aceleași nume. Că satele din Ialomița poartă nume date ulterior de ciobanii ardeleni, după acelea din Dobrogea, în dreptul cărora se găsesc, se dovedește ușor, dela numele satului meu natal, care poartă nume turcesc, deși aici n'au locuit niciodată Turci: Cocargea! Un sat cu același nume se găsește peste Dunăre în Dobrogea. Ciobanii treceau din timpuri vechi printr'un vad din dreptul satului meu natal, care se numește până

Legaturile dintre Români de dincolo și cei de dincoace de Carpați nu au avut însă loc numai în acest chip. Toată istoria noastră, încă dela întemeierea Principatelor, dovedește că schimburi de populație reciproce s'au făcut în tot timpul. Mai întâiu legăturile dela Stat la Stat, între Români și Unguri au dat puțința Domnitorilor noștri, și din Muntenia și din Moldova, încă dela întemeierea celor două principate, să stăpânească ținuturi întinse în Transilvaniei: Amlașul și Făgărașul pentru domni Munteni, Ciceiu, Cetatea de Baltă, Bistrița pentru domni Moldoveni. Stăpâniri cu caracter feudal,

și azi *Vadul Chițului* — numele vre-unui cioban ardelean —, și este — lucru și mai interesant — vad milenar probabil, fiindcă chiar în acel loc se găsesc urmele unui pod de piatră necunoscut de arheologii și istoricii noștri. În paranteză fie zis, am atras și prin scris atenția asupra acestui pod, după cum am avut promisiunea lui V. Pârvan, nerealizată din cauza morții lui premature, că va veni să cerceteze ruinele acestea, așezate în Borcea, în direcția aproximativă a vechei Axiopolis de dincolo de Dunăre, dacă nu cumva și a monumentului dela Adam-Clisi.

O parte din păstorii care circulau prin acest vad, s'au oprit pe malul stâng al Borcei, în Ialomița' și s'au așezat la marginea satului vechiu numit *Piatra*. I-au zis acestei așezări *Cocargea* în amintirea satului corespunzător din Dobrogea, iar numele a devenit numele întregi comune când *Çocargeaua*, mai populată, s'a unit cu vechiul sat *Piatra*. Valuri de ardeleni (Tuțuieni) s'au așezat în noul sat și, încă în copilăria mea, ei formau o comunitate oarecum aparte de cojanii localnici, cu obiceiurile și portul lor, pentru ca astăzi după războiul de întregire, urmașii lor să fie cu totul contopiți și să nu se distingă prin nimic de cojani. Numele satului întreg, sat mare de vreo 5000 locuitori, a devenit oficial *Cocargea*, iar *Piatra* s'a păstrat vechei părți a satului, devenită un fel de suburbie. Este interesant în această privință numele de Găldău, dat unui sat învecinat cu celelalte și care își găsește probabil — după afirmația părintelui Găldău stabilit din Ardeal în București, originea în numele propriu al unui stăpân de turme, ardelean, rudă cu părintele Găldău, care se va fi stabilit acolo. Acelaș lucru s'a întâmplat și în sate mai vechi așezate mai la Nord pe Ialomița, care nu știu nimic precis de originea lor, dar care poartă nume semnificative ca: Bădeni, Frățilești, și în special Sudiți.

în a căror analiză nu e rostul să intrăm aici. Stăpâniri însă, cari presupun, firește, o circulație de populație în sensul trecerii munților și dela Sud la Nord pentru Munteni și dela Răsărit la Apus pentru Moldoveni.

Luptele de mai târziu în contra Turcilor au contribuit la intensificarea acestor legături. Domnitorii noștri nu numai că au căutat și au primit sprijin — atâta cât li s'a dat, dela regii unguri și dela voevozii Ardealului, în lupta grea ce au dus contra Turcilor, — dar și-au căutat adesea în munți și dincolo de ei, în Transilvania, adăpost ori de câte ori au fost învinși vremelnice sau statornic de Turci.

Nu e numai atât. În luptele numeroase ce s'au dat pe pământul țărilor noastre, în special pe acela al Munteniei pentru urcarea pe tron, totdeauna partida învinsă se refugia cu credincioșii, cu familiile lor, cu averile lor mobile, cu tot, prin trecătorile Carpaților, în care nu găseau nicio piedică, dincolo în Transilvania, unde se așezau adeseaori pentru mult timp, așteptând împrejurări mai prielnice. Lucrul acesta se petrecea ceva mai puțin frecvent în Moldova, deoarece legăturile boerilor de acolo erau mai strânse cu Polonia.

Se adaugă însăfârșit la acestea, strânsele legături comerciale ale Principatelor cu Ardealul, în special cu Brașovul și Sibiul, — legături din care a rezultat cum vom vedea, și în altă parte, așezarea în ținuturile de dincoace de Carpați a o mulțime de străini în special Sași, astăzi dispăruți în masa populației românești.

Am amintit aceste scurte date istorice, spre a dovedi, că Carpații nu au dat numai, prin configurația lor, puțința unor legături intense între locuitorii depe ambele lor povârnișuri, dar că aceste legături sunt confirmate istoricește dealungul veacurilor în cari o verificare efectivă a faptului se poate face.

De aici rezultă consecințe de o importanță covârșitoare pentru psihologia neamului românesc. S'a afirmat și greșit și tendențios — așa cum am mai spus — că ramurile

neamului românesc despărțite prin Carpați și supuse la influențe politice și culturale divergente, întâmpină greutăți de neînving în încercările de unificare pe care le fac în urma întregirii naționale. Ideie cu totul greșită !

Este, firește, adevărat că generația conducătoare din Transilvania, care a realizat unirea din 1918, deși însuflețită de cel mai cald patriotism, a întâmpinat, în influența străină ungaro-germană pe care a primit-o în școli, oarecare greutăți de a se apropia de pătura conducătoare din vechiul regat, crescută în alte idei și alte deprinderi. Este inutil să arătăm aici în ce au constat aceste greutăți. Se uită însă un lucru de însemnătate covârșitoare, când se stăruie asupra acestei deosebiri : anume că însăși această generație a căutat să se birue pe ea însăși, pe de o parte, fiind condusă de simțul politic înăscut al neamului nostru, ceea ce nu s'a întâmplat de exemplu între Croați și Sârbi, sau între Cehi și Slovaci; iar în al doilea rând, că țărănimea română din Transilvania, în unanimitatea ei, nu a suferit influențele străine de care se vorbește, că din contra ea a exercitat prin tenacitatea ei și printr'o conștiință semiclară a superiorității ei, influențe însemnate și asupra Ungurilor și asupra Sașilor cari stăpâneau politicește țara.

În chipul acesta, și prin legăturile seculare exercitate cum am văzut, peste crestele Carpaților, poporul român s'a înfățișat la unirea din 1918 ca un popor cu suflet unitar și cu prea puțin colorit regional. Tradiție unitară, religie unitară, limbă unitară ! Iată ceea ce nu se găsește poate la nici un alt popor.

Să ne gândim astfel că Bretonul din nordul Franței aparține aproape unui cu totul alt neam decât Provençalul din sudul acestei țări; că nu numai moravurile, dar limba dialectală însăși e așa de deosebită, încât nu se pot înțelege cu ceilalți francezi, decât prin intermediul limbei culte franceze, dacă o cunosc; și că înfârșit, conștiința națională a acestor oameni, nu e un produs firesc, ci rezultatul unificării administrative realizate de regii din

Isle de France, în decursul secolelor trecute și al educației primite prin limba Statului, care e de fapt dialectul unei provincii, devenit limbă literară și oficială.

Această observație se potrivește și altor popoare. Italienii despărțiți între ei, încă dela căderea Imperiului Roman de Apus, la începutul evului mediu, au întemeiat state deosebite, în care s'a format o conștiință națională, să-i zicem regională. Așa se face că, dat fiind și amestecul din afară, fie al Germanilor, fie al Francezilor, precum și tendințele politice ale Statului papal, Italienii s'au vrăjmășit între ei, s'au luptat chiar — lucru care nu se întâmplă în istoria celor două state românești, dacă lăsăm la o parte încercările de stăpânire ale celor două țări din timpul lui Ștefan cel Mare, al lui Mihai Viteazul sau al lui Matei Basarab și Vasile Lupu. —

Ce este încă mai important însă, este că Italienii din diferitele provincii, se socoteau până în secolul al 19-lea ca aparținând unor neamuri oarecum deosebite. Concepția aceasta era sprijinită și de dialectele provinciale, care erau așa de deosebite unele de altele, încât locuitorii nu se puteau înțelege între ei, așa cum nici azi Napolitanul din sud nu se poate înțelege, decât poate cu multă greutate, cu locuitorul din Lombardia.

Însfârșit, lucrurile se petrec la fel cu Germanii, care la adăpostul guvernărilor politice atât de diverse și-au diferențiat atât de mult graiul dialectal, încât spre a se înțelege, trebuie să recurgă la dialectul literar și oficial.

Dacă Carpații ar fi fost o piedică și o graniță de netrecut între Români, ar fi trebuit să se petreacă și la noi acelaș lucru. Cum vom vedea în alt capitol, limba românească este o limbă unitară, în care — lăsând la o parte mici diferențe regionale de pronunție și de vocabular — toți Românii din cele patru colțuri ale pământului dacic, se înțeleg fără nici o greutate între ei.

O consecință de mare însemnătate decurge de aici: pe când la alte popoare unificarea sufletească s'a realizat sau se încearcă să se realizeze de sus în jos, adică rea-

lizându-se întâiu unitatea politică de una din ramurile neamului, care tinde să asimileze oarecum pe celelalte ramuri, la poporul nostru legăturile sufletești realizate peste Carpați sunt anterioare unificării politice și au făcut nu numai posibilă dar chiar necesară pe aceasta. Unitate de tradiție, unitate de limbă, unitate religioasă, au fost produse firești neimpuse de sus în jos, grație căroro unitatea politică s'a putut ușor înfăptui, îndată ce împrejurările istorice au fost favorabile.

O întrebare firească este și aceea, dacă frumusețile pământului locuit de Români au avut o influență asupra sufletului lor. O întrebare, care va părea complet neștiințifică, și care totuși, cum vom vedea are o deosebită importanță din punct de vedere al formării sufletului.

Ne isbim însă aici de o primă greutate și anume să știm întrucât e justificată și obiectivă părerea că pământul pe care trăește poporul român este frumos? Mai întâiu, pentru a proceda obiectiv, este bine ca măcar provizoriu, să înlăturăm toate descrierile pitorești ale literațiilor români, precum și pe acelea ale unor oameni de știință ca, G. Vâlsan, I. Simionescu, și alții. Firea omului este așa alcătuită încât el se leagă de locurile în care a trăit, prin întreaga dezvoltare a vieții lui, prin bucuriile și suferințele ce a îndurat, suferințe care, estompându-se cu trecerea timpului, pierd caracterul lor de vie amărăciune. De aici și coloritul poetic al satului „în care fiecare s'a născut”.

În chipul acesta ne explicăm de ce Eschimosului din ținuturile polare, i se vor părea minunat de frumoase întinsele câmpii de zăpadă albă și ghiață, precum negrul din căldurile sufocante ale ecuatorului se va simți legat de pământul unde a văzut lumina soarelui, deși viața lui e zilnic chinuită de atâtea neajunsuri. Aprecieri de felul acestora sunt, firește, subiective, după cum subiective sunt sentimentele tuturor oamenilor față de locul natal. Aceste stări afective sunt de altfel mai mult subconștiente și nu ies la iveală decât în anumite îm-

prejurări, printre care merită să fie citată în special depărtarea de locurile iubite.

Nu urmează de aici totuși, că nu pot să existe și aprecieri obiective despre frumusețea unei țări. Pentru aceasta trebuie mai întâiu să desprindem din ideia de frumusețe pe aceea de bogăție, de fertilitate, deși, firește, o despărțire completă nu se poate face. Pustiul Saharei va avea desigur momente, când va părea frumos călătorului care îl străbate, neamenințat de nici un pericol. Nimeni nu se va gândi însă, decât în mod excepțional, să cânte frumusețea Saharei. Tot așa, desigur nu va găsi nimeni că sunt frumoase pădurile sufocante ale ecuatorului african sau ale Orenocului din America de Sud, pe care călătorul european nici nu le poate străbate ¹⁾.

Sunt prea mari neplăcerile de natură materială egoistă, care preocupă pe călător în aceste ținuturi, pentruca sufletul lui să mai fie înclinat a observa frumusețile, chiar când ele ar exista în realitate.

Preocupările de natură practică au făcut multă vreme să se confunde ideia de frumusețe cu aceea de fertilitate a unui ținut. Lucrurile se întâmplă și azi la fel pentru mulți oameni fără cultură ²⁾.

Ideile romantice ale secolului al XVIII-lea au contribuit în foarte mare măsură, cum se știe, la despărțirea acestor idei. Natura a ajuns astfel să fie apreciată numai prin prisma frumosului. Nu e de mirare atunci că o țară

1) Vezi pentru lămuriri *Le mystère de l'Orénoque* de Marchizul de Wavrin Paris ed. Payot 1939.

2) Este atunci firesc ca cineva să întâmpine răspunsuri ca cel următor, pe care l-am primit dela un soldat, când străbăteam, după retragerea noastră din 1916 în preajma sărbătorilor Crăciunului, ținuturile Moldovei, deacurmezișul dela Bacău spre Vaslui. La un popas, vremea fiind destul de blajină, am atras atenția soldaților asupra frumuseților peisagiului moldovenesc. — „Dar de unde domnule sublocotenent?” mi-a obiectat un ialomițean. „La noi în Ialomița sunt locuri frumoase”. — Dece? — „Păi nu vedeți ce pământ sărac e aici?”

săracă și nefertilă, cum e de exemplu Elveția, a ajuns să se îmbogățească prin așa zisa *industrie a hotelurilor*, destinate vizitatorilor străini, veniți în mare număr să admire frumusețea sălbatică a munților săi sterpi. Tot așa s'a întâmplat, de exemplu — ca să mai pomenim un caz — cu coastele stâncoase și sărace, precum și cu fiordurile neospitaliere ale Norvegiei.

Dacă ne referim la țara noastră, riscăm să judecăm subiectiv, confundând fertilitatea neîndoioasă a pământului nostru dela șes, depe dealuri și chiar a plaiurilor ospitaliere din vârfurile munților, cu frumusețea obiectivă. Pentru înlăturarea acestui neajuns vom recurge în primul rând la mărturiile străinilor, care nesuferind astfel de influențe, n'au fost călăuziți în aprecierile lor de criterii subiective.

Vorbind de asprimea excepțională a iernelor din România, *Salaberry*, adaogă amănuntul că ciobanii — lucru extraordinar și probabil cu totul excepțional — silesc oile să umble mereu în jurul șirelor de paie ca să nu înghețe; ei le și bat în acest timp pentruca „zăpada care cade, să nu le strivească cu greutatea ei și să nu ajungă să le oprească din mers și să le îngroape". În contrast cu această descriere, *Salaberry* ne prezintă un tablou al pământului românesc în anotimpurile călduroase, arătând entuziasmul său pentru frumusețea și bogăția acestui pământ. „Dar îndată ce zăpada a dispărut, livezi bogate, păduri întinse și verzi se înfățișează vederii. Mai întâi bradul munților și mai jos fagul, ulmul, frasinul, stejarul, plopul cresc pe coaste, în văi, dealungul râurilor; cireșii, merii, perii se acoperă cu flori; natura binefăcătoare dă totul dela sine... se văd câmpii de grâu, câmpuri de orz, porumb, mazăre, bob și linte. Castravetele, pepenele galben, pepenele verde, se produc singure; tot așa se întâmplă cu sparanghelul, care este excelent, mai ales când e cules în ostroavele Dunării...”

Fiindcă avem până aici un punct de vedere mai mult utilitarist, să mergem și ceva mai departe: „Privigheto-

rile din Muntenia sunt, zice el, celebre prin frumusețea cântecului lor. Cea mai plăcută, dintre plăcerile simple, este să faci o plimbare nocturnă și liniștită, în ora când luna, în Mai sau Iunie, vine să lumineze arborii vrunea din acele întinse păduri. Măreția acelor stejari, care se desprind pe albastrul argintiu al cerului, bogatul lor frunziș mișcat de un vânt ușor, al cărui foșnet mereu egal pare a însoți cântecul melodios al privighetorilor, murmurul pârâului vecin, razele palide ale astrului nopții, care se reflectă pe obiecte și pe acel loc întins, acea singurătate profundă, acea liniște desăvâșită a naturii, care pătrunde atunci până în inimă; toate acestea alcătuiesc una din acele scene admirabile, de care se îmbată ochiul și care pătrunde sufletul; ea procură filosofului care cugetă, călătorului care studiază, unul din acele momente de fericire atât de rare, atât de scurte, pe care orașele mari, serbările publice, în fine oamenii strânși la un loc, nu le oferă nicăieri, nu le oferă nicio dată". (op. cit. pag. 17—18).

Aproape în aceiași termeni, vorbește *Raicevich* (op. cit. pag. 40).

Francezul *Carra* socotește că aerul e dăunător sănătății locuitorilor provinciilor române. Cauza o găsește el în mlaștinile numeroase, în umezeala răspândită de păduri, în ierburile putrezite pe câmpiile necultivate. În schimb, după ce arată că solul e fertil, că e împodobit cu tot felul de arbori fructiferi și câmpurile sunt smălțate cu tot felul de flori minunate; după ce arată că „acest amestec confuz și variat de atâtea bogății, acea înfățișare simplă și strălucitoare a naturii sălbatice inspiră un profund regret călătorului simțitor. anume acela de a vedea această frumoasă țară în mâinile Turcilor"; după ce arată frumusețile cursului Prutului, care „pare că se întoarce mereu înapoi și nu vrea să părăsească niște locuri așa de frumoase”, încheie astfel: „natura este mai mare și mai maiestoașă în Elveția, dar aici ea e mai dulce (douce) și mai frumoasă, dacă ne putem servi de această

expresie. Se văd aici foarte puțini pini și brazi, podoaba neîntreruptă a câmpiilor din Rusia și Moscovia, unde natura are o înfățișare lugubră și sălbatică" (op. cit. pag. 168—170).

Wilkinson crede cași *Salaberry* că clima pământului român nu e favorabilă omului. Acestei clime îi atribuie el și pretinsa moliciune a românului, lipsa lui de pasiuni puternice, precum și lipsa tăriei de caracter. Ceva mai mult, animalele însăși suferă aceiași influență, așa încât „urșii, lupii, vulpile sunt de o fire timidă; deabia te poți teme de vreun pericol (din partea lor), afară de cazul când sunt în haite numeroase, ceea ce este destul de obișnuit în timpul nopților celor mai friguroase ale iernei. Animalele domestice sunt tot așa de ciudate (remarquables) prin blândețea lor". Și totuși „din toate senzațiile delicioase pe care le produc frumusețile naturii, niciuna nu poate întrece pe acelea pe care le provoacă aspectul părților mai interioare ale țării. Coline și văi romantice, mici pâraie, cursuri de apă, câmpuri împodobite cu verdeață și flori, oferă ochilor în anotimpul călduros o mare varietate de frumuseți, mai ales la 20 și 30 de mile de munții Carpați, între Prut și Dunăre până la Orșova. Părțile interioare ale acestor munți, oferă, ele însăși, spectacolul cel mai măreț și vârfurile lor (oferă) priveliștile cele mai frumoase și cele mai întinse.

Cei ce au văzut părțile romantice ale Alpilor, nu se pot împiedica să și le reamintească; impresiunile momentului sunt așa încât le este imposibil să decidă care merită preferința. În timp ce vizitiul nerăbdător, care trece pe drumuri râpoase, străbătând acești munți Carpați, blestemă trecătorile periculoase, care-l opresc la fiecare pas; amatorii de călătorii, cei ce iubesc natura, rămân pătrunși de admirație și părăsesc totdeauna, cu greu și cu regret, priveliștea acestor mari frumuseți pitorești pe cari pământul le datorește celor mai fericite inspirații ale geniului creațiunii". (Op. cit. pag. 149—150).

F. Recordon afirmă că clima e în general sănătoasă,

dacă se exceptează unele locuri mlăștinoase. Bucureștii sunt pentru acest călător „un oraș delicios așezat pe Dâmbovița”. În paranteză e de ținut în seamă faptul, că se vorbește despre Bucureștii de acum un secol și ceva! Iar frumusețile naturii sunt astfel prezentate: „ce privești mai încântătoare s'ar putea închipui decât aceia, de pildă, dela Mânăstirea Mărcuța, cu lacul cel mic, cu coasta și crângul care se învecinează cu ea. Acesta este unul din acele locașuri, în care omul sensibil și contemplativ își poate petrece toate zilele vieții sale în fericire”. (Op. cit. pag. 15).

„Cel mai mare beletrist maghiar din secolul al XVIII-lea”, cum îl caracterizează d-l Khell Ștefan, care mi-l prezintă într'un studiu din *Convorbiri literare* (anul LXXII 1939 pag. 1843 și urm.) consemnează în lucrarea sa „*Scrisori turcești*” impresii despre țările române pe cari le vizitează în 1738—1740. Iată ce spune el despre frumusețile naturii în Moldova: „Prin ce frumoase câmpii, prin ce frumoase locuri, trece călătorul dela București până la Iași! Ochiul omului abia se poate delecta cu ele. Ce păcat, că aceste frumoase și bune ogoare sunt numai pustii, fiindcă abia după două trei zile găsește omul un domiciliu... Eu n'am văzut nici când pământ mai frumos decât acesta. Câmpurile au fost pretutindeni pline de flori. Noi am umblat într'adevăr într'o grădină de flori. Delectându-ne, am umblat tot cu frica în sân, deoarece am tremurat ca nu cumva să fim atacați de niște haiduci, pentru care zadarnic era ordinul Sultanului”.

Noëlle Roger, ajungând la Predeal, își notează astfel impresiile: „Și prima surprindere, când ajungi la Predeal, este contrastul între acele păduri compacte de brazi, care scoboară din munții înalți și acoperă satul, în acel monoton peisagiu de nord și acel ceva oriental care circulă în jurul nostru. N'ai putea spune cu adevărat ce anume: un surâs răspândit în atmosferă și pe care-l respiri continuu... o senzație de mulțumire (bien-être); un vânt mai cald, un soare mai fierbinte, care te face să do-

rești mai mult umbra pădurii. În acest cadru sever de brazi, atât de comun pentru ochii noștri, cât de nouă și de luminoasă ne apare alba căsuță românească, scundă, cu acoperișul ascuțit, care pare pitită sub soare și a cărei fațadă văruiată strălucește ca zăpada unui ghețar". (Op. cit. pag. 75—76).

Este caracteristic în această privință lirismul următorului pasaj din opera unui om de știință ca *Pittard*: „Dacă recunosc tot farmecul colinelor muntene și al platourilor moldovenești, iubesc cu o dragoste de nomad marile câmpii ale României...” (La Roumanie, pag. 55—56).

Să adăugăm un pasaj dintr'un articol de ziar intitulat „*În țara florilor*”, în care găsim o declarație a artistului grădinar *Rebhuhn*, făcută unui ziarist V. I. Această declarație este poate mai prețioasă, fiindcă în sinceritatea sa un străin venit în țara noastră pentru un scurt timp, se leagă apoi de frumusețile pământului nostru și nu-l mai părăsește — cum au făcut atâția alții înaintea lui.

Iată ce spune acela care a contribuit atât de mult la infrumusețarea parcurilor bucureștene: „Ca în România, nicăieri nu crește așa crinul (am zice mai românește: nicăieri nu crește crinul ca în România). Atâtea flori, mi-reasmă (ziaristul scrie greșit *miasmă*) atât de puternică și cum crește de ușor! Românul născut în țara lui nu-și dă seama că trăeste în *Țara Minunilor*. Ar trebui să cuture pământul și, odată întors, să plângă, să râdă, să strige de bucuria care îl doare că el trăiește în cea mai frumoasă țară. Eu am venit aici din 1910. Trebuia să rămân numai un an, dar... mai am un an și ies la pensie. Când am văzut că pe o creangă de cireș înfloresc mii de flori, iar la noi (vorbește despre Elveția) abia două trei, când am văzut că trandafirul se apleacă sub povara florilor, ca sub o grindină de piatră, am rămas”. (ziarul „Curentul” din 25 Mai 1942).

Ar fi inutil să lungim lista citatelor. Tot așa ar fi inutil să arătăm ce spun unii scriitori, care preocupați nu-

mai de confort, n'au văzut în trecutul nostru decât greutățile mari, pe care le-au întâmpinat în călătoriile lor pe pământul românesc: lipsă de drumuri, lipsă de adăposturi, lipsă de confort, oboseli produse prin mijloace primitive de locomoțiune — căruța (*Le Keroutsas*), este chiar titlul dat lucrării sale de călătorul francez *Stanislas Belanger* în 1846).

Putem însă pe drept conchide, mai ales azi, când ținuturile noastre au fost străbătute de străini, fără ca ei să întâmpine neajunsurile de odinioară, că pământul românesc nu e numai bogat, dar e și frumos. Poporul care a trăit mii de ani pe acest pământ, nu a putut să nu fie influențat de frumusețile naturii înconjurătoare. Ea nu i-a dat numai puțința să-și procure cu ușurință mijloacele de traiu, ea i-a pătruns în suflet și a lăsat în acesta urme adânci prin imaginile ei minunate.

De aici a rezultat întâiu o dragoste de frumos sub forma dragostei generale pe care Românii, dela cei mai umili țărani, până în cercurile cele mai înalte, fie particulare, fie oficiale, o au pentru flori și arbori. Fiindcă nouă ni se pare firească această dragoste și fiindcă suntem înclinați să o atribuim tuturor neamurilor, e bine să recurgem și aici la mărturii străine care sunt și mai obiective și, poate, și mai competente, fiind făcute de oameni, care au cunoscut și alte meleaguri, având orizont mai larg.

Să începem astfel cu comparația, pe care o face în această privință *Bellessort* între Români și Evrei: „Eri la Piatra Neamț, pe o înălțime, care domina orașul, mi se spunea: „Acolo unde nu vezi arbori, sunt mahalalele evreești“. Această diferență este încă mai mare în târguri. Evreul nu cultivă în jurul casei sale nici flori, nici plante. Copăcelul se prăpădește acolo, iarba se vestejește. Spiritul său abstract pe care educația talmudică îl adâncește în uscăciune, pare că preferă grădinilor umbrite, curțile tot așa de goale ca niște mese de joc. Lipsa lor de verdeață dă târgurilor evreești o înfățișare nen-

rociță așa cum n'are cel mai sărac cătun românesc". (Op. cit. pag. 174).

„Un lucru demn de ținut în seamă, zice G. Oudard, este dragostea Românilor pentru grădini și flori. Pretutindenii aproape, în orașele din Ardeal și din Basarabia, piețe pietruite și pustii au fost transformate în grădini minunate de frumoase". Vorbind apoi mai departe de cheltuiala socotită de el nenimerită, ce s'a făcut spre a se construi la Chișinău un palat cultural „măreț, dar neterminat", acest scriitor adaugă: „Adevărata reușită urbanistică a Românilor rămâne feerica grădină publică, pe care au creiat-o lângă Catedrală" (Op. cit. pag. 133).

În sfârșit, aceiași dragoste pentru natură și flori o găsește G. Oudard și în ceea ce au făcut Românii la Satu-Mare, după ce l-au luat din stăpânirea ungurească: „Românii, zice el, au construit la Satu-Mare o catedrală unită impunătoare și au transformat, după *obiceiul lor*, marea piață pietruită într'o minunată grădină" (op. cit. pag. 218).

Socotesc, că nu e nepotrivit, să introducem aici și constatarea făcută de un scriitor român cu prilejul vizitării orașului Chișinău, îndată după recucerirea dela Ruși în ultimul nostru războiu. Vorbind despre ruinele lăsate de Ruși, după retragerea lor, și de strădania depusă de Români pentru îndreptarea răului, d-l *Al. Lascarov-Moldovanu*, spune: „Iar truda aceasta de a aduce o regulă în haos, a fost dela început întovărășită de gândul de a folosi întru aceasta și florile. Am găsit mai peste tot flori; ruine și flori — flori și ruine. Fantomatice ruine — și flori frumoase — aceasta ar putea fi o formulă de definire a Chișinăului de acum" (*din Jurnalul basarabean*, IV, ziarul „Curentul" dela 3 August 1942).

Caracteristic pentru iubirea de arbori și flori a neamului românesc, este și faptul că parcurile din orașele noastre sunt ca un fel de prelungiri ale naturii din afară. Deși arta horticolă a contribuit la înfrumusețarea și ordonarea lor, ele totuși nu sunt produse oarecum artificiale, așa cum sunt de exemplu parcurile englezești. Se pot cita

între altele două încercări nereușite de a creia parcuri de acest fel, care curând au și fost desființate sau modificate. Pe locul unde se află astăzi Palatul Cercului Militar și piața din fața sa, dinspre Calea Victoriei, se găsea odinioară biserica Sărindar, zidită de Domnitorul Matei Basarab. Această biserică fiind dărâmată, s'a înființat pe locul liber un parc englezesc, lipsit de arbori, numai cu răzoare verzi. El n'a plăcut. Comparat cu Cișmigiul din vecinătate, el părea sărac și lipsit de orice farmec.

La Galați, tot astfel, se formase în str. Domnească înainte de 1916, un parc fără copaci împodobit numai cu bustul lui Eminescu. Că nu s'a potrivit nici acesta felului nostru de a concepe frumosul naturii, o dovedește faptul, că el a fost transformat, plantându-se diferiți copaci, care-i dau cu totul altă înfățișare.

Dovada dragostei de natură a Românului se mai găsește și în diferite alte manifestări.

Cine compară astfel felul cum construiesc locuințele lor Românii și felul cum le construiesc alte neamuri, constată o deosebire, care se poate explica prin faptul că decorul naturii îi este neapărat trebuincios țaranului român, — care cum spune și d. V. Băncilă — nu este pentru el numai un decor oarecum artificial. Cine vizitează un sat săsesc din Transilvania — un sat locuit de plugari nu un târg — constată că locuințele sunt închise cu fațada la stradă, avându-și fiecare curtea în fund, ferită de vederile indiscrete ale străinilor. În chipul acesta, omul își urmărește, poate, mai cu folos scopurile lui practice. Orizontul material îi este însă închis. Priveliștea naturii nu-i lărgeste apoi nici orizontul sufletesc.

Casa țaranului român din munte este deschisă vederii din afară înăuntru, și prielnică privirilor dinăuntru în afară până departe. Viața posesorului unei astfel de locuințe se desfășoară netăinuită, ca ceva care face parte din însăși fenomenele naturii. Deși izolate între ele prin distanțe relativ mari uneori, casele nu împiedică comu-

nitatea sufletească între locuitorii unui sat. La deal și la șes unde locuințele sunt mai apropiate unele de altele, constatarea e aceeași: casele nu mărginesc strada, ci, puțin retrase și cu împrejmuiri scunde, ele sunt deschise vederii, fiind înconjurate cu pomi și având în față — fie în curți fie la ferestre — flori îngrijite cu dragoste.

Ceva mai mult; orașele noastre care sunt de fapt la origină, sate mărite încetul cu încetul, mulțumită unor împrejurări economice favorabile, se prezintă la fel, acolo unde nu sunt străzi comerciale sau unde nu s'au modernizat prea mult. Casele boierești vechi, ca și casele tuturor celorlalți locuitori, toate aproape sunt și în centru și la periferie retrase în curți, cu vederea deschisă la stradă, prevăzute cu grădinițe mai mari sau mai mici, care desfată privirea.

Să meargă cineva, în schimb, și să vadă încă pe unele străzi ale Bucureștilor sau Iașilor, unde se mai găsesc și astăzi resturile muribunde ale sectei scopiților (muscalilor) — atât de înfloritoare odinioară — cum se înfățișează locuințele acestora. Ele sunt ferecate cu porți mari și împrejmuiri înalte, peste cari privirea din afară nu poate pătrunde. Ceva mai mult, scândurile împrejmuirilor sunt așa de bine încheiate, încât chiar privirile insistente ale unui indiscret se chinuiesc degeaba să vadă ce se petrece înăuntru. O locuință construită în felul acesta, îți arată imediat spiritul de care sunt însuflețiți cei ce se adăpostesc în ea. Ea îți spune parcă: „Nu te apropria, nu bate în poartă, nu striga și cere adăpost, nici măcar trecător, căci nu vei fi primit”. Casa românească înconjurată cu garduri joase, văruiată în alb, pare a-ți surăde de departe; ea te lasă să privești și să vezi tot ce e în curte; prispa sa primitoare te poate apăra fie de căldură, fie de intemperii fără nici o greutate. Intr'o astfel de locuință, spiritul de ospitalitate găsește parcă o ușurare materială și se poate exercita, așa cum se recunoaște fără înconjur de toți câți ne cunosc.

Nu este numai atât. Natura l-a făcut pe Român, probabil, și optimist prin darnicia și frumusețea ei. S'a zis de vechii Eleni, că și-au alcătuit zeii după chipul și asemănarea țării lor, în care omul nu s'a simțit copleșit de natura ostilă, unde clima dulce și marea blajină i-au dat puțința să trăiască ușor în niște ținuturi relativ sărace. Lumea zeilor era amestecată cu a oamenilor pâna acolo, încât și căsătorii se puteau lega între două lumi atât de deosebite.

Tot așa s'a zis că pesimismul cel mai ucigător, acela al religiei budiste, nu putea să apară decât într'o țară ca India, în care vârfurile munților uriași nu au putut fi atinse nici până azi; în care trăiesc fiarele cele mai fioroase, reptilele cele mai veninoase, cărora le cad numeroase victime umane; în care cuibăresc alături de foamete boli îngrozitoare ca, ciuma, ș. a. m. d. Ideia că nirvana e idealul vieții umane, a fost firesc, se zice, să apară într'o astfel de țară în care omul se găsește copleșit de natură, tot așa cum optimismul și dragostea de viață completa și armonioasă a fost firesc să apară pe pământul Eladei.

Cât sunt de justificate aceste explicațiuni, n'avem să cercetăm aici. Este destul să reținem faptul, că o legătură între firea unui popor și natura în mijlocul căreia trăește, este probabilă.

Dacă ne referim acum la ființa noastră sufletească, putem face următoarea afirmație ipotetică: poporul român este un popor optimist, grație influenței directe a pământului pe care trăește deși prin desfășurarea vieții sale istorice și prin poziția sa geografică — influență pe care trebuie să o socotim indirectă — el ar trebui să fie stăpânit de cel mai chinuitor pesimism.

Călătorul francez Dr. *Emile Gromier*, vorbind, între altele, de animalele din Camerunul african și pomenind de o pasăre numită *Nicator Chloris*, care trăește în pădurile ecuatoriale și scoate un fel de țipăt plângător nesuferit, adaugă această observație interesantă: „În această privință, este curios de constatat cât de mult este în general,

în raport cu mediul, cântecul păsărilor. Cele din spațiile de lumină au cântece vesele și „drăguțe”, cele din munții înalți sau din pustii au cântece blânde (doux) și triste, cele din pădurea mare însfârșit, emit note funebre sau răgușite, (rauques) discordante”.

(Dr. Emile Gromier. *La vie des animaux sauvages du Caméroun*, ed. Payot, Paris 1937).

O astfel de observație a unui călător, care nu teoretizează și n'are idei preconcepute, ne face să ne gândim la afirmația călătorilor străini pomeniți mai sus, că nicăeri nu cântă mai frumos privighetorile ca în țara noastră, și să punem, ca și călătorul african, acest cântec frumos în legătură cu frumusețea peisagiilor noastre.

Este deci, încă odată, probabil că firea veselă și optimismul românesc își au, măcar în parte, originea în alcătuirea naturii înconjurătoare. Gorky afirmă, cum vom vedea mai târziu, că fatalismul rusesc și deci, privit din alt punct de vedere, pesimismul lui, se datorește naturii, față de care omul se simte prea mic, în special din pricina izolării și neputinței de a o înfrunța singur. La aceasta s'a adăugat tirania politică, în fața căreia omul nu găsea niciun mijloc de apărare. Ar fi, poate, înclinat cineva ca, măcar cu privire la iernile noastre, atât de lungi și atât de aspre uneori, să facă legături asemănătoare și să le atribue influențe, cari să intunece, la fel ca în Rusia, sufletul nostru. Este o greșală.

Iernile din țara noastră sunt firește relativ aspre — uneori, mai rar, foarte aspre — dar ele nu reprezintă o forță care să covârșească pe om și să-l facă să-și întrerupă orice activitate, decât în mod excepțional, când viscolele sunt prea puternice și troenele prea mari. Foarte multe din zilele iernii sunt suportabile, iar uneori chiar frumoase și plăcute.

Dealtfel sărbătorile, cele mai numeroase și mai pline de bucurie și desfătare pentru satele românești, sunt așezate în toiul iernii. Tradiția noastră populară se respectă cu sfințenie și copiii — mai ales ei — nu se înspăimântă

deloc de ger ca să umble din zi până în noapte cu Moș-Ajunul, cu colindele diferite, cu plugușorul și altele. Veselia acestor copii este contagioasă până și pentru bătrânii rebegiți care șed pe vatră. Tot iarna în „câșlegi” se încheagă cele mai multe căsătorii și hora nunții se face, mai ales se făcea, când nu apăruseră în unele sate dela șes — poate și dela munte, — așa zisele saloane, în ogrăzi, pe zăpadă, sub razele strălucitoare ale minunatului soare de iarnă.

Nici un temei de nemulțumire în contra naturii, chiar când ea se încruntă. În restul timpului — de primăvară până în toamna adâncă — natura, sub toate înfățișările ei atât de variate, de când se înverzește câmpul și bobocul de găscă, de culoarea borangicului galben-verzui, se luptă cu greu să rupă cu ciocul lui slăbănog firul de iarbă, până în toamna adâncă, când frunzele copacilor se îngălbenesc, ruginesc în diverse nuanțe și sângerează înainte de a lăsa crăcile golașe — este atât de blândă și frumoasă, încât Românul găsește în ea o prietenă. Nu o prietenă oarecare și dela care trage toate foloasele, dar o prietenă frumoasă, pe care o iubește cu pasiune desinteresată. Dovadă atâtea cântece populare, în care se concretizează dragostea de natură, de animale și chiar de păsări:

Ciocârlie, mută-ți cuibul, că vine badea cu plugul.

Sfat înțelept, izvorit din dragoste.

Dovada ultimei afirmațiuni — ea scoate oarecum pe țăranul român din rândul altor țărani, care se simt în mod egoist, material legat de pământul lor — se face cercetând și alte manifestări ale vieții sufletești ale poporului nostru.

S'a remarcat adeseori faptul că poezia noastră populară începe printr'un fel de invocație, care este numele unei flori. Aproape nu se poate concepe poezie populară, care să nu înceapă cu foaie verde sau frunză verde — ceeace

a făcut ca acea Româncă înstrăinată, care, cum afirmă Gion în conferința sa despre *Cum vorbim*, cerându-i-se o probă de limba sa natală, n'a știut decât să repete: frunză verde, frunză verde, frunză verde și iar verde.

I. Crăciunescu afirmă, că planta aleasă nu era la început aleasă la întâmplare, ci ea avea o legătură oarecum simbolică cu cuprinsul însuși al poeziei și că numai târziu sub influența lăutărească, s'a pierdut acest caracter. Chiar fără această invocație se găsesc însă în poezia populară nuanțe de sentiment, atât de fine, inspirații din dragostea de natură, încât rămâi uimit. Răposatul bas Folescu cânta de preferință următorul cântec:

Frunză verde lămâiță
 Paște calul lui Gheorghiuță
 Priponit de-o garofiță.
 Garofița s'a uscat,
 Calul lui Gheorghe a scăpat.

Se pot scrie pagini întregi de analiză spre a scoate în evidență finețea simbolică a acestor versuri cu motive luate din natură.

Ori cum ar fi, influența naturii este evidentă asupra sufletului popular. Ar fi de cercetat iarăși — lucru care după câte știu nu s'a făcut încă de criticii noștri literari — întrucât inspirația pe care a găsit-o poezia noastră cultă în natura înconjurătoare, este diferită de aceia a altor popoare, fiind o continuare a inspirației populare. Ceeace spunem acum este o simplă ipoteză pe care nu avem putința să o verificăm. Iată de ce e vorba.

Fără îndoială frumusețea naturii a inspirat pe poeții diferitelor popoare în diferite chipuri. La popoarele din Apus admirația naturii și descrierea peisagiilor ei sunt un produs al curentului romantic — ceea ce însemnează că avem deaface cu un produs de cultură specială și nu cu o caracteristică a sufletului popular, așa cum se întâmplă la noi. Aceasta se vede și de acolo că în primele

lui începuturi curentul romantic francez s'a caracterizat prin descrieri și peisagii exotice, adică de priveliști din țări străine, de obicei lipsite de civilizație, în care oamenii duc o viață simplă — bucolică am putea zice — cu totul deosebită de a popoarelor civilizate. Așa se întâmplă în Paul et Virginie de *Bernardin de Saint Pierre* și Atala și René de *Chateaubriand*.

În poezia cultă românească — lăsăm la o parte ceea ce poartă pecetea romantismului apusean — găsim produse literare care nu sunt decât o altă înfățișare a sentimentului naturii, așa cum îl găsim la popor. Nu avem să cercetăm aici descrierea pitorească a României de A. Vlașă, — lucrare care cred, că nu-și găsește asemănare la alte popoare — deși nu putem totuși afirma că ea are vreo legătură directă cu simțirea populară. Să ne gândim însă de ex. la doi din poezii noștri din trecut V. *Alecsandri* și M. *Eminescu* la care simțirea se străvede clară numai ici și colo. Fără a avea competența criticilor noștri literari, și fără a încerca o cercetare amănunțită, socotim că acești doi poeți concretizează în unele din operele lor sentimentul naturii, așa cum îl are poporul însuși, adică iubirea față de natură a cuiva care trăiește în mijlocul naturii însăși, se simte înfrățit cu ea, iar nu admirația cărturărească, chiar pentru natura sălbatecă și inaccesibilă.

Pastelurile lui *Alecsandri* cântă pământul românesc cu frumusețile lui; ele ne descriu peisagiul pentru peisagiu, adică pentru dragostea curată de natură; ele nu o prezintă pe aceasta numai ca decorul în care se desfășoară o acțiune omenească. Chiar când descrie iarna cu asprimea ei cea mare, poetul ne-o prezintă până la urmă și în înfățișările ei frumoase. Dacă uneori omul este introdus în tabloul descris în pastel, apoi el este o anexă accidentală a naturii, natura însăși fiind pe primul plan. Nu știu dacă și în ce măsură se petrec tot așa lucrurile în pastelul altor popoare.

Mai caracteristice încă pentru poezia noastră cultă sunt unele din poeziile lui *Eminescu*, scrise în vers popular. Să recitească cineva „*Ce te legeni, codrule?*” spre a vedea că nu-i acolo o descriere pitorească din care să reiasă admirația omului pentru natură. Este o convorbire frățească, între om și codru. Codrul, antropomorfizat oarecum, își arată jalea cea mare, care îl cuprinde, când se apropie iarna care-l lasă „pustiit, vestejit și amorțit” și numai cu dorul în suflet. Natura este astfel înfrățită cu omul, ea simte durerile lui și împărtășește bucuriile lui. La fel se petrec lucrurile în „*Revedere*”:

„Codrule, codruțule, ce mai faci drăguțule?

Ce minunat și în ce termeni mângâioși își arată omul sentimentul lui de înfrățire cu natura! Este la fel cum se petrece în versurile populare:

Ciocârlie, mută-ți cuibul,
Că vine badea cu plugul

Notă. Capitolul acesta era deplin redactat când a apărut lucrarea lui Gh. Vâlsan „Pământul Românesc și frumusețile lui”, în care la pag. 58 găsesc într'o notă, confirmarea și completarea celor susținute mai sus. El zice: „Poezia populară, poate mai mult decât ori care altă poezie populară europeană, e plină de descrieri, uneori dovedind un simț superior de înțelegere a frumuseților naturii. Lucrul abia a fost semnalat, deși ar merita o cercetare adâncită din punct de vedere literar și geografic. Cel mai bun volum de versuri al lui Alecsandri este volumul de „Pasteluri” tablouri ale naturii atât de proaspete că ar fi meritat mai curând titlul de „Acuarele”. La marea Eminescu descrierile naturii cumpănesc poezia erotică, filosofică, sau socială. Vlahuță deși era un slab tip vizual, s'a simțit dator să dea o descriere pitorească a României, care din nenorocire, după părerea mea, a învăluit în vag și necaracteristic adevăratele frumuseți ale țării noastre. În generația următoare Sadoveanu, puternic vizual, lasă impresia că în multe capitole din opera sa a văzut întâiu natura cu intensitate și apoi a așteptat să apară în decor personagiile povestirii. Nu mai vorbesc de poeții tineri care adoră natura și de multe ori izbutesc să o redea mai fericit decât făceau înaintașii lor. Interesant pentru subiectul nostru e faptul că doi din acești poeți, Ion Pillat și Emanoil Bucuța au cultură geografică etc.”

Că natura, prin frumusețile ei, a avut ecouri adânci în sufletul românesc, se vede însă și dintr'o cercetare cât de sumară a artei noastre populare. Mai întâiu portul nostru țărănesc este parcă un produs al însuși peisagiului, cu care se armonizează. Nu se poate par'că concepe un frumos peisagiu românesc fără decorul uman, care formează un tot cu el. Priviți o zi de sărbătoare — o zi de sărbătoare a ochilor — când hora se întinde și se mișcă în ritm liniștit în fața unui han, într'o minunată seară de vară. Nu e vorba aici de poetizare romantică. Este vorba de o realitate pe care atâția din străinii citați au recunoscut-o. O femeie îmbrăcată în costum împodobit de Câmpulung sau într'unul simplu, atât de simplu de Săliște, este, se poate zice, o minune a naturii pe care nu o poți admira decât în mijlocul naturii românești.

Arta populară însăși cu produsele ei, care servesc la împodobirea locuințelor, se prezintă ca inspirată din două feluri de izvoare: pe de o parte găsim și în sculptura în lemn, și în țesăturile de pânză, și în scoarțe, motive de natură geometrică, colorate frumos la acestea din urmă; pe de altă parte, găsim în covoarele oltenești ca și în cele basarabene motive stilizate de flori, care încântă privirea prin minunata combinație a culorilor. Țăranca româncă a privit natura, a admirat-o și a iubit-o, a păstrat în ochii ei imaginea minunată a câmpului însuși cu dungiile trase de arături pe pământ, a pomilor înfloriți în primăvară, a florilor însăși, aceste creațiuni frumoase ale naturii și din ele a alcătuit și îmbinat motive de împodobirea scoarțelor pentru ca, și în timp de iarnă sau vreme rea, punându-le pe pereți să aibă în ele o amintire, o mângâiere și o speranță.

Nu putem termina aceste observații fără să amintim că până și muzica populară românească și-a găsit izvor de inspirație în natura înconjurătoare. Să nu luăm în privința aceasta decât un singur exemplu care este foarte caracteristic.

Am prins odată, ași putea zice pe viu, felul cum s'a inspirat muzica noastră populară din natură. Ședeam prin 1920 într'o locuință oficială, înconjurată de un frumos parc, în care pasărilor cântătoare își găseau o ospitalitate de nimic ingrădită. Primăvara până târziu în toiu verii, mierloii fluerau cu cea mai mare voioșie printre crăcile copacilor înalți. Băiatul meu în vârstă de cinci ani, cu ochi cercetători și plini de dragoste, urmărea printre crăcile stufoase pe acești cântăreți care îi fermecau deșteptarea de dimineață din somn.

Fugea de colo, colo și cu buzele țuguiate încerca să fluere și el ca mierloii. Exercițiul a durat, firește, un timp, cu succes relativ. M'am pomenit însă într'o bună zi, că flueratul lui așa de stângaciu dela început nu se deosebea de al mierloiului cu nimic. Era o melodie simplă potrivită pentru un copil, care n'avea talentul muzical al lui Enescu, Mozart sau Beethoven. Tocmai aceasta arată însă că un țăran cu mult talent muzical, deși necultivat, a putut să imite și el ceiace auzea și să producă astfel de exemplu „Ciocârlia”. O astfel de melodie nu există, cred, în muzica niciunui popor, fiindcă probabil nicăieri ciocârlia nu cântă frumos ca la noi, pe de o parte; iar pe de altă parte, țăranul din alte părți nu și-a simțit sufletul copleșit de sentimentul admirației pentru această pasăre neînsemnată.

În muncile lui pe câmp, plugarul nostru ascultă fără să vrea imnul pe care ciocârlia îl înalță naturii, în zborul ei spre soare și, fără să vrea, se pomenește și el fluerând și imitând acest imn care găsește un adânc răsunset în sufletul lui. Și astfel înceet, încet, în urma încercărilor fericite ale unor cântăreți talentați se înjghebează minunata melodie a ciocârliei.

Să trecem acum la o problemă foarte importantă privitoare la legătura dintre pământ și om: aceea a tipului uman.

În formarea tipului fizic uman este greu de stabilit dacă este vorba de o manifestare simplă a factorilor biologici,

aşa cum pretinde Antropologia, sau dacă mai intervine şi aceia a celor geografici, sau istorici şi sociali. Este apoi şi mai greu de stabilit cât de mare este influenţa eventuală a fiecăruia în parte.

Poporul românesc, de care ne ocupăm, fiind atât de complex din punct de vedere rasial, este de la sine înţeles că deocamdată — mai ales dat fiind faptul, că sunt în curs cercetări în această direcţie — nu se poate atribui cu precizie rasei vreunul din caracterele lui sufleteşti.

Este adevărat că unele din trăsăturile acestui suflet s'ar putea socoti ca moştenire dela unul, sau altul din popoarele, din care ne tragem. Aşa ar fi inclinat cineva să socotească că spiritul nostru juridic şi statal ar fi o moştenire romană, după cum tot roman ar fi şi spiritul de toleranţă şi cel satiric. Rezistenţa noastră naţională şi tendinţele noastre războinice defensive ar putea fi socotite, între altele, ca o moştenire dacică. Insfârşit nu ar părea neverosimilă afirmaţia că lirismul nostru popular ar veni dela Slavii intraţi în alcătuirea poporului român.

Acestea sunt însă ipoteze greu de verificat. Şi sunt cu atât mai greu de verificat, cu cât sufletul unui popor este ceva nou, cu fiinţa sa aparte, originală, adică o sinteză care nu se poate explica — cum am mai spus — printr'un fel de juxtapunere de elemente eterogene, luate din toate părţile şi lipsite de unitate. De aceea deocamdată, pentru a nu face afirmaţii categorice, într'un domeniu unde e greu să faci astfel de afirmaţii, — nu se poate cu temeiu vorbi de influenţe rasiale în domeniul sufletesc al poporului român. Aceasta nu se poate cu atât mai mult, cu cât chiar dacă însuşirile pomenite ar fi într'adevăr moştenite dela popoarele din care ne tragem, încă ar fi problematică o ereditate rasială propriu zisă. Ar putea foarte bine să fie vorba de o ereditate psihică de natură socială, fără o legătură strânsă cu însuşirile biologice.

Cu atât mai puţin putem pretinde, aşa cum am văzut că afirmă unii scriitori străini, că tipul fizic românesc este tip roman sau dacic. Nimic nu confirmă o astfel de presu-

punere, chiar când este întemeiată pe cercetarea columnei lui Traian. Antropologiceste nu se poate susține existența unui tip moștenit românesc fie el de orice origină.

Aceasta nu împiedecă să afirmăm că există un tip pe care l-am putea numi *tipul psiho-fiziologic românesc*, (sau tip de expresie) care se exteriorizează în chipul, expresia și gesturile oamenilor, chiar dacă indicele cefalic e deosebit dela individ la individ. O astfel de afirmație, ciudată în aparență, are nevoie de o cercetare ceva mai amănunțită. Să dăm întâiu fafte.

Asemănarea fizică frecventă dintre bărbat și femeia lui este un fapt aproape banal. In căsniciile, care durează toată viața se observă mai ales acest fapt: bărbatul și femeia par a fi frați. O primă explicație a acestui fapt ar părea să fie următoarea: se unesc prin legături matrimoniale, durabile, cei ce au anterior căsnicieii, asemănări fizice și sufletești. Asemănarea fizică observată de atâtea ori, ar fi cu alte cuvinte *ante*, nu *postfactum*. Dovada acestei afirmații ar fi și faptul că în anumite căsnicii această asemănare nu este dela început și nu se produce nici mai târziu.

Pentru înlăturarea explicației de mai sus, socotim necesare câteva amănunte asupra a ceiace numim *tip psiho-fiziologic* sau de *expresie* în deosebire de tipul antropologic propriu zis.

Avem întâiu să ne lămurim asupra faptului că, după anumite păreri, ar exista tipuri psihologice oarecum pure, adică fără o transformare paralelă a tipului fizic. D-l P. P. Negulescu cercetând în deaproape problema rasei și a influenței pe care aceasta ar avea-o asupra constituției sufletești a popoarelor ajunge la concluzia, la care am ajuns și noi in cap. III, că în starea de azi a cercetărilor nu se poate scoate nimic sigur cu privire la existența unei determinări a caracterelor psihice prin acelea ale rasei. D-sa afirmă apoi în cap. X al lucrării sale (*Geneza formelor culturii* pag. 376 și urm.) că există totuși un *tip etnic*. Știința caută să stabilească care sunt trăsăturile do-

minante sufletești la diferite popoare, să deducă din ele caracterele secundare, prezentând astfel un portret psihologic al fiecăruia din ele. Este „exagerată” sau „cel puțin prematură” afirmația lui J. Finot (*Le préjugé des races*) că ar fi imposibilă constituirea unei psihologii a popoarelor.

D-I P. P. Negulescu cercetează, în această privință, cum se constituie mai întâiu tipurile psihologice care pot fi destul de variate. Cei ce trăesc în primul rând mai mult timp într'un mediu străin se schimbă așa *sufletește* încât nu se mai pot, sau se pot cu greu acomoda cu vechiul mediu, din care au ieșit. S'a observat astfel, ca să nu cităm decât un caz din cele cercetate de autor, că Europeanii emigrați în Statele Unite se transformă încet, sub influența celor în mijlocul cărora s'au stabilit, luând ceea ce numește „aerul american”, adică „aerul unor oameni, care știu bine ce vor și sunt hotărâți să facă, fără ezitare, ce trebuie — un aer adică decis, sigur de sine, indiferent față de alții și îndrăzneț”. Acest fel de a fi, această „înfățișare” specială „se datorește unui anumit fel de a gândi și a lucra” comun tuturor locuitorilor din Statele Unite, care se impune și nouilor veniți (op. citat pag. 385).

Din cele spuse până aici nu rezultă destul de limpede, dacă e vorba în acest „aer de familie” de un tip psihologic sau și de unul fizic. În cele ce urmează, ideile se precizează, ieșind în evidență, că este vorba numai de un tip psihologic, fiindcă se spune lămurit că „tipurile psihologice ale oamenilor atârnă de ideile și sentimentele lor și se schimbă odată cu ele — odată adică cu felul lor de a privi lumea și de a se comporta față de ea” (op. cit. pag. 386).

Condițiile, care schimbându-se determină schimbările pomenite mai sus, sunt fie condițiile de existență internă ale unui popor, fie cele care rezultă din contactul cu alte

popoare. Aşa de ex. schimbările, suferite de sufletul german în ultimul timp, se datoresc schimbărilor de existenţă internă ale acestui popor, pe când *bonjurismul* nostru dela 1848 şi influenţa exercitată de el asupra poporului român, se datoresc contactului cu poporul francez.

De aici urmează o consecinţă, care comportă o discuţie serioasă şi pe care d-l P. P. Negulescu o formulează astfel: „...întrucât împrejurările istorice se schimbă neconţinut, niciun popor nu poate rămânea multă vreme acelaş. Românul de astăzi bunăoară nu mai este desigur ceea ce era cel din veacul al XVIII-lea de sub stăpânirea domnilor fanarioţi; iar acela nu mai era desigur ceea ce fusese cel de pe vremea lui Ştefan cel Mare, sau al lui Mihai Viteazu” (op. cit. pag. 386).

Discuţia acestei chestiuni ne-ar depărta deocamdată de problema urmărită. Ne mulţumim să afirmăm că, după părerea noastră, anumite caractere fundamentale ale sufletului unui popor nu se schimbă în decursul timpurilor. Ele rămân statornice şi cel mult pot primi nuanţe mai mult sau mai puţin pronunţate.

Domnul P. P. Negulescu recunoaşte că, condiţiile de existenţă internă se schimbă mai greu şi deci influenţează asupra schimbării tipurilor psihologice mai puţin decât influenţele primite din afară prin contactul cu alte popoare. Aşa se face că Europeanul stabilit în Statele Unite, ajunge prin contactul continuu cu localnicii la o „pronunţată comunitate de idei şi de sentimente, de interese şi de aspiraţie, ducând în chip firesc la *atitudini* aproape identice în faţa lumii şi la un mod aproape identic de a se comporta faţă de ea” (op. cit. pag. 388).

Aceasta însemnează că prin convieţuire continuă şi prin influenţă reciprocă indivizii ce alcătuiesc un neam, chiar când sunt de rasă deosebită, ajung să aibă „o fizionomie sufletească analoagă”. (op. cit. p. 389). Concluzia pe care o

scoate autorul este că ceea ce determină asemănările sufletești dintre membrii unui neam este traiul în comun. Popoarele nu sunt rase antropologice, unitare „ele se întemeiază pe comunitatea de idei, de credință, de sentimente, de aspirații, de moravuri și firește, în primul rând, pe comunitatea de limbă și tradiții”. (op. cit. pag. 390).

E deci firesc ca un copil de Francez crescut încă dela naștere în mediul german să devie German: „Fondul organic moștenit se subordonează structurii sufletești câștigate — și își potrivește cu această măsură nouă reacțiunile lui vechi”. Ar părea după această afirmație că fondul sufletesc transmis unui copil prin educație, e aproape totul, că fondul biologic ereditar nu are aproape nici un rol, nici măcar în reacțiunile temperamentale, cari sunt precumpănitor ereditare și că deci un *fidgian* crescut în Germania sau Franța va deveni Francez sau German — ceea ce evident nu-i cu puțință. Dealtfel D-l P. P. Negulescu face și D-sa rezerva că „un copil de negru din Africa sau din Oceania adus, și el, dela naștere în Germania, n’ar putea ajunge la aceleași rezultate cu copilul francez pe care l’am luat ca exemplu, fiindcă fondul organic moștenit nu i-ar permite să asimileze în aceiaș măsură hrana sufletească neobișnuită ce i s’ar oferi” (op. cit. pag. 389).

Din toate cele spuse, se pare că, recunoscând existența unui tip psihologic, care se formează așa cum s’a arătat și cum trebuie să recunoaștem că este adevărat, d-l P. P. Negulescu trece pe un plan secundar aspectul fizico-biologic al problemei. S’a văzut de altfel rezerva, că nu orice copil dus în orice mediu va primi pecetea psihică a mediului. Aceasta însemnează o primă greutate a problemei asupra căreia nu vom stărui.

Mai este însă încă ceva, care se leagă strâns cu problema ridicată de noi și anume, că D-l P. P. Negulescu, vorbind de tipurile etnice, formate prin influența mediu-

lui social, folosește anumiți termeni, al căror înțeles e ambiguu. Este vorba pe lângă caracterele psihologice ale tipului etnic, și de anumite *atitudini*, de un anumit fel de *comportare*, care presupun un aspect precis fizic. Tocmai aceasta ne ajută să trecem la formularea, mai precisă și mai amănunțită, a părerilor noastre, că tipul etnic nu este numai un tip psihologic, ci că acesta din urmă se îmbină sau mai bine zis are și un aspect fizico-anatomic, strâns legat de el. Iată în cele ce urmează, ceea ce duce la o astfel de concluzie.

Știm că tipul antropologic se bazează pe anumite caractere comune ale scheletului, în special ale craniului, pe lângă altele mai puțin însemnate, așa cum le-am văzut amănunțit în captolul III. Pe două schelete perfect identice, deci aparținând după concepția antropologiei, aceleleași rase, putem foarte bine să ne închipuim mușchii inserați și dezvoltăți în chip diferit, după cum diferite pot fi funcțiunile fiziologice, a căror însemnătate e capitală. Vom avea atunci, să zicem, un German și un Român, care, cu schelete asemănătoare, vor avea totuși, în cazul când au precise însușirile sufletești ale neamurilor respective, un alt tip psiho-fiziologic: atitudine, gesturi, expresiunea feței, împreună cu strălucirea privirei, etc., care toate rezultă din temperamentul, produs de funcțiunile fiziologice, sau de caracterul format prin educație. În cazul acesta, se poate găsi o altă explicație asemănării dintre *bărbat și femeie*, de care vorbeam mai sus și anume: această asemănare sufletească dintre soți se oglindește pe măsură ce se produce, în asemănarea tipului lor psiho-fiziologic (de expresie), care se formează și el cu timpul. Sau, și mai precis, cele două asemănări — cea sufletească și cea fizică — se produc paralel pe măsură ce traiul în comun nivelează asperitățile sufletești atât de frecvente la începutul căsniciilor. Atunci se întâmplă faptul, de atâtea

ori observat, că deși deosebiți din punct de vedere al scheletului și al pigmentației, deși — ceva mai mult — la analiza în amănunte nu se găsește între ei aproape nicio asemănare, bărbatul și femeia au totuși în comun ceea ce se numește *expresia, aerul* de familie, care se constată și la copiii ieșiți din aceeași părinți.

Obiecția, că în orice caz unirea, care va dăinui între bărbat și femei, pretinde anumite afinități sufletești încă dela început, este numai în parte adevărată. Este bine cunoscut, că nu aceste afinități singure, ba nici măcar în cea mai mare măsură, contribuiesc la întemeierea căsătoriilor în general. Dacă deci bărbatul și femeia ajung să semene, deși sunt foarte deosebiți la început, aceasta nu se explică decât, sau printr'o influență dinăuntru în afară, adică din producerea unei asemănări sufletești care ar avea ca urmare anumite schimbări anatomo-fiziologice, sau din desvoltarea și transformarea paralelă și a unora și a altora.

Afirmația aceasta n'ar avea desigur o valoare științifică propriu zisă, decât în cazul când în mod experimental, pe două schelete perfect asemănătoare s'ar putea insera mușchi deosebiți, cu pigmentație externă deosebită și deci cu funcțiuni fiziologice interne iarăși deosebite. Cum așa ceva nu se poate realiza, ne rămâne să încercăm o confirmare a ipotezei noastre prin diferite fapte de observație curentă.

Găsim astfel sugestii, sau afirmații, care vin în sprijinul părerii noastre: „Nu se poate scoate, zice *G. Hardy*, mare lucru până la proba contrarie din caracterele morfologice ale unui grup uman. Adeseori s'a abuzat de aceasta. În realitate nicio relație, chiar aproximativă, nu poate fi stabilită între viața mintală sau morală a unui om și înălțimea sa, pigmentația pielii sale, forma craniului său, greutatea creierului său. Astfel de amănunte sunt totuși

utile, fiindcă permit într'o largă măsură să situezi grupul interesat.

Caracterele fiziologice sunt însă mai expresive și de altfel corespund cele mai multe nu numai unor dispozițiuni naturale, dar unor habitudini. Astfel greutatea corpului, slăbiciunea sau obezitatea, forța muschiulară depind adesea de felul de viață, de obișnuințele alimentare, sau de anumite practice speciale". (*Géographie psychologique* pag. 33—34).

Găsim apoi în părerile formulate de *Alexis Carel* un sprijin principal mai precis al celor ce afirmăm. El spune că „anumite modificări permanente ale corpului sau ale conștiinței sunt produse de adaptare” și că „mediul pune astfel pecetea sa asupra ființei omenești”. Ceva mai mult: plantele, arborii, animalele suferă aceeași influență a mediului. Este, bine înțeles, vorba de mediul fizic. Intre dovezile de adaptarea omului la mediu citează *Carel* ceea ce se întâmplă cu soldații urcați pe vârfurile Alpilor. „Omul se aclimatizează la o mare altitudine prin modificări ale sângelui și ale sistemului circulator, respirator, scheletic și muschiular. Globulele roșii răspund la scăderea presiunii barometrice înmulțindu-se. Acomodarea se face repede. În câteva săptămâni soldații transportați pe vârfurile Alpilor, merg, se agață și aleargă tot așa de activi ca și la altitudini joase. În acelaș timp, pielea se apără contra luminii zăpezii printr'o pigmentație intensă. Toracele și mușchii pieptului se desvoltă. După puține luni de viață activă pe înălțimile munților, sistemul muschiular se obișnuiește cu sfortărea mai mare pentru mers și sărirea stâncilor. *Forma și atitudinea corpului se modifică*. Aparatul circulator și inima se obișnuiesc deasemenea cu exercițiul neîncetat care li se cere. În acelaș timp, organismul devine rezistent la frig. El ajunge, prin perfecționarea proceselor regulatorii ale temperaturii mediului interior, să

suporte toate intemperiiile. Când indivizii aclimatizați la munte coboară în câmpie, sângele lor redevine normal. Dar ei păstrează mai departe urmele adaptării toracelui, plămânilor, inimii și vaselor lor la o atmosferă rărită, la lupta contra firgului, la sforțarea neincetată care se cere întregului corp pentru urcarea zilnică pe munți”.

Mergând mai departe se poate afirma că și alimentele au anumite urmări biologice. Astfel „la populația țărilor cu apă bogată în calciu, scheletul devine mai greu decât la populațiile regiunilor unde apa este cu totul pură. Știm deasemenea că indivizii hrăniți cu lapte, ouă, legume, cereale și apă, diferă de cei hrăniți mai ales cu carne, vin, bere sau alcool. Dar nu cunoaștem caracterele organice ale acestei adaptări”. (*A. Carel, L'homme cet inconu* pag. 258—261).

Este vorba aici de modificări anatomo-fiziologice suferite de corpul omenesc prin așa numita adaptare la condițiile materiale de viață impuse de mediul înconjurător. Astfel de modificări întâmplătoare s'ar putea pretinde că dispar cu timpul, că nu se fixează și că, deci nu schimbă întru nimic tipul uman. Iată însă această problemă discutată și dusă mai departe de un bun cunoscător al vieții Eschimoșilor. Cercetătorul *Kaj Binket-Smith* se întreabă dacă unele din caracterele fizice, care se moștenesc din generație în generație la Eschimoși, nu sunt cumva o consecință a felului de viață a acestor oameni, fixându-se astfel încet încet, și devenind apoi transmisibile. Conform teoriei științifice a eredității, așa ceva n'ar fi posibil, zice el, fiindcă „genotipul este fixat și nici una din particularitățile câștigate în cursul vieții, chiar în cursul a numeroase generațiuni, nu poate fi moștenit”. Această afirmație este după acest autor, prea categorică, el observă că după anumiți autori, unele caractere în structura craniului Eschimoșilor, „par a fi adaptate la felul lor de viață”

Astfel „forma înaltă și strâmtă a cutiei craniene, reducerea oaselor nasului, falca inferioară dezvoltată, etc. par a fi datorite „desvoltării enorme a muschilor masticatori”. Autorii care susțin această părere merg până acolo, încât pretind, că „dacă toate trăsăturile datorite specializării s’ar înlătura, caracterul craniului s’ar reduce la așa grad de aparență indiferentă, că n’ar mai fi nicio bază pentru a discuta despre relația Eschimoșilor cu alte rase”. O astfel de părere o socotește autorul nostru extremă. Nu e mai puțin adevărat însă, că ea poate fi o ipoteză demnă de discutat (*Kaj Binket Smith Moeurs et coutumes de Esquimaux*, Payot, Paris 1937, pag. 57—58).

Firește în cele ce urmează nu vom merge până la această părere extremă, conform căreia scheletul în întregime lui se modifică după felul de viață al oamenilor. Vom afirma însă că nu este cu neputință ca, condițiile psihologice, care, în definitiv sunt strâns legate de cele corporale, să provoace și ele anumite modificări anatomo-fiziologice, care să se oglindească în asemănările de expresie la indivizii, la cari se produc asemănări de gândire și simțire.

Cu alte cuvinte — revenind la problema pusă — chiar dacă se admite că în anumite cazuri asemănarea dintre soț și soție este anterioară căsniciei — ceea ce nu se întâmplă în fapt decât excepțional — apoi este mult mai frecvent cazul soților cari numai în urma conviețuirii și a comunității de gândire de simțire care se produc cu timpul la amândoi, ajung să-și oglindească în expresie această asemănare.

Când e vorba de copiii eșiți din aceeași căsnicie, ar părea că asemănarea se datorește eredității comune. Nu e locul să stăruim aici asupra legilor eredității, spre a arăta că deși neîndoios caracterele fizice ale copiilor se moștenesc, ele se moștenesc după legi greu de precizat la

om: există copii, care seamănă, fie numai cu tatăl, fie numai cu mama, fie parțial cu ambii părinți. Ei pot semăna însă cu anumiți ascendenți, sau colaterali — ceea ce duce uneori la lipsa de orice asemănare fizică cu un părinte sau cu ambii. Se poate totuși verifica de oricine faptul, că între frați există asemănarea de expresie numită *aer de familie*. Acest aer de familie se poate observa uneori și la copiii adoptivi.

Explicația faptelor? Nu putem decât să le constatăm deocamdată. Dacă pentru modificări biologice provocate de alimente sau de presiunea atmosferică se constată numai faptele, fără a li se putea da explicația, cum am văzut, apoi cu atât mai mult fenomene mai complexe, cum sunt modificările suferite de organism pe calea influenței psihice, rămân deocamdată neexplicate. Faptele însă nu se pot contesta.

Dacă trecem acum mai departe, vom constata cazuri asemănătoare în ceea ce am putea numi tipul caracteristic profesional. Este observație curentă că profesiunile silesc pe oameni la anumite deprinderi fizice și psihice, cari încetul cu încetul se înscriu — am putea zice — în atitudinile, în gesturile, în expresia figurii lor. Astfel, militarul de carieră eșit la pensie se simte rău în haina civilă, sub care se ascunde greu profesiunea lui trecută. Când merge pe stradă, are atitudinea și gesturile unui om, care, rigid și falnic, s'a obișnuit a fi marțial. Din punct de vedere psihologic este apoi puțin mlădios, necunoscând bine relativitatea lucrurilor omenești, care pun atâtea nuanțe în puțința lor de realizare. De aici tendința de a-și impune, în mod absolut, părerea sa, care, când e exprimată în afară de cerințele serviciului militar, are aparența unui ordin „care se execută, nu se discută”. Chiar când nu-l cunoști pe un astfel de om, știi că trebuie să fie militar. Și toți pensionarii militari care au fost ade-

vărați militari, adică s'au identificat cu cariera lor, se prezintă cam la fel, au aer de familie și se disting prin aceasta de semenii lor civili.

Acelaș lucru se observă și în alte cariere. Mergând odată în tren cu un domn inteligent, care nu mă cunoștea și căruia nici nu-i spusese cine sunt, după cum nici el nu-mi spusese nimic asupra profesiei sale, am discutat îndelung, așa cum se întâmplă de obicei în tren. Din logvacitatea sa, din cunoștințele variate, pe care le avea și pe care nu le câștigă decât omul care călătorește mult, din spiritul lui practic, din pasiunea de a susține anumite idei, pe care o au în special cei ce sunt profesioniștii reclamei și altele de acest fel, bănuisem că este voiajor comercial. Cred că această bănuială era întemeiată și pe anumite caractere fizice, pe o anumită *pecete* materială pe care deprinderea profesională o pune asupra cuiva.

Dovada acestui adevăr, mi s'a făcut, chiar în decursul convorbirii, prin faptul, că tovarășul meu de drum m'a întrebat, la un moment dat, la ce școală sunt profesor. Am fost firește surprins de această întrebare, la care i-am răspuns la rândul meu printr'o altă întrebare: „Dar de unde știi D-ta, că sunt profesor?” Răspunsul a fost următorul: „Se cunoaște după chipul Dvs. că sunteți profesor”. Sunt deci manifestări exterioare, care urmează ca ceva firesc dintr'un anumit fel de a gândi, de a simți și de a lucra.

Revenim acum puțin înapoi. Că asemănările fizice dintre copiii aceleiași familii se datoresc pe lângă ereditatea comună probabilă și identității de influențe psihice, suferite de acești copii prin educația comună ce li se dă, se poate verifica și în cazul când copii, străini cu totul unii de alții, cu eredități total deosebite, sunt supuși la influențe educative similare. Observațiile ce urmează por-

nesc dela un caz cunoscut cu zeci de ani în urmă, care m'a isbit în mod deosebit.

Am cunoscut, în timpul studiilor universitare, o studentă evreică, în ale cărei trăsături nu se oglindea nimic din caracterele fizice ale neamului său. O puteai ușor lua drept româncă, dacă nu-i cunoșteai origina. Fiică a unui medic evreu veteran dela 1877, ea fusese primită în internatul Școalei Centrale din București de unde, absolvind cele 8 clase, se înscrișese apoi la Universitate. Lipsa trăsăturilor caracteristice ale neamului său, o explicam atunci — era la mijloc o simplă presupunere — prin educația pe care o primise în comun, în decurs de atâția ani, cu colegile ei românce. Confirmarea acestei presupuneri am avut-o, după un șir de ani, pe care, după ce se căsătorise, îi petrecuse în mediu exclusiv comercial evreesc. Fosta studentă se transformase într'o Evreică, a cărei expresie căpătase caracterele fizice, specifice neamului său.

Această constatare curioasă m'a determinat să continui observațiunile mele asupra numeroșilor elevi Evrei, ce mi-a'v trecut pe sub ochi, în cariera mea profesională. O bună parte din acești elevi, crescuți în mediul școlar român și din părinți intelectuali, care suferiseră și ei aceeași influență, nu se distingeau de colegii lor prin nici unul din caracterele tipului și expresiei lor. Ei nu aveau caracteristic decât numele lor, de compoziție germanică. Ceva mai mult, erau elevi, care adoptând nume curat românești nu se puteau distinge nici măcar pe această cale. Am avut astfel elevi — cum a fost cazul unuia al cărui tată era colonel în armata română — pe care numai o întâmplare, mi i-a arătat ca deosebiți de neamul nostru.

Firește această observație nu se verifică în unanimitatea cazurilor. Erau și de aceia, depe chipul cărora nu

se șterseseră caracteristicile rasei. Explicația acestor cazuri am găsit-o în lupta dintre cele două medii educative: cel românesc din școală, și cel evreesc din familie, sau din mediul social mai larg evreesc. Influența celui din urmă, căpătând oarecare precumpănire, se oglindea în expresia feței. Este de reținut astfel cazul fiului unui medic evreu, stabilit de puțin timp în țară, care nu numai că nu ajunsese să aibă nimic comun cu colegii săi, Români și Evrei, dar și-a manifestat chiar sentimente ostile țării noastre prin insulte grosolane scrise și ajunse în mâinile directorului școlii. Acest elev, care a frecventat puțin timp cursurile școlilor românești, avea tipul caracteristic ebraic cași tatăl său, care se simțea mai legat de grădinile lui de portocali din Palestina, decât de țara în care trăia, provizoriu.

În aceeași categorie cu constatările de mai sus, se pot pune următoarele observațiuni, care arată și ele că oamenii își transformă trăsăturile tipului lor primitiv, după mediul social în care trăesc mult timp și la care se adaptează sufletește. „După 8 ani de sclavie, la Jukatekii, al căror costum și fel de viață îl adoptase, Jérôme d'Aguiler, interpretul lui Cortez, nu se mai distingea de indigeni”. Iar „Langsdorf a găsit la Noukahiva un matelot englez, pe care mai mulți ani de ședere în această insulă îl făcuseră complet asemănător cu un polinezian”. (G. Hardy op. cit. pag. 162). În sfârșit, „într'un album antropologic, zice d-l I. Petrovici, publicat de savantul biolog Lakhorsky am văzut o serie de Evrei și Evreice, stabiliți în China, având tipul autentic al rasei galbene, iar alții așezați în Africa cu tipul rasei negre și totuși, cum afirmă autorul, ei și-au păstrat datinele și conștiința evreiască întrucât „s'il n'existe une race juive, il n'en est pas moins vrai qu'il existe une mentalité et un esprit juifs”.

Se poate acum merge și ceva mai departe, afirmându-se, că și un neam întreg — neamul românesc în cazul nostru — are anumite caractere fizice asemănătoare, provenite nu din unitatea antropologică, ci din unitatea sufletească în care își au partea lor de influență diferiți factori.

După cum membrii unei familii, nu cunosc prin observație proprie aerul lor de familie, ci trebuie să li se atragă atenția asupra lui de alții, tot așa membrii unui popor nu cunosc, nici ei, tipul lor național, caracterele fizice ce le sunt comune tuturor. Străinul care vine întâia oară într'o altă țară, trece din contră cu vederea deosebiri și reține asemănările, dacă sunt, și atâtea câte sunt. Se întâmplă aici ceea ce se întâmplă cuiva, care cunoaște frați, sau surori gemene, eșiți, cum se afirmă din același ovul, și între cari există o asemănare fizica aproape desavârșită.

Am observat personal, timp destul de îndelungat, două din aceste cazuri. La început nu puteam distinge ce era caracteristic și individual în chipul și manifestările lor exterioare. Aceasta mergea așa de departe, încât logodnicilor a doua surori gemene le-am pus odată în glumă întrebarea, cum fac ei de nu le confundă? Pe măsură însă ce cunoșteam mai deaproape caracterele persoanelor pomenite, constatam că există într'adevăr deosebiri și că acestea nu împiedicau în mod categoric orice confuziune.

Atenția noastră este isbită deci la început de caracterele asemănătoare ale gemenilor. Numai cu timpul, și cu oarecare greutate, observăm și deosebirile. Tot așa, cel care vine într'o țară străină, este mai ales impresionat de caracterele comune ale oamenilor întâlniți. Acest adevăr nu e greu de verificat și de explicat. În mod practic ceea ce ne interesează în relațiile noastre de toate zilele cu semenii noștri, sunt însușirile lor caracteristice. Noi

vrem să știm, după împrejurări, de exemplu, dacă cineva e vrednic sau leneș, darnic sau avar, cinstit sau necinstit, iertător sau răsbunător și așa mai departe. Aceste calități, care aparțin în special fiecărui om, ne este util să le cunoaștem și căutăm anume să le cunoaștem — calitățile pe cari ei le au în comun cu toți ceilalți neprezentând mare folos practic. Așa se face că psihologia unui neam se cunoaște mai greu de el însuși și că străinii, când sunt buni observatori, văd mai ușor ce e general și comun în manifestările lui sufletești. Astfel de caractere comune sufletești există însă și, conform celor afirmate, ele se asociază și cu anumite caractere fizice comune. Că aceste caractere fizice nu sunt datorite decât, poate, în mică măsură rasei este aproape evident. Ele sunt însă greu de definit și de precizat, așa cum se întâmplă și cu aerul de familie de care am pomenit mai sus. Avem aici un aer de familie, care se întinde la neamul întreg, pe care mai mult îl simțim și pe care cuvintele cu greu îl pot prinde.

Este, firește, greu de deosebit, care ar fi partea datorită influenței fiecărui factor. Neîndoios este că influența naturii are o mare însemnătate asupra formării sufletului unui neam, așa cum am văzut în mod cu totul incomplet în paginile acestui capitol, din care intenționat, neavând suficiente elemente de precizie, am înlăturat influența climei. Ar trebui încercat cu privire la climatul nostru numit de d-l S. Mehedinți *climat getic*, un studiu amănunțit și plin de multă răbdare, alcătuit de un specialist, spre a se vedea ce influență a putut avea acest climat, asupra sufletului românesc. În special ar trebui să se arate ce influență a avut nestatornicia și contrastele dela an la an ale climei noastre cu variațiile ei, așa de impresionante de frig-cald, secetă-ploaie abundentă, an de belșug și de sărăcie. Dacă s'ar adăuga la acestea nesiguranța, în care au trăit secole și secole dearândul Ro-

mâinii și contrastele produse de aceasta în viața sufletească a indivizilor: zile fericite pline de mulțumire și voioșie, urmate brusc de restriști fără seamăn și mari amărăciuni, s'ar găsi poate explicația unora din aspectele vieții noastre sufletești colective: trecerea neașteptată dela încredere și entuziasm la descurajarea plină de amărăciune, dela bucurie la întristare și mai ales acea excesivă *bucurie-amară* caracteristică, însoțită de chiote atât de dure-roase pentru cei ce le aud și în sfârșit munca intensă urmată repede de odihnă și chiar de aparentă trândăvie.

Alături de influența statornică a naturii fizice au influențat însă asupra sufletului nostru național, mlădiindu-l în anumit chip statornic, dela generație la generație, șir de numeroase generații, și alți factori însemnați: lupte comune de apărare contra inamicilor neamului; suferințe comune în timpuri de restriște și bucurii în timpuri liniștite; limba comună prin care și-au transmis ideile, — limbă de a cărei nobiețe Românii au fost întotdeauna mândri; credința religioasă primită fără abateri sau schimbări de toate generațiile, care s au perindat pe acest pământ; în sfârșit obiceiurile comune și tradițiile care au dăinuit ca la niciun alt popor.

Toate acestea au contribuit la formarea unui tip fizic național, în care se oglindește sufletul nostru etnic. Este firește greu să precizăm caracterele acestui tip fizic, care e totuși existent și pe care îl simțim mai mult intuitiv.

Să privească cineva între altele, anunțurile mortuafie însoțite de fotografii ale soldaților și ofițerilor morți pe front și va constata la majoritatea acestora un aer de familie, care îi apropie. Am găsit la acești eroi uneori trăsături de apropiere așa de mari, încât unii păreau frați de sânge, deși erau din regiuni depărtate ale țării.

Se găsesc, firește, și de aceea, care au un tip propriu deosebit cu totul de al celorlalți, ba chiar un tip ce nu-i

apropie deloc de ceilalți Români. Lucrul nu e de mirare. Un popor, mai ales un popor ca al nostru, în țara căruia s'au stabilit atâția și atâția străini, în decursul secolelor, a reușit uneori în decurs de cel mult două generații să asimileze pe acești străini. Fără să mai vorbim de Rutenii, de Ungurii, și de alții aduși de bună voie de Domnitorii Moldoveni încă din timpurile lui Ștefan cel Mare și stabiliți în număr destul de mare în țară — precum și de numeroasa populație străină adusă în robie — străini care toți s'au asimilat și au devenit Moldoveni; fără să mai vorbim de Sașii, Ungurii, și alții veniți de peste munți în Muntenia și în Moldova încă dela întemeierea Principatelor, precum și mai târziu de Grecii, Bulgarii, Armenii și Turcii de peste Dunăre — oaspeți nepoftiți, care s'au simțit atât de bine aci, încât au ținut să devie Români; fără să mai vorbim deci de trecutul mai depărtat, chiar în zilele noastre au venit destui străini care s'au alipit așa de Țara și Neamul nostru, încât s'au simțit oarecum obligați și fericiți să fie considerați Români adevărați.

Tipul fizic al acestora nu s'a putut, firește, schimba în așa de scurt timp și a păstrat caracterele mai însemnate ale neamului din care ei se trag. Aceștia formează însă o minoritate...

DESVOLTAREA ISTORICĂ

Cine încearcă, nu numai să cunoască, ci mai ales să înțeleagă, adică să-și explice, existența poporului nostru, aici la „răspântia împărățiilor moarte”, cum a zis *L. Romier*, sau în „calea răutăților”, cum a zis cronicarul nostru, nu se poate să nu se găsească în mare încurcătură, dacă se mulțumeste cu simple date documentare, cu fapte brute și nu caută să ajungă la sufletul din care a isvorit și isvoraște activitatea acestui popor. *Pierre Loti* a zis că este un mister și o enigmă existența poporului român în decursul atâtor secole ale evului mediu, în care nu se găsește nici un document și nu se pomenește nimic despre el, până aproape de întemeierea celor două principate. Este însă, pentru cine cugetă mai de aproape, tot o enigmă la prima înfățișare și faptul că principatele, întemeiate cu greu, au putut să-și mențină existența lor politică până în secolul al XIX-lea, când, cu toate împrejurările neprielnice, s'au unit într'un stat din care s'a născut România întregită și invidiată.

Sunt, firește, istorici străini — alături de unii români — care atribue întâmplării, sau norocului înfăptuirea acestui stat, chiar când nu o afirmă expres. Sunt chiar unii, destul de binevoitori față de noi, care totuși nu au înțeles deplin istoria noastră. Evenimentele mari ale secolului al XIX-lea, începând cu revoluția lui Tudor Vladimirescu și continuând cu toate evenimentele următoare, până la domnia lui Carol I, sunt prezentate astfel aproape numai

ca rezultatul conflictului sau identității de interese între marile puteri, care *ele singure*, oarecum din afară, fără participarea noastră activă, au hotărît de soarta noastră într'un fel sau altul¹).

La o astfel de concepție a firului dezvoltării noastre istorice se opun, firește, două obiecțiuni: 1) un popor, care merită cu adevărat să trăiască, nu-și poate menține existența numai din bunăvoința altor popoare, sau din

1) Această concepție o găsim de altfel și în presa noastră zilnică. Într'un articol intitulat „Întoarcerea în noi înșine” (publicat în Universul din 29 Oct. 1939) în care conchide că țara noastră trebuie să aibă în relațiunile externe mai multă demnitate și încredere în sine, D-l A. Gregorian afirmă, fără o bază temeinică istorică, ca cu excepția unor domnitori, ca Mircea, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, domnii care au condus țara în trecutul nostru, au gasit de cuviință să trăiască sub ocrotiri puternice ca aceea a Turcilor și Rușilor. După războiul din 1877, ar fi trebuit, zice autorul, să ieșim din subistorie. „Din pasibilitatea fatală în care ne-au ținut veacurile, ar fi trebuit să intrăm într'un ritm activ, din obiect al istoriei altora să devenim subiect de istorie al propriei noastre istorii. Dar împrejurările nefavorabile nu ne-au lăsat să ieșim deasupra valurilor”. Și mai departe: „Atâtea veacuri de vegetare în orbita istorică a altor neamuri n'au putut trece fără să se lase urme în sufletul și în mentalitatea Românului. Nedeprins să-și susțină singur interesele proprii în fața lumii, el a continuat să-și caute dragomani aiurea și să-și lege soarta de soarta altora. Un sentiment gregar, plus fatalitățile geopolitice l-au făcut să nu se simtă bine și în siguranță decât alături de alții... Mentalitatea aceasta nevolnică persistă și astăzi... un pesimism ucigător și greșelile trecutului, peste care s'au suprapus calomniile vrăjmașe și defetismul, au făcut să ne pierdem încrederea în noi înșine, în destinul și în posibilitățile noastre”.

Articol de propagandă cu tendințe moralizatoare, dar nu mai puțin bazat pe o prezentare falsă a trecutului nostru istoric!

Ideia că evenimentele au fost norocoase pentru Români o găsim și în manualele noastre școlare. Găsim astfel în Istoria Românilor pentru clasa a III-a sec. de N. A. Constantinescu următorul pasaj în legătură cu cucerirea Ungariei de Turci în 1526: „Pe când însă cele două state române au avut *norocul a se strecura*, printre biruințe și înfrângeri, timp de vreo cinci secole — regatul cel puternic al Ungariei s'a prăbușit deodată în urma unei singure bătălii pierdute”. (p. 99).

interesul lor propriu exclusiv; 2) cu atât mai puțin un popor nu ar avea o dezvoltare istorică oarecum logică, rațională, așa cum se întâmplă cu aceea a poporului român, dacă el n'ar contribui cu nimic la aceasta și dacă conflictele de interes ale popoarelor străine l'ar târî, ba într'o direcție, ba într'alta, așa cum o gănganie neputincioasă e târâtă de apele puhoaielor.

Și apoi cine cercetează serios, în special înfăptuirea României actuale, găsește că aproape tot timpul României au știut să folosească toate împrejurările favorabile, spre a-și realiza dorințele lor, chiar când toți și mai ales vecinii cei puternici li se opuneau fățiș. *Avem deci dreptul să afirmăm, că istoria noastră ne-am realizat-o noi și nu am fost factori pasivi ai împrejurărilor istorice.*

Să intrăm acum în cercetarea acestei probleme și să vedem, independent de împrejurările externe, al căror rol nu-l putem firește contesta, ce factori psihologici, ce latură a sufletului nostru etnic a contribuit la menținerea noastră ca unitate politică națională în decursul timpurilor? Lăsăm deocamdată la o parte alte calități, asupra cărora suntem siliți să trecem acum cu vederea spre a le da atenția cuvenită în alte capitole. Lăsăm astfel de o parte activitatea religioasă cu care se confundă mult timp și cea culturală propriu zisă și cea națională. Lăsăm tradiția și puterea ei, am putea zice tiranică, dacă n'ar fi fost așa de binefăcătoare. Nu ne vom ocupa acum despre vitejia poporului român, căreia ar fi cineva înclinat să-i atribue în primul rând menținerea existenței sale.

Este, firește, un fapt de necontestat, că, încă dela întemeierea celor două principate, României au dovedit calități războinice, pe care le-am găsit de altfel confirmate și de scriitorii străini în cap. I. În timpurile dela început, așa cum am văzut, întregul popor — boieri, răzeși, (moșneni) și țărani — săreau cu armele pe care le găseau la îndemână: arcuți cu săgeți, ghioage, buzdugane, sulite, topoare, coase și altele de acest fel, ca să-și apere *moșia și iegea*. Așa s'a întâmplat în timpul lui Basarab cel Mare și al lui

Mircea. Așa s'a întâmplat în timpul lui Bogdan, Alexandru cel Bun și Stefan cel Mare, ca să nu cităm decât pe câțiva.

Nu dorința de a cuceri și a stăpâni bunurile altora, ci pornirea năvalnică împotriva celor ce căutau să-i răpească bunurile lui și ale neamului, îl însuflețea pe luptătorul moldovean sau muntean și-l făcea să nu dea înapoi, decât în fața puhoaielor nesfârșite de vrăjmași.

Neamuri puternice, bogate și bine organizate, cum au fost Ungurii și Polonii, au năvălit fără folos pe pământul țărilor române. Ei s'au izbit de rezistența îndârjită, de îndărătnicia de a nu se lăsa supuși a Românilor. Această stare de lucruri a exprimat-o minunat Eminescu în răspunsul dat de Mircea lui Baiazid: „Eu îmi apăr sărăcia și nevoile și neamul”.

Vitejia aceasta dovedită de atâtea ori în contra vecinilor doritori de cuceriri nejustificate, nu mai are putința să se manifeste dela un moment dat al dezvoltării istorice. Din pricini, în a căror cercetare amănunțită nu e locul să intrăm aici, odată cu supunerea către Turci a celor două principate și cu schimbările sociale interne care duceau țărănimea în iobăgie, apar și la noi ca în țările din Apus, armate de soldați voluntari platiți, adică de mercenari. Armata lui Mihai Viteazul, era în afară de boeri, compusă din astfel de mercenari. Iar în timpul lui Matei Basarab cunoaștem revolta seimenilor simbriași împotriva domnitorului însuși.

Încetul cu încetul stăpânirea turcească se întărește în principate, și, odată cu aceasta, domnitorii se găsesc în neputință să aibă armate chiar de mercenari. Ajungem astfel la starea de plâns din timpul fanarioșilor, când domnitorii nu aveau decât o gardă personală de arnăuți și cu o meterhanea drept simbol al autorității lor. Năvălirilor austriace, rusești și turcești pe teritoriul țărilor noastre și pustiirilor săvârșite de ele aici, cele două principate lipsite de orice organizare militară, nu pot să le opună nici o rezistență.

Avem astfel în dezvoltarea poporului nostru un răstimp, în care orice virtute războinică a dispărut aparent. Este în fapt numai o înăbușire temporară, pricinuită de împrejurări covârșitoare. Este, cum ar zice Freud o *refulare* a virtuților războinice, care vor reapare îndată ce împrejurările istorice vor deveni favorabile. Dovada o avem în faptul, că în împărăția austriacă, Maria Tereza organiza în secolul al XVIII-lea sub deviza *virtus romana rediviva* regimente grănicerești, alcătuite numai din Români, care au dat atâtea dovezi de vitejie în războaiele cu Napoleon.

Dovada o mai avem, după revoluția lui Tudor Vladimirescu, odată cu restabilirea domniilor pământene, când se reîncepe organizarea unor modeste armate pământene. Câteva unități echipate și înarmate mai mult de paradă, făceau acum să reinvie în sufletul Românilor un sentiment de mândrie, de speranța unor vremi mai bune.

Calitățile trupelor din principate nu aveau însă cum să se dea la iveală, iar teritoriul românesc a putut încă să fie ocupat de Ruși în războiul cu Turcii, care se încheie cu pacea dela Adrianopol (1829) și cu ocupația care ne va da regulamentul organic, precum și de Austriaci în timpul războiului Crimeii, deși armatele celor două principate făcuseră oarecare progrese.

De abia în războiul dela 1877—1878, după sute de ani de atitudine pasivă și resemnată față de puternicii săi vecini, Țara românească, acum unită și întărită și din punct de vedere economic și din punct de vedere militar, poate să-și valorifice drepturile ei pe calea armelor. Curcanii noștri, echipați sumar, încălțați cu opinci și cu căciuli originale pe cap, erau priviți oarecum ironic de străini. Pretențiile lor de a birui pe Turcii, vestiți prin calitățile lor războinice, erau luate oarecum în derâdere. Totuși, așa cum am arătat, corespondenții de război străini veniți la fața locului, văzând cu câtă îndârjire și lipsă de frică de moarte se luptau acești țărani modești, au ajuns până la urmă să recunoască calitățile lor de buni luptători.

Este evident că aceleași calități s'au arătat și mai târziu în timpurile noastre în cele două mari războaie europene, despre care este inutil să mai vorbim aici. Avem astfel destule elemente ca să putem fixa câteva din trăsăturile sufletești caracteristice ale soldatului român:

a) Soldatul nostru — și prin soldat înțelegem și pe ofițerul care a mers alături de el în ploaia de gloanțe, pe ofițerul care, deși burghez, este la origine, în aproape unanimitate, tot din țărani ieșit — este *cumpătat* și *frugal*. Este aceasta o calitate firească și nu una impusă de împrejurări trecătoare. Ea este de altfel o calitate prețioasă a întregului neam. Cel ce crede cumva că sărăcia și mizeria în care trăește țăranul, îl silesc să fie cumpătat se înșeală. Problema e ceva mai puțin simplă decât se pare. Să comparăm de exemplu mai întâiu felul cum se hrănește burghezia noastră și burghezia altor popoare. Să ne gândim ce bogăție de alimente se găsesc pe masa unui Englez, unui German, unui Rus și așa mai departe. În afară de puțini burghezi români, majoritatea nu ar putea să se ospăteze atât de îmbelșugat — în afară de unele sărbători în care domină tradiția cu toate variantele ei alimentare — chiar când ar avea mijloace materiale suficiente pentru aceasta. Este la mijloc o *incapacitate organică*, pe care nu o poate decât cu multă greutate birui. Nu poate fi deci vorba de o abținere voluntară sau de neputința materială de a-și satisface niște dorințe firești.

Nu trebuie în această privință să ne înșele afirmațiile unor scriitori străini care, superficial informați, vorbind de bufetele bogate și pline de produse culinare foarte variate ale marilor restaurante din București, prezintă burghezia noastră drept o clasă doritoare de a se îmbuiba. Este la mijloc în această prezentare, greșită cum am văzut, dorința unora din ai noștri de „a lua ochii” străinilor. Nu se poate pretinde că Românii din clasa înstărită nu mănâncă mai mult sau mai puțin bine. Nu mănâncă însă mult, așa cum se întâmplă în special la neamurile din Apus și din Nord.

Când e vorba de țărani, întrebarea firească pe care și-o poate pune un străin, este: cum poate trăi el cu hrana simplă și neîndestulătoare, pe care o folosește în mod obișnuit? Iar dacă ne referim la soldatul român, el este tot atât de puțin pretențios în timp de pace ca și în timp de război, încât rămâi uimit văzând ce sforțări supraomenești poate face, deși e atât de puțin alimentat.

L-am văzut astfel, chiar prost hrănit, stând în tranșee ziua întreagă expus bombardamentului, iar noaptea, după o odihnă de trei sau patru ore, săpând până spre ziuă din greu la tranșee și adăposturi.

De câte ori am reflectat asupra acestei însușiri a soldatului și țaranului român, nu m'am putut împiedica de a-l compara cu prietenul lui din toate împrejurările: calul românesc. Mic și nervos, cu șoldurile scoase în afară, hrănit aproape cu nimic, animalul acesta rezistă la cele mai grele munci, împreună cu stăpânul lui, tot atât de nehrănit și oropsit. Ce mândru și disprețuitor față de el pare calul de curse plin de fală, sau calul greoi de povară percheron! Dacă ar fi însă supuși la lipsurile micului cal țărănesc, aceste animale nu ar putea în curând să facă nici o ispravă, ba ar și pieri.

b) *Rezistența la oboseală și intemperii* a soldatului nostru este o a doua caracteristică evidentă. Firește toți soldații tuturor națiunilor sunt obligați în timp de război să reziste oboselii și intemperiiilor. Este însă o limită peste care soldații altor națiuni nu pot trece. De aici a rezultat în timpurile noastre constituirea de unități motorizate, care nu răspund numai necesității de a transporta repede pe soldați dintr'un loc într'altul. Este vorba și de necesitatea de a nu-i duce istoviți de puteri, ci de a-i introduce proaspeți în luptă.

Soldatul român, așa cum îl cunoaștem, este în stare să facă zeci, chiar sute de kilometri pe jos, cu toată povara grea a echipamentului în spinare, și să intre totuși în luptă, fără a se resimți prea mult. Isoare de energie uimitoare se găsesc în trupurile oamenilor acestora, pe al că-

ror schelet nu se găsește nici un pic de grăsime, ci numai mușchi vânjoși, oțeliți în munca lor de toate zilele.

Ce rezistența la oboseli e în stare să dovedească soldatul român, se vede din urmatorul reportagiu german (publicat în *Völkischer Beobachter* de reporterul de războiu *Ernst Bayer*):

„A fost o misiune deosebit de grea aceea, care s'a dat unei unități românești de a schimba o divizie de infanterie motorizată germană ce deținea un cap de pod de pe Don. Infanteriștii germani au stabilit acest cap de pod în partea inferioară a Donului și l-au pastrat contra tuturor atacurilor aeriene și terestre ale bolșevicilor. Dar ei au fost chemați pentru o altă misiune și locul lor a fost luat de camarazi români. Aceștia sunt mândri de a înlocui pe infanteriștii germani, care în ultimele zile și nopți, cu toate atacurile neîntrerupte ale inamicului, susținute de artilerie, aviație și forțe blindate, nu au cedat nicio fărâcă de pământ. Prima unitate română peste Don! acesta e un țel, acesta a fost un stimulent, care a făcut pe camarazii români să întreprindă marșuri neobișnuit de lungi. Aliații noștri într'un marș de *2 săptămâni*, cu un popas numai de 2 zile au reușit să acopere o distanță de *500 km*. Să mărsăluiești *40—50 km*. pe zi în bătaia soarelui arzător și în praf pe șoselele bolșevicilor! Este o performanță, pe care numai cel ce a mers câțiva kilometri în aceleași condițiuni, poate să o înțeleagă. Și totuși când lungile coloane românești au ajuns la Don pentru a lua în primire poziția capului de pod, *ele au făcut o impresie deosebită prin înfrățirea lor proaspătă*.

Acolo unde malurile Donului înfrățeau spectacolul unei retrageri în dezordine, acolo unde bolșevicii nu au mai reușit să transporte din tunurile și proviziile lor, trupele române au reușit să facă un pod de pontoane pe distanță de 300 metri. Companie după companie, baterie după baterie, Românii au ocupat poziții pe malul fluviului, sub protecția artileriei anti-aeriene germane, care în aceste zile a arătat aliaților ce este în stare.

Reacțiunea bolșevicilor nu se face așteptată. Ei bombardează cu artileria, iar avioanele lor de bombardament încearcă să stânjenească marșul și trecerea trupelor. Toate acestea însă nu pot împiedica operațiile. Aliații noștri își continuă fără întrerupere acțiunea și, când noaptea s'a lăsat, partea cea mai grea și anume înlocuirea trupelor germane poate începe. „Este noaptea cea mai plină de peripeții pe care am trăit-o în ultima vreme” —, spun soldații germani în dimineața următoare, iar camarazii noștri români o pot afirma”. (Rezumat transmis de Agenția Rador, și publicat în ziarul „Curentul” din 14 August 1942).

Lucrurile acestea par neobișnuite numai străinilor. Comandamentul nostru le-a cunoscut totdeauna. Eu însumi nu am putut să nu mă minunez de puterea aceasta de rezistență a soldaților noștri. În lunile Noembrie și Decembrie ale anului 1917, când lucram fără răgaz în toate nopțile la organizarea sistemului de tranșee al sectorului Mărășești—Răzcoare și când adăposturile colective erau încă în lucru, soldații noștri se odihneau într'un chip foarte original: se lungeau în aer liber, neînveliți cu nimic în afară de mantalele lor destul de subțiri, pe prispa tranșeelor, sub foaia de cort întinsă sus dela o margine la alta a șanțului, în care circula liber aerul rece. Iși dădeau astfel iluzia că au un adăpost. Dormeau totuși profund.

c) Soldații români sunt *isteți* și *îndemânateci*, știind să iasă din orice încurcătură. Ori în ce loc se opresc trupele, ei improvizează din buruieni, chiar ude, un foc. Știu să se adăpostească, clădindu-și bordee, barăci, fără a aștepta ajutor dela meșteri speciali. Sunt în stare să-și repare adeșori cu unelte improvizate căruțele sau hamurile cailor. În sfârșit chiar neștiutori de carte învață cu ușurință să demonteze, să refacă, să curețe, să mânuiască arme cât de complicate. Este astfel de pomenit aici, ambiția ce au unii ofițeri de a învăța pe soldații lor să desfacă în piesele

componente și să recompună armele lor — chiar mitralierele cele complicate — cu ochii închiși.

Următorul caz povestit de unul din ofițerii noștri, martor ocular al scenei petrecută în campania noastră din Rusia, în vara anului 1942 este caracteristică : O companie românească a primit ordin să construiască în apropierea orașului Nicolaev, o cale ferată îngustă între două puncte strategice importante. Materialul rulant necesar expedit din Germania a sosit toțmai la timpul potrivit, adică atunci când lucrările pe teren erau terminate. Au sosit deci în două trenuri formate din platforme largi materialul: 10 locomotive și aproximativ 200 vagonete de cale ferată îngustă.

La verificarea inventarului trenului celui nou României au rămas uimiți de grija, de prevederea și de ordinea cu care Germanii făcuseră expediția. S'au găsit astfel în vagoanele trimise: mese și sobițe pentru gări, semnalizatoarele, centrale de legătură, mese de telegraf, planșete de lucru, gumă, creioane, penițe, etc. Totul fusese prevăzut pentru fiecare gară.

Un lucru se uitase: elevatorul care să ajute la scoborirea materialului. Un astfel de elevator nu se putea găsi și toți: ofițeri germani, ofițeri români și soldați ședeau cu brațele încrucișate, neputincioși. Ofițerii germani au plecat să ceară ajutor. Ofițerul român rămas cu paza materialului a făcut apel la ingeniozitatea soldaților noștri. Nimeni nu știa ce să facă. Un sergent mai isteț spuse camarazilor săi: „Lăsați fraților că ne-om descurca noi!”

Porniră deci la lucru. Cu traverse, cu bucăți de șină, în chip de pârghii, cârmiră astfel locomotivele și vagoanele, încât le puseră pe un început de plan înclinat, pe care îl prelungiră printr'o stivă, lungă de vreo 20—30 m., de traverse, care termina începutul de plan înclinat, dela înălțimea platformelor până la sol. Ofițerii germani veniți să vadă ce e de făcut, găsiră problema rezolvată și, spune povestitorul, se cruciră minunându-se și de soluție și de rapiditatea uimitoare cu care o puseseră în practică. Și

inventivul sergent român și cei ce-l ajutaseră, au fost propuși spre decorare de Germani.

Cine a citit îndrumările educative, date de Generalul englez *Baden-Powel* pentru formarea tinerilor „*boy-scouts*” prin așa numita de noi *cercetășie*, înțelege imediat că soldatul nostru țăran se apropie, prin felul lui de a fi, de idealul fixat de acest educator.

De altfel creșterea — să nu-i zicem educația, spre a nu părea pretențioși — primită de copiii țăranilor noștri, explică însușirile lor dela maturitate. Nu voiu uita niciodată vorba, plină de haz și de dragoste stăpânită, a unui țăran odată când o mulțime de copii — băieți de 10—12 ani — care petrecuseră noaptea cu caii la iarbă pe câmp, se întorceau călări în goană pe cai deșelați spre a-i duce la adăpat: „Păziți, că vine cavaleria!”.

d) *Spiritul de disciplină* este o altă calitate nativă a țăranului și soldatului român. O explicație a acestui fapt ar fi greu de dat, deși ar fi cineva înclinat să creadă că impilarea, pe care a îndurat-o atâtea secole dearându-l dela atâtea neamuri străine, l-ar fi silit să fie mereu cu capul plecat și deci disciplinat. „Capul plecat, sabia nu-l tae”, zice proverbul popular. Explicația aceasta n’ar fi, probabil, cea justă. Mujicul rus a fost și el, secole dearându-l, supus regimului nagaicei din partea unei autorități de stat aspre și neîndurătoare. Soldatul rus însuși așa cum l-am cunoscut înainte de revoluția bolșevică, se înfățișa, mai ales la parăzi, ca un soldat minunat disciplinat, dacă o observație mai atentă n’ar fi arătat că acest soldat era mai mult un manechin în mâinile autoritare ale ofițerilor. El totuși, târât de înclinările lui spre misticism, a dărâmat prin revoluție, fără milă, autoritatea Țarului și nobilimii rusești, iar armata, cea disciplinată în mod aparent, a intrat în anarhia cea mai nerațională. Explicația unilaterală dată spiritului de disciplină al Românului este deci, în bună parte, dacă nu în totul, neîntemeiată.

În spiritul acesta *nativ* de disciplină, la care se adaugă blândețea lui firească, se găsește desigur și explicația

faptului că poporul român nu are în istoria lui — în afară de cele două revoluții ardeleneste împotriva unor permanente asuprii străine de Stat — revoluții sângeroase. Înțelegerea pe care au arătat-o întotdeauna factorii noștri politici, așa cum vom vedea mai jos, față de nevoile firești ale poporului, căruia i-au dat la timpul potrivit reformele sociale necesare, precum și spiritul de disciplină al poporului, au contribuit la o desfășurare internă pașnică a organizației de Stat.

Când e vorba de spiritul de disciplină din rândurile armatei noastre, trebuie să recunoaștem, că — spre a nu aminti decât războiul de întregire — soldații noștri au dovedit, în împrejurări aproape nefirești, un spirit de admirabilă disciplină și solidaritate națională. Fără drepturi politice, fără pământ, exploatați până la sânge de marii proprietari, dar mai ales de arendașii străini, ar fi părut firesc ca soldații țărani să nu-și fi vărsat sângele pentru o țară vitregă față de ei. Când s'a adăugat apoi la aceste nemulțumiri, dovada aparentei incapacități de guvernare a clasei noastre conducătoare, prin înfrângerea din 1916 și pierderea unei jumătăți de țară.

Și totuși, nicăeri, în afară de descurajarea firească și de un fel de apatie, care se strecurase în suflete, nicăeri, nici pe front, nici în dosul frontului, la trupele retrase pentru refacere, nu s'a întâmplat niciun caz de indisciplină. A fost, firește, nevoie de multă strădanie, pentru ca moralul acestor trupe să se mențină, sau să se refacă, dar însfârșit, în primăvara și vara anului 1917, soldatul român a trecut un sever examen, al cărui rezultat au fost victoriile dela Mărăști și Mărășești.

Mai târziu, când armata rusească anarhizată a intrat în descompunere, și când hotarele Moldovei rămăseseră neapărate pe frontul ocupat de necredincioșii noștri aliați,

soldatul român — și nu numai el, dar însuși țăranul civil nesupus la disciplina severă militară — nu au suferit nici o influență dăunătoare din partea Rușilor, care încercau în toate chipurile să-i târască pe căile pe care mergeau ei.

Două scene pot concretiza această constatare. Mă găseam cu regimentul, din care făceam parte, într'un sat de lângă Bacău. Fusesem scoși, după armistițiul din Noembrie 1917, din tranșee și ni se dase însărcinarea să participăm la dezarmarea Rușilor. Am fost odată trimis cu compania într'un sat, în care soldații ruși se agitau și si-leau sătenii, care se mai găseau acasă nemobilizați, să meargă la Iași, să detroneze pe Rege și să facă „răspublică”. Trecerea prin sat a companiei în ținută de războiu și în sunet de goarnă, i-a potolit pe Ruși fără alte măsuri, făcându-i să se închidă prin case și să se ascundă. Ceeace este interesant din punctul nostru de vedere în această întâmplare, este răspunsul plin de ironie și indulgență, pe care l-au dat țăranii mai vârstnici soldaților bolșevici: „Noi suntem prea neputincioși, ca să vă însoțim la Iași. Așteptați să se demobilizeze soldații noștri tineri și atunci vom merge bucuroși cu toții să-l dăm jos pe Rege”.

Soldații noștri nu au fost însă numai disciplinați în împrejurări atât de tragice, ei erau mândri în simplitatea judecății lor că nu sunt „ca Rușii”. Mergeam tot în timpul acesta al debandadei rusești cu compania mea pe o șosea din Bacău. Din direcția opusă veneau convoaie de căruțe, încărcate cu soldații bolșevici desarmați, care se scurgeau liniștiți spre hotarul de răsărit. Toate aceste căruțe se dădeau la o parte din șosea, cu un respect aparent, lăsându-ne să trecem mai departe. Dacă cumva întârziiau să lase loc liber, era îndestulător un semn cu cravașa din partea mea, pentru ca îndată să fugă înlături.

La un moment dat, un sergent îmi spune: „Știți Domnule Căpitan, ce zic Rușii?” — Ce? — „Au făcut semn ca să vă rupem galoanele”.

Tonul, cu care mi se spuneau aceste cuvinte, era plin de ironie și dispreț pentru Ruși. Soldații noștri înțelegeau că, fără disciplină, o armată, oricât de mare ar fi, este o hoardă lipsită de orice valoare.

Rămâne însăfârșit să cercetăm pe scurt și problema spiritului și tendințele arătate de armatele noastre, ori de câte ori au luptat în decursul timpurilor. Problema aceasta s'a discutat mult în ultimul timp, în legătură cu înaintarea trupelor noastre depe frontul oriental, peste Nipru și mai departe până în Caucaz și la Volga. Se afirmă anume în mod aproape unanim, că luptele noastre au avut totdeauna caracter defensiv și că niciodată noi n'am făcut războaie ofensive cu scopul de cucerire a altor țări.

Lucrurile s'au petrecut așa, firește. Țară frumoasă, popor mic — noi am fost mereu ținta dorințelor nesățioase ale vecinilor cu porniri imperialiste. Am fost astfel siliți să ne apărăm mereu. Răgazurile de liniște pe care le-am avut nu ne'a trecut prin minte să le folosim altfel decât muncind pe pământul nostru. Când, rare ori, am ieșit din granițele țării și am luptat pe pământ străin, începând cu luptele lui Mircea peste Dunăre, în contra Turcilor, și continuând cu toate celelalte până la luptele dela Plevna ale lui Carol I, noi am urmărit tot scopuri defensive: ne apărăm ființa noastră și drepturile noastre contra celor ce ne asupreau. Singurele cazuri, care par a contrazice această afirmație și anume cucerirea Budapestei în războiul de întregire și înaintarea trupelor noastre până la Volga, Caucaz și Marea Caspică, nu pot fi altfel înțelese: am urmărit pe inamicul asupritor, acolo unde îl puteam ajunge și învinge. Lucrurile acestea sunt evidente.

Ceeace merită aici să fie cercetat mai deaproape, este cum se luptă soldatul român, — ca o consecință a inclinării sufletului nostru de a nu încerca cuceriri în afară, ci numai de a ne apăra granițele. Dacă cercetăm sensul cifrelor de pierderi, din comunicatul oficial, publicat la încheierea unui an dela intrarea trupelor noastre în Basarabia, (2 Iunie 1941) — deși ele au fost publicate cu intenția numai de a desmiriți afirmații străine exagerate, găsim o confirmare a ideii pe care vrem să o afirmăm și anume: că felul însuși, cum se luptă soldații noștri, confirmă lipsa unui pronunțat spirit ofensiv — deși aceasta nu provine din lipsă de spirit combativ. Lângă aproximativ 150.000 soldați morți și răniți, au căzut, în decurs aproximativ de un an, 5000 de ofițeri. Nu e vorba să cugetăm asupra mărimii pierderilor, ci să încercăm a înțelege însemnătatea lor psihologică. Proporțional s'au pierdut aproximativ 4% ofițeri, față de trupă. Este desigur un coeficient prea mare de ofițeri. În armata germană, care luptă alături de a noastră, sunt, după informațiile noastre mult mai puține pierderi de ofițeri. Care este semnificația acestui fapt? Nu s'ar putea pretinde că ofițerii români sunt mai viteji decât cei germani. Tot așa nu s'ar putea pretinde că în actualul războiu, ofițerii noștri nu cunosc arta de a lupta, așa cum s'a întâmplat în prima fază a războiului de întregire (1916) când Germanii rămâneau uimiți de faptul că Românii mergeau în ploaia de gloanțe în picioare, fără să se adăpostească de loc — ceeace a făcut pe un ofițer german căzut prizonier să spună unor ofițeri din misiunea franceză care îi luau interogatoriul: „Dar spuneți Românilor să se mai ascundă!”

Era atunci la mijloc recunoașterea metodelor noi de luptă, care mergeau atât de departe, încât s'a văzut în luptele din Dobrogea un comandant de regiment desfă-

șurând temerar drapelul regimentului și mergând în fruntea soldaților săi cu sabia scoasă ca în timpul lui Mihai Viteazul. În așa condițiuni era explicabilă pierderea mare de ofițeri.

În luptele ofensive de peste Nistru, se pare că ofițerii noștri au fost obligați la un anumit fel de conducere, provenit din spiritul militar defensiv al soldatului nostru ¹⁾. Acesta se agață cu ghiarele de pământul pe care îl apără, el nu cedează nici o palmă decât cu ordin, iar când ajunge la lupta corp la corp, este un adversar nebiruif și foarte temut. Furia îi mărește spiriteneală, îi înzecește puterea mușchilor lui vânjoși de țăran, care răscolește neobosit pământul în timpul muncilor agricole. În lupta ofensivă, chiar când ea este consecința nevoii de apărare a hotarelor, soldatul român pare a avea nevoie de

1) Gasim o confirmare a acestei pareri într'un interesant articol din *Curentul* (anul XV Nr. 4998) al d lui P. Șeicaru intitulat „*Decorați post mortem*”. Iată ce spune d-sa vorbind despre o serie de ofițeri decorați pe front, după ce și-au sacrificat viața în fruntea trupeilor de sub comanda lor:

„Sunt doar o minoritate d'n mulțimea ofițerilor cazuți în fruntea unităților, sacrificându-se de exemplu trupeii și dece n'am spune-o: nicio armată din lume nu da un procent mai mare de ofițeri cazuți, ca armata noastră. Sunt soldații noștri răbdători fara egal, înfruntători calmi ai morții, vijelioși în atacul de baionetă, isteți în împrejurări grele, dar toate aceste splendide însușiri, sunt condiționate de prezența unui ofițer capabil să înfrunte toate pericolele, sa fie exemplul animator al unitații. Acolo unde vor fi ofițeri temerari, soldații se vor bate cu o bravură demna de cele mai eroice legende. Ofițerul să fie primul la atac și ultimul la retragere, să păstreze în vuetul luptei toată stăpânirea de sine, chiar dacă ar simți picioarele de ghiată sub imperiul friceii, să aibă toate aparențele unei liniști. Adesea pentru a restabili încrederea trupeii este obligat să facă cele mai riscante gesturi și tocmai aceste gesturi îmbrancesc trupa în acțiuni care te uimesc. Așa cum aleargă puii de cloșcă, pornesc în impetuoase salturi, soldații urmându-și ofițerul...

increderea în el însuși, pe care i-o dă numai prezența ofițerului său. Sub conducerea acestuia, el merge înainte fără șovăire, iar sacrificiul vieții la care se expune ofițerul, îl face să-și sacrifice și el bucuria pe a sa. Așa se explică numărul mare de ofițeri români căzuți pe câmpul de luptă din Rusia în fruntea unităților lor. În chipul acesta trupele noastre s'au încărcat cu laurii gloriei în Ucraina.

Să trecem acum la o altă constatare de natură psihologică pe care o putem scoate din cercetarea dezvoltării noastre istorice.

Existența și independența neamului nostru nu se pot desigur concepe azi fără o armată puternică, în sarcina căreia să dăm grija de a cuceri „ce avem de cucerit”, așa cum interpretând însușirile noastre sufletești de popor, care își apără drepturile și nu vrea să asuprească pe alții, a spus St. O. Iosif în versurile sale.

Cercetând însă trecutul nostru istoric, am văzut că dela înărrirea stăpânirii turcești, ne mai având o armată care să apere hotarele, am rămas în voia vânturilor vijeliioase, care veneau fie din Sud, fie din Nord, fie din Răsărit. Și totuși, asupriți și jefuiți, am continuat să avem două state autonome pe care pofta nesățioasă a vecinilor noștri, nu le-au putut înghiți. Cum virtuțile rășboinice nu ne-au folosit la nimic secole de-a rândul, și cum, pe de altă parte, nu putem atribui numai întâmplării sau norocului minunea istorică că noi existam atunci când totul părea a se năruși sub vijelia turcească în jurul nostru, rămâne să cercetăm în cele ce urmează, dacă nu se explică faptul prin anumite alte calități ale poporului nostru.

Dacă răsfoim un tratat de istorie universală și căutăm să înțelegem desfășurarea vieții politice a diferitelor popoare, constatăm în primul rând că însușirile rășboinice, neînsoțite de alte calități, nu pot contribui la întemeierea

unor state trainice. Nimeni nu poate astfel să nu recunoască, că Hunii vijelioși au avut calități războinice, atunci când sub Atila au năvălit în Europa. Numele lor a dispărut însă curând din istorie, fiindcă n'au știut să-și organizeze un stat temeinic. Tot așa s'a întâmplat cu Avarii, cu Cumanii, înrudiți cu ei și al căror nume a fost dat geograficește, un timp, unei părți din pământul românesc. După o scurtă apariție pe firmamentul istoriei, numele acestor popoare, dispăre pentru totdeauna așa cum se sting depe cer unele stele căzătoare. Este însă și mai caracteristic cazul Tătarilor, care au întemeiat în decursul evului mediu două mari imperii: unul sub Gingis-Khan (1154—1227), altul mai târziu sub Tamerlan sau Timurlenk (1356—1405) adică tocmai în timpul Domniei lui Mircea cel Mare în Muntenia. Ce au devenit aceste state uriașe când le comparăm cu Principatele românești — după moartea conducătorilor lor? Au dispărut fără urme „parcă — vorba populară — n'au fost decând lumea”.

Ce le-a lipsit acestor popoare? *Spiritul politic*. Acesta între altele menține și mărește statele. Dovada o avem, urmărind atent istoria vechiului popor roman. Acest popor a fost de multe ori înfrânt, adese ori însăși existența lui fiind în pericol. Calitățile războinice nu se pot firește contesta poporului roman.

Ele singure n'ar fi dus însă la rezultatul minunat al fondării împărăției, care a stăpânit toată lumea cunoscută în antichitate, dacă ținem seamă că multe din popoarele supuse au avut și ele calități războinice. Poporul roman a avut însă spirit politic superior și energia îndărătnică de a-și urmări ținta fixată, fără a ține seama de înfrângerile trecătoare. Să urmărească cineva în Titus-Livius peripețiile luptei contra lui Anibal, spre a-și da seama de adevărul afirmației noastre.

Pentru a nu da loc la neînțelegeri, socotim acum, că e necesar să stabilim ceva mai deaproape, ce înțelegem prin spirit politic. Chiar dacă noțiunea ar părea clară, credem că nu e zadarnică o precizare a conținutului ei logic. Spiritul politic al unui popor constă în abilitatea de a folosi toate împrejurările favorabile din afară, pentru a-și menține ființa politică și a o face să fie din ce în ce mai înfloritoare. El mai constă în priceperea de a-și organiza în interior statul în așa chip, încât dezvoltarea acestuia să se facă în timp, fără sbucium, fără tulburări, care să-l sdruncine în mod serios. Aceasta presupune existența unei clase conducătoare plină de înțelepciune din mijlocul căreia să se ridice, oridecâte ori va fi nevoie, omul potrivit timpului său.

Sunt popoare, care cu toate însușirile lor de altă natură nu au spirit politic. De mii și mii de ani, poporul evreu, care este neîndoios înzestrat cu multe însușiri, se sbate fără să-și fi putut organiza un stat al său: în existența lui multimilenară, el a rămas cu sufletul poporului de păstori nomazi din timpul patriarhilor, neizbutind decât pentru puțin timp să-și fondeze în antichitate statul său în Palestina. Firea acestui popor nu i-a dat însă puțința nici în Palestina să-și organizeze un stat, care să dăinuiască: cuceriiți și duși în captivitate babilonică, reveniți în patrie sub Perși, ajung să fie stăpâniți de Romani și după înfrângerea suferită în timpul lui Titus se răspândesc în toată lumea cunoscută, încercând — ceea ce este complet lipsit de logică istorică — să întemeieze un stat internațional pe deasupra statelor naționale.

Sunt alte popoare, care din contră își clădesc state puternice, grație în primul rând abilității lor politice. Imperiul rusesc s'a mărit, cu începere mai ales din timpul lui Petru cel Mare așa, încât stăpânește suprafața unui mare continent locuit de sute de popoare, între care nu există nicio afinitate sufletească. Istoria luptelor prin care acea-

stă țară s'a mărit, dovedește că Rușii n'au avut calități războinice mari. De cele mai multe ori, în epoca modernă armatele rusești au suferit înfrângeri rușinoase, între alții dela Turcii, în paguba cărora voiau să-și întindă granițele. Cucăririle lor sunt consecința, pe de o parte, a abilității lor diplomatice, care izbutea, fie că erau victorioși, fie că erau înfrânți, să le aducă la masa verde foloase, iar, pe de altă parte, acțiunii subterane de corupție în clasele conducătoare ale țărilor, pe care vroiau să le încorporeze.

Dacă ne întoarcem acum la poporul român și cercetăm dezvoltarea lui istorică, găsim la domnitorii și la boierii celor două principate, un simț politic deosebit — grație căruia, mai mult decât vitejiei poporului, se datorește menținerea celor două mici state înfiripate în secolul al XIII-lea și al XIV-lea.

Afirmația aceasta s'a mai făcut și de alții cum am văzut. Profesorul C. Giurescu recunoaște și el, că poporul român este înzestrat cu calități politice deosebite. Vorbind de moștenirea noastră romană, d-sa zice: „Poate că tot dela Romani avem și spiritul politic. Acel spirit politic, care ne-a îngăduit să păstrăm neconținut dela întemeiere până astăzi ființa statului nostru, în timp ce alte popoare în jurul nostru: Sârbii, Bulgarii, Grecii, unele chiar mult mai numeroase sau mai puternice ca Ungurii și Polonii, n'au reușit să facă. Spirit politic, care explică dezvoltarea rapidă din ultimul secol, construcția Statului național integral, cea mai înaltă realizare a statului nostru”. (C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, pg. 172).

Să urmărim în dezvoltarea noastră istorică, dovada acestei afirmații.

Pentru a ne da seama de importanța istorică a nașterii celor două voievodate: Țara Românească și Moldova și, mai ales, pentru o înțelegere temeinică a menținerii existenței și a creșterii însemnătății acestor state, să vedem în două cuvinte care era situația Europei răsăritene în acele timpuri. În nordul Munteniei, o Ungarie mare care

incorporașe și voevodatul Ardealului până la Carpații Sudici și Orientali, fiind mai târziu vecină și cu Moldova pe toată întinderea acestora din urmă; tot la Nord, dincolo de Prut și Nistru, un alt stat puternic, Polonia. Ambele aceste state având religie oficială catolicismul, se înțelege ce foloase trăgeau de pe urma acestei confesiuni și pentru cultura lor și pentru prestigiul lor extern. La răsărit, în așa zisa Ucraină de azi, se stabiliseră Tatarii, care, în timpul de care vorbim, își mai potoliseră întrucâtva pornirile lor războinice. La sud, Imperiul Bizantin, mult slăbit, era mărginit spre Dunăre și vest de state slave mici. Această era pe scurt situația statelor care înconjurau ținuturile, în care se vor desvolta cele două voevodate românești.

Inceputurile modeste ale vieții noastre de Stat nu sunt de contestat, trebuie să recunoaștem însă, că înșiși primii Basarabi și Mușatini, nu șed timizi în *subsolul istoriei*, ci ei ridică capul trufaș, sus la lumina zilei, înfruntând și biruind pericolele.

Chiar dela începutul vieții noastre de stat, găsim pe voevodul Litovoi, călând să se folosească de moartea Regelui ungar Ștefan al V-lea (1272) și de urcarea pe tron a fiului său minor Ladislau al IV-lea, spre a-și obține independența prin neplata tributului. Litovoi moare în luptă (1273), iar fratele său Bărbat luat prizonier, e nevoit să se răscumpere. Informația istorică e lipsită de alte amănunte cu privire la aceste începuturi. Ea ne arată însă linia de conduită pe care o vor urmări și mai târziu voievozii români față de pretențiile apăsătoare ale orgolioșilor regi unguri. Acești voievozi români isbutesc prin iscusința lor politică să înlăture, încet, încet, jugul pe care vroiau să li-l impună regii unguri. Nu suntem de acord cu afirmația făcută de d-l C. Giurescu, că „deși creiarea statului muntean, se datorește, evident, în primul rând puterii și priceperii voevozilor dela Argeș, *i-au ajutat însă și împrejurările* (C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, pag. 370).

Fraza subliniată însemnează acceptarea ideii netemeinice de atâtea ori formulată, că poporul român își datorește existența *norocului*. Adevărul e că nu împrejurările au ajutat pe voevozii noștri — ceea ce ar însemna un rol mai mult pasiv din partea lor — ci dimpotriva *ei au știut, ei au avut priceperea* de a folosi împrejurările prielnice. Este aici o deosebire de interpretare de mare însemnătate. Imprejurări prielnice pe care nu le folosești, sau nu știi să le folosești, se pot ivi la fiecare pas.

Dovada afirmației noastre o găsim de altfel chiar în povestea făcută de d-l C. Giurescu, cu privire la felul cum Basarab cel Mare a izbutit să înlătore, cât timp a domnit, pretențiile de suzeranitate ale Ungurilor asupra noului stat muntean. La începutul secolului XIV-lea, „se produce, cum zice d-l C. Giurescu, o *conjunctură politică* foarte favorabilă nouă”. Anume, prin moartea regelui Andrei al III-lea se stinge în linie bărbătească dinastia lui Arpad, întemeietorul statului ungar. În urma lui, rămânea o fiică minoră. Neînțelegeri interne grave se produc cu privire la dreptul de succesiune la tron. Se aleg chiar doi regi: unul Venceslas, fiul regelui Boemiei, care deși minor, era și logodnicul moștenitoarei lui Andrei, altul Carol de Anjou, care era și el tot minor, înrudit cu regele mort. După ce Venceslas, renunță în favoarea lui Otto de Bavaria, Carol de Anjou ajunge să fie de toți recunoscut ca rege al Ungariei. De aceste împrejurări, la care se adăoga lipsa de orice conflict cu Bulgarii din sud, care de altfel erau sfâșiați de lupte interne, precum și de lipsa de pericol din partea Tătarilor destul de îndepărtați, se folosește cu multă dibăcie Basarab, spre a deveni independent.

Victoria obținută în urmă asupra lui Carol Robert în trecătorile Carpaților, nu e decât urmarea firească a unei victorii politice. Mai bine zis: cele două victorii sunt două aspecte ale uneia singură. Că Ungurii nu aveau să renunțe ușor la pretențiile lor de dominare asupra ținuturilor de dincoace de Carpați, este dela sine înțeles până

la desființarea regatului ungar de către Turci la Mohaci (1520) și chiar după aceea prin voievozii Ardealului; ei mereu, mereu vor reveni, își vor reînoui pretențiile și se vor sili să obțină cu orice chip supunerea domnilor munteni. Acești domni, la rândul lor, vor căuta să folosească toate împrejurările favorabile, spre a înlătura aceste pretenții, acceptându-le totuși, când se iveau pericole externe, spre a primi ajutor dela Unguri. Așa se face că Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab, pare a fi fost un timp silit să accepte suzeranitatea ungurească, rupând totuși legăturile de vasalitate spre sfârșitul domniei lui ¹⁾.

Domnia lui Vlaicu Vodă, care pare a fi ceva mai bine cunoscută, ne arată că acest domn a știut cu aceeași pricepere politică cași înaintașii săi, să folosească toate împrejurările spre a menține ființa statului său. Până la el, pericolul venea numai din partea Ungurilor. Apar însă Turcii în Peninsula Balcanică. Ei se stabiliseră în Peninsula Galipoli cu câțiva ani înainte de a se urca Vlaicu pe tron (1356). Pericolul din Sud venind din partea unor *păgâni*, în plină expansiune, părea mult mai mare pentru statul muntean. Vlaicu-Vodă avea chemarea grea de a menține printr'o luptă foarte periculoasă pe două fronturi, statul cu atâta greutate înjghebat de predecesori.

Vlaicu este la început în termeni neprietenoși cu Ludovic (zis cel Mare) regele Ungariei, care cu pretenții de-cuceritor, desființează chiar statul bulgăresc al lui Strășimir din Vidin, întemeind în sudul Dunării Banatul Bulgariei.

Ce l-a determinat pe domnul român să lege din nou prietenie cu regele Ungariei, nu se știe. Probabil Vlaicu se pregătea să fie gata a rezista vijeliei turcești apropiate. Se constată astfel — și aceasta este o dovadă de mare tact

1) Ne conducem în expunerea faptelor de *Istoria Românilor* de C. Giurescu și de *Istoria Românilor* de A. D. Xenopol, precum și de *Histoire des Roumains* de R. Seton Watson pentru timpurile mai noi, acolo unde nu dăm indicație specială.

politic, — că în 1366 Vlaicu stăpânește Amlașul, Făgărașul și Severinul, dând în schimb regelui ungar, satisfacția aproape platonică de a-l primi drept suzeran. Pare a fi fost aici un dublu joc de intenții la regii unguri și la domnii români. Dând domnilor români fief-urile din Ardeal, ei înțelegeau că domnii români în afară de aceste fief-uri le deveneau vasali și pentru ținuturile de cealaltă parte a Carpaților, adică pentru *Țara Românească*. Domnii români, la rândul lor, înțelegeau că devin vasali, pentru ținuturile din Ardeal, dar că regii unguri nu au niciun amestec în stăpânirea românească de dincoace de Carpați, care de fapt era o țară independentă.

Așa se face că Ungurii luptă cu Românii contra țarului bulgar Șişman din Bulgaria răsăriteană care se supusese Turcilor (1367). Este apoi probabil, că Vlaicu va fi socotit — e o presupunere, fiindcă documente nu există — pretențiile Ungurilor exagerate fiindcă îl găsim aliat la un moment dat cu Turcii. Lucru ciudat! Lipsă de continuitate în legăturile politice din vreun capriciu trecător? Nu, ci dorința de a înlătura pericolul din partea vrăjmașului celui mai amenințător, primind ajutorul aceluia care era pentru moment mai puțin periculos.

Vlaicu se aștepta la un atac din partea Ungurilor. „Când, din motive pe care nu le cunoaște, relațiile cu Ungurii se strică iarăși, Vlaicu, pentru a preîntâmpina un nou atac, făcu deci alianță cu cei care reprezentau — și strălucita biruință din Câmpia Mierlei în 1370, venea să o confirme încă odată, — cea dintâiu forță militară din răsăritul Europei... Politica domnului român, era o politică realistă, așa cum vor proceda mai târziu și alți domni de ai noștri, când vor vedea că suveranii creștini, în loc să-i ajute în ceasul de primejdie, se gândesc cum să-i atace mai bine”. (*C. Giurescu, op. cit., pag. 405—406*).

Este bine să se țină seama că Vlaicu se apropia de Turci într'un timp, când toată Europa fremăta de groază, când se puneau la cale cruciade contra „păgânilor” și când o alianță cu ei putea fi socotită drept o crimă con-

tra creștinătății însăși. Și totuși, Vlaicu a avut în vedere interesele Statului mai presus de orice.

Dealtfel politica aceasta a domnului muntean, privitoare la relațiile cu Ungurii, pare a fi fost continuată și de domnitorii următori, până la Mircea cel Mare.

Acela care întruchipează în mod strălucit și spiritul războinic românesc și pe cel politic, a fost desigur Mircea cel Mare, despre care *C. Giurescu* spune pe drept că „a fost strălucit diplomat, izbutind să devie centrul unui întreg sistem de alianțe și determinând multă vreme situația internă a imperiului otoman”. (*C. Giurescu*, op. cit. pag. 487). Intr’adevăr, Mircea mai mult decât înaintașii săi, se găsește amenințat de pericolul turcesc. Statele din Peninsula Balcanică sunt transformate în pașalâcuri, iar după lupta dela Nicopole, în care Baiazid Fulgerul, învinge pe creștini, Mircea se vede direct amenințat. Se pare chiar că a și fost temporar înlocuit la domnie de un oarecare Vlad, pus de Turci. Biruința pe care Mircea o obține în 1397 asupra Turcilor la Rovine, nu-l lasă să doarmă pe laurii victoriei.

Și de Sigismund al Ungariei, cu care este aliat contra Turcilor, și de pretențiile lui de suzeranitate se teme, deși încheiase cu el un tratat de alianță „în condiții de perfectă egalitate” (*C. Giurescu*, op. cit. pag. 464). De aceea el va intra pentru prima oară în legătură de prietenie cu Poloniei, spre a se putea apăra împotriva pretențiilor eventuale ale lui Sigismund al Ungariei. Firește, că legăturile acestea vor slăbi întrucâtva, atunci când Mircea va fi nevoit să lupte alături de Unguri contra Turcilor.

Aceasta arată însă marea prevedere a acestui domn, care voia să se asigure în tot chipul contra pericolelor din afară.

Este inutil să mai pomenim că după ce, în lupta dela Ancara, Baiazid devine prizonierul lui Tamerlan, Mircea se amestecă activ în neînțelegerile din Împărăția turcească pentru succesiunea la tron. Se pare în sfârșit, că în timpul lui Mahomed, urmașul lui Baiazid, Mircea vă-

zându-și din nou în pericol țara, s'a închinat Turcilor. Domnitorul muntean se convinsese, cum se va convinge câtva timp mai târziu și Ștefan cel Mare, că ajutorul dat de creștini în contra Turcilor, e prea slab și plătit prea scump, fără totuși să-i asigure independența. Inchinarea către Turci în condițiunile în care s'a făcut, a fost un act de mare pricepere politică, dacă ținem seama că, ceva mai târziu și Imperiul german al Habsburgilor va plăti tribut.

Este inutilă aici discuția, dacă a existat sau nu, un tratat formal de supunere a domnitorului muntean către Turci. Ceeace este neîndoios, este faptul că anumite clauze, chiar fără a fi fost prevăzute într'un act scris, au fost tot timpul respectate de Turci. În schimbul pescheșului, care a putut varia cu timpul și în schimbul supunerii „credincioase”, Turcii au respectat formele de organizare ale Statelor române, lăsându-le domnii lor, respectând normele de organizare tradițională, credința lor religioasă, de care Românii au fost atât de geloși în decursul timpurilor, încât nici o moschee turcească nu s'a putut construi nicăieri pe pământul românesc. Lucrul e demn de mirat, când peste Dunăre, pretutindenii, existau astfel de clădiri făloase, alături de unele biserici creștine, care n'aveau dreptul să tragă nici clopotele, și când până în inima Europei Centrale, în cetatea Buda, era instalat un pașă și se cânta din minaretele înalte ale moscheelor, chemarea credincioșilor musulmani la rugăciune. Ceva mai mult, Turcii veniți în țările române, erau supuși formal jurisdicțiunii domnilor români și nu puteau să devină proprietarii nici unui petecuț de pământ.

Este într'adevăr de mirare să vezi așa cum era în Cadrilaterul luat dela Bulgari și chiar în Dobrogea stăpânită efectiv de Turci până în 1878, Turcii numeroși care posedau suprafețe însemnate de pământ și se ocupau cu agricultura, pe când în cuprinsul Munteniei și al Moldovei, nu a existat nici odată o așa stare de lucruri. Tot astfel presupunând, că n'a existat niciun tratat formal

de închinare către Turci, este de observat, că domnitorii celor două țări au fost totdeauna Români și chiar când câte un străin s'a strecurat pe tron înainte de domniile fanariote — a trebuit să se găsească într'un chip sau altul înrudit cu familiile domnitoare, adică „os de domn", conform „obiceiului pământului". Așa se face, că în luptele nesfârșite pentru tron din sec. al XVI-lea, în care au jucat un rol însemnat boerii craiovești, se ridică la un moment dat ca pretendent la tron contra lui Radu Paisie fiul nelegitim al lui Radu cel Mare, un oarecare Drăghici. El este omorât chiar de Turci întrucât se dovedise că nu era așa cum pretindea, os de domn.

Este demn de ținut în seamă apoi și faptul că chiar Românii, trecuți la mahomedanism, n'au ajuns să ocupe tronul deși unii au fost pași influenți la Curtea Sultanelor. Așa de exemplu la moartea lui Neagoe Basarab, fiul său Teodosie fiind minor, s'au iscat certuri pentru domnie. Printre pretendenți se găsea Mehmet-Beg, român turcit, care se pretindea descendent din Basarabi și care ajunge un moment Domn. Se pare chiar, după Xenopol că Turcii intenționau acum să transforme țara în pašalac. Se ridică însă imediat contra lui, Radu dela Afumați, care ajutat și de Ion Zapolia Voevodul Ardealului îl isgonește.

Când apoi, Turcii siliți de trădările Domnilor români s'au hotărât să pună pe cele două tronuri oameni străini de țară, încercați în credința față de ei, nu au pus decât Greci creștini ortodoxi. Toate acestea nu se explică decât atunci, când considerăm calitățile excepționale politice ale atât de criticatei noastre boerimi, care cu încăpățănare a ținut la privilegiile ei înăuntru, dar cu și mai multă încăpățănare, a ținut să apere în afară cât mai multe din atributele unui stat autonom. Chiar atunci când au existat sfâșieri interne pentru ocuparea tronului, chiar când boerii erau împărțiți în tabere și pretendenții se luptau fără răgaz și se înlocuiau unii pe alții, susținuți fie de partide interne adverse, fie de una sau alta din puterile vecine,

niciodată aceste puteri n'au isbutit să supună cele două Principate, ci cel mult să le reducă la o vasalitate rușinoasă.

D-l C. Giurescu, care recunoaște că luptele dintre Dănești și Drăculești au fost însoțite de „nenorociri și umilințe”, nu poate totuși să conteste adevărul afirmației de mai sus. „Fiind țara românească vecină cu Turcii și cu Ungurii, e ușor de bănuț că претендентii la tron au apelat când la unii, când la ceilalți. Dar ar fi o nouă greșeală să se creadă că alăturarea la unul din acești puternici vecini, însemna o atitudine permanent ostilă celui alt. Îndată ce împrejurările se schimbau, foștii dușmani, deveneau aliați și vice-versa...” zice d-sa.

E destul să concretizăm această stare de lucruri prin exemplul caracteristic al lui Vlad Dracul (asemănător în unele privințe cu al lui Vlad Țepeș, fiul saul). El se urcă pe tron cu ajutorul lui Sigismund al Ungariei (1436). După pustiirea țării de Turci, Domnul român li se închină acestora și ia parte chiar la expediția lor în Ardeal. Și totuși Vlad continuă relațiile amicale cu creștinii. O a doua expediție a Turcilor în Ardeal e înfrântă de Ion de Huniade. Bănuț de trădare de Turci, Vlad e închis cu doi fii ai saii la Adrianopol, dar pe tron e pus tot un fiu al său Mircea, care în urma năvălirii lui Ion de Huniade în țară, e prins de acesta și ucis. Este probabil că Turcii au redat lui Vlad Dracul tronul. După victoriile lui Ion de Huniade, contra Turcilor, Vlad Dracul ia apoi parte la marea expediție condusă de guvernatorul Ungariei, contra acestora, apoi la Cruciada întreprinsă de Unguri și Poloni, ajutați de o flotă burgundă și de corăbii trimise de Papa, cruciadă, care se termină prin dezastrul creștinilor la Varna și prin moartea în luptă a regelui Ungariei Vladislav. Ceva mai mult, Vlad Dracul continuă să lupte dincolo de Dunăre, alături de Ungurii conduși de Ion de Huniade și protejați de flota burgundă venită pe Dunăre până la Giurgiu. Se constată totuși mai târziu (1446) că relațiile lui Vlad Dracul cu Ion de Huniade s'au răcit, probabil din cauză că se împăcaseră

cu Turcii. Sfârșitul: Vlad Dracul e prins de Ion de Hunia-de, care a năvălit în țară, și e decapitat.

Toate aceste schimbări în politica domnului muntean, deși par ciudate, își au explicația în faptul că Țara Românească se găsea între două mari puteri antagoniste: Ungaria și Turcia, că domnii români doreau sa-și păstreze autonomia, că între Turcii păgâni și regii creștini ar fi preferat pe aceștia din urmă, atâta timp cât ei nu s'ar fi amestecat prea mult în treburile noastre interne, dar că, față de neisbânzile repetate ale creștinilor, de a înlătura pericolul turcesc, Românii credeau că e cuminte să se supună acestora la nevoie, spre a nu vedea țara transformată în pașalâc. Felul de a concepe relațiile politice cu puterile învecinate, de către domnii și boerii români, este minunat redat de Neculce în următoarea întâmplare dintr'o epocă mai târzie, din Moldova, dar care dovedește că totdeauna în decursul istoriei noastre lucrurile s'au petrecut la fel.

Turcii cuceriseră dela Poloni Cetatea întărită a Cămeșiței, pe când era Domn în Moldova Petriceico, urmașul lui Duca-Vodă (1668?). Urmând să se retragă Turcii din Moldova, iată cum povestește lucrurile Neculce: „Trimis-au vezirul la Petriceico-Vodă, când era Impărăția la Nistru, să aleagă pre un boer, care-i mai de treabă să-l trimită la cortul său, că-i trebuiește. Ales-au Petriceico-Vodă din toți boerii țării, mai de treabă la voroavă pe Miron Costin, care au fost mai pre urmă și logofăt mare. Și mergând Miron Costin la cortul vezirului, pusu-l-au vezirul de au șezut înaintea lui. Și i-au zis vezirul să spue drept, pare-le lor bine că au luat Impărăția Cămeșița, au ba? Iară Miron a răspuns că se teme a spune drept. Vezirul s'au zâmbit a râde și i-au zis să grăiască să nu se teamă. Atunci Miron au zis: „Suntem noi Moldovenii bucu-roși să se lățească Impărăția în toate părțile cât de mult, iară peste țara noastră nu ne pare bine să se lățească”. Atunce, vezirul iar au răs și i-au zis: „Drept ai grăit!”. (I. Neculce...). Aceasta a fost politica de totdeauna a dom-

ditorilor și boerimii noastre, așa cum se va vedea și în cele ce urmează.

Dacă acum vom arunca o privire sumară asupra istoriei principatului Moldovei, vom găsi aceeași atitudine politică generală, deși poziția geografică a acestui stat este întrucâtva deosebită, punându-l un timp în relațiune cu alți vecini.

Statul Moldovei, întemeiat întâiu de voievozi români supuși Ungurilor, cu rostul de a apăra granița răsăriteană a Ungariei, de Tătarii prădalnici, este luat în stăpânire de voevodul revoltat Bogdan din Maramureș, care, cum se stie, isgonește pe urmașii lui Dragoș și se intitulează voevod de sine stătător.

Incepând din timpul lui Bogdan (1359—1364) domniile Moldovei nu mai trăesc o viață de stat umilă și întunecată, ci ei ridică sus capul falnic și organizează un stat cu care aveau să aibă de furcă mării și făloșii săi vecini: Ungurii și Polonii.

Inceputurile sunt, firește, modeste și prea puțin cunoscute în amănuntele lor. Constatăm însă din puținul ce cunoaștem, că dinastia Mușatinilor, care urmează după Bogdan a fost dotată cu mult simț și pricepere politică, ducând țara Moldovei la înflorire adevărată și nu ținând-o în „subsolul istoriei”.

Petru Mușat se învederează astfel ca un om isteț, care știe să profite cu prisos de împrejurări. Ludovic cel Mare al Ungariei moare curând, după suirea lui Petru Mușat pe tron (1382). Cele două fiice ale lui Ludovic, se mărită una cu Sigismund de Luxemburg, care stăpânește Ungaria, iar cealaltă cu Vladislav Jagello al Lituaniei, care devine rege al Poloniei. Între cei doi moștenitori raporturile nu erau prea amicale. Petre Mușat alege dintre cei doi rivali pe regele Poloniei, căruia îi și prestează omagiu. El se asigură astfel contra Ungurilor, cari nu puteau admite independența Moldovei. Petre împrumută chiar — fapt care arată o bună stare economică a țării — pe Vladislav cu

3.000 ruble de argint „frânțești” primind drept garanție a plății provincia Haliciului.

Lucru interesant din punct de vedere al autorității și prestigiului câștigat de domnitorii moldoveni și munteni, chiar din aceste timpuri, este faptul pomenit mai sus că Mircea cel Mare a încheiat prin intermediul lui Petre Mușat un tratat de prietenie cu Polonia în contra Ungurilor. Prestigiul de care vorbim se mai vede și în faptul că fratele și urmașul lui Petre, Roman Mușat — care domnește puțin de altfel, 1391—1394 — se intitulează: „marele, singur stăpânitorul Domn Io Roman Voevod al Țării Moldovei, dela munți până la țărmul Mării”. Increderea prea mare în forțele sale îl face însă pe Roman să se amestece în conflictul dintre Vitold, ducele Lituaniei și Tudor Koriatovici, luând partea acestuia din urmă și pierzându-și tronul în urma înfrângerii suferite.

O altă dovadă și a dorinței de a întemeia un stat cu desăvârșire autonom, și a prestigiului, de care se bucurau, cum am spus, chiar dela început domniile moldoveni, o avem în felul cum se rezolvă conflictul cu Patriarhia din Constantinopol privitor la organizarea bisericii Moldovei.

Mitropolitul, după concepția voevozelor noștri, trebuia să fie dependent față de șeful statului. A fost aceasta o politică înțeleaptă urmată de toți domniile și care a zădărnicit conflicte de natura celor din statele catolice din apus. Deaceia Roman numește mitropolit pe Iosif, care era pământean, dar căruia nu voia să-i dea întărirea Patriarhul din Constantinopol. Acesta numind mitropolit pe Grecol Ieremia, se isbește de voința dârză a domnului, care nu-l primește și nu se teme de faptul că și el, voevodul, și cei doi Episcopi ai Țării, și boerii, și întreg poporul moldovenesc sunt *afurisiți*. Conflictul va continua până în timpul lui Alexandru cel Bun. Urmașul lui Roman, Ștefan I., (probabil frate cu el) se constată că este după C. Giurescu „complect infeodat Polonilor” pe care îi ajută în lupta contra Tătarilor. Sigismund al Ungariei nemulțumit de

atitudinea domnului moldovean, pornește să atace Moldova fără însă să fi ajuns la vreun rezultat. Ceva mai mult, la întoarcerea lor, Ungurii au fost atacați și bătuți.

Acela care, prin înțelepciunea și prin lunga lui domnie, isbutește să impună însă un deosebit respect vecinilor săi, este Alexandru cel Bun. „Intreaga politică externă a lui Alexandru, zice C. Giurescu, a fost dominată de raporturile cu Polonia. Prinsă între Ungaria și Polonia, cele două mari puteri vecine, catolice și feudale, Moldova ortodoxă trebuia să se hotărească pentru o apropiere de una din ele. O dușmănie cu amândouă, în acelaș timp, i-ar fi fost fatală. Tratatul dela Loublin din 1412 prin care Regele Poloniei și Regele Ungariei, împăcați pentru moment, hotărau într'o anumită eventualitate, împărțirea între ei a Moldovei, fiecare luând o jumătate, este semnificativă sub acest raport”. (C. Giurescu, op. cit. vol. ... pag. 492).

Eventualitatea de care se vorbește mai sus, este aceea a neajutorării lui Sigismund de către Alexandru cel Bun în cazul unei lupte a Ungurilor cu Turcii, deveniți din ce în ce mai amenințători. Domnul Moldovei nu avea însă intenția să lupte cu Turcii, care deocamdată nu atacau Moldova. El rămâne deci, legat de Poloni și îi ajută chiar în lupta pe care aceștia o au cu cavalerii Teutoni. Mai târziu, după moartea lui Mircea cel Mare, prietenul lui Alexandru cel Bun, Sigismund al Ungariei pornește o expediție contra Domnului Munteniei, Radu al II-lea, cerând și ajutorul lui Alexandru cel Bun. Acesta refuză orice ajutor. Prilejul era deci bine venit ca Sigismund să ceară Poloniei aplicarea tratatului dela Lublin, — cu detronarea domnului și împărțirea Moldovei. Vladislav Jagello nu acceptă însă aplicarea tratatului. Alexandru și-a dat totuși seama atunci de pericolul ce i-a amenințat țara. Deaceia în ultimii ani de domnie și-a și schimbat relațiile cu Poloniei. Imprejurările externe erau de altfel o ocazie favorabilă pentru Alexandru, spre a se răsbuna contra Polonilor nesinceri. El profită de conflictul dintre Polonia și Lituania, care voia să devină independentă și pornește contra Polo-

nilor alături de Swidrigailo al Lituaniei. Alexandru moare însă înainte de sfârșitul războiului.

Priceperea politică a lui Alexandru se vede și din relațiunile lui prietenești cu Mircea cel Mare și cu fiul acestuia Dan. Când Turcii supun aproape complect Muntenia, Alexandru își dă seama că pericolul turcesc se apropie și de el. Astfel, se amestecă și în neînțelegerile pentru tron din Muntenia, susținând pe acei pretendenți care, credea el, nu vor ataca Cetatea Albă împreună cu Turcii.

După Alexandru cel Bun merită să relevăm faptul că în luptele dintre succesorii săi se amestecă activ și Ungurii și Polonii, unii susținând un domn, alții pe altul. Iar domnii moldoveni se văd nevoiți, după intronare cu ajutorul unuia din vecini, să caute a face act de supunere și către celălalt.

Se urcă însă pe tron în 1457 Ștefan cel Mare, care aduce asupra Moldovei o epocă de mărire și glorie, cum nu avușese până atunci această țară. Este prea cunoscută viața lui Ștefan pentru ca să stăruim în amănunt asupra ei — lucru care de altfel nici n'ar intra în cadrul lucrării noastre. Câteva cuvinte ne vor fi suficiente pentru o caracterizare a acestui mare domn, în care s'au întrupat, mai mult decât în toți ceilalți, geniul militar și geniul politic, caracteristice neamului nostru.

El a știut întâiu, deși tânăr, să-și câștige o autoritate incontestabilă asupra boerilor, atât de nesupuși, și să domnească fără tulburări interne aproape o jumătate de secol. El a știut apoi că nu trebuie să aibe mai mulți inamici deodată și s'a străduit tot timpul domniei lui să-i izoleze pe aceștia și să-i înfrunte separat, ori cât de puternici ar fi fost. Spre a-și asigura Domnia încă dela început, Ștefan atacă Polonia în care se adăpostea Petru Aron, omoritorul tatălui său. Regele Poloniei îl isgonește pe acesta spre a-și asigura liniștea granițelor și încheie cu Ștefan o pace (1459) prin care Ștefan recunoaște suzeranitatea regelui Poloniei. Refugiat în Secuime, Petru Aron este urmărit și acolo de Ștefan, care pustiește ținuturile ungu-

rești, isbutind în cele din urmă să-l prindă pe Petru Aron și să-lucidă. În vederea unui viitor conflict armat cu Ungurii, Ștefan întărește legăturile lui cu Cazimir al IV-lea al Poloniei, promițându-i să vină chiar în persoană spre a se închina (1462).

Atacă Chilia, stăpânită de Radu cel Frumos, pus de Turci domn al Munteniei. Cucerește această cetate și trimite la Constantinopole o delegație, care să explice Turcilor, că el nu a făcut nici un act vrășmășesc față de ei — deși se găsea acolo o garnizoană turcească — și că aceeași situație este dacă cetatea este stăpânită de Munteni sau Moldoveni, întrucât și țara Moldovei fusese închinată Turcilor de predecesorul său Petre Aron.

Când Regele Ungariei Matei Corvin, liber de ocupațiile lui europene din apus, îi cere însfârșit lui Ștefan să i se închine și lui, acesta refuză și provoacă năvălirea în Moldova a lui Matei Corvin, terminată prin înfrângerea dela Baia.

Grija cea mare a lui Ștefan era însă pericolul turcesc. Deaceia el pe de o parte, caută să isgonească depe tronul Munteniei pe diferiții domni, începând cu Radu cel Frumos, care făceau politică turcească; pe de altă parte, pune capăt oricărui conflict cu Polonia și cu Ungurii închinându-se și acestora din urmă, după Baia, în schimbul cetăților Ciceiu și Cetatea de Baltă din Ardealul răsăritean. Ștefan știa că atacarea domnilor munteni partizani ai Turcilor va produce reacțiunea acestora — lucru care se și întâmplă în 1475, când, Turcii năvălind în Moldova, se dă lupta dela Podul Inalt, unde Ștefan iese biruitor. Turcii erau prea puternici însă pentru ca să lase nerăsbunată această înfrângere. Trebuie să ținem seama, că Turcii erau acum în culmea gloriei și forței lor și că cetatea strălucită a Constantinopolului, capitala Imperiului Bizantin și centrul creștinătății de răsărit, căzuse în stăpânirea lui Mahomed al II-lea, al cărui prestigiu european era fără seamăn. Și totuși Ștefan îndrăznește să înfrunte uraganul turcesc. El este cel dintâiu domn român care capătă

astfel o mare vază prin curajul și victoriile lui și intră în legătură cu depărtata Persie, cu Veneția, și cu Papa dela Roma.

Cei doi mari suverani vecini — fără să mai vorbim de încurajările platonice ale prietenilor depărtați — nu dau însă niciun sprijin lui Ștefan, ba ceva mai mult, Matei Corvin încasează el ajutoarele bănești, trimise de Veneția și de Papă, și se laudă cu victoriile lui Ștefan, ca fiind acelea ale unui vasal al său.

Cu armată mică, atacat și de Mahomet al II-lea și de Tătarii din Crimea, Ștefan se vede astfel învins la Rășboeni de Turci. Știe însă să lucreze așa, încât Turcii se retrag fără folos la Dunăre. Toate încercările ulterioare ale lui Ștefan de a pune pe tronul Munteniei un domn care să-i fie credincios lui, sunt zadarnice, aceștia îndată după urcarea pe tron „dându-se în apele turcești”. Este încă de amintit că amărăciunea provocată de lipsa de ajutor din partea vecinilor săi Unguri și Poloni în luptele cu Turcii, îl determină pe Ștefan să cucerească dela Poloni Pocuția cea dată odinioară în garanție Moldovei. De aici va rezulta atacarea Moldovei de către Ion Albert urmașul lui Cazimir al IV-lea și dezastrul suferit de Poloni în Căldrul Cosminului.

Victorios rând pe rând în contra vecinilor săi, dar neliniștit de Turci, Ștefan se convinge în cele din urmă că existența Moldovei nu poate fi asigurată cu ajutorul și prietenia statelor creștine, care aveau o atitudine totdeauna interesată și fățarnică și că o pace cinstită cu Turcii este mai folositoare.

Un eveniment mare european avea să urmeze acum, după moartea lui Ștefan cel Mare. Acest eveniment, care va aduce mai curând sau mai târziu mari schimbări în politica domnilor români, este cucerirea Ungariei de către Turci în 1526, după lupta dela Mohaci. Cucerirea Ungariei va provoca o situație internațională nouă, pe care Români în zadar vor crede că o pot folosi în contra Turcilor și pentru liberarea principatelor. Anume: centrul

Ungariei cu capitala Buda va deveni pașalâc turcesc, Transilvania se va transforma în voevodat autonom tributar Turcilor, ca și Muntenia și Moldova, iar o parte din vestul fostei Ungarii, va trece la Impărații habsburgi, care de aici încolo se vor pretinde moștenitorii regilor unguri și în decursul secolului următor vor începe sub Leopold al II-lea și Carol al VI-lea luptele de eliberarea Ungariei și de împingerea Turcilor cât mai spre sud în Peninsula Balcanică. Această nouă situație nu va sili pe Români să-și schimbe încet, încet conduita istorică. Câtva timp după Mohaci, ei vor continua firește să aibă raporturi strânse cu Ardealul. Mai târziu însă când autoritatea acestui stat, supus Turcilor, va scădea, domnii români își vor arunca, cum vom vedea, privirile ceva mai departe spre a găsi un sprijin socotit mai solid. contra Turcilor, a căror autoritate asupra principatelor române se va exercita din ce în ce mai apăsătoare.

Deocamdată este de relevant, după Mohaci, amestecul lui Petru Rareș în afacerile Transilvaniei, în conflictul dintre Principele Ion Zapolya al acestei provincii și pretendentul habsburg Ferdinand. Este în acest prim conflict manifestarea tendinței Habsburgilor de a-și întinde — așa cum au făcut mai târziu — stăpânirea asupra ținuturilor ungurești. Rareș birue pe Ferdinand la Feldioara și-și întinde stăpânirea asupra unei părți importante din Ardeal, reprezentată de cetățile Ciceiu, Cetatea de Baltă, Rodna și Bistrița.

Petru Rareș — în afară de Ion Vodă cel Cumplit, care era de fapt un revoltat neajutorat de nimeni — este ultimul domn Moldovean care plănuește, deși era în vrășmășie cu regele Poloniei, o luptă mare contra Turcilor, în înțelegere cu Ferdinand, cu care se împăcase, călăuzit de gândul mare de a-i sdrobi și de a-i isgoni, dacă se va putea, din Europa. Plan prea mare poate, și prea nechibzuit pentru puterile Moldovei și față de puterea uriașă a Turcilor, ajunși în acel timp în apogeul gloriei lor. Neisbânda lui Rareș este explicabilă în aceste condiții, după cum

explicabilă este și supunerea lui de mai apoi față de Turci. Este totuși de ținut în seamă la ce însemnătate fusese ridicată Moldova de Ștefan, pentru că fiul său să conștientizeze astfel de planuri.

Disparația Ungariei de pe harta Europei orientale, precum și politica de prietenie față de Turci, pe care o vor practica de aici încolo cu unele întreruperi până în timpul lui Sobieski Poloniei, va provoca o supunere complexă a celor două principate române față de Turci. În decursul sec. al XVI-lea, lăsând la o parte domniile pașnice, de la începutul secolului, ale lui Radu cel Mare și Neagoe Basarab din Muntenia, vom avea continue schimbări de domni provocate de Turcii, care urcau din an în an pretențiile lor de mărire a haraciului și a peșcheșurilor de tot felul, pe care pretendenții la tron trebuiau să le dea diferiților demnitari turci. Pare deci justificată exclamația lui Xenopol, când spune în legătură cu pretenția ridicată asupra tronului Munteniei pe la 1577 de un medic italian Rosso, care găsisese și printre boieri șapte susținători la Poartă: „Mai trist însă decât această pretenție a unui vântură-țară la un tron românesc este împrejurarea că se găsesc șapte Români, care să sprijine năzuințele lui. Astfel, nu se sfiau acești fii ai țării a o vinde unui necunoscut, numai fiindcă le făgăduise slujbe și căpătuială! Așa însă erau boierii noștri. Înainte de toate interesul personal, sau acela al castei lor; acela al țării venea totdeauna la urmă. Ei vom vedea plecând pururea capul în partea aceea, de unde credeau, că le vor veni foloase. Ei sfâșiau țara prin lupte veșnice pentru domnie, susținând, când pe un candidat, când pe altul și stăruiau neconținut să li se împartă averea țării, câștigată și păstrată cu sângele tuturor. Îndată ce un domn refuza de a îndeplini nesățioasele lor pofti, se răsvrăteau împotriva lui, îl răsturnau și înlocuiau cu un altul, care să le facă pe plac. Cum vedeau că nu pot isbuti cu puterile lor proprii, se adresau la străini, jurându-le supunere, închinare, toate înjosirile, toate mișeliile, numai pentru a-și mulțumi interesele lor personale.

A trebuit ca țara să se apropie de mormânt, pentruca uitându-și un moment desbinările să trezească în sufletul lor o scânteie de patriotism". (A. D. Xenopol, Istoria Românilor, vol. V, pag. 15).

Boierii, despre care vorbește așa Xenopol, erau însă puțin numeroși după cum singur recunoaște. Restul boierimii noastre, profund legată de *moșie* și de *lege*, nu voia să primească nicio atingere a autonomiei, în afară de numirea, sau întărirea domnului de către Turci și de plata haraciului, permițându-și ei totuși, în credința lor față de păgâni, anumite libertăți, oricâte ori împrejurările externe erau favorabile. Se vede aceasta și din următorul fapt: Radu Mihrea (fiul lui Mihnea Turcitul) se urcă pe tron la 1611 și domnește până la 1616). Boierii îl socoteau pe domn turc, desigur nu era. Intr-o scrisoare către Radu Șerban, domnul pribeag, boierii spun: „In țara noastră, acum strigă hoguea, că-și ține acest domn frații și surorile în casă cu el și sunt Turci...“ Faptul era exact. Frații și surorile erau trecuți la mahomedanism. Scrisoarea boierilor dovedește că, cu toate rivalitățile dintre ei pentru tron și cu toată atotputernicia Turcilor asupra soartei Principatelor Române, acești boieri țineau la anumite principii de conducere, pe care s'au silit în tot timpul a le face să fie respectate.

Ajungem la sfârșitul secolului al XVI-lea, la domnia lui Mihai Viteazul, care este și ea — cași aceia a lui Ștefan cel Mare — prea cunoscută, ca să fie nevoie a o expune aici în amănunte. Ceeace ne interesează din punctul nostru de vedere, este că Mihai încearcă pe de o parte să scuture în condițiunile atât de grele de atunci, jugul asupritor turcesc; pe de altă parte realizează — pentru foarte scurt timp, firește — unirea sub sceptrul său a celor trei principate românești. În această grea înrteprindere, Mihai caută să se sprijine — lăsând la o parte primul ajutor cel obține, contra Turcilor, dela Sigismund Bathory, voevodul Ardealului — pe ajutorul ceva mai îndepărtat al Împărăției creștine a Habsburgilor din Praga. Domnii româ-

ni, începând cu Mihai n'au cunoscut bine, un timp, intențiile acestor împărați, și au căutat să obțină ajutorul lor desinteresat contra Turcilor. Necunoașterea de către Mihai a intențiilor Impăratului Rudolf și a curții lui și planul de a deveni voevod al Ardealului, pe de o parte, iar pe de altă parte, gândul ascuns al Impăratului Rudolf, de a face din Mihai un simplu vasal — poate chiar un *condottiere* — care să cucerească Ardealul și să-l ofere în mod grațios Impărăției germane, au dus la sfârșitul tragic al voevodului muntean.

Se pot discuta astăzi greșelile politice ale vijeliosului domn. Una din aceste greșeli, ar fi aceea că, după înfrângerea lui Andrei Bathory la Schellenberg, Mihai neavând din partea lui Rudolf, nicio atitudine precisă cu privire la Ardeal și la posedarea lui, pornește să isgonească de pe tronul Moldovei pe Ieremia Movilă, susținut de cancelarul polon Zamoiski, care făcea politică prietenească Turcilor.

De aici va urma dărâmarea în scurt timp a tot ce realizase Mihai, tocmai cum se dărâmă un castel de cărți de joc: Ungurii din Ardealul cucerit se revoltă, Mihai este învins de ei; în Moldova năvălește Simion, susținut de Zamoiski, cancelarul polon și după ce-și recupără tronul, înaintează și în Muntenia, iar Mihai neputând rezista mai departe, pornește pribeag spre Curtea Imperială din Praga.

Se pot discuta aceste amănunte și altele de acest fel și se pot scoate în evidență greșelile politice ale lui Mihai, fără a se putea înlătura afirmația noastră, cu privire la existența unui pronunțat spirit politic la Români. Imprejurările politice, sau temperamentul deosebit al unuia sau altuia din domni, au putut uneori duce pentru scurt timp țara pe căi greșite. Nu se poate contesta însă, că realizarea pentru moment a unirii celor trei state românești, a însemnat *formularea* nescrisă a idealului, pe care îl vor urmări mai târziu toți Românii de pretutindeni. Dacă Mihai a greșit din punctul lui de vedere, apoi greșeala lui a fost plină de mari urmări din punct de vedere al neamului românesc și a soartei lui viitoare.

Domnia lui Radu Ștefan, urmașul lui Mihai, este, din punct de vedere al relațiilor externe, interesantă, prin faptul că acesta se urcă pe tron, luptând contra lui Simion Movilă, cel ce isgonise pe Mihai Viteazul, și, în acelaș timp contra lui Radu Mihnea, numit și susținut de Turci. Simion Movilă e învingător la început. Radu Șerban, — primul domn, care depune jurământ de fidelitate Impăratului Austriei, în Transilvania, chiar înainte de a se urca pe tron — își organizează cu ajutorul Impăratului, o nouă armată, cu care revenind în Muntenia, reușește să isgonească pe Simion Movilă (1602). Domn războinic, cași Mihai Viteazul — deși mai puțin vijelios ca el — Radu Șerban învinge apoi pe Tătarii veniți în susținerea lui Movilă, înfrânge și armata turcească, venită în sprijinul lui Radu Mihnea (1603).

Se amestecă apoi în afacerile Transilvaniei, unde Sigismund Bathory, renunța pentru a treia oară la tron, iar Ungurii sub conducerea lui Moise Szekely, ales Voevod al Ardealului, se revoltaseră contra stăpânirii imperiale.

Radu Șerban vine în ajutorul generalului imperial Basta, bate pe Unguri, iar Moise Szekely moare în luptă. Ca recompensă, Radu Șerban *este confirmat Domn al Țării românești* (?!). Era aceasta, după asasinarea lui Mihai Viteazul, o învățătură pentru domnul muntean. El se retrage dincoace de munți și încheie pace cu Tătarii, care pustiau țara în acest timp, plătindu-le 15.000 galbeni. În acelaș timp, închină cu resemnare țara Turcilor. În Ardeal, ajungând principe Gabriel Bathory, îl atacă pe neașteptate în țară pe Radu Șerban (1610), deși se încheiase între ambii un tratat de amicitie. Radu fuge, iar Gabriel Bathory se intitulează: *Principe al Transilvaniei și al Valahiei Transalpine*. Turcii nu-l primesc însă domn pe Bathory și pun pe tron pe Radu Mihnea. În Moldova, unde fugise, Radu Șerban asociat cu domnul Moldovei, Constantin Movilă, încheie (1611) un tratat cu imperialii, apoi vine în Muntenia, isgonește pe Radu Mihnea, năvălește în Ardeal, biruie pe Gabriel Bathory, care se refugiază la Sibiu.

Aceeași politică, nesinceră și plină de bănuiele a imperialilor face ca Sibiul să nu fie atacat. Impăratul Austriei se teme ca Radu Șerban să nu aibă, cași Mihai Viteazul, pretenții de domnie asupra Transilvaniei. În timpul acesta, Turcii intră în Muntenia, așează pe tron pe Radu Mihnea și înaintează în Ardeal contra lui Radu Șerban, care neajutorat, se vede silit să se retragă cu imperialii în Moldova și apoi prin Polonia la Viena.

Radu Șerban, este astfel, alături de Mihai Viteazul, al doilea domn muntean, care se sacrifică politicii creștine și anti-turcești a Impăraților habsburgi. Ei se sacrifică, ambii, într'un timp, când Impărăția germană a Habsburgilor avea pretenția de a duce la victorie contra Turcilor, stindardul pe care îl ținuseră cu glorie în mâinile lor regii unguri și voievozii români.

Erau însă acești împărați și lipsiți de mijloace materiale importante, necesare întreprinderii ce-și asumaseră, și lipsiți de sinceritate față de cei ce se încredeau în ei. Românii nu vedeau însă o altă putere creștină mare și învecinată — mai târziu cum vom vedea, apare la granițele răsăritene Rusia pravoslavnică — căreia să-i ceară sprijin în contra atotputerniciei asupritoare a Turcilor.

După Radu Șerban, urmează o epocă, în care domniile români se văd siliți să stea liniștiți și supuși Turcilor, iar aceștia schimbă mereu pe domni, măbind haraciul și diferitele peșcheshuri dela o domnie la alta. Este de remarcat acum faptul însemnat al mișcărilor boierilor pământeni în contra influenței grecești, care creștea mereu. Așa se face că Alexandru Iliăș venind (1616) domn în Muntenia, însoțit de o mulțime de Greci, provoacă revolta boierilor. Pășculații vin cu trupe din Ardeal și Iliăș fuge.

În sfârșit, o altă revoluție a boierilor contra lui Leon-Vodă, care mărise mult impozitele, aduce pe tron pe Matei Basarab. Fapt interesant de observat în istoria Românilor, este mersul acesta aproape ritmic de urcuș și scoborîș; amestec prea mare al Turcilor în treburile noastre interne și decădere a situației noastre politice, apoi deo-

dată apare un voevod care ridică prestigiul domniei și pune o oarecare stavilă apucăturilor hrăpărețe ale Turcilor. Așa se întâmplă și cu Matei Basarab. Și atunci se cade sa revenim și aici asupra adevărului, că așezați în pozițe geografică neprielnică, într'o țară bogată și frumoasă, invidiată de vecini puternici, noi am suferit, firește, în anumite momente asupra neomenoase și *aparent* am avut o atitudine pasivă, rămânând în subsolul istoriei. Curând după aceea, noi nu ne-am lăsat să dispărem umiliți, ci fie boierimea în întregimea ei, fie anumiți domnitori pricepuți, au oprit organizarea noastră politică pe marginea prăpastiei iar poporul a ridicat ochii spre lumina libertății și independenței, chiar dacă n'a reușit să treacă la înfăptuirea lor deplină.

Consecvenți cu cele spuse mai înainte, nu vom expune amănunțele vieții lui Matei Basarab, care a reușit să se mențină domn 21 ani, până la moartea sa.

Lăsăm mai întâi la o parte conflictul aproape permanent, în care s'a găsit cu Vasile Lupu. Matei Basarab a fost obligat în cei 21 ani de domnie, să se apere, pe de o parte, contra Turcilor suzerani prin peșcheșuri repetate și prin asigurarea de protectori influenți la Poartă, iar pe de altă parte, a încercat cu multă prudență o politică creștină contra lor. Domnul muntean încheie un tratat de alianță cu Racozy (1635). Pune apoi la cale, prin solie specială, o apropiere de împăratul Germaniei Ferdinand. El promite acestuia în 1636 să se răscoale contra Turcilor, cerând un ajutor de trei mii oameni și un adăpost la caz de înfrângere. Politica de duplicitate a împăraților Habsburgi se arată și acum. Ferdinand ocupat de grijile războiului de 30 ani, nu voia o alianță fățișe, spre a nu intra în conflict cu Turcii. El se mulțumește să intervină la Racozy și la Regele Poloniei pentru întreținerea unor raporturi amicale cu Matei.

Deși bănuț de Turci, deși vizirul Mohamed însuși era convins de „hăinirea” lui Matei, mai ales când acesta nu se prezintă personal acestui vizir, venit la Dunăre cu ar-

mată, spre a merge în contra Tătarilor, deși Vasile Lupu îndemnat de acest vizir, îl atacă pe Matei Basarab, el totuși prin protectorul său Rusnamaghi dela Constantinopol, reușește să înlăture bănuielile. Vasile Lupu care intrase în Muntenia, primește ordin dela sultan să se retragă, iar Matei Basarab este confirmat în domnie.

Veneția având atunci conflict cu Turcii și fiind probabil un războiu apropiat, Matei Basarab intră în legătură cu ei, promițând ca la nevoie, să-i atace și el concomitent pe Turci. În propunerea trimisă Venețienilor, el se obligă să facă legătura între Veneția și Regele Poloniei cu care e în bune legături. Aceleași relațiuni spune că are și cu Impăratul Germaniei.

În 1639, Turcii sfârșind războiul din Asia cu Perșii, pot să se ocupe mai deaproape de afacerile europene. Ei soamează pe Matei Basarab să părăsească domnia (după 7 ani). Se trimite în acest timp, un firman de domnie în Moldova pentru fiul lui Vasile Lupu, acesta urmând să treacă în Muntenia.

Matei se pregătește să lupte cu Turcii. În acelaș timp trimite un *arz* (plângere) din partea boierilor, prin care se cerea să nu fie înlocuit Matei. Se oferă în schimb tributul promis de Vasile Lupu. Impăratul german nu acordă lui Matei niciun sprijin în această împrejurare. Orice propunere de împăciuire a lui Matei e respinsă de Turci. Vasile Lupu năvălește în Muntenia și e învins la Ojogeni.

Este interesantă procedura lui Matei în această ocazie. Toată prada luată de el, dela soldații turci trimiși neoficial în ajutorul lui Vasile Lupu, e dăruită tot Turcilor „prefăcându-se, cum zice Xenopol, a se arăta cel mai supus om al sultanului, spunând, că și acum e dispus a părăși scaunul și a-l da omului celui mai de rând, dar Moldovanul s'a opus și se va opune până la ultima lui suflare ca la dușmanul său vădit". (Istoria Românilor, vol. VII, pag. 20).

Față de această atitudine energică, Turcii cedează și-l reconfirmă pe Matei, domn.

Dela 1640, până la 1652, urmează o perioadă de potolire relativă a actelor de dușmănie între Matei Basarab și Vasile Lupu.

Se plănuiește acum o *ligă mare* contra Turcilor. Când să se înfăptuiască însă, nici Germania, nici Polonia, nici Veneția nu vor nici măcar să lucreze pe față, nici să ia conducerea, pe care o oferă lui Matei Basarab. Nu s'a ajuns la niciun rezultat pozitiv, însă Turcii au aflat despre bucuria lui Matei Basarab de a participa la această ligă și chiar de a o prezida. Puțin după aceasta, deși Matei Basarab trimesese multe peșcheșuri, este chemat și el și Vasile Lupu la Constantinopol. Știind ce pericol îl așteaptă, Matei se scuză că, fiind bătrân, nu poate suferi oboselile drumului. Sunt acum favorabile menținerii pe tron a celor doi domni și împrejurările externe. După lungul războiu din Persia, începe în 1645, războiul între Turci și Venețieni, pentru stăpânirea Cretei.

Matei Basarab se menține mai departe pe tron până la moarte, prin peșcheșuri numeroase. Se cuvine atunci să încheiem cu următoarele rânduri, cari caracterizează pe domnul muntean: „...Atât Vasile Lupu cât și Matei Basarab erau oameni de valoare, ghibaci, inteligenți și meșteri în învârtirea trebilor politice, ceace explică stăruierea lor atât de îndelungată în scaunele lor; căci bani se oferea oricine să dea, și tocmai atare oferiri repetate provocau prăpăstioasele schimbări. Când se întâmplau însă domni, care să știe, pe lângă pungi, să mânuiască și dăruverile politice, atunci domnia se prelungea potrivit cu destoinicia domnului din scaun. Matei Basarab, odraslă a vechiului neam, care întemeiase domnia în Muntenia, posedă însușirea posedată cu deosebire întotdeauna de antecesorii săi: vitejia războinică; dar era aproape ajuns în această privire de inimosul Arbănaș, ce stătea pe tronul Moldovei. Mai reținut însă decât acesta el își arăta virtutea, nu atât la atac, cât la împotrivire și dacă la urmă

lovi el cel întâi, o face aceasta ca leul rănit ce atacă spre a se apăra. Pe cât însă de cumpătată se arăta firea lui Matei, pe atât de aprigă și pornită era acea a lui Lupu... deaceia și norocul îi fu totdeauna împotrivor, pe când el se oferea pururea sub steagurile înțeleptului său rival..." (A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, Vol. VII, pag. 46).

Timpul scurs dela moartea lui Matei Basarab pâna la urcarea pe tron a lui Șerban Cantacuzino (vreo 30 ani) se caracterizează prin schimbările dese de domni, făcute de Turci, prin rivalitățile în țară dintre Cantacuzinești și Băleni. Turcii ajung astfel să stabilească în mod oficial durata domniei la 3 ani. La expirarea acestui termen se schimba și domnul, dacă cumva nu era schimbat mai înainte. E de reținut totuși, că și în aceste condiții, unii domni întrețin legături ascunse cu Austriacii. Așa se întâmplă cu Grigore Ghica (1660). În acest timp crește și influența grecească — ceea ce determină un nou „așezământ contra Grecilor” în timpul lui Radu Leon. În sfârșit, acești domnitori sunt obligați să ia parte — cum se întâmplă lui Gheorghe Duca (1673) — la expedițiile turcești ce au loc contra Ucrainei și contra Poloniei lui Sobieschi.

Șerban Cantacuzino, care urmează pe tronul Moldovei, e caracterizat de C. Țiurescu, drept „personalitatea cea mai puternică a istoriei muntene dintre Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu. ...Ambițios și mândru, ținând la numele familiei sale, s'a visat împărat al Bizanțului. Abil, bun diplomat, a știut să-și prelungească domnia timp de 10 ani — mult când ne gândim la predecesorii săi..." (*Istoria Românilor*, vol. III, partea I-a, pag. 157).

Asediul Vienei întreprins de vizirul Cara-Mustafa (1683), îl obligă pe Șerban, împreună cu Gheorghe Duca al Moldovei, să ajute cu armate conduse de ei înșiși, pe Turci. Șerban Cantacuzino, sprijină pe creștini, în ascuns de Turci, dându-le informații utile și umplând după spusa lui Del Chiaro, tunurile cu obuze de paie. Se știe că Sobieschi, regele Poloniei, venit în ajutor, salvează Viena

bătănd pe Turci, și că de aici încolo, începe decăderea vertiginoasă a puterii turcești. În 1684, se întemeiază de Polonia, Austria și Veneția, *Liga Sfântă*, cu menirea de a desființa puterea turcească. Se încep astfel o serie de lupte, cari în apus vor duce la cucerirea Ungariei și Transilvaniei de Austriaci, pe când în răsărit, Sobieschi tindea la cucerirea Moldovei, ocupând chiar în timpul lui Constantin Cantemir, o parte din cetățile ei. Și Austriacii și Polonii nu se prăpădeau de mila Românilor creștini. Ei urmăreau în realitate și unii și alții, cucerirea celor două principate.

Șerban Cantacuzino, foarte prudent și cu credința în victoria creștinilor, începe în ascuns tratative cu Austria. „El înțelegea să nu se angajeze decât în condiții optime, atunci când va avea certitudinea reușitei. De aceea, ținând legătura atât cu Polonia cât și cu Austriacii, arătându-le că vrea să scuture „jugul otoman”, el cerea, pentru a se angaja pe față, ca mai întâiu să fie cucerită Timișoara (rămasă Turcilor prin pacea dela Karlowitz), iar armatele imperiale să ajungă la Orșova. Pe de altă parte voia să evite o ocupare a țării de către Austriaci sau Poloni și o infeodare față de aceștia, căci atunci n’ar fi făcut decât să schimbe suzeranul”. (Istoria Românilor, vol. III, partea I-a, pag. 162).

El voia prin alianța cu creștinii, să recâștige raialele dela Dunăre, independența completă a țării și dinastie în familia sa. Austriacii, recunoscând în principiu dinastia lui Șerban, cereau în schimb închinarea țării și tribut anual de 75.000 taleri! Condiții, care nu conveneau lui Șerban și care prelungeau tratativele. Spre a-l obliga să grăbească lucrurile, Austriacii năvălesc în țară. Șerban trimete o solie la Viena, spre a încheia învoirea între timp moare pe neașteptate.

Tratativele dintre Șerban și Imperiali, cu privire la închinarea țării către aceștia, au fost terminate de Constantin Brâncoveanu, imediat după moartea lui Șerban Cantacuzino. Această învoire este însă fără urmare, fiindcă

în *apendixul* cerut de Șerban, se spunea că se va aplica „când obștescul vrăjmaș deajuns va fi înfrânt și ne vom încredința că este într'atât rușinat, încât să nu mai poată mai departe prăpădi și pustii; cu totul aceste mult asuprite țări”.

Totuși, cum zice Giurescu, „aceasta nu l-a împiedicat pe Brâncoveanu să aibă față de imperiali o atitudine înțelegătoare, să le facă servicii, să le procure informații. A căutat, cu alte cuvinte, să ducă o politică de echilibru, care, ținând seamă în primul rând de *realitățile și interesele românești*, să nu prejudicieze asupra posibilităților viitorului”. (Istoria Românilor, vol. III, partea I-a, pag. 171).

Cu toate acestea, fără învoirea domnului, care continua să se arate pe față supus Turcilor, Germanii ajunși la granița Munteniei în luptele cu Turcii, năvălesc în țară și cer să li se hrănească 15.000 soldați, pe lângă o contribuție bănească suplimentară de 800.000 florini. Brâncoveanu începe să satisfacă parte din cereri. Cheamă însă în ascuns pe Tătari, care isgonesc pe Nemți (1690). În vară, Turcii fac campanie în Transilvania. Merge și Brâncoveanu cu armata. Austriacii sunt bătuți. Vine însă altă armată austriacă în Ardeal și Turcii se retrag.

Brâncoveanu nu mai are lupte după 1690. E prieten și cu Turcii și în ascuns și cu Austriacii, cărora le dă informații și chiar provizii. E numit astfel de imperiali „Principe al Imperiului”.

Și Turcilor le dă deplină satisfacție, îndeplinindu-și îndatoririle față de ei: zaherea, transporturi, ridicări de cetăți, apoi informații. Este plătit fără întârzieri haraciul, la care se adaugă ca deobiceiul peșcheshuri numeroase „meghistanilor”. În 1699, e numit domn pe viață. Acum se încheie și pacea dintre imperiali și Turci dela Karlowitz (1699), care le aduce Austriacilor în stăpânire Ungaria și Ardealul. Liniște în țară până la 1711. Brâncoveanu merge la Constantinopol, și sporește haraciul.

Se produce însă în acest timp un eveniment nou la răsărit: apar ca mare putere Rușii, care de aici încolo, vor lupta continuu să dărâme puterea Turcilor și vor căuta să-și mărească împărăția pe ruinele celei turcești. Experiența pe care Românii o făcuseră cu Impărăția Habsburgică, începând dela Mihai Viteazul și sfârșind cu năvălirea lor în Muntenia, așa cum am văzut ceva mai sus, fusese destul de descurajatoare: se văzuse, că acești creștini din apus nu urmăreau nicio ajutorare reală a Românilor, ci numai interesele lor egoiste de stat, care voia să se mărească în sud pe ruinele împărăției turcești.

Când deci Petru cel Mare are lupta cu Turcii la Stăni-lești, trec de partea lui, trădând pe Turci, nu numai Dimitrie Cantemir al Moldovei, ci și o parte a armatei lui Brâncoveanu, sub comanda spătarului Toma Cantacuzino, rudă cu domnul muntean. Cu dibăcie și daruri numeroase de preț, Brâncoveanu a reușit să se justifice pentru moment în fața Turcilor de bănuiala de trădare. Aceasta i-a adus însă, ceva mai târziu, arestarea și omorîrea. (14 Aprilie 1714).

În Moldova, după înlăturarea lui Vasile Lupu, se înșiră iarăși, la răstimpuri scurte, domni puși de Turci. Dintre aceștia, sunt de reținut Gheorghe Ștefan, care ajută pe Poloni contra Cazacilor trecuți dela Poloni în supunerea Rușilor moscoviți. El ajută și pe Radu Șerban ca să potolească răscoala Seimenilor. În timpul acestui domn, se face o apropiere mai însemnată față de Ruși — fapt plin de urmări nenorocite viitoare pentru Românii din ambele principate. Prima legătură politică cu Rușii — în afară de cele matrimoniale din timpul lui Ștefan cel Mare și de cele religioase și culturale de mai târziu — a fost încercată în timpul lui Matei Basarab, care nu acceptă oferta de tratat a Rușilor. Gheorghe Ștefan încheie însă cu Rușii în 1656 un astfel de tratat, care nu s'a aplicat însă, domnul moldovean fiind curând mazilit. Mai târziu, Rușii câștigă un deosebit prestigiu, fiind — în deosebire de alții — singura putere creștină ortodoxă, cu al cărei sprijin Mol-

dovenii și Muntenii sperau să înlăture dominația păgână.

Un alt domn, care merită din punctul nostru de vedere, atenție, este Gheorghe Duca, care cu toate asupririle fiscale, la care a supus și Muntenia și Moldova, în domniile lui succesive în ambele țări, ajunge în a treia domnie din Moldova, să stăpânească, ca domn credincios Turcilor, și Ucraina, intitulându-se chiar „domn al țării Moldovei și al țării Ucrainei”. Aceasta nu-l împiedică deloc ca, cu ocazia expediției Turcilor contra Vienei, să comunice cu Nemții.

Despre epoca Fanarioților, n'avem să pomenim aici decât în treacăt. În urma „trădării” lui Dimitrie Cantemir și a lui Constantin Brâncoveanu, în lupta Turcilor cu Petru cel Mare, Turcii se hotărăsc să calce drepturile Românilor, respectate până acum și anume: dreptul boierimii de a-și alege domnul, pe care Turcii îl întăreau numai — în urmă chiar fixaseră termen de trei ani, după care urma, când urma, adică aproape niciodată, întărirea pe un nou termen. Se hotărăsc deci să trimită pe tronurile celor două principate domni fanarioți.

Acești domni au fost, unii mai buni, alții mai răi. Nu au avut însă prestigiul vechilor domnitori pământeni. Umilința lor mergea până acolo, încât, când sosea de exemplu un pașă cu trei tuiuri, domnul eșea cu alai să-l întâmpine afară din Capitală și, la apropierea Pașei, descăleca, mergea pe jos în întâmpinare și saruta scara șelei calului pașei. Ei erau simpli funcționari, devotați Turcilor. Influența grecească este acum atotputernică. Își face loc însă, alături de ea, influența binefăcătoare a culturii și ideilor revoluționare franceze, care vor pregăti spiritele pentru marile transformări politice și sociale de după 1821.

Trebuie să amintim acum aici câteva fapte externe, cari au avut asupra principatelor, o mare înrăurire în secolul al XVIII-lea, și chiar în cel următor:

1) Austria își întinde, în luptele victorioase pe care le duce contra Turcilor, granițele spre sud, câștigând prin

pacea dela Karlowitz (1699) în timpul lui Brâncoveanu, întreaga Ungarie și Transilvania, afară de Banatul Timișoarei. Luptele se reiau mai târziu, Turcii fiind din nou învinși. Bucureștii au fost chiar în acest timp — lucru care arată în ce stare de plâns se găseau principatele în timpul fanarioților — ocupați de 1200 soldați austriaci, iar domnitorul Nicolae Mavrocordat, făcut prizonier. Austriacii năvălesc acum și în Iași neapărați, și-i ocupă pentru puțin timp. Prin pacea dela Passarowitz, care încheie acest războiu, i se răpește Munteniei Oltenia, care rămâne în stăpânirea Austriacilor dela 1718 până la 1739, când fiind învinși de Turci, sunt obligați prin pacea dela Belgrad, sa retrocedeze această provincie. Romanii au văzut astfel ce binefaceri puteau aștepta dela *marea putere creștină*, în care își pusese război speranțele lor de independență.

2) În răsărit, se apropie vijelios din Nord-Est, puterea moscovită a Rușilor. În luptele Ligii Creștine contra Turcilor, Rușii folosiseră împrejurările spre a cuceri Azovul și a se stabili astfel ca putere limitrofă la țărmurile Mării Negre. În timpul domniilor fanariote, Rușii pornesc apoi o serie de războaie contra Turcilor, cu intenția mărturisită de a libera pe creștini și cu cea, nemărturisită totdeauna, de a isgoni pe Turcii păgâni din Europa și a se instala ei la Constantinopole.

3) Între cele două mari imperii, care amândouă urmăreau anexarea Principatelor, acestea lipsite de armată și având în fruntea treburilor publice oameni cu nimic, în afară de interesul material, legați de ele, au plutit timp de un secol pe valuri turburi și furtunoase, așteptând totul dela întâmplare sau dela *noroc*. A fost deci un *noroc* că am scăpat și din ghiarele unora și ale altora — *sfârtecați* într'adevăr, dar rămași în ființă, cu puțința de a porni la lupta cea mare de organizare și întregire din secolul al XIX-lea și al XX-lea.

Rușii, mai nesățioși și mai nerăbdători ocupă astfel în 1769 sub Caterina II o Principatele Române. Un manifest

citit în mod public la Iași, promite Românilor liberarea de sub jugul turcesc. Românii primesc cu mare entuziasm această proclamație. O deputație formată din mitropoliți și boieri (din familiile Cantacuzino și Brâncoveanu) merge chiar la Petersburg, fiind primiți solemn de Caterina. Timp de 4 ani de ocupație, țările noastre fură însă puse sub administrație rusească. Caterina voia să ceară Turcilor independența țărilor noastre, spre a le putea anexa. Lucrul era însă greu, Austria susținută și de Frederic al II-lea al Prusiei, opunându-se. Ca compensație, cei trei suverani s'au înțeles să împartă Polonia (1772). Prin pacea dela Kuciuk-Kainargi (1774) Rușii obțin apoi protectoratul asupra țărilor române.

În 1782 Rușii trimit un consul la București. Austria trimite și ea unul, iar puțin mai târziu își trimit consulii lor și în Anglia și Franța. La fel la Iași. Cele două Capitale românești devin astfel centre diplomatice importante, în care se puneau la cale treburile Orientului și deci și ale Românilor, peste capul acestora sau cu o slabă participare indirectă a lor.

Cu doi ani mai înainte Caterina II a se întâlnește la Mochilev cu Iosif al II-lea, spre a lua înțelegere cu privire la împărțirea Turciei. Ca urmare, Caterina formulă în 1782, așa zisul proiect grec, prin care era vorba între altele de înființarea unui „Regat al Daciei”, compus din Muntenia, Moldova și Basarabia, și condus de un principe creștin.

Iosif al II-lea nu cerea în schimb mai puțin decât Serbia, Bosnia și Herțegovina, Coasta Dalmată, pe lângă Oltenia românească și cetatea Hotinului pentru apărarea Bucovinei de curând răpită dela Moldova. Acest proiect rămase fără urmări, dar Caterina profită de evenimente spre a anexa Crimeia. (1784).

Chiar în aceste împrejurări, atât de tragice pentru principatele române — împrejurări în care cele două mari imperii lăsau de o parte orice fineți diplomatice și orice menajări pentru Români, pentru a căror stăpânire ele se

certau, aceștia obțin din partea Turcilor următoarele avantagii: 1) se hotăra printr'un hatışerif că „gospodarii” români nu trebuiau să mai fie înlăturați depe tron, decât pentru nesupuneri învederate; 2) se stabilea haraciul la 619 pungi pentru Muntenia și la 135 de pungi pentru Moldova — sume care trebuiau vărsate direct la Poartă, spre a se evita astfel diferitele bacșișuri. Aceste promisiuni n'au fost ținute dar, cum zice Seton-Watson „singurul fapt de a se fi exprimat era semnul unei rezezi schimbări a timpurilor”.

Răsboiul cel nou dintre Turci, Ruși și Austriaci din 1787, aduce ocuparea Principatelor de armatele lui Iosef al II-lea și Caterinei, care jefuesc fără milă pe Români și le arată în mod concret la ce binefaceri se pot aștepta dela cele două mari puteri creștine și vecine.

Răsboiul dus de Austria și Rusia contra Turcilor a fost favorabil acestora din urmă. Păcile care se încheie la Sistov între Turci și Austriaci (1791) și la Iași între Turci și Ruși (1792), dau Turciei un nou răgaz, lăsându-i din nou în supunere Principatele. Revoluția franceză care izbucnește acum atrage atenția Europei în altă parte, iar Rușii fac cu Austria și Prusia ultima împărțire a Poloniei.

În toate aceste rivalități și lupte, în care și Austria și Rusia făceau proiecte de desființarea Principatelor române sau de trunchierea lor, s'ar părea că Români n'au jucat nici un rol, dat fiind faptul că întreaga conducere a soartei țării era în mâna Fanarioților și a stăpânilor lor Turci. Si totuși, iată ce spune Seton-Watson: „în August 1791, atunci când pacea și, cu ea, renașterea dominației otomane păreau iminente, (prin faptul că Turcia isbutise să reziste atacurilor împreunate ale Austriei și Rusiei. n. r.). Un apel disperat fu adresat Austriei și Rusiei de un grup de boeri valahi. Acest apel e plin de idei noi, așa cum nu avem obișnuința să găsim în analele lamentabile ale acestor timpuri. Este vorba aici de „națiune valahă”; se protestează contra ideii că Valahia și Moldova nu sunt decât provincii turcești; se atribue decadența lor

mai ales dominațiunii Fanarioților din epoca lui Mavrocordat. Cel mai bun remediu ar fi, se spune acolo, întoarcerea domnilor pământeni și creierea unei armate naționale. Autorii declară că ar prefera să piară ca Lisabona sau Lima (aluzie la cele două mari cutremure din secolul al XVIII-lea, echivalează cu cele dela San-Francisco și Mesina din zilele noastre), decât să reia jugul musulman. Ei cereau deci ca fortărețele de pe Dunăre să fie desarmate și alegerea Domnitorului să fie încredințată unui „mic număr de alegători aleși din cele două sau trei clase. Tributul trebuia plătit, ca și odinioară din doi în doi ani, dar dus la Constantinopol de delegați speciali și predat prin intermediul ambasadurilor ruși și austriaci, pentru a face imposibil orice bacșiș”. În acelaș timp, ei insistau ca cele două Principate să fie declarate neutre în orice războiu viitor și să aibă permisiunea de a forma o miliție națională, așa încât să facă inutilă orice ocupație de către o putere creștină vecină.

Autorii acestui apel concepuseră un plan foarte ingenios, pentru a-și concilia cele două lumi. Făcând să joace una contra alteia, forțele rivale, ei trebuiau să se debaraseze în acelaș timp de jefuirile turcești și de ocupația străină, să rămână vasali tributari ai Sultanului și totuși să profite de protecția celor două Curți Imperiale.

Acțiunea lor, natural, nu duse la nimic și nu merită să fie relatată, decât ca primul simptom al unei noi ere, în care principiile generale, care apăreau în Vest și centrul Europei începeau să deștepte morții chiar la Dunăre”. (Seton Watson, *Histoire des Roumains*, Paris 1937, pag. 174—175).

Citatul acesta este confirmarea părerii noastre că totdeauna boerimea noastră a fost înzestrată cu un deosebit simț politic. În secolul al XVIII-lea când această boerime nu mai avea cuvânt în treburile publice, ea nu rămâne străină de aceste trebi și caută, când are puțința să se amestece activ în ele. Inchisă în subosul istoriei,—ca să folosim din nou această figură—boerimea română se silește

să iasă din acest subsol, iar când nu reușește strigă, sparge ferestrele și-și arată durerile ei, așa ca să fie măcar auzite, dacă nu ascultate.

Să revenim însă. Cuceririle europene ale lui Napoleon Bonaparte l'a adus pe acesta în contact cu Rușii, cu care, după încheierea păcii dela Tilsitt (1807) caută să pună la cale chestia Orientului. Principatele române ajung astfel din nou obiect de târguială între Napoleon și Ruși, recunoscându-li-se acestora din urmă dreptul de suveranitate asupra Moldovei și Munteniei.

Rușii erau însă din 1806, adică dinainte de Tilsitt în războiu cu Turcii — războiu care în urma ocupării celor două Principate era dus cu întârzieri mari la Dunăre. S'au savârșit în timpul acestei lungi ocupații a teritoriului românesc, tot felul de abuzuri de către Ruși. Comandantul armatei rusești Generalul Kutusof ar fi spus atunci cuvintele rămase celebre: „Nu le voi lăsa (Românilor) decât ochii ca să plângă!” Așa a și fost, numai că ochii Românilor s'au și deschis bine și au văzut că nu pot aștepta nimic dela Rușii ortodoxi pravoslavnici. De atunci probabil a rămas și zicătoarea că Rusul se închină și face mătăanii mari, căutând în acelaș timp ce să fure de sub paturi.

Napoleon intrând în timpul acestui războiu prelungit în conflict cu Rușii, se pregătea să-i atace chiar în țara lor. Rușii încheie grabnic în 1812 pacea cu Turcii, care le cedează Basarabia prin tratatul dela București, Rușii păstrându-și dreptul de protectorat asupra Principatelor.

Cu această ocazie, mai mult ca oricând, Românii se lămuriră definitiv cu privire la intențiile Rușilor, dându-și seama că numai printr'o luptă iscusită și statornică contra lor și contra Austriacilor, vor putea să-și realizeze planurile. Aceasta s'a și întâmplat în secolul al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea, care duce la înfăptuirea României întregite, odată cu dispariția celor două mari imperii vecine.

Să lăsăm acum și sa cercetăm mai în deaproape istoria secolului al XIX-lea și începutul celui actual, în cursul cărora s'au săvârșit de Români fapte într'adevăr uimitoare, pentru cel ce compară ce erau Principatele Române la 1821 și ce ajunge statul român întregit, după 1920. Din doua țărișoare oropsite, un stat mare, puternic și respectat!

Jocul intereselor marilor puteri, așa cum am vazut că sunt înclinați să afirme unii scriitori, nu explică deloc această ascensiune. Ceeace este din contră adevăral, este că Românii, cu simțul lor politic fin, au știut, sau să folosească neînțelegerile dintre marile puteri, sau să-și potrivească interesele lor politice cu ale unora din aceste puteri, săvârșind acte de pricepere politică care ne uimesc. Lucrul acesta l'au constatat și unii din străinii care ne-au cercetat mai de aproape. Astfel, G. Oudard, vorbind de alegerea ca domnitor a principelui Carol de Hohenzollern spune: „În cadrul politicei înalte, calitățile (Românilor) sunt totdeauna biruitoare. Ce nație ar fi fost în stare, în acea epocă, să manevreze așa de bine pentru a obține independența? Cine examinează deaproape opera realizată în timp de câteva săptămâni și în împrejurări grele de către Regență (vorbește desigur de locotenența domnească), care a avut sarcina puterii între abdicarea domnitorului Cuză și sosirea viitorului rege, este cuprins de admirație”. (Op. cit. pag. 249).

Ceva mai mult, în altă parte acest scriitor merge încă până acolo că atribue întregului popor simț politic, spunând în legătură cu Consiliul de Coroană dela Sinaia din 1914: „Poporul în acea împrejurare a văzut mai limpede decât el (Carol I). Românul care își administrează afacerile lui într'un chip mai curând distrat, are totdeauna din contră în domeniul politicei înalte. concepția amplă și justă. (Op. cit. pag. 55).

Să verificăm, în mod sumar firește, această constatare străină. Vom aminti întâiu revoluția lui Tudor Vladimirescu. Inceputurile mișcării — așa cum bine se știe — au

un vădit caracter social. Tudor se ridică în contra jafurilor, la care sunt supuși țărani din partea *ciocoilor*. Iar ciocoi se confundau aproape, dacă nu se identificau complet în mintea lui Tudor și a țărănimii, de a cărui simpatie unanimă se bucura, cu Grecii Fanarioți. Acelaș lucru se întâmplă cu clerul, contra căruia Tudor pornise la luptă: el era grec în afară de umilii preoți de sate. Deși revoluția din 1821 era o revoluție cu caracter social, deși deci în rândul ciocoilor intrau și unii boeri români asupritori ai țărănimii, ea se transformă curând într'o mișcare națională.

Boerii români patrioți în frunte cu C. Golescu „primul român modern”, care urmăreau și ei o înlăturare a regimului fanariot, se folosesc de prilejul oferit și se alătură lui Tudor Vladimirescu¹⁾. Așa se face că deși Tudor, venit cu Pandurii săi la București, este peste puțin timp omorât în cursa ce i s'a întins de Ypsilante. Totuși mișcarea nu rămâne fără urmări. Priceperea politică a boerimii muntene știe să folosească momentul și să obțină dela Turci înlăturarea domnitorilor fanarioți, depe tronurile ambelor principate.

Numai prin dibăcia politică a clasei boerești se putură obține mari foloase pentru țările române. Transcriem aici ce spune istoricul R. W. Seton-Watson, care nu poate fi bănuț de parțialitate, așa cum ar putea fi bănuț unul din istoricii noștri: „In prezența schimbării de atitudine a puterii suzerane (schimbare produsă de faptul că Turcii se convinseseră că mișcarea lui Tudor nu era nici în contra

1) V. Papacostea într'o conferință ținută la radio (22 Octombrie 1942) contestă afirmația lui A. D. Xenopol că Tudor Vladimirescu „eroul renașterii noastre politice” a fost un răsvrătit social. „Istoricul ieșean a vedus o mare mișcare de emancipare națională și politică la proporțiile unei răscoale locale oltenești”. Documentele noi ce apar arată că Tudor Vladimirescu „s'a străduț și s'a jertfit nu numai pentru interesele clasei țărănești, ci pentru ale întregii românimi și nu numai din Oltenia și Muntenia, dar încă și pentru ale Moldovenilor.

lor, nici asociată cu aceia a Grecilor), boerii fruntași se arătară împăciuitori și plini de tact fața de Poarta, trimițând mai întâiu pe unul din membrii lor cei mai pricepuți, Teodor Balș, să prezinte un memoriu pașei din Silistra, administratorul provizoriu al celor doua provincii. Deși foarte hotărâți (fermes) în revendicările lor, ei nu cereau decât ceea ce putea să le fie acordat, fără a aduce pagubă prestigiului turcesc". (Op. cit. pag. 223).

Aceste cereri erau: despăgubiri pentru pierderile suferite din partea Grecilor revoluționari; interdicția Grecilor și Albanezilor de a cumpăra pământul; secularizarea averilor mănăstirești; publicarea legilor în limba româna; alegerea numai dintre boerii români a reprezentanților diplomați ai celor două Principate; însfârșit numirea de Domni pamânteni.

„Când Rușii zice mai departe Seton-Watson făcură impuțări divanului, că s'a adresat sultanului, li se răspunse că el, Divanul, nu ceruse decât privilegiile pe care Rusia ea însăși le garantase și orice intervenție rusească ulterioară fu neutralizată prin cererea de a se înlătura jugul fanariot". (Op. cit. pag. 224).

Cele două țări strivite de apăsarea fanariotă, bănuite și de Turcii „suzerani" și de Rușii „protectori", știu, prin instinctul — am putea zice — politic al boerimii noastre să se strecoare cu dibăcie printre pericolele ce le amenințau și să obțină rezultate neașteptate, ba chiar uimitoare pentru acele vremuri. Primii pași pentru modernizare și apoi pentru unirea Principatelor erau făcuți.

Sub domniile pământene se încearcă o serie de măsuri care tind la întărirea țărilor în interior și la înlăturarea — încercată firește, cu foarte multă prudență — a influențelor dăunătoare din afară. Sunt însă prea neînsemnate puterile domnilor față, în special, de infleunța celor două mari puteri vecine: Austria și mai ales Rusia a căror dorință de a ne cuceri se isbea de rezistența oarecum pasivă a Turciei. Așa se face chiar că prin convenția dela Akerman din 1826, Rusia capătă dreptul

ce a confirma pe domnitorii aleși de divan pe termen de 7 ani — ceea ce însemna o mare lovitură dată țelurilor de independență politică urmărite de boerimea română.

Lovitura va fi și mai mare, atunci când, în urma războiului ruso-turc, încheiat prin pacea dela Adrianopol în 1828, Rușii ocupă cele două țări, numind guvernator pe Kiselef. S'a afirmat pe bună dreptate, că acest principe rus nu avea concepțiile reacționare ale guvernului său și că dimpotrivă, format în atmosfera ideilor enciclopediștilor francezi, era mai curând înclinat spre o concepție „generoasă”, cu privire la guvernarea și organizarea celor două principate române. Lui deci i s'ar cuveni în aparență toate prevederile înțelepte și folositoare pentru Români, care s'au introdus în regulamentul organic. **Și totuși cu toată bunăvoința arătată de Kiselef, nu trebuie să uităm rolul jucat de boerimea noastră.**

Comisiunea care a alcătuit regulamentul organic a fost prezidată de Minciaki, reprezentantul intereselor rusești. Comisiunea însăși a fost însă alcătuită din boeri români — o parte numiți de Kiselef, alta aleasă de cele două divanuri. — Această comisie se compunea pentru Muntenia din Banul Grigore Băleanu, vornicul Gheorghe Filipescu, numiți de Kiselef, iar logofătul Ștefan Bălăceanu și Hatmanul Alexandru Vilara aleși de adunarea obștească cu vornicul Barbu Știrbey, ales ca secretar.

Cea din Moldova era alcătuită din vistiernicul Costache Pașcanu și vornicul Mihai Sturdza, numiți de Kiselef, iar vornicul Costache Conache și vistiernicul Iordache Cartargiu aleși de adunare, având secretar pe Gheorghe Asachi. (*A. D. Xenopol, Istoria Românilor*, ediția I, vol. XI, pag. 85).

Lucrarea acestei comisii, odată terminată, este dusă la Petersburg de o comisie de trei boeri și anume: Vornicul Mihai Sturdza, Logofătul Alexandru Vilara și Aga Gheorghe Asaki. Proiectul e revăzut de acești boeri împreună cu doi funcționari ruși sub președinția Ministrului rus Dașkoff. La înapoierea comisiei dela Petersburg, regula-

mentul este supus discuțiunii divanurilor extraordinare ale celor două țări. „După ce el este debătut, modificat, și primit de adunări, apoi întărit de poartă, este pus în lucrare și anume la Iulie 1831 în Muntenia și la Ianuarie 1832 în Moldova”. (*Xenopol*, op. cit. vol. XI, pag. 86).

Nu avem să intrăm aici în analiza acestei prime constituții, la a cărei redactare a colaborat efectiv, cum se vede, boerii români. Se cuvine să amintim totuși următoarele caractere sumare ale ei:

1) Regulamentul organic nu este o constituție democratică. El acordă mari privilegii de clasă boerimii.

2) Acest regulament da Rusiei „protectoare” dreptul de a se amesteca în treburile noastre interne și a zădărnici orice dorință de progres politic și de libertate.

3) Din punct de vedere administrativ, se pun însă bazele statului modern prin despărțirea în special a intereselor particulare de cele ale Statului.

4) Se iau însăfârșit destule măsuri folositoare pentru pătura țărănească.

Cred că interpretarea pe care o dă A. D. Xenopol, faptului că Rusia a acordat regulamentul organic, este în parte netemeinică, venind de altfel în contradicere și cu faptele istorice. Iată ce zice el:

„Un lucru trebuie să ne lovească, când privim la organizarea politică dată de Rusia țărilor române, anume împrejurarea ca ea să introducă ca principiu de guvernământ sistemul constituțional. Rusia tocmai să se facă sprijinul acestui regim, ne poate părea îndestul de curios. Ea, care acasă la dânsa nu cunoaște altă voință decât aceia a Țarului, care înădușe orice năzuință de libertate sub cele mai grele pedepse...?” Explicația dată acestui fapt de Xenopol, lăsând la o parte considerațiile de ordin general asupra formelor de guvernământ și tendințelor diferitelor state, este următoarea: „Rusia ca stat în care civilizația este încă înapoiată, va ținti în luarea aminte de căpetenie asupra modului de a menține și întinde influența ei în afară și ea se va preocupa puțin de

contrazicerile în care ar putea să cadă relativ la politica sa interna, de îndată ce o măsură oarecare poate să-i asigure un folos de cucerire. Și într'adevăr, că sistemul, întrucâtva reprezentativ pe care Rusia îl introducea în Principate, îi asigura o influență din cele mai puternice asupra mersului acestora. Mai întâiu prin faptul că noua organizare se înfățișa ca o reînoire a unor forme vechi (că adunarea mai putea trece drept obștească adunare, sau divanul mai lărgit al vremurilor de înainte), ea trebuia să fie primită de popor cu cea mai mare ușurință de vreme ce în ea tradițiunile politice ale țării păreau respectate; dar sub masca formei vechi, Rusia introdusese prin mijlocirea unor modificări puțin aparente o transformare radicală, care făcea din așezămintele țării-românești un instrument pentru intrigile rusești și dădea soarta lor în mâinile acestei puteri". (*A. D. Xenopol* volum II, pag. 90).

Interpretarea aceasta se isbește de o întrebare: Dece Rusia n'a procedat la fel cu toate țările pe care le-a anexat? Doar n'a trecut, între altele, timp mult dela anexarea Poloniei creștine și a Crimeei tătărești sub Caterina a II-a.

Dece nu a aplicat Rusia principiile pomenite de Xenopol și acestor țări ca și tuturor celorlalte din care s'a alcătuit încet încet, prin cotopire, monstruoasa împărăție răsăriteană ?

Este la mijloc cu totul altceva. Este simțul politic al clasei noastre conducătoare din trecut — simț pe care căutăm să-l scoatem mereu în evidență. Firește, au fost și influențe externe, care n'au permis, după Adrianopol, o anexare brutală a principatelor române. Acestea totuși ar fi tras puțin în cumpănă, dacă factor activ de căpetenie n'ar fi fost însuși sufletul nostru național. Dealtfel Xenopol însuși pomenește un amănunt căruia nu-i dă atenția cuvenită și anume: spiritul tradițional românesc care era atât de puternic încât numai făcându-i concesii, a putut Rusia să strecoare în regulament tendințele ei

imperialiste. Acest spirit tradiționalist a fost reprezentat de boerime. Clasa reacționară, boerimea și-a întărit prin regulament privilegiile ei seculare, dar a căutat să apere cu tărie autonomia țărilor, atâta cât se putea apăra de niște țări oropsite în fața unei mari împărății. Meritul boerilor din comisiile alcătuitoare ale regulamentului este neîndoios în această privință. Și Kiselef cel hrănit cu idei democratice, și ceilalți Ruși care au conlucrat la redactarea regulamentului, au cedat spiritului politic și tradiționalist al Românilor pe de o parte, pe de altă parte spiritului lor ospitalier și farmecului lor personal, spre a le satisface cât mai multe din cerințele lor. Aceasta este adevărata explicație psihologică a faptelor.

De altfel în mintea boerilor noștri, regulamentul nu era decât o legiuire provizorie acceptată de nevoie, în cadrul prevederilor căruia României aveau să-și urmărească scopurile lor politice de autonomie și independență. La prima ocazie regulamentul era să fie desființat de boerimea noastră patriotică.

Revoluția dela 48 care are acelaș caracter pașnic — și nimic din manifestările sângeroase ale adevăratelor revoluții — ca și revoluția lui Tudor Vladimirescu, a fost înăbușită de Turci în urma amenințărilor Rusiei. Dar ideile politice, din care ea pornea, n'au putut fi înăbușite. Acestea vor continua să se întărească și în anii, care preced războiul Crimeei, atât de plin de urmări pentru Români.

Privitor la caracterul revoluției dela 1848, Seton Watson spune: „Prima revoluție (cea dela 1821) concentrase slabele ei eforturi asupra isgonirii fanarioților și avortase subit la moartea șefului său. Ea reușise să pună sfârșit vechiului regim, dar acesta fusese înlocuit printr'un regim aristocratic strâmt, pe care regulamentul îl întări chiar pentru câțva timp. În 1848, din contră scopurile sociale și politice apar pe primul plan: un regim parlamentar și emanciparea clasei țărănești constituie elementul esențial al tuturor programelor de reformă, deși *expe-*

riența politică lipsește încă și o adânc divergență de păreri subsistă încă între oameni. Am subliniat lipsa de experiență politică, care nu e acelaș lucru cu simțul politic de care ne ocupăm noi. De altfel ceea ce urmează confirmă spusele noastre. Se găsesc de astă dată numeroși șefi tineri capabili de a trage foloase din evenimente. In decada următoare, ei vor desfășura o mare activitate în vest și vor prepara cu eficacitate terenul pentru apropiata etapă de dezvoltare". (Op. cit. pag. 255).

Intr'adevăr, revoluționarii români exilați în Europa apuseană vor continua lupta printr'o intensă propaganda, care încetul, cu încetul, a adus la cunoștința cercurilor politice celor mai înalte din Apus starea de fapt a celor două principate și interesul Europei de a menține aceste state și chiar de a le întări, ca să reziste în contra tendințelor hrăpărețe ale Rusiei. Stăruința aceasta a tinerilor revoluționari este demnă de admirat. Și este cu atât mai de admirat, cu cât n'a fost zadarnică.

Războiul Crimeei din 1853 avea să pună din nou la încercare simțul politic al Românilor. Foloasele pe care ei le trag acum dintr'un conflict, în care păreau a fi în joc numai interesele marilor puteri, cele două principate putând servi numai satisfacerii intereselor egoiste ale acestor puteri, sunt într'adevăr uimitoare. Congresul din Paris a ajuns, în urma propagandei pricepute și neîntrerupte a Românilor plecați peste granițe, să se ocupe și de problema românească. Toate stăruințele Austriei, Turciei și Rusiei de a împiedica să se dea ascultare dorințelor noastre, sunt zadarnice. Și astfel se ajunge la constituirea divanurilor ad-hoc.

Cine nu cugetă îndeajuns asupra puținei considerațiuni, de care se bucurau în fața diplomaților marilor puteri, cele două principate române, nu poate înțelege marea isbândă, care s'a obținut prin străduința oamenilor noștri politici, care toți, fie Munteni, fie Moldoveni, se înțelegeau de minune în stabilirea țelurilor de urmărit. Este între altele de ținut în seamă, și amănuntul că Românii

aflători în Paris se adresaseră la început cercurilor democratice republicane, pentru a le îndupleca să susțină — în conformitate cu convingerile lor — un popor oropsit de puterile reacționare ale răsăritului. Când Napoleon al III-lea ales Președinte de Republică, se proclamă Împărat, Românii știu să părăsească îndată atitudinea lor excesiv democrată și să intre în grațiile noului monarh, care va deveni cel mai călduros și mai influent susținător al nostru.

Înțelepciunea aceasta s'a dovedit apoi și mai mult, când a fost vorba de formularea dorințelor ce aveau să fie prezentate congresului din Paris: unirea Principatelor pentru a se forma un stat puternic în stare de a rezista pretențiilor de cucerire din ce în ce mai intense ale Rușilor și Austriacilor; o dinastie străină ereditară, care să înlăture competițiunile dăunătoare pentru ocuparea tronului; un regim constituțional, așa cum spiritul timpului cerea; o neutralitate prin care năvălirile și jafurile pe teritoriul românesc ale vecinilor puternici, să fie împiedicate și să dea astfel puțință Românilor de a se desvolta pașnic și a realiza progresele firești zădărnicate până atunci. Iată dorințe, care dovedeau o mare cumițenie politică, dacă ținem pe de o parte seama de unanimitatea, cu care au fost exprimate, iar, pe de altă parte de faptul că această boerime renunța — cerând dinastie străină — din proprie inițiativă la unul din privilegiile ei, cele mai însemnate: acela de a alege pe domni și de a fi ei înșiși aleși domni.

Se poate și acum pretinde, că, din *bunăvoința* unora din marile puteri, în special a Franței lui Napoleon al III-lea, s'a acordat Românilor puțința de a-și exprima dorințele în divanurile ad-hoc. Tot așa s'ar putea pretinde, că Românii au avut *norocul* că conflictul de interese dintre marile puteri, în urma căruia se iscăse războiul Crimeii și încheierea lui în congresul din Paris, le-a venit în ajutorul realizării unor dorințe, care altfel ar fi fost complet ignorate. Cine crede astfel, nu cunoaște logica evenimentelor istorice. Un popor nu poate trăi nici din

mila altora, nici ca un profitor al norocului. În cazul dat, dacă unele mari puteri urmăreau, din interese proprii **explicabile**, desființarea statelor românești, se pune întrebarea ce le făcea pe altele să ne susție, dacă n'ar fi fost la mijloc convingerea, că poporul acesta e în stare să constituie un stat, nu numai viabil, dar și puternic, spre a fi paznicul gurilor Dunării și a împiedica expansiunea spre Sud a Rușilor în primul rând și a Austriacilor în al doilea rând? Într'un popor netrebnic, lipsit de orice calitate, nu s'ar fi putut pune astfel de speranțe. Și, firește, e marele merit al tuturor luptătorilor români pentru cauza națională, că cu pricepere, cu stăruință, cu sacrificii de tot felul, au ajuns să facă să se pună la ordinea zilei în cercurile diplomatice problemele românești.

De altfel, cum vom vedea, în mai multe împrejurări viitoare, Românii n'au așteptat totdeauna dela bunăvoința marilor puteri realizarea dorințelor lor, ci s'au opus chiar, acestor puteri, călcând cu dibăcie în picioare cererile lor și neținând seama de amenințările lor. Aceasta s'a întâmplat mai întâiu atunci când a fost vorba de aplicarea Convenției din Paris. Prevederile acestei Convenții erau un compromis între ceea ce doreau Românii și ceea ce „protectorii” noștri de până atunci, Rușii cei biruiți, alături de alte puteri, ar fi dorit. S'a admis astfel, ținându-se seama și de opoziția îndârjită a Angliei care, susținând interesele turcești șocotea că unirea este periculoasă pentru integritatea imperiului turcesc, formarea unui stat hibrid, alcătuit din două state separate conduse de doi domni cu legi făurite de două adunări legiuitoare alese, cu armate despărțite, cărora li se dădea puțința să se unească la nevoie, cu unitate vamală și cu constituirea unui organ legiuitor la Focșani, a cărui misiune era să făurească legile de interes comun.

Hotărârile stabilite în constituția aceasta — Convenția din Paris — care înlocuia Regulamentul organic, erau șocotite pentru poporul român obligatorii, fără să i se ceară asentimentul și fără nici un drept de recurs. Și

totuși, folosind lipsa de prevedere a diplomaților străini, care nu stabiliseră nimic cu privire la o uniune personală posibilă, oamenii politici români și-au urmărit cu tenacitate idealurile lor politice, strecurându-se cu dibăcie printre prevederile articolelor convenției și folosindu-se de disensiunile dintre marile puteri.

Minunata idee de a alege doi domni în aceeași persoană, adică de a realiza o uniune personală, care să se transforme la momentul oportun în uniune reală a celor două principate, îndată ce împrejurările externe vor fi favorabile, poate fi socotită *caracteristică* pentru simțul politic al claselor conducătoare ale celor două principate românești. Este însă și mai caracteristică realizarea înțelegerii asupra persoanei însăși, care avea să domnească peste cele două țări. Invinuirile aduse de puterile străine Românilor, că au călcat Convenția și amenințările cu desființarea celor făcute — au rămas zadarnice.

Situația internațională, pe care Românii au știut să o exploateze, era favorabilă prin faptul că războiul franco-italo-austriac, pentru eliberarea și unirea Italiei, isbucnise, dând prilej unor noi complicații europene. Așa se face că Franța, Anglia, Rusia și Italia, până și Rusia, confirmă alegerea lui Cuza, deși Turcia și Austria erau potrivnice. Firește, această aprobare era însoțită de amenințarea, că se va recurge la forță, dacă Românii și-ar mai permite să calce Convenția și în alte puncte ale ei. Amenințarea a rămas, firește, platonică.

Cu multă dibăcie, s'a mers apoi și mai departe și cele două Principate s'au unit cu aprobarea Sultanului însuși într'un singur Principat cu numele România, după ce în 1860 Alexandru Cuza, făcuse o vizită la Constantinopol și reușise să înlăture bănuelile Turcilor. Unul din dezideratele principale ale Divanurilor ad-hoc se realizase astfel aproape numai prin voința conducătorilor intereselor românești.

A fost învinuită adeseaori această clasă a boerimii pentru păcatele ei — dintre care unele au fost, firește, reale.

Nu i se poate contesta însă marea ei dragoste de țară și simțul politic, care a determinat-o chiar să-și sacrifice interesele ei de clasă și să accepte, în cele din urmă, chiar desființarea ei prin exproprierea pământului și prin lărgirea drepturilor politice din 1917.

Aceste calități s'au dovedit și cu ocazia detronării Domnitorului Cuza. Unul din marile defecte ale organizării Principatelor, încă dela începutul ființării lor, a fost, că nu au existat norme bine stabilite pentru succesiunea la tron. Putința ca oricine era „os de domn” să poată aspira la conducerea Statului, a adus atâtea și atâtea turburări în dezvoltarea celor două țări, împiedicând stabilitatea și progresul pașnic. Acest defect de organizare este mai înțeles când ne gândim că și în țările, cu care am avut încă dela început, din cauza vecinătății relațiuni mai strânse: Polonia și Ungaria, exista o nobilime geloasă de privilegiile ei, turbulentă și în conflict aproape veșnic cu Regele Țării, care era ales de ea.

Cu atâta mai de mirare este atunci — pentru cel ce nu găsește isvorul în simțul politic — faptul că atâția boeri, îndreptățiți să dorească domnia, au renunțat la pretențiile și interesele lor egoiste pentru a da putința realizării unui regim stabil de succesiune la tron.

Se părea, după unirea Principatelor și înfăptuirea unui regim constituțional mulțumitor, că trebuia să se treacă cât mai repede la realizarea singurului deziderat exprimat de Divanurile ad-hoc, cu privire la conducerea internă a Statului și neînăptuit încă, anume acela a unei dinastii străine. Înțelegerea era aproape unanimă în această privință. Se pare chiar, că însuși Domnitorul Cuza înțelegea, că domnia lui e provizorie și destinată să pregătească pe cea adevărată. Lovitura de stat dela 11 Februarie 1866 nu a surprins pe nimeni. Deși Domnitorul Cuza — Cuza Vodă cum îi ziceau țărani — era iubit de aceștia, pentru măsurile luate de el în folosul lor — fapt care a determinat intrarea lui în legendă — detronarea lui a fost fără urmări. Nicio turburare de nici un fel nu s'a produs. Ceva

mai mult, plebiscitul pentru alegerea domnitorului Carol a dovedit o unanimitate remarcabilă de voință. Cine afirmă, cu aparență de dreptate că orice plebiscit nerealizat prin vot secret, produce unanimități, are firește dreptate, fără ca aceasta să constituie o dovadă că poporul român e lipsit de simț politic. Vom vedea mai jos, că marea masă a poporului, adică țărănimea, a dat și ea dovadă de un simț politic — lipsit firește de claritatea de care a dat dovadă boerimea — dar nu mai puțin real.

Cine urmărește amănuntele alegerii și venirii în țară a Domnitorului Carol I, își dă seama ce pericole au amenințat din afară, cu această ocazie Statul Român. Pe lângă faptul, că Turcia socotea unirea desființată prin detronarea lui Cuza, se adăugau străduințele diplomației marilor puteri de a potoli neînțelegerile cu privire la Veneția dintre Italia și Austria, propunându-i acesteia din urmă drept compensație, între altele, și anexarea României. Românii au știut însă să se strecoare și prin aceste împrejurări pline de pericole, folosind conflictul dintre Prusia și Austria, care avea să aducă înfrângerea acesteia din urmă la Sadova (1866).

Se chibzuiuse cu multă pricepere, alegându-se domn Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, înrudit cu Napoleon III, care la acea dată avea un mare prestigiu în Europa. Este apoi de ținut în seamă, că noul domn era înrudit și cu Wilhelm Regele Prusiei, biruitorul Austriacilor la Sadova. Ne dăm astfel seama ce important sprijin avea România contra amenințărilor vecinilor săi. Și astfel Carol I, devine, fără prea mari greutatea exterioare, Domnitor al României.

Războiul ruso-turc din 1877—78 pune apoi din nou în joc interesele poporului român. În cei câțiva ani de domnie liniștită, Domnitorul Carol isbutise să-și organizeze o armată, care nu putea fi nesocotită. Rușii ar fi vrut să invadeze fără nici o formă, teritoriul românesc și să facă din el teatrul operațiunilor de războiu, așa cum procedaseră de atâtea ori în trecut. România își ia însă „îndrăs-

neala" de a cere Ruşilor încheierea unei convenţii, în care să se stabilească condiţiile trecerii Ruşilor prin ţara noastră. Era primul act de demnitate făcut de România în relaţiile ei cu Rusia. Gorchakov nici nu voi să auză la început de tratative, care presupuneau o alianţă dela egal la egal între marea împărăţie şi neînsemnata putere dela Dunăre. El ameninţă chiar pe Ion C. Brătianu cu ocupaţia ţării, atât de obişnuită în trecut. Răspunsul îndrăsneţ al lui I. C. Brătianu, dat acestei ameninţări, merită să fie reprodus: „În cazul acesta, declară el, Românii vor rezista şi distrugerea lor de către armatele ruseşti va constitui un ciudat preludiv al unei campanii în favoarea creştinilor din Balcani". Răspuns minunat, care nu e numai dovada unei mari îndrăsneli, ci şi al unei abilităţi politice, care a şi dus la obţinerea rezultatului aşteptat. Ruşi' s'au învoit să încheie convenţia cerută de Români. Nu se accepta prin această convenţie o colaborare armată a României, socotită drept o forţă neînsemnată; se stabileau însă condiţiunile, în care armatele ruseşti aveau să treacă prin teritoriul nostru, respectându-se complet autonomia noastră.

Este inutil să intrăm în amănunte cu privire la neutralitatea declarată oficial, la retragerea armatei noastre în Oltenia, la trecerea armatelor ruseşti prin ţară şi la abuzurile săvârşite de ele, ca de obicei, după cum socotim inutil să dăm amănunte cu privire la înaintarea Ruşilor peste Dunăre şi la neputinţa lor de a trece Balcanii, atâta timp cât în Plevna din spatele lor rămânea armata viteazului Osman Paşa.

Tot aşa de inutil ar fi să pomenim amănuntele intrării noastre în războiu şi a luptelor biruitoare dela Plevna. Este însă nevoie pentru lămurirea problemei ce tratăm, să vedem ce s'a întâmplat după războiu, în congresul din Berlin, înainte de care Ruşii încheiaseră pacea dela San-Stefano cu Turcii, fără să primească pe Români la tratative ca pe nişte aliaţi şi fără măcar să ţină seama de revendicările lor.

S'a discutat mult, dacă România a procedat cu înțelepciune, opunându-se cu această ocazie pretenției Rușilor de a lua dela Români cele trei județe din sudul Basarabiei răpite de ei în 1812 și redade Moldovei prin congresul din Paris în 1856. Se cerea anume ca Români să renunțe de bună voie la aceste județe și să le cedeze Rusiei în schimbul Dobrogei luate dela Turci cu granița la linia din Sud a așa numitului Cadrilater, cuprinzând puternica și vestita cetate a Silistrei, pe lângă o despăgubire de războiu de 100.000 franci din partea Turciei.

Se știe, că Rusia victorioasă nu va renunța la pretențiile ei: retrocedarea Basarabiei era pentru ea o chestiune de onoare — această provincie îi ștergea din minte umilința suferită la Paris în urma războiului Crimeei — pe lângă faptul că o făcea stăpâna gurilor Dunării. Se oferea apoi României o compensație, Dobrogea, care nu era de disprețuit — dovadă că ea a devenit indispensabilă activității economice de mai târziu pe de o parte; iar pe de altă parte a dat puțința României să devină și o putere maritimă, rămânând totuși și paznica gurilor Dunării.

Au fost unii de părere că dacă s'ar fi acceptat propunerea Rusiei pe care de altfel am fost siliți totuși în urmă s'o primim, am fi avut în stăpânirea noastră, chiar de atunci, și Cadrilaterul și am fi evitat conflictul de mai târziu cu Bulgaria. Dacă ținem seama că în războiul din 1877—78 dintre Ruși și Turci, în deosebire de conflictele anterioare, care se începeau de obicei cu ocuparea țărilor noastre — ceea ce însemna că ele erau astfel prada tuturor abuzurilor și tuturor jafurilor — oamenii noștri politici au știut să lucreze așa, încât autonomia noastră să fie recunoscută de Ruși, care apoi sunt siliți să ceară și ajutorul nostru armat; dacă mai ținem seama că în urma războiului se obține independența țării și că se obține chiar o compensație în schimbul județelor basarabene răpite — apoi ne dăm bine seama, că războiul acesta a dus, prin priceperea conducătorilor, țara noastră

la o situație demnă de invidiat pentru acele vremuri. Independența urmată de regalitate îi va da României prestigiul internațional necesar, de a păși mai departe la înfăptuirea „visului tuturor Românilor”.

A biruit însă părerea plină de simț politic că oricare ar fi neajunsurile, la care s'ar ajunge, un popor nu trebuie să renunțe niciodată la drepturile lui asupra pământului său. Cine renunță la un drept, nu poate niciodată în viitor să-l mai revendice. Viitorul generațiilor următoare nu trebuie sacrificat de o generație prezentă.

România a protestat în fapt contra răpirii Basarabiei, dar a acceptat Dobrogea, din care Rușii supărați au despărțit Cadrilaterul și l-au dat Bulgariei eliberate.

Problema cea grea ce se punea diplomației românești în congresul din Berlin, problemă pe care cu aceeași dibăcie și îndrăsneală a isbutit să o rezolve, așa ca să nu sacrifice interesele naționale, a fost chestia evreiască. Prin tratatul din Berlin se prevăzuse contra voinței Românilor „suprimarea tuturor incapacităților religioase pentru ocuparea funcțiunilor publice și pentru admiterea la drepturile de cetățean”. Aceasta însemna suprimarea celebrului articol 7 din constituția română din 1866, care nu acorda drepturi cetățenești evreilor strecurați din Galizia în țara noastră, spunând expres că numai străinii de religie creștină, pot deveni cetățeni români. România amâna însă cu dibăcie rezolvarea problemei nemodificând Constituția, așa cum i se impusese. Marile puteri pretindeau să nu se mai întârzie deloc în această chestiune, și merseră până acolo încât amenințară formal că nu vor recunoaște independența și nici nu vor trimite reprezentanți diplomatici pe lângă guvernul român. Situație gravă din care se părea că România nu va ieși nevătămată, în cazul când nu se va supune. Este destul să amintim aici amănuntul, că alături de Franța și Anglia, care erau

susținute de o presă aproape unanimă contra Românilor, Germania — și odată cu ea și celelalte puteri — nu se mai opun astfel formulării date de parlamentul român art. 7 din Constituție. Acest articol prevedea că diferențele de credință religioasă nu sunt o piedică pentru a dobândi și exercita drepturile civile și politice.

Dreptul de a posedea pământ rural era socotit ca drept politic, iar încetățenirea nu se putea obține decât individual prin votul Camerei Deputaților și în urma îndeplinirii unor anumite condițiuni. Așa încât, formal, România îndeplinea cerințele diplomației străine, în fapt însă foarte puțin Evrei puteau obține drepturile politice.

Era aceasta o măsură, care dovedea aceeași istețime politică arătată în trecut, precum și aceeași îndrăsneală de a rezista cerințelor străine, care veneau în conflict, aparent sau real, cu interesele naționale.

Anii de domnie liniștită și constructivă a lui Carol I, care au urmat războiului de independență au contribuit să mărească prestigiul țării și să întărească atitudinea de condescendență arătată de țările mari față de bătrânul și înțeleptul nostru Rege. Așa se face, că în 1913 România ajunge oarecum arbitru situației din Balcani.

Expunând pe scurt istoricul campaniei noastre din Bulgaria, vom avea ocazia să facem și o comparație între priceperea politică a conducătorilor noștri și lipsa de tact a conducătorilor bulgari, care, chiar când ies biruitori dintr'un războiu, nu știu să-i culeagă roadele. Lipsa aceasta a poporului bulgar s'a confirmat și în războiul din 1916—1918, în care chiar dacă Germanii ar fi ieșit biruitori, este probabil că nu le-ar fi acordat mari foloase.

Notă. Ne conducem în expunerea faptelor ce urmează de capitolul respectiv din *Histoire des Roumains* de H. Seton-Watson.

Dovada s'a și făcut de altfel cu ocazia încheierii păcii separate dela Buftea dintre Români și Germani. Luându-ni-se între altele atunci și Dobrogea, Germanii nu au dat-o Bulgarilor și au păstrat-o deocamdată pentru ei. Cauza? Probabil neîncrederea pe care le-o inspiraseră Bulgarii aliați cu ei în cursul războiului.

Dovada acestei neîncrederi, o găsim în memoriile lui Ludendorf. El spune că Jecoff comandantul armatei bulgare „se încurca într'o politică strâmtă de partid și uită războiul”, iar șeful lui de Stat Major Lukoff era „un creier întunecat și un intrigant, care nenoroci și țara sa și quadrupla alianță”. Radoslawoff, primul ministru bulgar, deși partizan sincer al alianței cu Germania și cu celelalte țări, totuși „în eforturile pe care le-a făcut ca să-și impună pretențiile față de Germania, precum și în felul cum și-a condus politica de expansiune bulgărească, s'a arătat de o *încăpățânare* (subliniem cuvântul) grozavă și pe acest teren, lăsând curs liber aspirațiunilor naționale, pentru ca mai târziu să se sprijine împotriva noastră tocmai pe voința poporului. Și lucrând astfel nu-și dădea socoteală cât de mult își îngreua poziția în cazul unor eventuale negocieri...” (Ludendorf, Memorii, volumul I, pag. 298).

Am subliniat cuvântul caracteristic de *încăpățânare* atribuită lui Radoslawoff de generalul German, fiindcă, cum vom vedea în povestirea originilor campaniei noastre din 1913, de aceeași *încăpățânare* s'au arătat diplomații și oamenii politici bulgari cu acea ocazie, dând dovada de o completă lipsă de finețe, de prevedere și mai ales de *mlădiere*, care e neapărat necesară în schimbările politice, așa de neașteptate uneori.

Războiul balcanic pornit în 1912 contra Turcilor de Bulgari aliați cu Sârbii și Grecii, se bucura de simpatia întregii opinii publice europene. Se aștepta sfârșitul

„omului bolnav” și lichidarea turburătoarei „chestiuni a Orientului”, care neliniștea de atâta timp Europa. Victoriile, obținute de creștini asupra Turcilor, provocau un adevărat entusiasm. În special victoriile răsunătoare ale Bulgarilor la Kirkilisse și Dedeagaci, contribuiseră să provoace o mare admirație pentru soldații bulgari, căroră li se dădea epitetul de *Japonezii Europei*. Lucrurile mergeau și mai departe: cusături populare bulgărești destul de neartistice ajunseseră să fie expuse în vitrinele marilor magazine din țările apusene.

Opinia publică bulgară, al cărei șovinism fusese cultivat și înainte, fixându-i-se ca un ideal bazat pe niște pretinse dar neexistente drepturi istorice, anexarea Dobrogei românești, era acum îmbătătită de gloria depe câmpurile de luptă și nu găsea, că ar fi nepotrivit un războiu împotriva României, după ce Bulgaria s'ar fi mărit.

România îngrijorată începe deci să se miște pe cale diplomatică. Ea se crede amenințată prin eventuala mărire teritorială a Bulgariei și prin șovinismul crescând al acestui popor. Guvernul român cere o rectificare de graniță în sudul Dobrogei. Din răsbunarea Rusiei (în 1877), provincia noastră de peste Dunăre fusese delimitată așa încât să nu poată fi ușor apărată contra Bulgarilor agresivi. Mai ales, vestita cetate a Silistrei, atât de neliniștitoare prin faptul că domina ținutul jos al Dobrogei, nu trebuia să mai rămână în mâinile Bulgarilor, după ce țara lor se va fi mărit.

Bulgarii însă se bizuiau pe sprijinul puternic al Austro-Ungariei, care nu vroia ca Serbia să se mărească și astfel să încurajeze tendințele iredentiste ale Slavilor supuși ei. România aliata Austro-Ungariei vede în această conduită a Impărăției vecine un mare pericol pentru ea și caută să se apropie de Serbia și Grecia în vederea stabilirii unui echilibru balcanic.

Atitudinea Bulgariei este dărză față de pretențiile românești destul de modeste. Gheșoff primul ministru bulgar și Danev ministrul de externe nu înțeleg nimic din

cursul evenimentelor. La întoarcerea dintr'o călătorie la Viena și Budapesta, trecând prin București, Danev declară îngâmfat că singura concesie ce o poate face României este să renunțe la Dobrogea românească și să acorde unele mici concesii Românilor din Macedonia.

Când, după victoriile răsunătoare în contra Turcilor, se întrunește conferința dela Londra în vederea stabilirii condițiilor păcii, Românii cer din nou rectificarea de graniță în sudul Dobrogei și trecerea cetății Silistra în posesiunea noastră, Austro-Ungaria, care ținea să micșoreze Serbia în folosul Bulgariei, dar nu voia să piardă prietenia și alianța României, face intervenții împăciuitoare alături de celelalte puteri. Totul e în zadar.

La 2 Mai 1913 se hotărăște atunci de marile puteri, să se întrunească, sub auspiciile Rusiei, o conferință bulgaro-română la Petrograd, pentru înlăturarea conflictului, care devenea din ce în ce mai acut. Prin așa zisul protocol dela Petrograd, ni se ceda o mică rectificare de graniță și Silistra. O comisiune mixtă româno-bulgară s'a întrunit atunci spre a delimita pe teren noua graniță. Acum se petrec cu adevărat lucruri uimitoare, care dovedesc lipsa completă de simț politic a conducătorilor de atunci ai Bulgariei. Comisia bulgară, după ordinele „marelui om politic” Danev, pretindea, că înțelesul protocolului din Petrograd nu era acela pe care i-l dădea orice știutor de carte. În acest protocol se prevedea într'adevăr, că împreună cu Silistra se vor ceda aproape 3 klm. împrejur, cum era și firesc. Acești aproape 3 klm. pretindeau Bulgarii, trebuiesc măsurăți nu dela marginea orașului, ci din centrul lui. Discuție stearpă, care era menită să ducă la rezultate dezastruoase pentru Bulgaria! Ce se întâmpla în acest timp? Ne vom servi în restul expunerii de spusele lui Seton-Watson, care se silește să fie cât mai obiectiv în expunerea evenimentelor, ba chiar pare a scuza pe Bulgari pentru lipsa de spirit politic, pe care au arătat-o cu această ocazie.

El spune într'adevăr: „Este ușor să criticăm, după ce lucrurile au trecut, pe oamenii de stat bulgari, pentru atitudinea lor inflexibilă; dar ar însemna să li se ceară mult (firește că li se cerea mult! zicem noi) pretinzându-li-se în culmea victoriei să cedeze o parte din teritoriul lor unui vecin ostil. Argumentul întrebuițat de Regele Carol față de Danev, spunând, că aceasta înseamnă să plătească un preț mic pentru prietenia statornică a României, era specios și puțin convingător; și trebuie să adăugăm că opinia publică bulgară *arogantă și îmbătată de succesul său*, socotea aproape de neînălțurat un conflict între Serbia și Austro-Ungaria, care ar forța Grecia să stea liniștită și ar permite Bulgariei de a-și regula afacerile singură cu România”. (Histoire de Roumains pag.).

Apărarea făcută de Seton-Watson nu este decât o înșiruire de învinuiri la adresa oamenilor politici bulgari, care nu înțelegeau evenimentele și mai ales nu înțelegeau că victoria armatei trebuie neapărat asociată cu victoria diplomatică. Din ceea ce spune istoricul englez, reese, că oamenii politici bulgari au pornit la luptă bazați pe o serie de presupuneri fundamentale greșite: 1) că Austro-Ungaria va interveni cu armata sa în conflict; 2) că Grecia va sta liniștită permițând Austro-Ungariei să strivească Serbia; 3) că ei Bulgarii vor birui pe Români și că astfel pacea balcanică va fi o pace bulgară.

Nimic din ce au presupus Bulgarii nu s'a realizat. Austro-Ungaria, amenințată cu o demonstrație navală internațională în Adriatică, se vede silită să rămână liniștită. Rusia pe al cărei sprijin se bazuia Danev, nu intervenea apoi stăruitor pe lângă Serbia ca să evacueze Macedonia, așa cum cereau Bulgarii. Și totuși, cum spune însuși Seton-Watson, conducătorii Bulgariei își astupau ochii în fața schimbării complete a situației strategice, datorită înlăturării Serbiei dela Adriatică (după intervenția stăruitoare a Italiei N. R.) înaintea intereselor ei comune cu Grecia și înaintea amenințărilor României”. (Histoire des Roumains pag.). Mai limpede spus: nici Austro-

Ungaria, nici Rusia, nu sprijineau pe Bulgari, iar ei voiau să bată pe Sârbi, pe Greci și pe Români! Era cam mult! Și totuși, deși între timp România căzuse la înțelegere cu Serbia și Grecia, deși Germania era de partea Greciei și a României, deși Rusia era înțeleasă cu Germania și Anglia, Bulgaria nu ține seama de nimic și în orbirea ei se pregătește să deslănțuiască conflictul, atacând pe foștii săi aliați, fără o provocare de războiu formală.

Prin stăruințele Angliei se încheiase între timp tratatul dela Londra (30 Mai 1913) prin care Turcia ceda aliaților Macedonia. Greutatea cea mare se iveau acum, fiindcă Serbia și Grecia vroiau să modifice prevederile tratatului încheiat între ele și Bulgaria, cu privire la Macedonia. Danev ajuns între timp prim-ministru, nu vrea să cedeze nimic, ba din contră se pregătește intens de războiu. Țarul Rusiei face apel la Bulgari să fie mai împăciuitori și să nu atace pe „frații lor Sârbi”. Danev ascultă însă numai de sugestiile primului ministru ungar Tisza, care merge până acolo, încât declară, că nu va permite nimănui (adică României) să-și ia dreptul de a se amesteca în afacerile din Balcani. România își menține atitudinea ei amenințătoare, ceea ce face pe cancelarul Austriei Berchthold să îndemne și el pe Bulgari a-i da satisfacția cerută. Danev refuză să dea „bacșiș” României.

Și astfel la 29 Iunie 1913, crezând că poate tăia în Sârbi și Greci ca „cu un cuțit în brânză imputită”, Danev dă ordin armatei bulgare să-i atace, fără declarație de războiu. Bulgarii sunt însă bătuți la Bregalnița; Austro-Ungaria împiedicată de Germania și Italia, nu le vine în ajutor; iar România trece la 3 Iulie granița Bulgariei și înaintează spre Sofia; Turcii însăfârșit mobilizează și ei și înaintează în Tracia ocupând Adrianopol. Și astfel, un războiu început glorios este pierdut de Bulgari în mod copilăresc, am zice, din încăpățânarea și lipsa de spirit politic. România socotită aproape ca „o țară de borfași”, ajunge să devină arbitra situației în Balcani și Titu Maiorescu prezidează în București desbaterile păcii, obținând

în schimbul Silistrei, cu care s'ar fi mulțumit la început, întregul Cadrilater. Lucru demn de remarcat: în ajunul conferinței păcii din București, Bulgarii săvârșesc o nouă și mare greșală, propunând Austro-Ungariei o alianță formală și pierzând astfel orice sprijin și din partea Rusiei.

Aceeași minunată pricepere politică a conducătorilor destinelor poporului român găsim și mai târziu. Când a izbucnit conflictul între Austria și Serbia în August 1914, România se găsea în mare încurcătură: poporul era pe de o parte doritor să alipească pe frații din Transilvania, iar pe de altă parte era cuprins de neîncrederea față de Ruși, aliații Francezilor, alături de care ar fi trebuit să meargă, spre a înlăptui acest ideal. Afară de aceasta, o alianță secretă o lega de Germania și Austro-Ungaria. Regele Carol I, care vrea să respecte această alianță, murind (10 Octombrie), una din piedecile mari aflate în calea realizării dorințelor populare, dispăruse. Toate cercurile politice și diplomatice socoteau, că intrarea României în războiu alături de „Antanta” era o chestiune de săptămâni și că ea se va produce cel mai târziu odată cu a Italiei, care și ea părăsise pe aliatele sale, Germania și Austro-Ungaria.

Cu toate acestea, intrarea României în războiu a întârziat doi ani. Albert Pingaud expune în studiul său „*Ințelegerea și România*” publicat în *Revue de deux mondes* 1 Mai 1930, cum s'a petrecut acest fapt, arătând marea finețe diplomatică și marele patriotism prevăzător al lui I. I. C. Brătianu ¹⁾.

1) Într'un articol publicat de Ion Ursu în „*Vremea*” (numărul festiv de Crăciun din 1938) se face afirmația interesantă, că Ion I. C. Brătianu ar fi fost, la început — așa cum era și Regele Carol I — favorabil intrării noastre în războiu alături de Germania și Austria. Următoarea telegramă expediată de Ministrul Germaniei din București la 1 August 1914, ar fi o dovadă: „Ministrul Președinte Brătianu m'a asigurat că pregătește pe nesimțite mobilizarea și că are

Acest om extraordinar s'a strecurat cu finețe printre toate obstacolele, isbutind să obțină până la urmă toate garanțiile trebuincioase, că sacrificiile noastre ne vor aduce maximum de foloase. Scriitorul francez arată că la 1 Octombrie (1914) „dibăcia lui Brătianu știuse să smulgă neliniștilor lui Sazonoff un simplu tratat de neutralitate „cu promisiuni de avantagii teritoriale, care ar fi trebuit să fie rezervate intervenției Românilor în războiu, atunci când ei ar fi socotit că e momentul potrivit. „Ministrul, care negociase acest tratat — adică Brătianu — nu era omul, care să nu știe să tragă folos din avantajii sale. Pătruns de convingerea că credința într'un sfârșit repede al războiului, reprezenta o iluzie fatală, hotărît să nu compromită prin inițiative premature sortii norocoși de mărire a țării sale, băgător de seamă să nu lase ca pornirile vijelioase, (les entrainements) ale patriotismului să aibă precădere asupra precauțiilor prudenței, el trebuia să arate față de aliați o dibăcie superioară, întreținând bunele lor dispozițiuni prin promisiuni, fără a se angaja prin precizări, arătându-se „aliatul lor moral“, când era prea tare silit să devie aliatul lor efectiv“.

„În cursul convorbirilor cu reprezentanții lor în timpul iernii, el se arăta înflăcărat (de feu) proclamând principiul intervenției, dar devenea glacial când era vorba să fixeze termenul aecstei intervențiuni. El căuta să scape (se dérobait) de stăruințele lor, invocând amenințarea bulgară și le cerea stăruitor să o înlăture, impunând Ser-

intenția să mobilizeze în scurtă vreme. El a arătat greutatea din partea opiniei publice, care e contra Austriei. El a accentuat că va face totul să satisfacă datoria de aliat“. În ziua următoare (2 August 1914) Ministrul Germaniei a raportat că: „Brătianu ar voi să câștige timp, deoarece momentul actual de antipatie contra Austriei ar fi cel mai nefavorabil. Ar prefera (Brătianu) ca Rusia să atace România, căci atunci dispoziția de aici (din România) s'ar schimba“. La 3 August, acelaș Ministru telegrafiază că „Regele vrea să pășească foarte energic și la nevoie amenințător pentru mobilizare. Ministrul Președinte declară că sprijină acțiunea Germană“.

biei sacrificii teritoriale în favoarea vecinilor săi. El isbuti astfel să-i lase până la sfârșit în nesiguranță cu privire la adevăratele sale proiecte, rezervându-și libertatea de acțiune”.

Portret minunat, care caracterizează nu numai pe I. I. C. Brătianu, dar pe toți oamenii noștri politici, care în momentele cele mai grele pentru neamul lor au știut să folosească împrejurările spre a obține cât mai mult, cu toate opunerile vrăjmașilor mult mai puternici.

Pe scurt, iată cum se desfășoară evenimentele mai departe. În Noembrie 1914 Rușii luând ofensiva în Polonia, speră să intre și Românii alături de ei. În Ianuarie 1915 e vorba de o alianță între România, Bulgaria și Grecia, pentru păstrarea neutralității. La 25 Aprilie următor Englezii și Francezii debarcă trupe la Dardanele, pentru cucerirea Constantinopolului, iar la 26 Aprilie se semnează la Londra tratatul prin care Italia intră în război, contra Austro-Ungariei. „Înțelegerea” e sigură, că acum va intra și România în război. Era unul din cele mai favorabile momente. Intreaga opinie publică românească era de această părere. Brătianu socotea însă, că Germania va rezista încă multă vreme și că momentul intrării României în acțiune era încă departe, mai ales că armata nu era complet pregătită.

Diamandy este însăfârșit însărcinat să negocieze la Petrograd cu Sazonoff, condițiunile intrării în război ale României. Aceste negocieri aveau să fie un prilej bine venit de amânare, fiindcă Brătianu declarase unui diplomat francez: „Pentru mine situația e foarte limpede. Mi s'a acordat ceea ce ceream, recunoscându-mi-se dreptul nostru de a alege momentul când să luăm aceasta. Dacă aliații vor ca să intrăm în acțiune în momentul ales de ei și nu de noi, trebuie să ne dea mai mult. Noi n'am erut să se aibă în vedere până acum, decât considerațiuni de ordin etnografic, dar putem invoca și considerațiuni strategice și economice, pentru a cere o mai mare extindere

a teritoriului ca răsplată a sacrificiilor, care ni se cer și a pericolelor suplimentare, care urmează din ele”.

La 1 Mai, Diamandy, prezintă lui Sazonoff nouile pretenții ale României. Se cerea anume toată Bucovina până la Prut, pe când prin convenția inițială se promitea sudul românesc al acestei provincii; se mai cerea apoi în afară de Transilvania românească toată întinderea dintre Tisa și Dunăre cu Banatul întreg, adică mai mult decât s'a obținut mai târziu la încheerea păcii din Versailles. Aceste condițiuni, Brătianu le socotea intangibile, neadmițând decât primirea sau respingerea lor în întregime.

Sazonoff este indignat de faptul, că se formulează acum niște pretenții, despre care n'a fost mai înainte nici o bănuială cât de mică: s'au invocat la prima convenție considerațiuni etnografice, iar acum se invocă considerațiuni strategice și economice! Pe baza acestora, se cere Serbiei să renunțe la Banat, când ea a mai făcut alte sacrificii la Adriatică în folosul Italiei!

Răspunsul României este că, în prima convenție din 1 Octombrie 1914 se vorbește de toate teritoriile Austro-Ungariei locuite de Români și că Banatul e locuit de 500.000 Români față de 200.000 Sârbi.

Sazonoff cere sprijinul aliaților spre a se rezolva cât mai grabnic aceste diferende. Aliații dau ocazie dibăciei lui Brătianu să amâne, ca un al doilea Fabius Cunctator, intrarea noastră în războiu. Ei se declară solidari cu Rusia, care nu vrea să accepte nouile pretenții românești, dar dau lui Sazonoff „sfatul discret de a nu răspunde la ceea ce el numea intransigența românească printr'o intransigență egală”.

La 14 Mai Sazonoff face următoarele contrapropuneri: se acordă României Transilvania, așa cum a cerut-o, afară de județul Torontal, care va rămâne Serbiei; cât despre Bucovina ea va rămâne dincolo de râul Suceava, împreună cu Cernăuții, Rusiei. La aceste contrapropuneri, Brătianu neînduplecat răspunde: „Decât să accept, prefer războiul cu Rusia însăși!”

Albert Pingaud recunoaște că intrarea României alături de Rușii victorioși pe frontul oriental, atunci când Italia ataca și ea Austro-Ungaria pe frontul sud-vestic, ar fi adus desigur o mare schimbare a cursului războiului. De altfel România și luase toate măsurile pentru mobilizarea generală. Rusia necedând însă, tratativele au fost suspendate, mai ales că pe frontul din Galiția situația se schimbase în rău pentru vecina noastră din răsărit. Aceste tratative au fost reluate însă în cursul verii (1915) căutându-se o tranșă între cererile românești și ofertele rusești. Ele se caracterizează, după autorul francez, „*prin faptul destul de rar în analele diplomatice, că toate concesiunile veniră dintr'o singură parte*, căci ele îl aduseră pe Sazonoff să acorde în amănunt tot ceea ce respinsese mai întâi în bloc”. Aceasta s'a realizat prin intervenția ministrului de externe francez Delcassé, care propuse Rușilor să cedeze Bucovina și dincolo de Suceava până la Siret, iar Torontalul să fie cedat și el României, lăsându-se Serbiei numai un cap de pod pe malul stâng al Dunării în fața Belgradului.

Aceste propuneri au fost prezentate lui Sazonoff de ambasadorul francez Paléologue, tocmai într'un moment descris de Pingaud astfel: „Când Paléologue veni să supună lui Sazonoff propunerea, îl găsi sub impresia unei telegramme, pe care tocmai o primise dela București, și pe care o agita într'o mână crispată. „Brătianu pretinde să ne dicteze legea, exclama ministrul rus, el vorbește de Rusia cu aere de aroganță pe care nu le voi tolera... Știu chiar, că a mers până acolo, încât a spus înaintea mai multor diplomați străini: „Nu e pentru Rusia momentul să vorbească de sus”. Ei bine! se înșală. Rusia este o mare putere și nu o izbândă de moment a armatei sale, o va face să-și uite ce-și datorește ei însăși, trecutului său, misiunii sale istorice”.

După această izbucnire, Sazonoff acceptă totuși noile condiții fixate de Delcassé. Brătianu se dovedise și de astă dată superior prin finul său simț psihologic și prin

priceperea sa de mare diplomat. Pentru a nu fi jicnit în amorul său propriu, Sazonoff pretinde numai, ca aceste condițiuni să nu fie oferite de Rusia, ci cerute de România. Primul ministru român însă nu era deloc înclinat să se conformeze pretențiilor rusești. El nu renunță nici la Bucovina, nici la Transilvania în afară de câteva mici rectificări în regiunea Tisei; oferă însă Bulgarilor Cadri-laterul pentru ca aceștia să rămână liniștiți, după ce vor primi și compensații dela Sârbi în Macedonia. Au fost inutile oarecum amenințările indirecte ale puterilor apusene, că prima convenție dela 1 Octombrie 1914, fiind iscălită numai de Rusia și neratificată de ele, nu avea puterea pe care i-o atribuia Brătianu. Au fost inutile și aprecieri puțin măgulitoare ca ceea a lui Paul Cambon, care spunea că Brătianu trata această afacere ca „în bazarurile din Orient” și că „trebuia să te porți cu el ca cu negustorii levantini, fixându-i un preț și un termen pentru a-l accepta”. Brătianu nu cedă deloc și tratativele cu Rusia se întrerupseră.

Bătălia depe frontul galițian lua în acest timp o gravă întorsătură. Rușii bătuți se retrăgeau continuu, așa încât la 3 Iunie 1915, pierdură cetatea Przemysl. Ajutorul României devenea în aceste condiții de mare preț. Tratativele româno-ruse fură deci reluate, după stăruința francezilor. Sazonoff cedează cu regret toată Bucovina împreună cu Cernăuții. Cu privire la stăpânirea Torontalului, el propune amânarea soluției până la pace, când va urma să se facă o înțelegere amicală între Români și Sârbi. I se cerea însă României să fixeze data precisă a intrării sale în războiu.

La aceasta Brătianu, determinat de altfel și de înfrângerea Rușilor, obiectează că n'are muniții de artilerie, decât pentru trei luni și cum războiul va fi de lungă durată, cere să i se asigure executarea urgentă a comenziilor făcute în Franța și Italia.

Aliații apuseni staseră până acum oarecum de o parte, lăsând pe Români să trateze direct cu Rușii, cu care aveau

să conlucreze pe frontul oriental. Spre a da deplină satisfacție lui Brătianu în chestia Banatului Asquith și Delcassé întâlnindu-se într'o conferință, hotărâseră să ofere Serbiei Croația în afară de Bosnia și Dalmația, în schimbul Banatului. Această soluție nouă e transmisă de Rusia la București în urma marilor stăruinți anglo-franceze. Intrarea României în războiu urma să aibă loc peste 5 săptămâni dela semnarea acordului. O nouă amânare a acordului are însă loc în urma evenimentelor depe frontul oriental. Brătianu care a păstrat secretul tuturor tratativelor, luându-și singur răspunderea lor, socotește acum, că nu poate iscăli acordul fără a-l supune în prealabil Consiliului de miniștri. Tocmai acum însă frontul rusesc se prăbușește. Germanii împing înapoi vijelios pe Ruși, cucerind la 5 August 1915, Varșovia. Legătura între frontul rusesc și cel românesc nu se mai poate face; o intrare în război în aceste momente ar însemna pentru România o mergere la dezastru sigur. Brătianu care se vede acum într'adevăr în neputință de a-și ține angajamentul, conform căruia urma să ducă țara sa în războiu într'un moment așa de neprielnic, e dispus să demisioneze.

Puterile apusene se înțeleg însă acum ușor cu Rusia să accepte inacțiunea justificată a României. La 13 August Sazonoff acceptă astfel proiectul de notă pe care îl formulează Sir E. Grey în următorii termeni spre a-l trimite la București. „Puterile aliate luând în considerație motivele prezentate de D-l Brătianu, sunt gata să amâne semnarea acordului politic cu România până la epoca, când guvernul român, va fi în măsură să intre în acțiune. Puterile socotesc totuși că România, care are în vedere încheierea unei asemenea acord, va continua până atunci să împiedice transitul pe teritoriul său al materialului de războiu destinat Turciei, precum și a tot ce poate servi la fabricarea acestui material". La aceasta Brătianu răspunse în ziua de 22 August 1915, că e de acord în principiu cu aliații și își ia obligația pe care i-o cer.

Neutralitatea României se prelungește astfel pe încă un an până în August 1916, când intră în război alături de Rusia și de puterile așa zisei Înțelegeri.

Ne oprim cu expunerea faptelor aici. Nu credem că e necesar să arătăm, cum a decurs războiul, care a fost sfârșitul lui, cum au decurs tratativele de pace la Versailles și ce s'a obținut acolo. Am intra în acest chip în istoria contemporană pentru a cărei cunoaștere nu avem încă nici documente suficiente, nici obiectivitatea necesară.

Este deajuns numai să pomenim că armata noastră rămasă cu arma la picior, după încheerea înainte de timp a păcii cu Germania, a fost apoi în stare să birue armata ungurească bolșevizată, să ocupe Budapesta și să pună acolo ordine, în contra voinței conșiliului celor 4 puteri victorioase, restabilind și un guvern burghez.

Și mai greu ar fi să expunem faptele întâmplare după încheerea păcii, care nu pot fi privite în perspective destul de obiective. Să ne fie suficient pentru încheere să pomenim că în momentele cele mai grele pe care le-a trăit neamul nostru, în ultimul timp, atunci când totul părea a se năruși și înăuntru și în afară, a apărut ca salvator al neamului — așa cum s'a întâmplat de atâtea ori în trecut — Mareșalul Conducător.

CREDINȚA RELIGIOASĂ

Care este credința religioasă a poporului român și cum se manifestă ea?

Iată întrebări grele, la care, după multă stare la îndoială, îndrăznim să încercăm a răspunde în cele ce urmează.

Înainte de toate, se cuvine să curățăm terenul de unele păreri, asupra cărora ar fi greu să revenim mai târziu. Acestea sunt părerile despre o pretinsă ireligiozitate a poporului român, manifestată, fie sub forma ateismului, fie sub aceea mai ușoară a indiferentismului.

Domnul *M. Ralea*, recunoscând rolul religiei în dezvoltarea morală a popoarelor, admițând în special, că protestantismul a contribuit la dezvoltarea individualismului moral și politic, a culturii rurale și chiar a începuturilor capitalismului; precum și că, la rândul său, catolicismul a ajutat la dezvoltarea artei și chiar a filosofiei, se întreabă, dacă noi Românii, am tras vreun folos din credința noastră religioasă. Răspunsul său e că la noi „ortodoxismul n'a lăsat nicio urmă de umanizare sau de cultură”. (*M. Ralea*, *Valori*, ed. Fundației pentru literatură și artă Carol II, 1935, pag. 88).

Este vorba aici, firește, de contestarea oricărei influențe serioase și profunde a bisericii, ca instituție oficială, asupra sufletului poporului nostru, afirmație pe care n'avem de gând s'o supunem acum verificării istorice, de ex.: întrucât biserica, cu începere mai ales dela înlă-

turarea limbii slavone și dela introducerea celei române, în serviciul bisericesc, a contribuit la înfiriparea unei culturi și la formarea unei conștiințe vii naționale, deci la pastrarea ființei noastre etnice.

Ne interesează deocamdată afirmația mult mai gravă a domnului M. Ralea, că țăranul nostru — deci poporul român — este nu numai superstițios, dar chiar ateu. D-sa spune textual: „Clerul, inferior cu mult celui din apus, și-a pierdut de mult creditul moral și intelectual. Țăranul și omul simplu au fost complet lipsiți de asistență morală. Secole dearândul, poporul a rămas în afară de orice civilizație religioasă, sufletul său s'a muiat în acel sentiment de venerație cosmică, de respect al valorilor absolute, care, prin intermediul religiei, duce apoi la viața conștiinței. Religia pe care o mai păstrează țăranul azi, e cea primitivă, fetișistă, ori naturală. El e superstițios, dar ateu. A nu pleca marța la drum, ori a nu lucra în cutare zi, nu înseamnă a avea sufletul religios. Aceasta e altceva: e o stare de suflet, formată din scrupule, din înfricoșare, din bunătate și iertare. Românul nostru însă, cum se zice, n'are nimic sfânt; ceea ce se poate traduce că nu respectă nicio valoare spirituală în fața instinctelor logice.

Luăți seama, de pildă, la injurăturile noastre naționale...” (M. Ralea, op. cit. pag. 88—89).

Că poporul român injură, nu poate nimeni tăgădui.

Că se găsesc la el, diferite superstiții, datorite lipsei unei culturi mai adânci, este iarăși adevărat, după cum e adevărat că chiar la popoare cu veche cultură se găsesc astfel de manifestări, dar aceasta nu-i ia puțința de a fi religios, chiar profund religios.

Că e apoi fetișist, încă s'ar putea susține, deși cu mult mai puțin sorți de izbândă. Că e însă ateu — iată o afirmație cu totul surprinzătoare. Ateismul este o convingere de natură individuală. N'a existat și nu poate exista un popor, care să fie în întregime ateu.

Chiar în religia lui Buda în a cărei concepție s'a suprimat ideea de divinitate, poporul divinizează pe Buda însuși.

Ateismul este apoi un produs al unei culturi dezvoltate — am zice rafinate — care vine uneori în conflict cu dogmele și organizația religiei oficiale.

El poate cel mult cuprinde anumite straturi sociale, cu totul restrânse, marea mulțime a poporului urmându-și religia tradițională.

Chiar acolo unde, printr'o organizare tiranică de stat, se încearcă răspândirea ateismului și înlăturarea religiei, cum s'a făcut în Rusia sovietică, majoritatea populației rămâne în ascuns tot legată de o religie oarecare. Ar fi deci uimitor ca un popor întreg, ca singurul popor ateu pe lume, să fie poporul românesc.

Tot ce va urma în restul acestui capitol, va servi la înlăturarea acestei afirmațiuni.

S'a mai vorbit de un indiferentism religios, de care amintește și *Vasile Pârvan*, socotindu-l o caracteristică generală omenească, fără să-l atribuie în mod special poporului român.

El zice: „Viața omenească în generalitatea ei, e lipsită de gânduri. Omul comun e prea trudit de munca lui zilnică, pentru câștigarea existenței, ca să mai aibă dorința de a se întreba, care e rostul lui în lume. Iar așa zisul om superior, artist, om de știință, nu-i tare deosebit în reflexiile sale asupra vieții, de muncitorul ogoarelor, ori păstorul turmelor; omul superior, e și el, în aproape unanimitatea cazurilor, tot un τεχνιτης -- meseriaș -- afundat cu totul în specialitatea lui și tot așa de opac pentru gândul metafizic ca și un simplu plugar. (*V. Pârvan*, *Memoriale*, București, *Cultura Națională*, 1923, pag. 11).

Este și aici o uitare gravă a unei laturi a problemei. Nu se poate desigur contesta, că omul în general, ajunge uneori în timpuri, de liniște și huzur la indiferentism sau la un formalism sec al manifestărilor externe ale cultului

— așa cum se întâmpla în Imperiul Roman înainte de năvălirile barbare.

Vremurile de mari restriști, bejeniile, flagelele și ca-taclicele naturale îl fac însă, oricât de chinuit ar fi de grija existenței, ba poate tocmai din cauza acestei griji, să cugete, potrivit puterilor lui intelectuale, la problema existenței și a divinității. Acesteia din urmă, se adresează ca singura în puțința căreia stă ajutorarea lui.

E falsă cu totul credința că omul chinuit de grijile zilnice ale existenței nu mai găsește răgaz să se gândească — potrivit cu puterile lui intelectuale — la probleme de natură metafizică.

Dovada o avem și în faptul că creștinismul, s'a răspândit întâi în lumea chinuită a sclavilor. Dealtfel toate religiile au consacrat zile anumite, în care povara muncii este pusă de o parte, pentru ca gândul liber să se îndrepteze cât de cât spre divinitate.

Tot așa apoi, nu se poate contesta observațiunea curentă, că tinerețea lipsită de grije, căreia în timpul normal, i se pare că firul vieții ei se va toarce mereu la fel, fără un sfârșit apropiat și pe dinaintea minții căreia ideea morții nu flutură aproape niciodată, este mai înclinată spre indiferentism religios decât bătrânețea, care simte cum fâlfâie împrejur aripile morții și are și mai mult răgaz să cugete la ceea ce va fi dincolo, în viața de apoi.

Nu poate fi deci vorba la niciun popor, în nicio epocă, de un adevărat și general indiferentism religios.

Dacă astfel se petrec totdeauna lucrurile, dacă ele se vor fi petrecut la fel la Greco-Romani din Pontul stâng, ale căror urme arheologice caută să le interpreteze omul de știință, apoi cu atât mai mult, putem afirma că poporul nostru, în mijlocul căruia trăim și pe care-l putem cunoaște în deaproape, nu i se potrivește învinuirea de indiferentism religios.

S'au găsit, e adevărat, cercetători — mai grăbiți sau mai serioși — ai sufletului nostru național, care nemulțumindu-se cu constatări generale asupra omenirii, ca V.

Pârvan, au atribuit direct Românilor un astfel de indiferentism sau un formalism religios sec, lipsit de orice cugetare și de orice stare afectivă, cât de puțin intensă.

Pe lângă citatele din capitolul I, vom pomeni aici încă două: *André Bellessort*, contestându-ne, cum am văzut, existența „unui elan al inimii către Dumnezeu”, adaogă: „Românii nu iubesc nici pe Dumnezeu, nici pe stăpânii lor (boierii), ei nu iubesc decât dragostea și pământul. (op. cit. pag. 105).

De Martonne, zice: „Colindele, studiate mai ales în Transilvania, nu dau puțința niciunei observațiuni interesante. Sărăcia lor este totuși un indiciu al lipsei complete de sentiment religios, semnalată de atâtea ori la țăranul român. Religia nu reprezintă decât un număr de obiceiuri și de practice: posturi, prezență la biserică Dumineca, mătăanii înaintea icoanelor, pe care le respectă, cu aceeaș grijă superstițioasă ca și vechile obiceiuri și sărbătorile păgâne, păstrate încă mai ales în regiunile muntoase: sărbătoarea oilor, sărbătoarea lupilor, sărbătoarea Babei Dochia, etc., etc.”

Și mai departe: „Țăranul valah va rămâne mult timp încă o ființă destul de primitivă, nici religioasă, nici mistică, superstițioasă în fața boalei care o înspăimântă mai mult decât natura...” (*De Martonne*, La Valachie, pag. 272—274).

Popor, care nu iubește pe Dumnezeu!... Popor care nu e nici religios nici mistic! Popor la care religiozitatea este formalism fățarnic! Astfel de afirmațiuni vagi și nedocumentate, nu trebuesc luate ad-literam. Cei ce le-au făcut, au simțit, fără să prindă bine rostul tainic al lucrurilor, că poporul român e religios în felul lui, că adică religiozitatea lui nu seamănă în totul cu aceea a altor popoare, că ea are un colorit special pe care numai o analiză ceva mai amănunțită și mai adâncă îl poate pune în adevărata lui lumină.

Cred că este inutil să stăruim mai mult asupra temerurilor, care ne duc și la înlăturarea părerilor de mai sus.

Vom face aceasta în mod indirect, ca și pentru prima părere.

Trecem deci la cercetarea mai în deaproape a religiozității românești. Pentru a ne ușura lucrarea, vom aminti dela început, că religia unui popor se prezintă sub mai multe aspecte, care trebuiesc cercetate fiecare în parte:

a) Orice religie — vorbim firește de religiile popoarelor cu cultură, deși și la cele primitive se găsesc oarecare rudimente — are o serie de dogme și tradiții;

b) Nu există religie care să n'aibă un cult și un corp constituit, un cler, însărcinat cu aceasta;

c) Religia e, prin natura ei, socială și produce în legătură cu dogma și cultul, o anumită stare de sentiment, care după natura și intensitatea lui, poate duce la anumite atitudini și la o anumită conduită obligatorie — care e la religiile superioare conduita morală.

Este evident, că ceea ce interesează mai ales, din punct de vedere al psihologiei colective și etnice, este acest din urmă aspect, asupra căruia ni se pare că s'a stăruit până acum prea puțin.

Să cercetăm pe rând aceste înfățișeri ale problemei. Creștinismul ortodox, căruia îi aparține în marea lui majoritate, poporul român, și-a fixat anumite dogme, formulate pe scurt, între altele, în „crez” (simbolul credinței). Întrebarea care se pune este: cunoaște poporul nostru aceste dogme? Iși dă seama de înțelesul lor? Știe care e diferența între credința ortodoxă și cea catolică — ca să nu vorbim și de diferite alte confesiuni, mai puțin răspândite, cum sunt: luteranismul sau calvinismul, sau de diferite confesiuni nedevenite oficiale, cum ar fi aceea a sectei adventiștilor sau pocăiților, care au prins pe ici pe colo, puțin teren la noi? Răspunsul acestei întrebări nu e greu de dat. Pe bună dreptate, s'a afirmat că, cel puțin din punct de vedere dogmatic propriu-zis, biserica noastră ortodoxă, n'a avut decât o slabă influență asupra poporului român. A fost și firesc să fie așa. Știm prea puțin despre ce se petrecea atunci, când nu aveam o bi-

serică organizată. În perioada destul de lungă a slavonismului, însă, clerul săvârșea serviciul religios, într'o limbă neînțeleasă, iar credincioșii, care participau la acest serviciu respectând formele exterioare tradiționale, își urmau gândurile lor simțind, ce puteau să simtă pe altă cale, decât aceea a înțelegerii serviciului divin. Dacă mai adăogăm faptul, că clerul însuși era lipsit de cultură elementară religioasă, ne dăm seama că s'ar fi putut ajunge la un formalism sec, așa cum s'a afirmat greșit, dacă n'ar fi intervenit alți factori ¹⁾.

Firește lucrurile s'au schimbat întrucâtva, atunci când s'a introdus prin sec. XVII-lea limbă română, în biserică. Cultura reducându-se în acele timpuri, aproape numai la tipărire de cărți religioase, era firesc ca, puținii care învățau să cetească, să se servească de astfel de cărți: evanghelii, cazanii, viețile sfinților, psaltiri și altele.

Aceasta n'a contribuit însă, aproape întru nimic, la răspândirea cunoștințelor despre dogmele creștinismului ortodox.

Afirmația aceasta o putem confirma prin ceea ce am trăit noi: înșine mai târziu. Părinții noștri, bunicii noștri, știutori de carte și, cu atât mai mult generațiile anterioare lor, nu se preocupau câtuși de puțin de dogme și de subtilitățile lor. Nimeni, afară de cei din treptele ierarhice superioare bisericești, nu cunoștea clar, de exemplu: problema celor trei ipostase ale divinității, una și indivizibilă; nimeni nu se preocupa dacă Duhul Sfânt, purcede numai dela Tatăl sau și dela Fiul (filioque) și așa mai departe.

1) Și biserica catolică a folosit și folosește în serviciul divin o limbă neînțeleasă de popor. Clerul a înlăturat însă acest neajuns, dedicându-se prin celibat în întregime bisericii, cultivându-se astfel pe sine, și pregătindu-se serios pentru întărirea și răspândirea credinței, punând la îndemâna credincioșilor, prin școli, prin predici, prin contact neîntrerupt cu ei, cultura religioasă. Aceasta nu s'a întâmplat până în ultimul timp, în biserica ortodoxă.

Firește, în rugăciunile pronunțate se putea zice, sau cânta: „Slavă Tatălui și Fiului și Sfântului Duh”, sau altele de acest fel, dar acestea erau formele, spuse după tipic, fără a se înțelege bine însemnătatea lor dogmatică.

Tot așa, se putea zice, de exemplu, articolul din *Crez*, care sună: „Și într'una sfântă sobornicească și apostolească biserică”, fără măcar să se știe ce noțiuni reprezintă calificativele de *sobornicească* și *apostolească* aplicate bisericii ¹⁾.

Generația noastră a învățat la finele sec. XIX, în clasele primare catehismul, în care, sub formă de întrebări și răspunsuri, se dădeau cunoștințe cu privire la religia noastră ortodoxă și la dogmele ei.

Niciodată însă noi elevii, n'am priceput aceste dogme, și nici învățătorul nostru, chiar dacă el le va fi înțeles, nu a încercat să ni le lămurească.

Totul era să repetăm tipicul. Lucrurile nu s'au schimbat nici în liceu, unde se învăța în clasele inferioare cu explicații savante, dogmele religiei creștine ortodoxe. Nu am priceput nici atunci nimic. Repetam tipicul, după niște caete poligrafiate — manuale școlare neexistând probabil. Preotul, profesor de religie, ar fi fost — cred — nemulțumit, dacă i-am fi cerut ceva lămuriri. Dacă într'o vreme atât de apropiată, așa se petreceau lucrurile în școlăle noastre, ne închipuim ce trebuie să fi fost când se învățau buchiile în tinda bisericii.

Nu e nimic atât însă; dela războiul de întregire încoace, autoritatea bisericii noastre ortodoxe asupra credincioșilor, a crescut foarte mult, fie sub influența bisericii din Transilvania, mult mai bine organizată și mai activă, fie din pricină că războiul însuși, cu toate suferințele lui, provocase o întoarcere a sufletelor către credință și biserică.

1) Multă vreme în mintea mea de copil cuvântul *sobornicească* s'a legat de cuvântul *bornac* = colac.

Și influența aceasta, trebuie să recunoaștem, crește din ce în ce mai mult, mulțumită și faptului foarte însemnat, că s'a format și se formează, în facultățile noastre teologice, un cler luminat și devotat însărcinării sale, care aproape a înlocuit pe vechii preoți lipsiți de cultură serioasă.

Cu toate acestea, problema necunoașterii dogmelor rămâne în picioare. Un singur exemplu ne va lămuri: elevii noștri de liceu învață în orele consacrate studiului istoriei și limbii române, și cu atât mai mult în cele de religie, cum s'a făcut despărțirea de biserica ortodoxă a unei părți din Românii ardeleni, care s'au unit cu biserica catolică.

Li se repetă acestor elevi mereu, mereu, că, punctele acceptate de Români — adică de conducătorii bisericii — erau:

1) Celebrul *Filioque*, care însemnează că Duhul Sfânt purcede și dela Fiul, nu numai dela Tatăl, cum se afirmă în credința ortodoxă („care dela Tatăl purcede mai înainte de toți vecii”).

2) Existența purgatoriului, intermediar între rai și iad;

3) Impărtașania cu azimă, în loc de pâine dospită ca la ortodoksi.

4) Insfârșit acceptarea autorității papii, ca șef suprem al bisericii.

După opt ani de învățătură, se constată, cu surprindere, că sunt destui elevii, care nu cunosc aceste puncte: ei le-au învățat, când le-au învățat, fără convingere, fără pasiunea credinciosului, care vrea să cunoască adâncurile religiei lui; el le repetă, când mai pot să le repete, așa cum ar repeta prepozițiile latine, care se construiesc cu acuzativul și ablativul.

După ce au terminat liceul, și au trecut și prin focul bacalaureatului, acești elevi nu se mai interesează câtuși de puțin de *Filioque*, dacă nu l-au uitat complet. Este bine înțeles, că nu contestăm prin aceasta orice influență a religiei asupra elevilor.

Deși indiferenți la problemele de felul celor amintite, ei participă cu convingere la practica cultului creștin. Și nu exagerăm când spunem că există o mare diferență, din acest punct de vedere, între generațiile care absolveau cursul secundar înainte de unitatea națională și cei din generațiile noi post-belice.

O cercetare mai în deaproape ne-a dus însă la convingerea, că problemele de dogmă nu interesează nici pe aceștia prea mult, ca să nu zic, de loc.

Pună oricine pe absolvenții de liceu, care au studiat opt ani problemele religioase, să repete *crezul*, și mai ales să-l interpreteze.

Se va convinge de adevărul afirmațiunii noastre.

S'ar putea părea că astfel de lucruri n'au legătură cu problema pe care o cercetăm. Și totuși, ele prezintă foarte mare însemnătate.

Ele ne arată, pe de o parte, o *incapacitate congenitală* a Românilor — chiar când li se dă o cultură specială în acest sens — de a se ocupa de controverse religioase, și de subtilități dogmatice.

Cu atât mai mult înțelegem atunci, că țăranul român, necunoscător al unor astfel de probleme, poate fi totuși creștin, dar creștin în felul său.

Acceptarea existenței unui Dumnezeu Atotputernic, divinizarea lui Iisus Hristos și a Maicii Domnului, practica în largă măsură a moralei creștine — în tot cazul mult mai largă ca la alte popoare „pravoslavnice” — și participarea la cult în anumite forme, care-și capătă valoarea mai mult prin autoritatea tradiției — al cărei respect este o altă caracteristică a sufletului românesc — sunt suficiente, pentru țăranul român, care suferă și el, firește, de aceeași *incapacitate congenitală*.

O astfel de lipsă, constatată cu mici nuanțe deosebitoare, în toate straturile noastre sociale, nu trebuie însă confundată cu indiferentismul religios. Ea însemnează că pentru Români, religiozitatea nu se leagă atât de factori raționali, factori care au o mare însemnătate la alte po-

poare, în special la cele protestante, cât de sentiment.

Afectivitatea e precumpănitoare, cum vom vedea, în atitudinea religioasă a Românului.

Cu ea se leagă și unele manifestări, destul de caracteristice pentru sufletul nostru național: toleranța largă față de alte credințe, o lipsă completă de sectarism și deci de conflicte confesionale în sânul poporului nostru, și, drept completare a ei, un spirit de ospitalitate de „splendidă ospitalitate” cum o caracteriza englezul *Robert Kor Porter* la începutul secolului trecut.

Ideea aceasta e formulată în alți termeni, și de *Lucian Blaga*: „În discuțiile avute, de multe ori sterile, zice el, reluate cu spirit și părăsite cu pasiune, în preajma firii poporului nostru, s’au încumetat unii să afirme fără controlul necesar, că poporul românesc ar suferi, de oarecare deficiență metafizică.

Autorii unor asemenea prepoziții trec cu vederea împrejurarea că simțul metafizic popular, dacă există, are ca orice mod popular, un caracter profund organic, iar nu intelectual discursiv și că acest simț se poate consuma și fără retorică, discret, în arzătoare, dar stăpânite vițiuni”. (*Lucian Blaga*, *Spațiul mioritic*, pag. 120).

Iar *vd-l Th. Fecioru*, adaogă: „Strein gândului metafizic, poporul a fost strein și față de problemele teologice. Dar dacă nu și-a dat seama de credința sa — aceasta e una din marile acuzații ce i se aduc — nu însemnează că această credință nu a viat în sufletul său. Noi nu suntem în funcție de ceea ce cunoaștem. Nu putem fi părtași ai lui Socrate și ai celor ce au militat în sensul ideii că omul este determinat în actele sale numai de cele ce știe, ba putem spune, împreună cu *André Joussain*, că o rațiune pură, așa cum a formulat-o Kant, nu există. Alături de rațiune, un însemnat rol îl joacă și sentimentul” (*Th. Fecioru*, *Poporul Român și fenomenul religios*, pag. 17).

Pentru că totuși, ar putea pretinde cineva că un creștinism și mai ales un creștinism ortodox, deosebit de acela

al altor confesiuni, nu se poate concepe, dacă nu are niciun temei dogmatic și tradițional, să vedem cum s'a constituit la origine, credința noastră religioasă, cum s'a dezvoltat și care sunt caracterele ei.

Cum arată diferiții noștri istorici, și cum găsim repetat și în ultima lucrare a d-lui profesor S. Mehedinți, creștinismul nostru nu poate avea un început precis stabilit „ca la neamurile botezate pe cale administrativă, la o anumite zi, din porunca unui anumite stăpânitor”, (pag. 43), așa cum s'a întâmplat de exemplu cu Francii lui Clovis, în secolul al V-lea, cu Saxonii creștinați de Carol cel Mare în secolul al VIII-lea, cu Bulgarii creștinați la 864, și cu Maghiarii creștinați de abia la anul 1000 de regele lor numit Ștefan cel Sfânt.

Credința creștină s'a răspândit însă în ținuturile locuite de Daci, încă înainte de secolul al IV-lea, când a fost recunoscut de Constantin cel Mare, ca religie oficială a împărăției romane.

Presupunerea d-lui S. Mehedinți, că Geții, care stăpâneau ținuturile Sciției minore, până la malul Mării Negre, și făceau cu Grecii un comerț atât de întins, au cunoscut învățătura creștină încă din primele timpuri ale răspândirii ei, și că vechea religie a lui Zamolxe a ușurat această răspândire în Dacia, este foarte probabilă, deși lipsesc dovezi. (S. Mehedinți, Creștinismul românesc, cap. IV).

Este însă neîndoios, că odată cu cucerirea Daciei lui Traian, în rândurile legionarilor și coloniștilor stabiliți aici, vor fi fost destui creștini, care apoi au contribuit ca noua învățătură să se răspândească în cercuri din ce în ce mai largi, deși practicarea cultului era interzisă oficial.

Orașele în special, centrele de mișcare culturală, comercială și militară, au primit învățătura cea nouă mai ușor și înaintea satelor, rămase până mai târziu fidele păgânismului — dovadă termenul însuși de păgân (*paganus*, adică sătean, dela *pagus* = sat).

Creștinismul acesta, răspândit în Dacia, în primele secole ale erei creștine, era firește un creștinism ceva deosebit de cel de mai târziu, un *creștinism primitiv* cum i s'a zis, adică un creștinism lipsit de organizație ierarhică, de dogme fixate cu precizie, localuri speciale în care să se săvârșească un serviciu religios, complicat ca cel de mai târziu.

Credincioșii se strâneau în ascuns ca să asculte cuprinsul evangheliilor, să ia cunoștință de anumite îndrumări și sfaturi, cum erau de pildă cele din scrisorile Apostolului Pavel și să cânte probabil anumite imnuri și rugăciuni.

N. Iorga spune, cu privire la originea creștinismului nostru: „Au fost provincii ale creștinismului cucerite prin voință și cucerite prin ierarhia stabilită, dar noi nu facem parte dintre dânsese.

Nu statul roman ne-a făcut creștini, ci oamenii care credeau, lucrau, erau gata să se jertfească și în fiecare clipă gata să predice mai departe: misionarii. Noi avem creștinismul Sfântului Nichita și al atâtor care porneau în lumea întreagă, răspândind o credință legată de foarte puțină teologie”. (*N. Iorga, Concepția românească a ortodoxiei*, pag. 12).

Și mai departe: „Prin urmare creștinism misionar. Noi nu am avut episcopi la început, am avut cel mult chor-episcopi, ceea ce înseamnă episcopi țărani, episcopi sătești, care nu erau decât stareți de biete schituri de lemn. Aceștia puteau să nu aibă nicio legătură între dânsii, pentru că nu exista statul, iar când a fost statul, au fost trei forme românești: forma munteană, forma moldoveană, și forma părții din românismul care nu se găsea sub stăpânirea domnilor noștri”. (*N. Iorga, idem* pag. 13).

Dovada existenței acestui creștinism primitiv, răspândit încă dela cucerirea Daciei, o avem și în faptul că termenii fundamentali creștini sunt, cum se știe, de origină latină (lege, religie, Dumnezeu, cruce, biserică, etc.).

Numai mai târziu, când biserica s'a organizat sub formă

slavonă, s'au introdus în limba noastră, termeni tehnici religioși slavi (slavă, blagoslovenie, blagoveštenie, bogda-proste, vecernie, etc.).

Tatăl-nostru cuprinde și el slavosnisme ca: *sfinți, voie, greșală, ispită, izbăvi*, ceea ce dovedește oarecum că această rugăciune a fost tradusă și răspândită, după ce s'a organizat biserica sub influența slavonă.

Ceea ce nu se poate contesta, este faptul că, un control riguros, dogmatic, asupra credincioșilor nu s'a putut exercita nici în perioada începătoare a creștinismului primitiv, nici după ce s'a introdus organizarea slavonă, venită din sud.

Deaceea găsim în creștinismul nostru popular, infiltrațiuni, pe de o parte, din credințele păgânismului, cu care el a conviețuit la început, iar pe de altă parte din credințele orientale strecurate sub forma bogomilismului.

Asupra acestor chestiuni, urmând să revenim mai jos, se cuvine să facem întâiu un popas și să ne ocupăm de folclorul nostru religios, în care poporul și-a concretizat credința lui creștină, în afară și alături de dogmele și de tradiția oficială bisericească.

Găsim în acest folclor, o mulțime de legende sau mituri, în care se rezolvă sub formă naivă, poetizată, problema lui Dumnezeu, a creațiunii, a vieții și o morții, a formelor existenței și a raporturilor lor cu divinitatea.

D-l *Lucian Blaga*, a analizat în diferitele sale lucrări, unele din aspectele acestei probleme. Două lucruri sunt, între altele, de reținut aici, din ceea ce spune d-sa: 1) Că poporul în fata misterelor existenței, neavând la îndemână nici explicațiuni de natură științifică, propriu zisă, nici de natură dogmatică, sau de înaltă natură metafizică, încearcă o lămurire a lor, prin mit. „Mitul zice, cu bună dreptate d-sa, e încercarea de a revela un mister cu mijloace de imaginație”. (*L. Blaga, Gândirea magică*, pag. 9).

2) Produsele folclorului nostru religios, respectă în bună parte doctrina ortodoxă. Nu se vede în el, tendințe

pronunțate de schismă, deși un control serios din partea bisericii nu a existat în privința aceasta.

„Interesant e, zice d-l Blaga, ca în genere, Românul nu prea face saltul în schismă spirituală. Ispita aceasta se istovește în sufletul nostru popular, printr'un proces de sublimare, pe planul imaginației legendare și poetice.

„Tendința schismatică, atât de generală în Europa, dar mai puțin acută în cadrul ortodoxiei, își găsește la poporul românesc, un ventil în creații, care nu depășesc cadrul unui anumit joc al imaginației și care pot să circule fără nime, fără paternitate și fără raspundere. Ispita schismatică, se sublimază în vis liber și în viziuni, care nu obligă și se pierde în anonimat, nu se dezvoltă în doctrină și nu ajunge la creația sectară de noi cuburi de viață religioasă. Ne găsim aici în fața unei trăsături, psihologice, prin care ne deosebim bunăoară de poporul rusesc”.

Am folosit acest citat, cam lung, fiindcă mi se pare că prinde în termeni fericiți caracteristica fundamentală a folclorului nostru, care, chiar când se departează uneori de dogmă și de tradiția ortodoxă, nu duce pe țăranul român, nici măcar la bănu'ala unei despărțiri de credința ortodoxă.

Ca așa este, se vede d'n scurta expunere care urmează.

Mai întâiu Dumnezeu e unul singur, atotputernic, căruia se datorește întreaga creațiune și care există în afară și mai presus de lumea aceasta. El este plin de înțelepciune, de virtute, de bunătate și de largă îngăduință, față de slăbiciunile omenești.

El locuiește în cer, de unde vede toate, știe toate, conduce toate.

„Nu e panteism în folclorul nostru, spune d-l *Ovidiu Papadima*. Dumnezeu e atât de despărțit de lumea Sa, încât un vers rar din acest folclor, fericit găsit de d-l Lucian Blaga, îl arată dormind cu capul pe o mănăstire, fără să mai aibă grijă de Univers.

E un vers rar, fiindcă e punctul ultim la care ajunge

gândirea populară, căutând să-l diferențieze în esență pe Dumnezeu de creațiunea Sa.

Insă, până la el, atâtea ni-l arată în chipul său cel mai obișnuit: acela în care firea se recunoaște pe sine însăși, după cum copiii își recunosc între ei, pe fețe, trăsăturile tatălui". (*O. Papadima, O viziune românească a lumii, colecția Convorbiri Literare, Buc. 1941, pag. 92*).

Dumnezeu răsplătește faptele bune și pedepsește pe cele rele. Imaginația populară îl prezintă ca pe un bătrân încărcat de ani, dar senin și strălucitor de razele luminoase care-L înconjoară. Adeseori, El părăsește lăcașul Său ceresc, se întruchipează om și se plimbă, fără să fie cunoscut pe pământ, între muritori, spre a cunoaște mai bine, nevoile și faptele lor.

În aceste călătorii, este de cele mai multe ori însoțit de Sf. Petru, care este și el bun și înțelept, dar care uneori nu-și poate birui unele slăbiciuni omenești, cum ar fi spre exemplu neprevăderea și necompleta pricepere a sensului măsurilor luate de Dumnezeu.

Sfântul Petre este însărcinat adeseori cu — am zice — aducerea la îndeplinire a ordinelor și dispozițiilor lui Dumnezeu. Este în poveștile și legendele noastre populare, o concepție superioară despre Dumnezeu, care, cum spune domnul *S. Mehedinți*, nu e nici plin de păcate lumești, ca Zeus și ca toți ceilalți zei ai mitologiei clasice, nici nu are asprimea și neînduplecarea lui Ehova al Evreilor.

Dovadă de marea bunătate a lui Dumnezeu este și faptul că dă puțință oamenilor asupra și chinuiți de nevoi, sau de nedreptățile semenilor lor; să se apropie de El, să stea de vorbă cu El, și să-I ceară, ca unui cărmuitor înțelept, dreptate, milă, bunăvoință.

În unele povești, Dumnezeu este înfățișat ca un bătrân, simplu, plin de bonomie, cum se întâmplă de exemplu în povestea pomenită de d-l *S. Mehedinți*, în care un biet om, sătul de sărăcie, mergând să I se plângă, îl gă-

sește îngrijindu-și știubeele de albine. (*Simion Mehedinți, Creștinismul românesc, pag. 116*).

Ceva mai mult, deși este aproape veșnic prezent în lume, I se întâmplă și lui Dumnezeu să obosească și să simtă nevoia de a se odihni, ba chiar de a dormi ca orice om. Atunci se săvârșesc în lume multe rele, pe care însă El, le îndreaptă, îndatăce se deșteaptă din somn.

Pe de altă parte, deși înțelepciunea Lui e atât de adâncă, se întâmplă să aibă și El, nevoie de un sfătuitor. De aceea, uneori, îi cere părerea lui Sf. Petru, ba, merge până acolo, încât se adresează și unor creaturi cu totul neînsemnate, cum e de exemplu ariciul.

Nu are rost să intrăm aici în expunerea cuprinsului legendelor, atât de numeroase, în care se arată cum a creat Dumnezeu pământul, cum l-a depărtat de cer, cum a făcut să apară diferite constelațiuni, sau cum a creat diferitele animale, păsări, insecte și plante.

Aceste legende, uneori concepute copilărește, alteleori cu sens profund al existenței, nu constituie note discordante în concepția creștină a poporului român.

Iisus Hristos, la rândul său, este cântat în producțiile populare, nu ca o ipostază a lui Dumnezeu-Tatăl, nici ca fiind de aceeași esență cu Duhul Sfânt, de care aproape nu se pomenește în poveștile populare, ci sub forma Lui intruchipată, pământească, de copil, care se naște în iesle, sau de om, care suferă chinurile crucificării.

Firește, nașterea Lui este înfățișată în formă poetică, nu într'o iesle banală, ci pe pajiști de verdeață, în miremele florilor celor mai frumoase, înconjurat de lumină strălucitoare, înfășat în mătășuri scumpe ca un fiu de împărat.

Maica Domnului, se bucură de o deosebită venerațiune din partea poporului român.

Ideea concepțiunii immaculate este poetic redată, într'o legendă, în care Fecioara Maria miroase un crin, adus de un înger (*Th. Fecioru, op. cit. pag. 54*).

Ea iubește pe Fiul Ei, așa-cum cea mai duiosă mamă poate iubi, iar când El e judecat și răstignit, Maica Domnului, își plânge cu cele mai amare lacrimi, durerea sfâșietoare.

Înțelegând mai bine suferințele și durerile oamenilor, ca una care a avut parte bogată de ele, Fecioara Maria este un fel de proteguitoare a celor slabi, neajutorați, nedreptățiți și nenorociți, intervenind adeseori pentru ei, pe lângă Fiul Său.

Ceva mai mult: mila Ei pentru oameni e așa de mare, încât chiar pe cei răi, îi ajută să scape din iadul în care se chinuesc.

Deaceea, „poporul pune la masa preotului, când umblă cu Boboteaza, fuioare de cânepă, din care Maica Domnului face apoi *voloc* sau *mreață*, cu care va scoate sufletele celor păcătoși din iad. Tot cu fuiorul de cânepă dela Bobotează, Maica Domnului trage la mal, pe cei înecați țără voie, căci aceștia ai Ei sunt. (*Th. Fecioru*, op. cit. pag. 188).

Concepția pe care folclorul nostru o are despre sfinți și despre sfințenie este interesantă prin faptul că dovedește odată mai mult, largă toleranță a poporului nostru și o înțelegere mai omenească a vieții acesteia pământești, în care se pot ispăși prin fapte bune, unele greșeli inerente naturii noastre de ființe legate de o mână de lut.

Se cuvine, cred, să prezentăm următorul citat, care confirmă spusele noastre: „Din variantele vieții acestui sfânt (Ioan Botezătorul), ca și din povestirile altor sfinți, vedem că sfințenia nu este ceva inaccesibil omului. Fie că duce o viață curată, fie că a putut rezista ispitelor, fie că a avut milă de animale, omul poate deveni sfânt — o concepție cu totul opusă protestantismului.

„Protestantul trăește într'o grea luptă morală și crede că între creatură și creator, este o veșnică prăpastie.

„Oricare ar fi meritele omului, el nu se poate mântui. Nu poate deveni niciodată sfânt. Dumnezeu nu iartă, absolvind pe om de păcate, ci numai nu ține în seamă

păcatul făcut. Nu ridică pe om la o stare de absolută curăţenie. De aceea nici nu sunt sfinţi în protestantism.

„Sfinţenia pe care Dumnezeu o acordă făpturii de viaţă curată, sau celui ce se pocăeşte, vădeşte mentalitatea poporului, despre raportul între om şi Dumnezeu.

„Este raportul acesta, fără de bariere şi fără zagazuri, în care Creatorul coboară asupra creaturii, iar creatura poate urca spre Dumnezeu". (*Th. Fecioru*, op. cit. pag. 195—196).

Aşa se face că, Sfântul Vasile, de exemplu, deşi inchi-puit de poporul nostru, în contra adevărului istoric, ca mare beţiv, care şade ca şi Bachus, călare pe boloboc, e totuşi pus în rândul sfinţilor pentru bunătatea sufletu-lui lui.

Poporul român crede în existenţa vieţii viitoare şi a trecerii după moarte în rai sau iad, potrivit faptelor sa-vârşite de fiecare în viaţa pământească. Indată ce a pără-sit corpul, sufletul omului, se urcă spre Cer şi trece prin vămile văzduhului, unde este, rând pe rând oprit, cerce-tat. Având în vedere că însă dela naştere, fiecare om are îngerul său în sufletul pazitor, care îl îndeamnă la fapte bune, stând în partea dreaptă, pe când diavolul, din partea stângă, îl îndeamnă la fapte rele şi că şi fap-tele bune şi cele rele, sunt înregistrate — unele în car-tea albă, ţinută de îngeri, altele în cartea neagră ţinută acestor fapte, la vămile văzduhului, se face cântă-rirea sub controlul riguros şi al îngerului, care vrea să ducă sufletul în rai şi al diavolului, care vrea să-şi ia prada în iad.

Sufletul trebuie însă să şi plătească trecerea prin vămi. La aceasta îi ajută banii împărţiţi de rude şi pomana făcută odată cu înmormântarea, precum şi bănuţul pus în deget.

La judecata viitoare, din Cer, sunt chemaţi, nu numai oamenii, ci şi toate elementele naturii. „Raiul şi iadul, zice Lucian Blaga, şi cu deosebire judecata din urmă, au

aprint cu putere de obsesie permanentă, imaginația populară.

Dogma creștină e precisă: la judecată se prezintă omul. El e singura ființă pământeană care se bucură de acest tragic privilegiu.

Oponem acestei credințe dogmatice, următoarele versuri populare:

Foaie verde grâu mărunț,
 Câte flori sunt pe pământ,
 Toate merg la jurământ;
 Numai spicul grâului
 Și cu vița vinului
 Și cu lemnul Domnului
 Stau în poarta raiului
 Și judecă florile
 Unde li-s miroasele.

..., „Această escatologie a florilor” în care regnul vegetal e trimis la judecata din urmă și în care miresmele dobândesc prestigiul înalt al unor fapte de domeniul moral, care atrag după sine salvarea sau osânda, implică un original, profund și excepțional simț metafizic”. (*L. Blaga, Spațiul mioritic, pag. 118—119*).

Ca să terminăm cu această expunere sumară, a credințelor religioase, așa cum rees ele din folclorul nostru vom mai pomeni un ultim caracter.

După învățătura bisericii ortodoxe, oamenii, care au săvârșit fapte rele, merg în viața de după moarte în iad, iar cei buni în rai.

Trecere dela un locaș la altul nu există.

Veșnică viață fericită vor duce cei din rai; veșnice chinuri în gheena iadului, vor suferi cei răi.

Biserica catolică, socotind prea aspră veșnicia pedepsei celor răi, a admis posibilitatea unei purificări și a unei ieșiri din iad: de aici existența purgatorului.

Imaginația poporului nostru a închipuit și ea o scăpare

din veșnicele chinuri ale iadului, nu prin admiterea existenței purgatorului.

Toleranța și lărgimea de suflet a poporului nostru a conceput altfel lucrurile. „La sfârșitul lumii, zice d-l S. Mehedinți, iadul va fi, nu lărgit (cum au găsit de cuviință teologii din Scoția, unde dracii umblă pe toate cărările, stă la călcăiele oamenilor chiar când își văd de munca de toate zilele) ci desființat.

„După chibzuința celor din Carpați, lucrul se va petrece așa: sufletele oamenilor se vor întoarce tot mai mult către Dumnezeu, pocăindu-se.

„Maica Domnului va scoate rând pe rând din smoală, și din flăcările iadului, pe toți nenorociții ce s'au chinuit acolo; munca va fi cam grea, dar e cu puțință; ei se vor apuca cu mâna de firele fuioarelor, date de pomană pentru dânșii și astfel vor ieși la liman.

„Tot iadul va rămâne gol, ca o șandrama fără chiriași, iar atunci și diavolii, ne mai având de lucru, se vor face buni și-i va primi Dumnezeu și pe ei în rai, dimpreună cu ai Săi. Dar mai întâiu va trebui să-și ispășească păcatul printr'un canon". (S. Mehedinți, Creștinismul românesc, pag. 134). D-l profesor S. Mehedinți, crede a șași aici o dovadă a simțului de armonie și a optimismului, care stăpânește sufletul nostru popular. Credem că mai e încă ceva: o dovadă de largă indulgență și de lipsă de intoleranță.

Să trecem acum la o cercetare mai în deaproape a chestiunii, dacă creștinismul nostru popular nu e curcit cu idei păgâne și cu întunecate idei bogomilice.

D-l Th. Fecioru, analizând folclorul nostru național, socotește fără temeii, afirmația că se găsesc în el rămășițe ale credințelor păgâne.

Așa de exemplu, se pretinde greșit, după d-sa, că în legendele cu privire la soare, ar fi urme ale vechiului cult al zeului oriental Mithra, zeul luminii, care era cunoscut, răspândit în imperiul roman și chiar în Dacia; este fals că legenda noastră populară privitoare la soare

și lună, în care, deși frați, se iubeau și voiau să se căsătorească, ar fi o poetizare a legendei lui Apollo și a Diane, cum pretinde G. Dem. Teodorescu; — e greșită credința lui A. Viciu că în colindele în care se vorbește că slugile se bucură de nașterea lui Hristos, s'ar găsi reminiscențe de sărbători romane a Saturnaliilor, când sclavii se bucurau de libertate și stăpânii îi serviau. ș. a. m. d. (*Th. Fecioru, Poporul roman și fenomenul religios*, pag. 35 și urm.).

Ceeace nu se poate contesta, este că, chiar dacă unele fapte sunt greșit interpretate, așa cum afirmă d-l Th. Fecioru, o influență a păgânismului asupra credințelor populare, există.

Găsim cu alte cuvinte, infiltrațiuni păgâne în creștinismul poporului nostru. Pentru a dovedi aceasta nu e nevoie să cercetăm toate cazurile de mai sus, precum și altele care se mai pot cita.

E destul să pomenim, exemplul Sfintei Vineri, pe care biserica încearcă în zadar să o identifice cu sfânta Parăschiva (dovadă hramul Bis. Sf. Vineri din București), căci poporul se duce la această biserică, spre a se ruga Sfintei Vineri.

D-l S. Mehedinți spune, în privința aceasta: „Dar și mai caracteristic pentru firea Românului, e altceva: împlinirea unei metamorfoze fără pereche la alte popoare.

Se știe că cea mai lumeață dintre toate zânele și zeițele păgâne, a fost Venera. (Pe alocurea a rămas tare și mare, chiar după începutul erei creștine. Pentru Germani, ea locuiește în Venusberg și împiedică pe bietul Tannhäuser să plece cu pelerinii la Roma, să-și spele prin rugăciuni, păcatele cărnii).

„Ce s'a întâmplat cu Venera în folclorul poporului român? A ajuns, închipuiți-vă, Sfânta Vineri — o călugăriță cucernică, trăind într'o mănăstire, undeva, tocmai într'un ostrov, departe-departee, la marginea pământului, gata însă de ajutor lui Făt-Frumos, când răutatea zmeilor sau chiar a oamenilor îi pun viața în primejdie —

„Venus la biserică. În mantie călugărească și cu mă-tăniile în mână — simbol de smerenie și de creștinească umilintă!”. (S. Mehedinți, op. cit., pag. 118).

Fiindcă d-l profesor S. Mehedinți pomenește numai de ajutorul pe care Sfânta Vineri îl dă lui Făt Frumos, vom aminti, că în unele povești, această sfântă, e concepută nu numai ca o ajutătoare a celor buni și o răsplătitoare a faptelor lor virtuozose, dar și ca pedepsitoare a celor răi.

Așa se petrec lucrurile în povestea cunoscută a fetei moșului și a babei.

Fata moșului, izgonită de acasă, prin intrigile babei, face în drumul ei rătăcitor, numai fapte bune și dezinteresate: curăță de omizi un măr, lipește și îngrijește un cuptor, sleiește de noroi o fântână.

Când ajunge la Sfânta Vineri și intră în serviciul acesteia, dovedește aceleași bune înclinări, preparând cu îngrijire hrana lighioanelor ferozose ale stăpânei sale. De aceea, după un timp, când fata vrea să plece acasă, Sfânta Vineri o pune să-și aleagă, dintr'o cameră, unde se găsesc lăzi și cutii de toate dimensiunile, una drept simbrie. Fata aiege, în modestia ei, pe cea mai mică, fără să știe ce cuprinde. Intoarsă acasă, primește în drum mere dela măr, pâine dela cuptor, apă dela fântână, ca răsplată a îngrijirilor ei trecute, iar în cutie găsește cele mai prețiozose și mai strălucitoare nestemate.

Indemnată de babă, pleacă și fata ei la Sf. Vinere. În drum însă nu ascultă nici rugăciunea mărului de a-l curăța, nici pe aceea a cuptorului și a fântâniei. Intrată în slujba Sfintei Vineri nu dă nicio îngrijire lighioanelor, iar când e vorba de simbrie alege o cutie mare, din care vor eși balauri, care o vor mânca și pe ea și pe babă.

În paranteză, cred că e puțin temeinică explicația pe care o dă d-l Th. Fecioru când spune: „Poporul în crea-

țiile sale antropomorfizează nu numai pe Dumnezeu, îngeri, demoni, ci și zilele săptămânii; Sfânta Vineri, Sf. Miercuri, Sfânta Duminică și deasemeni soarele, luna, locul, vântul, ploia, etc. Toate aceste antropomorfizări sunt apoi încadrate în niște povestiri pur imaginare, care în majoritatea cazului nu au substrat scripturistic. Credința poporului ar fi deci antropomorfică, o credință în care s'au strecurat suficiente motive din religiunea primitivă, etc..." (*Th. Fecioru*, op. cit. pag. ...).

Este adevărat că țaranul român sfințește Miercurea și Vinerea ca zile de post și Duminica ca zi destinată odihnei și bisericii. Numai că, Vinerea e sfințită și sub personificarea arătată mai sus, ceea ce nu se întâmplă cu Miercurea și Dumineca.

Ceva mai mult, am auzit pe o bătrână, în copilăria mea, că într'o noapte următoare zilei de Marți după ce ea împletise la ciorapi, a venit *Marțiseara* și i-a desfăcut tot ce lucrase. *Marțiseara* aceasta care interzicea să se lucreze după apusul soarelui și de care eu prinsesem o frică grozavă, nu era Sfânta Marți; fenomenul e deci ceva mai complicat, decât îl prezintă d-l Th. Fecioru.

Evident transformarea divinității păgâne, a celei mai păgâne dintre divinitățile păgâne, într'o sfântă creștină, este uimitoare. Care este însă explicația acestei metamorfoze? Credem că au intervenit aici doi factori: spiritul tradiționalist și spiritul de largă toleranță al poporului român și în consecință și al bisericii noastre ortodoxe. Trecerea noastră la creștinismul primitiv, s'a făcut încetul cu încetul, fără putința unui control riguros din partea conducerii superioare a unei biserici, care nu admite nicio călcare, cât de mică, a dogmei, a tradiției și a cultului, cum a fost cu biserica catolică.

A fost deci firesc ca anumite credințe păgâne să coexiste cu cele creștine, fiindcă cei ce treceau în decursul

timpului la credința cea nouă, nu erau în stare să-și sistematizeze concepțiile într'o formă riguros logică, în care să nu existe nicio contradicție ¹⁾.

Se poate deci concepe, că erau așa ziși creștini, care lotuși, prin tradiție, continuau să practice, și cultul unor divinități păgâne, așa cum era Venus. Sfortările bisericii de a înlătura aceste divinități, izbindu-se de tradiționalismul credincoșilor, s'a recurs, grație legii fizice, care se aplică și în domeniul sufletesc, a rezistenței celei mai mici (*locus minoris resistintae*) nu la suprimarea, ci la transformarea Venerei păgâne într'o Veneră creștină. Aceasta se putea face, cu atât mai ușor, cu cât biserica noastră națională nu a violentat niciodată sufletele, ea folosind totdeauna largă toleranță cu privire la credința cuiva. Când vorbim deci, de infiltrațiuni păgâne, nu e vorba de un amestec de credințe care să curcească creș-

1) Legea românească, zice *N. Iorga*, nu s'a învățat la nicio școală și n'ar putea să înfățișeze niciun complex de dogme. Este un lucru complex și misterios, care s'a format pe încetul, luând ceva dela toate elementele din care s'a alcătuit poporul românesc. Legea aceasta a trăit cel puțin din secolul al IV-lea până în al XIV-lea, adică 1.000 de ani, fără nicio școală, fără n'icio disciplină, fără nicio ierarhie, fără nicio legătura cu lumea ortodoxă, deși în ce privește credințele ei, devreme ce suntem în Răsărit, și fiindcă influența răsăriteană venea dela noi, fiind noi teoretic o parte din imperiul roman de Răsărit, devenit imperiu bizantin, fără îndoială că legea românească, este o lege răsăriteană. Dar legea răsăriteană, fără dușmănie dogmatică față de legea apuseană, în care nu intram pentru că legea apuseană n'am făcut-o noi, pe când legea răsăriteană, așa cum este la noi, noi am făcut-o în cei 1.000 de ani". (pag. 9). Și mai departe: „Noi avem creștinismul Sfântului Nichita și al atâtor, care porneau în lumea întreagă, răspândind o credință legată de foarte puțină teologie." (*N. Iorga*, op. cit. pag. 12).

„Prin urmare creștinism misionar. Noi nu am avut episcopi la început, am avut cel mult, chor-episcopi, ceea ce înseamnă episcopi țărani, episcopi „sătești", care nu erau decât stareți de oiete schituri de lemn. Aceștia puteau să nu aibă nicio legătură între dânșii, pentru că nu exista Statul..." (*N. Iorga*, Concepția românească a ortodoxiei p. 13).

tinismul, ci de primirea unor anumite motive păgâne, transformându-le, asimilându-le și armonizându-le încet, încet, cu concepțiile creștine fundamentale.

Cam la fel se petrec lucrurile și cu influența exercitată de bogomilism.

Ar fi prea lung, să facem aici istoricul părerilor privitoare la bogomilism, începând cu Hajdeu, Gaster și Sbierea, și sfârșind cu părerile criticilor noștri contemporani până la N. Cartojan.

Pentru lămurirea problemei, este totuși nevoie, să vedem în câteva cuvinte, de unde își trage originea și prin ce se caracterizează bogomilismul. În orientul apropiat, vechiul popor al Perșilor, a avut o religie cu mult superioară religiilor antropomorfe și idolatrice ale Grecilor și Romanilor.

Religia Perșilor este, cum sa' zis, o religie dualistă, adică o religie care explică originea și desfășurarea lumii și vieții, prin existența a două principii opuse între care se duce o veșnică luptă de preponderență. Aceste principii divinizate sunt: Ormuz, principiul luminii, binelui, adevărului și Ahriman, principiul întunericului, răului, minciunii.

Niciuna din aceste două divinități nu este la origine superioară celeilalte. Ele au aceeași putere. Din lupta lor, rezultă tot ce se întâmplă, biruind când una, când cealaltă.

Totuși, între cele două divinități, este deosebirea că Ormuz, fiind omniștient, poate prevedea ce are să se întâmple și-și ia măsurile necesare, spre a înlătura ceea ce pune la cale Ahriman, și a-l birui. Zeul răului nu are simțul prevederii și deci consecințele faptelor lui, le vede numai în momentul acțiunii. Această inferioritate a lui Ahriman, se explică prin faptul că el simbolizează materia, pe când Ormuz este spirit și rațiune.

Din lupta care se dă între Ormuz și Ahriman, va birui până la sfârșit Ormuz, el având superioritatea preștiinței și prevederii, pe care nu le are Ahriman. Va veni

deci o vreme viitoare, peste mii și mii de ani, când întinericul va fi înlocuit cu lumină, minciuna prin adevăr, răul prin bine, când, cu alte cuvinte, Ormuz va fi deplin victorios. „Această metafizică, zice Fouillée, dă vieții un sens moral, reprezentând-o ca o luptă; și un scop, propunându-i victoria asupra răului. De aceea, morala vechilor Perși a fost mai puțin mistică decât a Indienilor”. (*A. Fouillée, Histoire de la Philosophie, pag. 15*).

Dacă ne-am mărgini aici, s'ar găsi desigur o mare apropiere între creștinismul nostru popular și religia lui Zoroastru. Luptă între Dumnezeu și Diavol am găsit mai sus și în miturile noastre populare. Tot așa am găsit credința optimistă, că Dumnezeu va birui pe Satan, ba chiar că îl va aduce și pe el pe calea binelui, așa cum vedem că Perșii admiteau biruința finală a lui Ormuz asupra lui Ahriman. Bogomilismul este însă și altceva decât acceptarea dogmei luptei între Dumnezeu și Satan. Aceasta rămâne s'o vedem mai jos.

Religia Perșilor s'a întins cu timpul din Asia, în imperiul bizantin, determinând mai târziu, prin secolul al X-lea, după Hristos, apariția bogomilismului. Promotorul acestei învățături, dela care își trage și numele, a fost bulgarul, *Eremita Bogomil*. Acesta propune, așa cum reese din *Predica Presviterului Cosma*, o reformă a creștinismului ortodox, căutând să 'distrugă însăși esența dogmelor, tradiției și organizării sale.

El și secta lui, cer anume desființarea clerului, care a falsificat creștinismul, precum și înlăturarea serviciului liturghiei; ei nu se închină Crucii, care e neplăcută lui Dumnezeu, întrucât a servit ca instrument de tortură lui Iisus Hristos; nu admit prooroci și contestă divinitatea Maicii Domnului, după cum nu admit sfinți; cred că moaștele și icoanele, chiar când sunt făcătoare de minuni, sunt creațiuni diavolești, spre a înșela pe oameni; în sfârșit ca să nu pomenim decât câteva din punctele esențiale ale credinței lor, bogomilii nu admit împărtășania, contestând că pâinea este trupul lui Iisus, iar vinul sân-

gele Lui, etc. (Cf. *Predica presviterului Cosma*, traducere de Alex. Iordan, editura „Librăria Universitară”, I. Cărbuș, Buc. 1938).

Firește, nu este aici nimic din învățătura Perșilor, care n’au putut niciodată să cugete la chestiuni specifice creștinismului.

Toate aceste credințe, sunt însă traduse de bogomili, ca un fel de consecință din credința lor fundamentală, în existența lui Satan, ca un fel de divinitate creatoare alături de Dumnezeu — ceeace înseamnă, se zice, adoptarea credinței persane în existența lui Ahriman, alături de, și opus lui Ormuz.

Privind bogomilismul în întregimea învățăturii sale, nimeni nu poate pretinde că a existat o influență serioasă și adâncă a lui, asupra credințelor poporului român. Se poate însă vorbi, ca și atunci când a fost vorba de păgânism, de infiltrațiuni bogomilice, adică de strecurarea unora din credințele lui, care n’au venit, sau au părut că nu vin în contradicție flagrantă cu învățătura creștină și care uneori s’au putut oarecum armoniza, cu această învățătură, iar alteori, rar de tot, au rămas ca niște elemente alogene.

Să analizăm însă pe scurt, produsele folclorice în care s’au concretizat credințele religioase, și să vedem cât de însemnate sunt infiltrațiunile bogomilice și dacă se respectă în ele, esența credinței ortodoxe.

Mai întâiu este neîndoios că există legende în care se văd lămurit infiltrațiunile bogomilice. D-l L. Blaga, citează „povestea lumii de demult”, din colecția T. Pamfile, care sună astfel: „Nimeni nu știe de când e zidit pământul și de către cine. Atâta se spune, că pe vremea lui Dumnezeu, și a Dracului, amândoi frați, pământul se afla, dar tot era înecat în apă; numai foarte puțin, ca un ostrov mărunț, eșea deasupra apelor, mare cât un pat, pe care se pûteau culca cei doi frați, Dumnezeu și Dracul.

Intr’o vreme, din ce pricină nu se știe, Dracul prinse ură pe fratele său și se hotărî ca să-l înece în apă, când

Dumnezeu va dormi, ca să se scape de El și să rămână singur stăpânitor, pe acel ciudat ochiu de pământ.

Cum se gândi, așa și încercă. Intr'adevăr, pe când Dumnezeu dormea, Dracul începu să-L împingă spre apă, dar cu cât Il împingea, cu atât și pământul creștea în acea parte. Văzând că pământul se lățește mereu, începu Dracul să-L împingă îndărăt, dar și aici pământul creșcu; se încercă apoi, în celelalte cornuri de cruce, dar nu izbuti nimic, căci pământul creșcu mereu, până ajunse așa de mare, cum îl vedem și noi astăzi". (*L. Blaga, Despre gândirea magică, pag. 12*).

Cum recunoaște și d-l Blaga, avem aici o legendă, de origină bogomilică, indiscutabilă, în care se vede că există două divinități aproape egale ca putere: Dumnezeu și diavolul, socotiți în poveste ca doi frați, dintre care unul are pismă pe celălalt. Din chiar această poveste se vede însă că Dumnezeu este mai puternic și că chiar în somn, diavolul nu-I poate face niciun rău.

O astfel de poveste, prezentând pe diavolul, frate cu Dumnezeu, constituie totuși o notă discordantă, în felul cum concepe folclorul românesc pe Dumnezeu și diavol și raporturile dintre ei.

Și lucrul nu e de mirare. Manifestările sufletești ale unui popor nu sunt, nu pot fi construcții rigurose logice, în care controlul rațiunii să elimine conștient tot ce poate părea că vine în contradicție cu restul.

Dealtfel, chiar sistemele filosofice, care sunt produse individuale ale rațiunii celor mai eminenti gânditori, prezintă uneori lacune, sau contradicții, deși au fost construite sub cel mai riguros control al principiilor logice.

Cum ar putea deci, ca producțiile folclorice apărute în cele patru colțuri depărtate ale lumii țăranilor noștri și răspândite, unele dintre ele, numai în anumite regiuni, să prezinte unitatea desăvârșită a unei concepții sistematice?

Infiltrațiunile bogomilice, însă — atâtea câte există — nu alterează esența însăși a credințelor populare, care

în generalitatea lor, nu vin în contradicție cu ortodoxia. Cercetând chiar *cartea minunilor Sf. Sisoie*, lucrare care e un produs cărturăresc evident influențat de bogomilism, vom găsi că lupta între bine și rău, se isprăvește cu victoria binelui.

Sfântul Sisoie, orânduit de Dumnezeu să lupte în contra diavolului (Avestița aripa satanii), care fură copiii înainte de a împlini 40 de zile, caută să scape din ghiarele satanii pe propriul copil al surorii sale Meletina.

El urmărește pe Satana, pretutindeni, unde se ascunde și, cu ajutorul elementelor naturii și sub privegherea însăși a lui Dumnezeu, izbuteste să ia înapoi nu numai pe copilul furat, ci încă și pe alți frați ai acestuia, furați mai înainte.

Cărții acesteia, a minunilor Sfântului Sisoie, i se atribue încă și azi, cred, puterea magică de a proteja pe femeile lehuze și pe copiii lor, nou născuți¹⁾.

Restul poveștilor populare, în care se vorbește de Satana, nu ni-l prezintă ca frate al lui Dumnezeu. El este inferior lui Dumnezeu și neputincios față de acesta. O astfel de concepție nu e contrară credinței ortodoxe, fiindcă biserica noastră însăși, după cum arată și d-l Th. Fecioru, a cărui lucrare este oarecum pusă sub autoritatea forurilor superioare bisericești, admite că „demonii sunt îngeri care s'au revoltat împotriva lui Dumnezeu și au fost pedepsiți, fiind aruncați în Adânc. Ei duc lupta în contra operei lui Dumnezeu”, iar Iisus a venit pe lume „ca să strice lucrurile diavolului”. (*Th. Fecioru*, op. cit. pag. 108—109).

Dealtfel, revenind la cuprinsul poveștilor populare, diavolul nu numai că e inferior lui Dumnezeu, dar este

1) Eram elev în clasele primare, în comuna mea natală, când femeia unui țăran, vecină cu noi și fina părinților mei, născând un copil, am fost chemat lângă leagănul noului născut și am citit cu voce tare minunile Sfântului Sisoie, cărora evident, li se atribuia puterea magică de a apăra pe copil de relele puse la cale de diavol.

În anumite împrejurări de o lipsă de inteligență surprinzătoare. Așa se întâmplă, între altele, în povestea lui Dănilă Prepeleac, atât de cunoscută, în care eroul poveștii, un nătărău fără seamăn, găsește un diavol mai nătărău decât el, pe care-l păcălește, prin șiretlicuri copilărești.

Cadrul lucrării noastre nu ne permite să ne întindem mai mult asupra acestei chestiuni, care a dat naștere la atâtea cercetări interesante în trecut și care și astăzi constituie încă un subiect de discuție. Vom încheia deci, recunoscând că în folclorul nostru se găsesc, nu influențe, ci infiltrațiuni slabe păgânești și bogomilice, pe care poporul le-a armonizat în general cu concepțiile lui fundamentale religioase și cu tendințele lui morale străvechi, care n'au fost niciodată contrarii adevăratei morale creștine.

Se cuvine aici să facem totuși o observație sumară, asupra faptului dacă creștinismul a schimbat sufletul românesc, sau dacă din contră, creștinismul nostru este o creație originală a noastră.

Domnul *Dumitru Stăniloae*, face într'unul din studiile sale (din lucrarea sa *Ortodoxie și românism*, pag. 57 și urm.) o serie de observațiuni juste asupra sufletului românesc, dar le prezintă sub o lumină care răstoarnă perspectivele, prin stabilirea unor raporturi de cauzalitate negreale. Așa de ex. d-sa constată că o notă specifică a sufletului românesc e „simțirea unei legături mistice cu natura animală și vegetală”, pe care o atribuie influenței ortodoxiei, (pag. 72).

Desigur, poate fi adevărat că Sasul, care face regulat excursii, „se comportă în natură utilitarist și trivial” pe când Românului „natura îi trebuie ca partea de poezie o vieții, ca minunea tainică ce vrăjește”. Este însă exagerat să se spună că, toate „popoarele apusene” văd în natură numai materie de exploatat”, pe când Românului „ortodoxia îi dă un sentiment de înfrățire cosmică” (pag. 66—67).

Sunt firește foarte interesante observațiunile ce face d-l Stăniloae, cu privire la individualismul românesc, care se împacă cu sociabilitatea, și nu se împacă cu spiritul de aventură și cu înclinările spre utopie, din cauză că Românul e înzestrat cu suficient spirit critic și cu simțul ridicolului, fără însă a cădea în scepticism.

Tot așa, desigur, este adevărat că, Românul nefiind utopist, nu e nici îngâmfat, fie că e vorba de domeniul religios, fie că e vorba de cel politic.

Din această din urmă înclinare, rezultă și consecința că Românii n'au făcut niciodată războaie de cucerire.

În sfârșit „venim la trăsătura cea mai cuprinzătoare și mai definitorie a neamului nostru: armonia“.

Această armonie se constată în lipsa de exagerare și de „excentrism“ a Românului, fie în privința manifestărilor sentimentale, fie în cugetare.

Tot așa se constată, deplină armonie în artă: muzică, cusături, podoabe, etc..

Toate aceste calități, d-l Stăniloae le atribuie influenței ortodoxiei.

Este aici o inversare de raporturi ciudată. Din tot ce am constatat și noi și autorii, care s'au ocupat de această problemă, și pe care i-am citat în acest capitol, rezultă dimpotrivă că religia noastră ortodoxă este în particularitățile ei, un produs al sufletului nostru național.

Altfel, nu s'ar explica faptul că aceeași religie ortodoxă n'a făurit suflete etnice asemănătoare sufletului nostru.

Dovada sufletul rusesc. Nu religia a dat deci sufletului nostru etnic coloritul asupra căruia stăruie d-l Stăniloae, ci sufletul nostru, altul decât al altor popoare, a dat coloritul său special ortodoxiei noastre. Cel mult se poate admite că ortodoxia noastră, izvorită din sufletul nostru, a avut la rândul său o putere educativă asupra sufletului diferitelor generații.

Să trecem acum mai departe la problema cultului.

Am văzut în capitolul I că, o parte din streinii care au cercetat firea poporului nostru, au afirmat că religio-

zitatea noastră se reduce la simple manifestări exterioare, lipsite de sentimentul, care formează și trebuie să formeze esența oricărei credințe religioase.

S'a afirmat chiar, uneori, că inaptitudinea noastră religioasă, ar fi de origine latină, întrucât vechii Romani, reduceau practica religioasă la o mulțime de formule și gesturi cu minuțiozitate prescrise, a căror neexactă îndeplinire, chiar în cele mai neînsemnate amănunte, aducea zădărnicia sacrificiului făcut și neatingerea scopului urmărit prin serviciul religios.

Este adevărat că, religiozitatea noastră constă în asistarea la lungile servicii religioase, practicate de biserică ortodoxă, în semne exterioare de cucernicie: cruci, mătâanii, aprindere de lumânări la icoane, dare de bani preotului pentru liturghie, închinare la icoane și sărutarea lor, în anumite ordine, prosternare și îngenunchiere la anumite părți ale serviciului și miruială, în urma căreia credinciosul, care a luat și anafură, poate să se retragă din biserică, cu conștiința împăcată că și-a îndeplinit datoriile lui față de Dumnezeu.

Cerințele acestea formale se întind și în afară de biserică: se țin o mulțime de sărbători, în timpul cărora e interzisă munca, — chiar dacă nu mergi la biserică; se respectă cu rigurozitate cele două mari posturi: ale Crăciunului și Paștilor, și cele două mai mici: ale Sântă-Pietrului și al Sântă-Măriei, precum și posturile de Miercurea și Vinerea din fiecare săptămână.

Tot așa se practică, în mod riguros, cu ocazia nașterii, a nunții, a morții, obiceiul de veche tradiție, unele de veche tradiție păgânească, care nu contrazic credința creștină — cum e de exemplu obiceiul de a vărsa de „sufletul răposaților” vin pe jos, după înmormântare sau la sărbători în timpul ospățului — ceea ce nu e decât vechea libațiune romană.

Toate aceste obiceiuri sunt, firește, sau de natură religioasă, sau puse în concordanță, armonizate cu credința religioasă ortodoxă.

Cine privește lucrurile la suprafață, poate crede că manifestările acestea nu dovedesc existența unui sentiment adevărat religios la poporul român. Intr'adevăr, dacă te duci de exemplu într'o biserică și studiezi atitudinea celor prezenți, nu poți să nu constăți că, mulți participă numai fizicește la serviciul religios și că se simt cu datorita creștinească îndeplinită, dacă au săvârșit câteva din formele pomenite mai sus. E caracteristic în special, ceea ce se întâmplă în serile de denii, din săptămâna Patimilor, când mulțimea năvălește în biserici, dar mai ales, din lipsă de spațiu sau din pricina căldurii, șade în jurul bisericii.

Cele mai laice preocupări ale celor prezenți, te fac adeseori să crezi că te găsești într'o lume cu totul alta decât aceea care ar trebui să se adune acolo.

În special tineretul și copiii lăsați liberi de părinții lor cu acest prilej, găsesc că deniile sunt destinate desfătărilor lumești, nu comemorări suferințelor îndurate de Iisus Hristos. Este adevărat că aceste sărbători bisericești coincid cu întreaga renaștere a naturii, la revenirea primăverii și că omul însuși, mai ales când e tânăr, simte circulând în vinele lui un sânge mai bogat, ceea ce ar justifica în parte astfel de manifestări.

Nu e mai puțin adevărat însă, că învinuirea găsește în ele un temei serios.

Și totuși cine voeste să judece imparțial, este obligat să nu privească lucrurile numai din anumit punct de vedere și, mai ales, să nu se mulțumească cu ceea ce e aparență înșelătoare.

Pentru aceasta, vom cerceta întâiu două serii de manifestări, rămânând ca la urmă, să ne ocupăm, ceva mai amănunțit și de sentimentul din care ele izvorăsc.

1. Posturile, lungile posturi pe care le respectă cu atâta asprime marea masă a țărânilor noastre, sunt ele un formalism sec?

Cum se face că, atâta amar de vreme, aproape cinci luni pe an — fără să mai ținem seamă de zilele de Miercuri și

Vineri, precum și de diferite ajunuri, respectate și ele cu rigurozitate — poporul nostru, se supune unui regim alimentar, socotit de higieniști absolut insuficient?

S'ar putea pretinde că singura explicație se găsește în viața agitată pe care a dus-o secole de-arândul și în sărăcia în care a trăit.

Acestea i-au impus regimul alimentar frugal, cu care așa de mult s'a deprins, încât nu se mai poate desbăra de el, mai ales că, după cât se pare, deprinderile s'au altoit și pe însușiri străvechi ancestrale.

Totdeauna, încă din timpul Geților și Dacilor, se pare că poporul a fost frugal.

Și nici mai târziu. Nu găsim desmîntirea acestei însușiri.

Bandini prezintă în secolul al XVII-lea pe Moldoveni ca „vioi, isteți, prădalnici, buni ostași, suferitori de frig și căldură, răbdători de foame și sete, câte două-trei zile.

Și aceasta nu numai în ce privește pe țărani, ci boierimea"... „Nu odată am văzut, zice acest străin, boieri muind o bucățică de pâine uscată în apă rece și mâncând cu poftă". (N. Iorga, Istoria Românilor prin călători, vol. I, pag. 262).

Această explicație, deși adevărată în parte, nesocotește totuși faptul, că posturile sunt puse sub autoritatea bisericii.

Oricâtă înclinare firească ar avea țăranul român, spre hrană frugală, trebuie să recunoaștem că fără intervenția unui puternic sentiment al păcatului ce s'ar comite când s'ar călca prescripțiile postului, acesta n'ar fi atât de riguros respectat.

Trebuie încă să se țină seamă, că postul ortodox, în care nu se admite nici peștele, nici laptele și produsele lui, nici ouăle, și nici măcar grăsimile vegetale, este peste măsură de aspru, și că se ivește destul de des ispita de a-l călca măcar în parte.

Aceasta se întâmplă mai des la tineret, care mai greu își poate înfrâna poftetele.

Cu gândul deci, că este prescris de biserică, se respectă în bună parte postul.

Și astfel în satele noastre, se vor fi întâmplând și astăzi lucrurile, așa cum le-am cunoscut în copilăria mea, când în noaptea Invierii, după postul lung de 7 săptămâni, credincioșii veneau la biserică, după sunarea clopotelor Invierii, cu merinde, în special ouă, la ei, și, dacă nu din biserică, dar imediat dela ieșirea ei până departe în sat, era o dără, aș zice mai repede o potecă de coji de ouă roșii, fiindcă în drum spre casă toți ciocneau ouăle, cu urările obișnuite, și apoi, curățindu-le grăbiți, le mâncau, mergând.

Dorința aceasta, aproape nestăpânită de mâncări de dulce, nu provine din frugalitate. Ea este desnodământul firesc al unei îndelungate abstenențe de colorit religios, deși nu se poate tăgădui că acesta din urmă se leagă cu frugalitatea înăscută a Românului.

Dacă așa se petrec lucrurile în realitatea lor, apoi avem o dovadă, că nu poate fi totdeauna vorba de formalism sec, în credința noastră religioasă ¹⁾.

2. În al doilea rând, să cercetăm o serie de fapte, care au caracterizat întregul nostru trecut istoric și care caracterizează chiar și timpurile noastre.

Să ne amintim că Domnii noștri însemnați, încă dela întemeierea Principatelor, se simțiau datori să construiască biserici și mănăstiri, să le împodobească cât mai frumos și să le înzestreze cu dărnicie.

1) O amintire personală poate servi la întărirea acestei afirmații. În toată copilăria mea, până am intrat în liceu, am respectat, cum respectau și părinții mei, deși oameni înstăriți, posturile cu sfințenie.

Când am pornit la București, ca să intru în liceul Matei Basarab, mi-aduc bine aminte că regretata mea mamă, m'a întrebat: „Ce-ai să faci în internat, că acolo nu se țin posturile mari?”

Cu adâncă convingere că așa ceva constituie un mare păcat, și deplin hotărât să nu-l săvârșesc, i-am răspuns: „Am să mănânc măsline cu pâine”.

Firește, făgăduiala nu am putut-o ține.

Ce-i îndemna la aceasta? Ateismul și indiferentismul?

Dar constituirea mai târziu încoace, a eforturilor sau episcopiatelor, din Moldova și Muntenia, care au întreținut și întrețin, din dărnicia boerilor și domnilor, atâtea spitale între zidurile cărora, până de curând, când s'au expropriat moșiile cu care erau înzestrate, se îngrijeau gratuit bolnavi, indiferent cărei națiuni aparțineau?

Dar în timpurile noastre, în ultimii zeci de ani, ce a însemnat pornirea nestăpânită, năvalnică, a țăranilor și târgoveților români, din toate colțurile României întregite, de a construi biserici pretutindeni, de a le construi cât mai făloase și de a cere stăruitor preoți, care să slujească în ele?

Ce au însemnat acele minunate și monumentale catedrale, construite, aproape fără participarea Statului, în Cluj, Târgu Mureș, București, etc.?

Cine n'a văzut atâți țărani umblând fără oboseală, pe întinsul întreg al Țării, pentru colecte, în vederea construirii de biserici?

Cine nu cunoaște în sfârșit, ce operă frumoasă au săvârșit comitetele parohiale care au scos, am putea zice, din ruină atâtea și atâtea biserici, lăsate în părăsire, sau au totul dărăpănate, înainte de războiul de întregire.

Ar însemna să umplem volume ca să înșirăm tot ce s'a lucrat pe acest tărâm.

Dacă se cercetează cu obiectivitate, care este izvorul unor astfel de acțiuni, trebuie să se recunoască, că anumite resorturi sufletești, ascunse ochiului superficial, le-au determinat.

În tot cazul, nu poate fi vorba aici de lipsă de religiozitate.

Se poate obiecta, o știm prea bine, că toate aceste acte, pornesc din teama de moarte, care stăpânește sufletul Românului mai tiranic, decât acela al altor popoare.

Domnii și boierii, au construit biserici, mănăstiri și spitale, le-au înzestrat, nu dintr'o adevărată religiozitate,

ci cu gândul de a-și asigura o viață fără chinuri, în lumea de apoi.

O astfel de încercare de explicație, deși poate cuprinde o parte de adevăr, nu dovedește existența nereligiozității. Cine cercetează psihologia sentimentului religios, constată că în formarea lui, se amestecă totdeauna teama de moarte, chiar dacă în formele rafinate superioare, aceasta trece pe un plan secundar.

Dar asupra problemei sentimentului religios, urmează să revenim mai jos.

Deocamdată, recunoscând că nu sunt absente la noi, manifestările cu substrat sufletesc religios, să mai stăruim puțin asupra formalismului — atât cât există în religia noastră populară — și să găsim dacă se poate, o explicație.

Ne depărtăm astfel întru câtva de metoda ce ne-am impus: aceea de a constata numai și de a nu explica faptele, prin ipoteze mai mult sau mai puțin riscate.

Este neîndoios, că una din caracteristicile sufletului nostru etnic, este și tradiționalismul.

Popoarele cu cultură și civilizație înaintată, aproape n'au nevoie de tradiție. Tradiția lor e cultura lor însăși.

Instituțiile sociale și educația, sub toate formele, servesc la transmiterea dela o generație la alta, a unui capital intelectual și moral.

Evoluția, grație acestei împrejurări, se face fără piedici și mai repede la aceste popoare.

Altfel s'a întâmplat, până aproape în timpurile noastre, cu poporul român, așezat aici la răspântia tuturor relelor.

Poporul daco-roman, constituit după cucerirea Daciei, a moștenit dela Daci o cultură și o civilizație proprie, străveche, peste care s'a altoit și cea romană.

Odată cu părăsirea Daciei de Aurelian și cu lăsarea ei în voia năvălirilor barbare, focarul cel nou de cultură ce apăruse în aceste ținuturi, a trebuit, prin dispariția municipiilor și a coloniilor — legate odată de Roma — să-și

întunece, încet-încet razele de lumină strălucitoare, până ce acestea s'au stins cu totul.

În Dacia, s'a continuat însă, un timp, viața daco-romană, sub formă rurală.

Lumea satelor acestora, pastra totuși amintirea civilizației romane, și avea conștiința vie, mai ales la început, a originii sale nobile.

Termenul de nobil nu trebuie să pară ne la locul lui ¹⁾.

Nu este în el, nimic exagerat. Să ne gândim numai că acești oameni, veneau în contact, prin năvălirile care se succedau la intervale destul de scurte cu popoare înapoiate, în tot cazul mult mai înapoiate decât neamul lor, unele cu înfățișare aproape animalică, și cu instincte cu totul grosolane, pentru ca să înțelegem că, deși Daco-Romanii erau nevoiți să se supună temporar acestor năvălitori, păstrau în sufletul lor, convingerea că ei înșiși reprezentau un popor superior.

1) Iată ce spune L. Romier, în această pr'vință:

„Originalitatea acestui popor, este deci ca a fost civilizată din adâncă vechime, apoi îmbunătățită cu sila timp de numeroase secole, într-o viață satească sau p. storăla alcatuită din fraternitate primitivă, din poezie, și din privațiuni, fără legătura morală cu clase superioare și fără dependență față de o erarhie educatoare și stabilă. Redevenit primitiv, după ce primise pecetia unei civilizații, țăranul din Carpați, nu e deloc barbar.

Tovarăș al naturii, el nu e nici bădăran, nici greoi (lourd).

Viața sa sanatoasă, dusa în condiții de sărăcie și de post, care îl depărtau de orice muncă penibilă, ea și de orice grije de avere, i-a dat o nepăsare ușoară și i-a păstrat frumusețea tipului său.

Băieți și fete, au grație liberă a unor ființe, ai căror strămoși au fost puțin hrăniți dar au trăit totdeauna în aer liber, fără oboșală.

Nici cea mai mică urmă nu apare, nici pe figura, nici pe corpul țăranului român, de a ea tortura pe care munca calicească a impus-o țăranilor în alte țări. El sosește la întrunirile din lumea modernă cu curiozitatea unei ființe noi, care se desprinde ușor din amintirea unui trecut foarte simplu, cu ochii și imaginația gata de entuziasm, neavând altă salvare decât tradiția unui vechi rafinament de maniere și pentru rest lipsit de experiență”. (L. Romier, op. cit. pag. 216).

Pentru păstrarea acestei superiorități, strămoșii aceștia îndepărtați ai noștri, s'au silit să-și mențină cât au putut sub forma tradiției rurale, zestrea lor sufletească transmițând-o din generație în generație.

Să ne gândim numai, între altele, că și munca pastorească și cea agricolă, s'au făcut până în timpurile noastre — și se fac încă în parte, așa cum se făceau cu secole și secole înapoi; că felul de a construi casele, de a le împodobi, de a țese, de a se îmbrăca, etc. sunt cele păstrate din generație în generație;

că în alimentație, mămăliga noastră își găsește origina în mămăliga de mei a Dacilor și că, dacă aceasta a fost înlocuită târziu de tot cu cea de porumb, faptul se explică și prin identitatea procedurii de pregătire tradițională; că, în sfârșit, hora danțurilor, muzica, cu instrumentele ei — cimpoi, nai, fluer, caval, buciurn, — sunt caracteristice poporului nostru și se păstrează aproape neschimbate dealungul timpurilor.

D-l S. Mehedinți a pus în lucrările sale, în deplină lumină, cât de mare a fost puterea tradiției la poporul nostru.

Cităm acest singur și prea interesant pasagiu, în legătură cu felul cu totul arhaic, cum se fabrică încă în Transilvania, oalele întrebuințate la gătitul mâncării: „Alături de această ceramică arhaică, de caracter pur utilitar, există și o ceramică rurală, cu oarecare ornamente. Și e bătător la ochi faptul că, motivul spiralei, atât de caracteristic pentru epoca neolitică, din Carpați, se repetă și la oalele și la strachinele lucrate azi de săteni. („Ce e Transilvania, pag. 22).

Se poate adăoga aci, faptul curios că, așa cum afirmă și d-l S. Mehedinți și d-l T. Morariu, (Analele arhivei de folclor), că până azi țărani fac încă, în anumită zi, foc viu, prin metoda primitivă a frecării lemnelor; că îmbrăcăminte țăranelui român, cu cămașa încinsă cu chimir, și cu opincile legate cu târsână de păr, de pulpa picio-

rului, sunt așa cum se văd și pe Columna lui Traian, observație repetată de atâtea și atâtea ori.

Popor cu respectul tradiției, popor cu credința intimă în superioritatea lui, față de alte neamuri! Acestea ne explică și unele particularități ale religiozității noastre.

Cât formalism este în tradiția noastră religioasă, în special în cult, se datorește acestui fel de a fi, al sufletului poporului nostru. El a apucat slujba religioasă în anume chip săvârșită și n'a mai putut concepe un alt fel de a se pune în legătură cu Dumnezeu.

De aici urmează desigur, și lipsa oricărei înclinări spre schismă, la poporul nostru, singurul popor la care nu au apărut secte religioase.

Vorbind despre cucerirea Ardealului de către Unguri în evul mediu și despre încercările făcute de aceștia sub oblăduirea bisericii catolice, de a determina pe Români să-și părăsească credința lor ortodoxă, d-l S. Mehedinți, spune în confirmarea celor de mai sus:

„Aici însă trăia în masă o populație cu totul deosebită, nu numai ca limbă, dar și în ce privește religia, lucru de adâncă însemnătate în evul mediu.

Creștinismul românesc avea un caracter arhaic, conservator; rămăsese aproape cu totul strein de certurile pentru dogme, atât de numeroase în cel dintâi mileniu al erei creștine.

Astfel biserica lor tradiționalistă, era lipsită de secte și refractară la prozelitism...” (S. Mehedinți, *Ce e Transilvania*, pag. 54).

Mai târziu, Românii au continuat să-și păstreze credința lor, devenită cu timpul „ortodoxă”, rezistând tuturor încercărilor ce se făceau de a-i atrage spre altă confesiune.

Ungurul Francis Forgach, afirmă în secolul al XVI-lea că „Românii țin cu toții foarte mult de legea grecească, nu s'a găsit niciunul care de frica pedepsei... să fi îndrăznit a mărturisi altă dogmă...” (N. Iorga, *Istoria Românilor prin Călători*, vol. I, pag. 195).

N. Iorga arată apoi, cum unirea cu biserica catolică nu s'a putut face în Ardeal, decât cu respectarea integrală a formelor tradiționale ale cultului ortodox. „Când a fost unirea din Ardeal, ce a întrebat el (țăranul):

— Dar legea noastră rămâne?

Li se spunea că este undeva Papa, stăpânitor peste atâtea țări și hotare. — „Foarte bine, dar legea noastră rămâne?

Facem cruce tot așa?

Sfinții noștri stau la locul lor?

Li s'a răspuns: Da.

— Atunci ne putem înțelege". (*N. Iorga, Concepția românească a ortodoxiei, 1940, pag. 17*).

„Iar această înțelegere s'a făcut așa: „Legătura cu Papa, iar încolo formele bisericii noastre, fără a părăsi nimic dintr'însa.

Aceeaș limbă, aceleași icoane, acelaș fel al slujbei. Dacă, mai mult decât atât, am recunoscut, în alte trei puncte cu deosebire punctele catolice, nu prea vorbim de dânsule". (*N. Iorga, op. cit. pag. 4*).

Deaceea, nu e de mirare că N. Iorga, mărturisește a fi ascultat în biserici unite, crezul nostru ortodox, din care se suprimase *filioque*.

Mai târziu, după unirea cu catolicii, Gérando, care a cunoscut de aproape stările de fapt din Ardeal, nu se poate împiedeca să nu mărturisească, că încercările de a răspândi greco-catolicismul nu duc la niciun rezultat, din cauza, presupusului de el, în mod greșit, fanatism.

„Cu foarte multă greutate sunt aduși să îmbrățișeze religia catolică: când un preot unit este trimis într'un sat, spre a înlocui pe preotul ortodox, locuitorii refuză adevseori să se ducă la Biserică.

Se citează biserici, dar au fost închise timp de treizeci de ani..." (*Gerando, op. cit. pag. 318—319*).

Nu e atunci de mirare că, credința creștină ortodoxă e singura credință care a stăpânit și stăpânește întregul popor românesc. Nicio credință de altfel — uniții cum vă-

zurăm sunt de fapt ortodoxi — nu a putut atrage spre ea, sufletul țaranului român, deși biserica oficială nu a exercitat niciun control serios asupra credincioșilor, așa cum a făcut biserica catolică.

Toate încercările de reformă care s'au făcut, în special în Ardeal, s'au izbit ca de un zid de nepătruns de spiritul tradițional religios al Românilor. Iar combaterea catehismului calvinesc, singura apărare a ortodoxiei făcută de Mitropolitul Varlaam în secolul al XVII-lea, n'a avut desigur decât o valoare platonice, fiindcă marea mulțime a sătenilor, depe ambele părți ale Carpaților, nu au fost întru nimic atrași să-și schimbe, cât de puțin din credința lor ortodoxă.

Respectarea tuturor formelor cultului religios mai are pentru poporul nostru un aspect strâns legat de cel de mai sus: În miile de ani care s'au scurs dela părăsirea Daciei, până aproape în timpurile noastre, biserica a contribuit la închegarea unei solidarități naționale, care pe altă cale, nu se putea realiza, decât cu greutate.

Să ne ducem cu mintea, pe firul timpului înapoi, la acele vremuri de turburare și nesiguranță, când năvălirile barbare se succedau la scurte intervale. Și să ne gândim cum a fost cu puțință ca acei strămoși îndepărtați ai noștri sa-și păstreze ființa etnică aproape neștirbită, dar, ceva mai mult, ea asimilează pe toți streinii care rămâneau aici pe pământurile noastre, în contact cu el.

Tradiția respectată cu sfințenie, servea drept legătură între generațiile ce se succedau și care astfel, își păstrau ființa națională.

Ce putea fi însă viața satelor, cuibărite în diferitele colțuri ale ținuturilor românești? Intre aceste sate, erau puține, prea puține legături, fiecare din aceste mici celule sociale, ducându-și viața proprie, aproape de sine stătătoare și cel mult legându-se cu altele, în fața pericolelor comune.

Iar viața proprie a fiecărui sat, nu se poate concepe fără de legături de solidaritate — nu conștiente ca în tim-

purile noastre, când ele se fac în atâtea chipuri deosebite: căi de comunicație, administrație, armată, școală, publicistică, etc. — ci printr'o simțire oarecum vagă a unității de neam, de limbă și în special de lege (religie).

O astfel de solidaritate, mai mult vegetativă, se întreține în timpuri pașnice, cum se întreține în parte și azi, prin legături familiare, prin sărbătorile profane ale difeșitelor familii, la care participa adeseori tot satul: la botezuri, înmormântări și pomeni făcute cu acest prilej și, în sfârșit, mai mult ca prin toate acestea, prin hora.

Hora de Duminecă, și de la diferite sărbători, este prilejul de reunire a tuturor sătenilor — copiii, tineri și bătrâni — și de strângere a legaturilor de simpatie și solidaritate între ei.

Oamenii se cunosc aici mai bine, se apropie sufletește, se leagă unii cu alții, se simt — chiar când sentimentul național nu este dezvoltat în forma lui deplină și conștientă — că sunt din aceeaș plămădeală fizică și psihică și că se deosebesc de cei de alte neamuri.

Alături de aceasta, biserica completează opera de unificare sufletească și de solidaritate socială ¹⁾.

Credem însă că e temeinică părerea lui Belot, care afirmă, că, „cea mai elementară, cea mai formală din funcțiunile religiei, consistă în coeziunea socială pe care ea o stabilește.

Foarte devreme religiile, împart timpul vieții colective (săptămâna), regulează sau cel puțin consacră o mulțime de convențiuni, după care se organizează viața.

Simpatia, mai bine zis sinergia, se prepară în manifestațiunile colective ale cultului. Indivizii sunt supuși unei discipline, adesea ori foarte aspre și care ne pare cu atât mai aspră, cu cât formele ei, ne par adesea ori absurde.

1) Suntem în aceasta de acord, nu cu întreaga părere a lui Durkheim, care confundă la origine sentimentul religios cu cel social și contestă că poate fi vorba de adorarea unei divinități anume.

Dar această ucenicie în gol a unei străneri, n'a contri-
buit puțin ca să formeze în om, puterea voinței, domina-
țiunea asupra sa însăși..." (G. Belot în *Traité de Psychologie* de G. Dumas, vol. II, p. 274—275, Paris, Alcan, 1924).

Cine a asistat la slujba bisericească dintr'un sat, în zi-
lele de mari sărbători: Crăciun, An Nou, Bobotează, Paști
și altele; cine a stat în mijlocul țărănilor și i-a cercetat,
a putut să nu găsească totdeauna transfigurare și fior
adânc religios, dar indiferentism adevărat, nu. Constatăm,
firește, nu rareori, manifestări de neatenție la serviciu,
sau preocupări care par streine de însuși rostul bisericii.

Acestea ne arată, că constituția sufletească a Românu-
lui, îl împiedică de a fi mistic, dar nu este secăt în ea
orice izvor de religiozitate.

Ideia are poate nevoie de oarecare lămuriri.

De aceea să stăruim puțin asupra ei. Românul are o
mare putere de adaptare la împrejurări noi, oricât ar fi
ele de grele.

El nu-și pierde, în acest din urmă caz, cumpătul, nu se
jelește, închide în adâncul sufletului amarul, și-l stăpâ-
nește și câtă cel mult să se strecoare, cu băgare de seamă
prin valurile nenorocirii și năpastelor, cu nădejdea multi-
seculară, adânc înfiptă în sufletul lui, că „trece și asta",
că „Dumnezeu nu te lasă" și că „după furtună, trebuie să
vină și seninul".

Misticismul este distrugător de energie activă și de
inițiativă, el cere profundă simțire și meditațiune, iar
acestea nu se împacă cu acțiunea ¹⁾.

1) Lucien Romier, spune: „Românii prezintă observatorului două
trăsături negative, care-i disting moralmente, pe de o parte de Rușii
ortodoxi, și pe de altă parte de Grecii tot ortodoxi.

Este, în primul loc, aversiunea pentru misticism, și în al doilea
loc neapținutudinea pentru afacerile practice.

La aceasta, trebuie să adăogăm o trăsătură pozitivă: simțul foarte
desvoltat pentru poezia religioasă. Pentru Românul adevărat, religia
este mai puțin o manifestație de credință și un caracter de morală,

Iar G. Oudard, zice: Românul nu e mistic, nu nevoia unei reguli morale, îl leagă de religia sa. El nu caută în ea, decât izvorul de poezie pe care ea o conține și de care sufletul se arată însetat.

Dumnezeu e inseparabil de spectacolul naturii. El o completează; s'ar putea aproape afirma că el o împodobeste.

De aceea, au fost oare construite mănăstirile în cele mai frumoase peisagii? (G. Oudard, op. cit. pag. 96).

Misticismul este distrugător de energie activă și de inițiativă, el cere profundă simțire și meditațiune, iar acestea nu se împacă cu acțiunea. Poporul nostru nu este mistic.

În momentele obișnuite ale vieții, în timpurile de liniște socială, când pericolele mari nu sunt amenințătoare, săteanul — ca și orășeanul de altfel — nu-și consumă inutil energia psihică în stări de concentrare religioasă și de misticism.

El se mulțumește să asiste la serviciul religios, în completă seninătate sufletească, îndeplinind formele exterioare ale ritualului, fără să fie vorba de absența totală a stărilor afective, căci ele există totdeauna sub o formă mai mult sau mai puțin ștearsă. Când însă — și aceste momente fiind ceva mai rare observatorii streini care afirmă că poporul român e ireligios, n'au avut prilejul să le constate aproape de loc — pericolele amenință cu putere sau când nenorocirile au și căzut asupra oamenilor, lucrurile se schimbă.

Să observe cineva, cum se comportă sătenii în procesiuni religioase, în caz de secetă prelungită și să se transpună cu gândul la ceea ce se va fi întâmplat odinioară, când lăcustele devastau câmpiile țării noastre, când nă-

cât o idealizare tradițională a vieții sociale, sau mai curând a comunității rurale.

Amintirea comunității rurale predomină așa de mult, în atașamentul Românului față de religia sa, încât s'ar putea zice că același Român, ar fi dintre toți oamenii cel mai lipsit de sentiment religios, dacă n'ar fi de origine țărănească" (L. Romier, op. cit. pag. 28—29)

vălirile barbare — la fel desigur cu cele tătărăști de mai târziu, despre care vorbesc cronicarii — răvășeau ținuturile pașnice, pustiind, schingiuiind și ducând la robie.

Să ne transpunem cu gândul la cece se va fi petrecut în mănăstirile, în care năvăleau cei plecați în bejenie. Să ne gândim, cu alte cuvinte, la tot trecutul nostru de suferință, spre a înțelege că nu este cu puțință, să nu fi fost cuprins sufletul românesc de sentiment religios.

Chiar în timpurile noastre, nu se poate contesta această existență, de acela care a asistat la servicii religioase, în cazuri de dezastre naturale: inundații, incendii, cutremure sau procesiuni cu moaștele în caz de secetă și altele de acest fel.

În momente de acestea se manifestă profunda simțire religioasă a poporului nostru, tot așa cum ea se manifestă sub forma cealaltă, mai senină, dar aproape tot așa de profundă, în momentele, când o grea năpastă a trecut și i se aduce lui Dumnezeu mulțumire, pentru bunătatea lui.

Astfel de momente trebuiesc trăite de cineva, ca să înțeleagă ce e simțirea românească religioasă. Cei ce tăgăduiesc religiozitatea neamului nostru, n'au trăit în mijlocul poporului și mai ales nu l-au văzut în astfel de momente.

Au socotit că manifestările din timp de liniște și de huzur, sunt singurele sub care se poate înfățișa religiozitatea noastră.

Pentru înlăturarea unei astfel de credințe greșite, îmi permit să citez două cazuri trăite de mine în timpul războiului de Intregire:

Este ziua de 12 Decembrie 1916, după dezastrul retragerii din Muntenia invadată de Germani, la centrul de instrucție din Bacău, unde se strânseseră răniți vindecați sau chiar convalescenți din diferite unități, așteptând să fie trimiși din nou la acele unități. La ora 10 dimineața, toate companiile se strâng în careu pe câmpul de instrucție. E o zi frumoasă, cu cer senin, cu aer cald, primăvăratec.

În mijlocul careului, se așează o masă și preotul începe serviciul religios.

Ceeace în alte împrejurări, ar fi fost o ceremonie formalistă, rece, lipsită de suflet, capătă acum o însemnătate deosebită și prin căldura pusă de servitorii cultului, dar mai ales prin faptul că sufletele ne sunt pătrunse de o pietate într'adevăr creștinească.

Toți, ofițeri și soldați, umili, cu capetele plecate, ascultăm vorba sfântă, iar melodiile orientale ale muzicii noastre bisericesti, au par'că accentele sfâșietare ale sufletului oropsit al acestui neam, așa de rău lovit de soarta crudă.

Resturi neînsemnate ale atâtor unități de trupă, care au luptat pretutindeni, unde armata românească a fost decimată, stăm aici laolaltă și un fior comun ne apropie, ne contopește într'o unitate psihică mai mare, înlăturând tot ce ne desparte — toate durerile, suferințele și dorurile noastre individuale — și lăsând să iasă covârșitoare, pe primul plan, ființa cea mare a neamului, a rasei, din care și înlăuntrul căreia numai, existența noastră efemeră are un rost.

Iar când rugăciunea repetă, cu o îndărătnicie întăriitoare: „că cu noi este Dumnezeu", cu toții ridicăm par'că mai semeți capul în sus și ducem cu mai multă energie mâna dreaptă, spre a face cruce.

Mai târziu, în toiul luptelor dela Mărășești, în August 1917, divizia din care făceam parte, se afla în rezervă, așteptând din ceas în ceas, ordinul de a intra în luptă.

În ziua de 9 August, batalionul nostru adăpostit într'o viroagă de lângă Rateșul lui Haret, (Mărășești), a asistat la un serviciu divin de o mare simplitate, dar cu atât mai profund mișcător, săvârșit de preotul regimentului și un dascăl, ambii îmbrăcați în uniformă militară.

Pe frontul apropiat, bombardament de artilerie, țărăni-turi de mitralieră și împușcături de arme.

Iată ce găsesc însemnat în carnetul meu, după săvârși-

rea serviciului: După amiază la ora 16, se face spovedania trupei, în vederea intrării pe front.

Serviciul religios scurt, săvârșit de preotul Iamandi, este impresionant. Stăm toți în genunchi, echipați de război, cu căștile scoase din cap. Ne închinăm și rugăciunile adresate de preot lui Dumnezeu sunt însoțite de murmurele scoase și de soldați și de ofițeri, din adâncul inimii: „Doamne! Doamne!! Un fior ne stăpânește pe toți. Suntem un singur suflet, un suflet umilit, care se află în fața marelui mister al existenței.

Tunurile care bubuie sinistru ne aduc aminte de zădărniciia tuturor iluziilor și patimilor.

Lacrimi discrete se văd licărind pe genele unuia sau altuia.

Scurtimea însemnărilor și a analizei potrivită cu împrejurările, lasă totuși — cred — să se întrevadă în ce constă sentimentul religios.

Ofițeri de slujbe bisericesti, tot atât de mișcătoare, am văzut și alte dați și am constatat că în dezastrelor mari, fondul religios, adesea ori întunecat, zăcând aproape necunoscut în adâncurile nepătrunse ale subconștientului, iese la iveală, șterge tot ce a putut stăpâni conștiința și i-a dat colorit de indiferență religioasă.

În astfel de momente, și ateul, ale cărui convingeri superficiale sunt scoase din cărți și indiferentul căruia bună-tățile vieții, ușor câștigate, nu-i dau răgaz să meargă la biserică, sau să se închine în casa lui, sunt stăpâniți de fior religios.

Este, firește, de ținut în seamă, faptul, care reiese de altfel din analizele de mai sus, că în sentimentul religios al Românilor nu este nicio urmă de misticism.

Intr'adevăr, dacă misticii încearcă să obțină cunoștințe în chip altul decât cu ajutorul inteligenței și rațiunii logice; dacă ei caută prin intensificarea iubirii sau prin forțarea puternică a voinții, să înlătore greutățile puse în calea speculațiunii, de rațiune și de principiile călăuzitoare; dacă în formele cele mai înalte ale misticismului,

ajungem la acea curioasă stare psihică, în care obiectul contemplat se confundă, ba chiar se identifică, cu subiectul contemplator, cum se întâmplă în extaz, apoi oricine e silit să recunoască că Românul cu spiritul lui echilibrat și realist, nu are, nu poate să aibă nicio înclinare spre misticism. Altfel se întâmplă lucrurile la alte popoare.

Pentru a avea dovada nu e nevoie să mergem prea departe.

Iată, de exemplu pe vecinii noștri, Polonezii: „La orice oră, zice Robert de Traz, mulțimi atente și fervente umplu bisericile; rânduri de mâini împreunate (spre rugăciune), murmur activ de rugăciuni! Am văzut femei în negru prosternate și chiar lungite pe pietrele bisericilor, nemișcate, cu brațele întinse ca Mântuitorul crucificat. Preoții dau împărătașanie numeroșilor credincioși. Mulți din aceștia cu ochii închiși, cu fața moartă de extaz, când au primit anafura, se prăbușesc la pământ.

Ei sunt împinși la o parte, sunt duși de acolo pentru ca alții să le urmeze”.

„S'a repetat adese ori, continuă G. Hardy, din care luăm citatul de mai sus, că biserica în Polonia exaltase sentimentul religios. Fără îndoială, dar sentimentul național a determinat credința religioasă să devină mistică la rândul său. El a transpus pe plan patriotic, credința în invizibil, necesitatea sacrificiului, sfânta promisiune a unui nou Regat. Revanșa contra asprei realități a sclaviei, o căutau (Polonezii) în confundarea spiritualului cu politicul. Trebuie să citești în Mickiewicz formele emoționante și totodată puțin nebune, pe care le lua un astfel de mesianism. Nenorocirea Poloniei trebuie să aibă un rost. Dumnezeu n'o izbește în zadar. Ea expiază propriile ei greșeli, fără îndoială, dar și pe aceea a celorlalte State. Ea este oferită ca holocaust, pentru salvarea lumii. Ea este Hristosul națiunilor”. (*Hardy, Géographie psychologique*, pag. 81-82).

Explicația dată de J. Hardy, misticismului polonez se poate discuta. Poporul polonez a suferit desigur destul, din cauza asupririlor străine. Această suferință nu datează

însă de mult, iar în trecutul său, poporul acesta a avut perioade de strălucire și glorie, pe care n'a putut să le aibă poporul român, continuu oropsit de soartă.

Și totuși, poporul român și-a păstrat, în mijlocul tuturor nenorocirilor și dezastrelor, echilibrul sufletesc: el nu și-a întunecat mintea, nici cu concepții fataliste, distrugătoare de energie, nici cu înclinări spre misticism, care depărtează pe om de realitatea înconjurătoare.

Aceasta însemnează că intră în joc aici și anumite însușiri native, alături de împrejurările externe, care nu pot singure justifica coloritul psihic al unui popor.

Dovada o avem indirect, în religiozitatea poporului rus, a cărui credință ortodoxă se apropie mai mult de noi.

Jules Legras, care a cunoscut deaproape viața poporului rus, din timpul țarismului, descriind între altele, un serviciu religios la care a asistat în Mănăstirea Solovietsk (în 1894), afirmă că manifestările credincioșilor, sunt, așa cum se spune și despre Români, mai mult formale, fiind numai ceva mai exagerate: cruci mari, mătânii adânci, numite de noi în derâdere, cruci rusești.

N'a văzut însă nici în această mănăstire, cum n'a văzut dealtfel nici la miile de Ruși, pe care i-a observat, în diferite alte ocazii, semnele unui adevărat sentiment religios.

Explicația acestei lipse, o găsește Jules Legras, în religia oficială: „Intunecată, orgolioasă în sărăcia ei, care pare că nu face prozeliți, decât prin pompa orientală, care-i mai rămâne”. (*Jules Legras, L'âme russe, pag. 167—168*).

Scriitorul francez recunoaște însă — și aici găsim o distincțiune aproape fundamentală între religiozitatea rusească și a noastră — că sentimentul profund, care duce la însăși transformarea felului de viață al credincioșilor, se găsește în Rusia, la sectele atât de numeroase, răspândite pe întinsul pământ, stăpânit de țari.

Iată ce spune el despre predica unui nou întemeietor de secte: „Unii șefi de secte religioase, exercită o influen-

ță extraordinară: așa este acel personagiu din Rusia mică N...ko, care promitea țăranilor împărția lui Dumnezeu.

Părăsind casă, familie, muncă, ei îl urmau. Văzând într-o localitate că mulțimea credincioșilor noului sfânt se îndrepta spre o biserică, poliția răspândi zvonul, că ei voiau să o distrugă și o înconjură cu o ceată de țărani înarmați. Se omorîră între ei... Acest sectar hipnotiza oarecum pe cei ce-i întâlnea: un tânăr de 19 ani, lucra la grădina mamei sale; „omul sfânt” trecu pe acolo: „Urmează-mă”, zice el — și adolescentul îl urmă. — „Nu auzisem încă spunându-se” declară el, mai târziu la Tribunal, „că oamenii trebuiau să se iubească unii pe alții”. Se văd printre oamenii astfel influențați și femei și chiar ofițeri. Directorul unei închisori, a folosit într-o zi, influența morală a lui N... ho., care era închis acolo. Grație lui, o revoltă, care izbucnise, fu potolită...

Se vede aici un embrion de sectă. Dacă predica ar fi fost clandestină, în loc de a fi publică, ar fi putut, în raport cu personalitatea șefului, să aibă o mare extindere. (*Jules Legras, L'âme russe, pag. 168—169.*)

Avem aici două aspecte ale religiozității rusești, deosebită de a noastră: înclinările firești, îi ducea odinioară la întemeierea de secte religioase — sub bolșevici îi duc, probabil, la excesele săvârșite din aceleași înclinări, contra credinței și bisericii ortodoxe—iar aceste secte erau întemeiate adeseori pe idei, care nouă Românilor ne par indiciul unui dezechilibru adânc sufletesc.

Numai la Ruși, dintre popoarele moderne, au putut apărea secte, ca aceea a scapeților, care au reînnoit în felul lor, vechiul cult al Cybelei, sau ca Dukhoborii, atât de admirați de Leon Tolstoi, care înțelegeau să aplice, până în ultimele lui consecințe, principiul moral al carității, — pretinzând desființarea organizației de Stat, sub toate formele ei, a armatei, a războiului, a vieții de familie chiar, spre a realiza astfel, o viață bucolică și anarhică, în care Dumnezeu însuși n'ar fi decât Caritatea — cum pretindea Tolstoi. —

Și numai influenței rusești se datorește rezistența opusă după războiul din 1918, de Basarabeni contra calendarului gregorian, adoptat oficial de statul român, precum și apariția unor secte, cum e aceea a inochentiștilor.

Firea poporului rus — fire atât de deosebită de a noastră — se manifestă și în viața atât de ciudată pentru noi, a unora din marii săi scriitori cum sunt între alții: Dostoievsky și Tolstoi.

Dostoievsky, trimis într'o închisoare din Siberia, unde stă șapte ani, vine în contact cu o mulțime din partizanii sectelor religioase, pe care țarismul le socotia periculoase. Când a ajuns liber, el era transformat și fizicește și mai ales sufletește, ajungând, cum spune Dobrogeanu-Gherea „mistic, religios până la nebunie”.

El admite, că în suferință e fericirea, și că „numai acei care suferă sunt mari și nobili”. E caracteristic în creațiunea artistică a lui Dostoievsky după părerea lui Gherea, tipul numit Marmeladof (din *Crimă și Pedepsă*), bețiv, nenorocit, care-și cheltuiește neînsemnatul lui salariu, bând și își dă și hainele depe el, când nu mai are bani, spre a-și satisface patima, deși are acasă o soție bolnavă și patru copii nenorociți.

Acest bețiv, pretinde că la judecata din urmă, va zice Dumnezeu: „Hai! veniți și voi... veniți și voi bețivilor, veniți mișeilor, veniți nerușinaților!” și noi vom merge — zice el — fără teamă și el ne va mai zice:

„Sunteți niște porci! prin hoitul vostru v'ați asemănat dobitoacelor, dar veniți și voi!” Și înțelepții și deștepții se vor minuna: „Cum de primești, Doamne, pe acești oameni?”

Iar el le va răspunde: „Ii primesc înțelepților, îi primesc deștepților, pentru că nici unul dintre dânșii nu s'a crezut vrednic de asemenea îndurare”. Și el ne va întinde brațele și noi ne vom năpusti la sânul său și vom lăcrăma din adâncul inimilor noastre...” (*Dostoievsky, Amintiri din Casa Morților, traducere de Ștefania Teodoru, cu o introducere biografică de C. Dobrogeanu-Gherea*).

Leon Tolstoi, la rândul său, trece la un moment dat printr'o mare criză sufletească: i se pare că toată viața lui trecută a fost păcătoasă, așa cum este și aceea a tuturor din jurul lui și se decide să rupă cu trecutul să-și repudieze chiar marele lui opere literare (Război și Pace, Ana Karenina, etc.) și să pornească a-și reface viața, conform credinței adevărate creștine, căutând să facă și pe semenii săi, a merge pe aceeaș cale.

Viața lui Tolstoi, dela Jasnaia-Poliana și toată lupta pe care o duce prin opera lui de atunci, din așa zisa a doua fază a vieții lui — pentru realizarea adevăratului creștinism" — a unui creștinism care, cum am spus, trebuia să ducă în primul rând la desființarea Statului însuși și a bisericii oficiale, este viața unui misitc, care nu reușește să se deslănțuie cu totul de convențiunile sociale și de obligațiunile familiare.

De aceea îl vedem deabia la sfârșitul vieții, evadând, pornind, nu se știe unde și sfârșindu-și viața ca un martir.

Să ne gândim, însfârșit, spre a mai da un exemplu la ceea ce se petrecea, înainte de războiul din 1914—1918 la Curtea Țarului Nicolae al II-lea și în cercurile marelui nobilimi din Petrograd, unde un călugăr incult și înșelător, Rasputin, căpătase o așa de mare și de rușinoasă influență.

Viața de roman foileton a lui Rasputin, nu s'ar putea înțelege într'un mediu românesc, unde este și destul spirit critic și un pronunțat simț al ridicolului.

A trebuit înclinarea pronunțată spre misticism, producător de dezechilibru sufletesc, a poporului rus, pentru ca, acest om să poată domina o societate pretinsă cultă, făcând-o să accepte ideea că, spre a fi plăcut lui Dumnezeu, trebuie să te pocăiești, și că — fapt și mai însemnat — nu te poți pocăi, decât dacă ai pentru ce, adică dacă păcătuiești.

„Să păcătuim deci, zicea acest sfânt rusesc, să ne bălăcim în cele mai grozave orgii ale păcatului, pentru ca apoi, să regretăm ce am făcut, să ne umilim în fața lui Dumnezeu și să-i cerem iertare, pentru păcatele săvârșite“.

Scurt: cu cât păcătuiești mai mult, cu atât te vei umili mai mult și cu atât vei fi mai plăcut lui Dumnezeu!

Se poate concepe, nu într'o societate întreagă, nu într'o clasă anumită, dar chiar la exemplare individuale excepționale, o astfel de stare sufletească, și o astfel de concepție religioasă la Români? Se poate găsi vreun scriitor mare român, al cărui suflet să fie chinuit de misticism, ca acela al scriitorilor ruși?

Nu, pentru că altul e sufletul românesc, alta e religiozitatea lui: spirit ponderat, uneori cu înclinări spre scepticism, spiritul poporului nostru, este imun și contra pornilor nestăpânite către misticism și în contra uscăciunii sufletești a ateismului.

De aici rezultă un fapt interesant, asupra căruia se trece de obicei cu vederea, anume că noi Românii n'avem sfinți naționali. Cititorul e rugat să nu considere ironic această constatare.

Nu o facem din considerațiuni de patriotism rău aplicat în acest domeniu, zicându-ne, vorba lui Carageale, că, „de ce să n'avem și noi sfinții noștri?”.

Este vorba de o constatare care se leagă cu ceea ce am susținut mai sus și vine în întărirea părerii noastre.

Chiar dacă afirmația făcută de d-l P. Șeicaru, lui Paul Morand și consemnată în lucrarea acestuia (*Paul Morand*, Bucurest, pag. 195), că noi Românii suntem în fond păgâni, nu este întemeiată, ea cuprinde totuși adevărul, că neamul nostru, neavând nicio înclinare spre misticism, nu se recrutează din rândurile lui sfinți.

Sfântul Dumitru, ale cărui moaște se păstrează în biserica patriarhiei din București, este într'adevăr de origină bulgară și a fost adus din satul Basaraba (de unde numele de Sfântu Dumitru Basarabov), de lângă Rusciuc, de un general rus, care l-a dăruit bisericii române.

Este greșit însă să se creadă că acestea sunt singurele moaște pe care le avem. Găsim astfel în cronică lui Neculce, că, după năvălirea sa în Moldova, în timpul lui Constantin Cantemir, Sobieski a luat cu sine la înapoe-

rea în Polonia pe Mitropolitul Dosoftei. „Atunce, zice Neculce, a luat Craiul și pe Dosoftei Mitropolitul din Iași, cu toate vestmintele și odoarele sfintei Mitropolii.

Și au luat și moaștele Sfântului Ion Novii, ce au fost la Suceava, care au fost adus aceste sfinte moaște din țara turcească, Alexandru Vodă cel Mare și Bun”. (I. Neculce, O seamă de cuvinte, vol. I, pag. 121, ediția).

Alexandru Lapușneanu a zidit mănăstirea dela Slatina, după îndemnul unui sihastru, care — spune I. Neculce, — vedea spre Duminici și spre alte zile mari, lumini într'un paltin, la vremea slujbei bisericii. Și i s'au arătat Maica Precista în vis și i-au zi să meargă la Alexandru Vodă să-i zică să facă mănăstire”.

Lăpușneanu a zidit într'adevăr mănăstirea și „au adus și capul Sf. Grigore Bogoslov, de stă până astăzi la Sfânta Mănăstire la Slatina, ferecat cu argint și cu pietre scumpe”. (I. Neculce, O seamă de cuvinte, vol. I, ediția II-a, îngrijită de Al. Procopovici pag. 18, editura Scrisul Românesc, Craiova), Cronicarul nu spune de unde au fost aduse moaștele. Numele sfântului ne arată însă, în mod neîndoios, origina sa.

Vasile Lupu ajutând pe Patriarhul de Constantinopol să-și plătească cu 28.000 ruble o parte din datoriile ce avea, a primit în dar moaștele Sfintei Paraschiva, care au fost aduse dela Constantinopol de trei mitropoliți și așezate în sicriu de argint în biserica Trei-Erarhi. (A. D. Xenopol, Ist. Rom., ed. Șaraga, Iași 1896, vol. VII, pag. 9).

Este probabil că și alte moaște, câte vor mai fi fiind pe undeva, sunt tot ale unor sfinți streini de neamul nostru, deși nu se poate tăgădui că au fost și Români care s'au retras din lume și au căutat să ducă o viață lipsită de păcate.

Aceștia au fost socotiți de Români ca *sihaștri* sau *pustnici*, fără să îndrăznească cineva a-i pune în rândul sfinților.

Se cuvine acum să revenim asupra unora din înfățișările religiozității românești, despre care am mai pomenit,

fără să le analizăm mai de aproape. Infățișările acestea sunt de fapt aspecte numai în aparență deosebite, fiindcă, dacă le cercetăm mai deaproape, le găsim izvorând din acelaș substrat sufletesc.

Este vorba de constatările aparent contradictorii, că poporul român este adânc legat de credința lui religioasă și nu manifestă nici în prezent, cum n'a manifestat nici în trecut, nicio tendință serioasă spre schismă.

Faptul acesta l-am mai pomenit. Este însă important să relevăm consecința ce a decurs de aici și anume că, în dezvoltarea noastră istorică, nu am avut nici războaie religioase, nici persecuțiuni și zbuciumări interne.

Ceva mai mult, un spirit de largă toleranță a permis confesiunilor creștine, cu totul deosebite de ortodoxie, să-și facă în deplină libertate, fără stânjenire sau persecuție, propaganda pe teritoriul celor două țări românești.

Și domnitorii noștri și poporul nostru, au respectat principiul, care se poate formula simplu: „fiecare cu legea lui”.

Aceasta însemnează că, orice confesiune este permisă străinilor, dar niciun Român nu-și leapădă — fără a fi vorba de o constrângere exterioară — confesiunea sa.

Principiul libertății de conștiință, și al libertății religioase în special, sunt câștiguri târzii ale luptelor confessionale din țările Europei Catolice.

Apusul evului mediu, și aurora timpurilor moderne, se caracterizează prin luptele sângeroase, între catolicism și nouile credințe (luteranism, calvinism), care nu cereau altceva decât libertatea de a se închina credincioșii, așa cum vor, lui Dumnezeu.

Iar consfințirea acestei libertăți în constituțiile politice ale diferitelor popoare, este rodul târziu al revoluției franceze din 1789. Poporul român a respectat acest principiu încă de când cunoaștem istoria lui.

Câteva scurte date ne vor lumina în această privință.

Chiar dela întemeierea principatului Munteniei, catolicii au încercat o propagandă intensă, pentru răspândirea

catolicismului dincoace de munți. Călugării catolici, veniți în țară, erau sprijiniți de Regii Ungariei.

Rezultatul a fost însă nul. „Este adevărat — zice C. Giurescu — că această propagandă n'a avut mare succes: călugării și misionarii trimiși în părțile noastre, n'au izbutit să convertească la catolicism pe locuitorii cnezatelor și voevodatelor dintre Dunăre și Carpați; s'a întâmplat chiar, dimpotrivă, ca noi să asimilăm, sub acest raport pe Sașii și Secuții care trecuseră dincoace peste munți: scrisoarea Papei Grigore al IX-lea din 1234, o spune doar lămurit și cere principelui de coroană al Ungariei, lui Bela, să ia măsuri pentru ca acest fenomen îngrijitor să fie oprit”. (C. Giurăscu, *Istoria Românilor*, vol. I, pag. 373).

Prin Doamna Clara, a doua soție a lui Nicolae Alexandru, propaganda catolică se intensifică mai târziu în zadar.

În timpul lui Vlaicu (fiul Clarei) Episcopul catolic din Transilvania, de care depindeau credincioșii catolici din Muntenia, trimite, cu învoirea lui Vlaicu un reprezentant care să-i viziteze pe aceștia.

Incercarea de a-l converti și pe Vlaicu nu duce, cum se știe, la niciun rezultat.

În Moldova, pe timpul domniei lui Lațco (1372) propaganda catolică obține un sprijin prețios dela Regele Ludovic al Ungariei, care e ales Rege și de Poloni.

Domnitorul moldovean este astfel silit să facă concesii pe tărâmul religios. În 1370, Papa Urban trimite 25 de călugări minoriți în Moldova. Lațco, după afirmația unei scrisori a Papei, ar fi promis să treacă la catolicism, cu întregul popor.

Se numește și un episcop catolic, la Siret, unde locuiau mulți Sași, Armeni și Unguri.

În 1371, Lațco trece la catolicism. Soția sa Anca, rămâne însă credincioasă ortodoxismului.

Domnul C. Giurăscu se îndoiește asupra sincerității și duratei actului lui Lațco. Dealtfel el a fost îngropat în

biserica ortodoxă din Rădăuți. (Istoria Românilor, p. 398).

Incercările Papilor de a răspândi catolicismul cu ajutorul femeilor, se repetă în Moldova, unde Mușata, mama Domnitorului Petre, se convertește, luând numele de Margareta și construiește chiar o mănăstire la Siret, pentru călugării dominicani.

Nici Domnul, nici boierii, nu trec nici de astă dată la catolicism. Alexandru cel Bun, la rândul lui, aprobă în 1413, înființarea unei noi episcopii catolice la Baia, pe lângă cea veche dela Siret.

Ceva mai mult, Alexandru pune și să construiască un palat pentru reședința noului Episcop. În același timp, o parte din husiții, izgoniți din Boemia și persecutați, vin în Moldova, unde li se dă deplină libertate a cultului, fără a fi de loc persecutați.

În sfârșit, Armenii obțin și ei dreptul de a avea un episcop al lor în Moldova.

În timpul acesta, în Europa apuseană, unde între altele Huss fusese ars pe rug, nicio toleranță religioasă, de niciun fel. Ceva mai mult, chiar după reforma mai târzie a lui Luther și a lui Calvin, au urmat nesfârșitele lupte religioase de care au pomenit și care, în special în Germania, au produs turburările războiului de 30 de ani.

Și doar Alexandru cel Bun domnește cu peste două secole și jumătate mai înainte. „Câți din stăpânitorii contemporani ai Europei, exclamă C. Giurăscu, pot arăta o așa de largă înțelegere, un spirit așa de tolerant, așa de creștin! Alexandru este sub acest raport, un tip reprezentativ al poporului nostru”. (Istoria Românilor, pag. 511).

Mai târziu, găsim o nouă încercare de schimbare a credinței strămoșești a Moldovenilor, în timpul domniei lui Despot Vodă.

Acesta urmărește introducerea protestantismului.

El cheamă în Moldova, pe polonezul Ioan Lusinski și-l face episcop.

Moldovenii sunt peste măsură de scandalizați de faptul că episcopul este însurat.

Ei se ridică contra batjocoritorului datinilor străbune, îl atacă la Suceava și-l omoară.

Ar fi, cred, inutil, să consultăm istoria noastră mai departe, spre a dovedi ce larg spirit de toleranță a arătat poporul nostru în tot decursul timpurilor, față de alte confesiuni.

Este totuși bine să observăm, că biserica catolică avea, în cele două principate, numeroși credincioși streini de neamul nostru, stabiliți totuși statornic aici.

Așa încât episcopii și călugării catolici, urmăreau prin activitatea lor, un scop îndoit: să nu piardă pe acești credincioși pe de o parte, pe de altă parte să mărească numărul lor prin prozeliții prinși din rândurile Românilor ortodoksi.

Curtea de Argeș, Câmpulungul, Târgoviștea, au fost rând pe rând locuite de numeroși Sași și Unguri coboriți de dincolo de munți.

În Moldova, numărul catolicilor a fost dela întemeierea țării încă și mai mare, poate.

Querini, socotea cum am văzut, că existau în Moldova, la sfârșitul sec. XVI, 15 orașe și 16 sate, cu 1691 familii, compuse din 10.700 membri, aparținând bisericii catolice.

În timpul lui Despot Vodă, (sec. XVI), la Cotnari, aveau vii Domnitorul, Mitropolitul și episcopul catolic.

Populația, după spusa lui N. Iorga (Istoria Românilor prin călătorii, vol. I, pag. 130) „era de religie catolică, alcătuită fiind în mare parte de Nemți, aduși din veacul al XV-lea”.

Unde mai sunt astăzi acești numeroși streini? Răspunsul la această întrebare îl vom da mai jos, când vom arăta că marea putere de asimilare pe care o are poporul român, față de elementele alogene, stă între altele și în spiritul său de ospitalitate.

Dovada de altfel că e vorba de asimilarea tuturor streinilor, veniți și stabiliți, mai ales în orașe, o găsim și în faptul că misionarul Bandini, dă la Bacău, în timpul domniei lui Vasile Lupu, peste o biserică catolică, dărăpănată și o casă parohială pustie, ceea ce însemna împușnarea mare a credincioșilor, deși după spusele lui, rezultă totuși largul spirit de toleranță pe care l-a întâmpinat pretutindeni și din partea poporului și din partea domnitorului, și deci lipsa de siluire a credincioșilor catolici, de a trece la ortodoxie ¹⁾.

Cifrele sunt suficiente, nu e nevoie de niciun comentariu.

La afirmația de mai sus, s'ar putea obiecta de cineva, că poporul român s'a arătat totuși foarte intolerant față de două confesiuni: de cea musulmană și de cea mozaică. Aceasta este numai o aparență. Este adevărat că Turcii n'au avut niciodată voie să-și construiască moscheie, nici pe teritoriul Moldovei, nici pe acela al Munteniei.

Este, ceva mai mult, peste măsură de surprinzător, că poporul acesta, nici măcar în timpurile de mărire, când toată Europa tremura de spaima lui, nu a cutezat totuși, să calce în picioare tratatul de supunere care va fi existat (dacă a existat) între cele două mici principate și marea Împărăție grație căruia li se interzicea musulmanilor să-și construiască moscheie pe teritoriul românesc și să cumpere pământ înăuntrul granițelor românești.

1) După războiul de întregire și realizarea unității naționale, dovada largului spirit de toleranță al guvernelor române, față de minoritățile religioase, se poate vedea din următoarele cifre, prezentate în Parlamentul Român din 1930, de șeful bisericii române-ortodoxe: „Statul Român, cheltuește, d'n bugetul său anual 100 lei, pentru un greco-catolic, 101 lei pentru un musulman, 105 lei pentru un reformat, 164 lei pentru un unitar ungar, iar pentru un ortodox român numai 70 lei.

Ungurii unitari au un preot la 650 oameni, Ungurii reformați au unul la 751 enoriași, greco-catolicii unul la 800, Sașii evanghelici unul la 914, romano-catolicii unul la 1.240, iar Românii ortodocșii unul la 1.740 (Revista Fundațiilor Regale, 1 Iulie 1940, pag. 541).

Este aici o problemă, cu totul de altă natură la mijloc.

Ea este de aceeaș natură ca și pretinsa intoleranță arătată de neamul nostru față de Evrei: o problemă de natură politică și socială. Conducătorii țărilor române și-au dat seama că lăsându-li-se Turcilor libertatea de a construi moschee și de a se instala pe teritoriul românesc prin cumpărare de pământ, ar fi însemnat ca țărilor noastre să devină curând provincii turcești, așa cum deveniseră mai înainte toate ținuturile din dreapta Dunării.

Dealtfel nimeni nu s'a gândit să ne aducă, cu privire la această chestiune, învinuirea de toleranță. S'au dus totuși, în cursul secolului trecut, campanii violente, pornite din anumite cercuri interesante, la care s'au asociat, unii umanitariști — democrați naivi — în contra pretinsei noastre intoleranțe față de Evrei.

Primul prilej internațional, când presa de tot felul, susținută aproape în mod public de anumite guverne apusene a pornit lupta în contra noastră, a fost congresul din Berlin din 1878, dela care, în urma luptelor noastre din Bulgaria, domnitorul înțelept, care a fost Carol I, și oamenii noștri politici, în frunte cu M. Kogălniceanu și I. C. Brătianu, așteptau independența. Evreii strecurați în număr din ce în ce mai mare în țară, se sileau să obțină pe orice cale drepturi de cetățenie. Oamenii noștri politici nu înțelegeau însă să acorde fără rezervă aceste drepturi unor oameni, care erau, în majoritate covârșitoare, streini cu totul de aspirațiile noastre naționale și care și pusese ră aproape stăpânire pe viața noastră economică.

Ei afirmau că acordarea unor astfel de drepturi însemna să trecem sub o stăpânire mult mai periculoasă decât cea turcească.

Erau aeci înfățișați, de publiciștii strieni, în contra celei mai elementare evidențe, drept popor intolerant, fanatic, confundându-se intenționat prudența noastră politică, cu concepția noastră religioasă.

A trebuit ca oamenii noștri politici, să accepte sub pre-

siunea puterilor străine, introducerea în constituția noastră, a celebrului articol 7, conform căruia Evreii obțineau puțința de a fi încetățeniți individual.

Spărtura era astfel făcută în zidul rezistenței noastre naționale.

Încetul cu încetul, s'a urmărit apoi, mai târziu, lărgirea spărturii: de câteori o nevoie mare izbea Statul nostru, de atâtea ori se reîncepeau campanii violente, în contra „sălbăticiiei” și „intoleranței” noastre.

Toleranța noastră multi-seculară, prezentată drept intoleranță, deși pretutindeni, în orașele noastre se clădeau temple și sinagogi, în care cea mai deplină libertate a cultului era asigurată.

Am ajuns astfel, mereu atacați, dar mereu rezistând, din serioase motive de asigurare a viitorului politic și economic al țării noastre, la realizarea unității noastre naționale, prin războiul din 1916—1918.

Odată cu aceasta, porțile cetățeniei au fost larg deschise pentru toți Evreii. Și totuși învinuirile de intoleranță au continuat și mai statornic, și în afară de granițele Țării și înăuntru.

Am văzut cum călători streini obiectivi, n'au găsit nicio urmă de intoleranță la Români. Publicațiuni științifice, cum e lucrarea lui A. Seton-Watson, au arătat apoi adevărul, în această chestiune.

În cap. XII al lucrării sale (Histoire des Roumains, pag 386 și urm.) acesta arată, cum prevederile tratatului din Berlin, care suprimase „toate incapacitățile religioase pentru primirea în funcțiunile publice și pentru admiterea la dreptul de cetățean” întârziiau să fie confirmate legal de România devenită independentă.

Istoricul englez recunoaște că această opoziție era justificată. Năvălirea din ce în ce mai mare a Evreilor în Principate, mai ales după tratatul din Adrianopole, constituia un pericol social și politic.

Iată ce spune acest istoric: „În 1859, erau 118.000 Evrei în Moldova și numai 9.200 în Muntenia; 40 de ani mai

târziu, în 1899, erau 201.000, în Moldova și 68.000, în Muntenia.

În districtele de nord mai ales, disproporția între Evrei și creștini era tot așa de mare, ca și în anumite regiuni ale Rusiei Albe, sau ale Galiției și în anii 1850 și 1860, Evreii din Moldova dobândiră repede o hegemonie economică asupra Țării.

Acest lucru nu e surprinzător, căci a spune că erau 250.000 Evrei la o populație totală de 5.000.000, nu ne dă o idee exactă despre situație.

Chiar în 1900 populația urbană totală era de 700.000 locuitori, din care 300—400.000 locuitori, adică mai mult de jumătate erau Evrei.

În 1878, era imposibil să fie expulzați, dar imposibil să fie asimilați. Naturalizarea lor, fără restricțiuni „în masă” ar fi pus pe Moldoveni în minoritate în propria lor țară și ar fi favorizat exploatarea economică a țărânului și a boerului de Evrei... Nu s'ar putea spune că religia a jucat un rol în această chestiune (decât numai în măsura, în care ea săpa o prăpastie între cele două rase) dar atentatele periodice contra sinagogelor, centre adevărate ale vieții evreești, contribuie să se perpetueze această iluzie în străinătate, și li se cuvin învinuiri, organizațiilor evreești, că n'au făcut nimic, spre a înlătura greșala opiniei publice.

În realitate problema era în mod esențial economică...” (Histoire des Roumains pag.).

Strâns legată de problema toleranței și lipsei de fanatism a poporului român, este problema ospitalității sale, asupra căreia se cuvine acum să stăruim puțin.

După cele afirmate de toți streinii, care au încercat să ne cunoască obiectiv și care au recunoscut în unanimitate spiritul ospitalier al poporului nostru, ar părea că este inutil, să mai revenim asupra acestei chestiuni. Și totuși nu e așa. Există ospitalitate și ospitalitate. Aceasta însemnează că la popoarele socotite ospitaliere, sen-

timentul care le însuflețește nu e acelaș. El are nuanțe care merită să fie scoase la iveală și cunoscute.

○ anecdotă ne va da puțința să întrevedem, deocamdată, în ce ar consta aceste nuanțe. Este vorba de o anecdotă, găsită într'un manual de limba franceză ce se predă în școalele românești. Ea e de origină franceză și privește raporturile dintre Francisc I, Regele Franței, și supușii săi.

Se spune anume, că Francisc I, plecând odată la vânătoare, s'a rătăcit la un moment dat de suita lui.

Intunecându-se, el a cerut găzduire unui cărbunar, care-și avea coliba în pădure. A fost, firește, primit.

Când a fost vorba să-l ospăteze pe Rege, cărbunarul s'a așezat el pe singurul scaun ce-l avea în colibă și l-a invitat pe Rege să se așeze, cu îmbrăcămintea lui de cafea, jos pe pământ, spunându-i sentențios: „Cărbunarul e stăpân în cocioaba lui". Și Francisc a fost — zice povestea — foarte mulțumit de acest fel de a înțelege ospitalitatea.

Nu ne interesează adevărul anecdotei. Ne interesează spiritul și tendința din care pornește. Ea vrea să dovedească independența cărbunarului, care nu se lăsa impresionat de îmbrăcămintea luxoasă și de aerul distins al nobilului, care era și stăpânitorul țării. Așa este la prima vedere, numai că, dacă ne gândim ce ar fi făcut într'o astfel de ocazie un țaran român, ne dăm seama întrucâtva și de nuanțele pe care le poate avea ospitalitatea.

Acest țaran dela Dunăre, nu ar fi ținut într'o astfel de ocazie — tocmai într'o astfel de ocazie, când un strein, indiferent de rangul lui, i-ar fi cerut, nu numai ospitalitate, dar chiar un fel de ocrotire în mijlocul întunericului unei păduri pustii — să-și arate spiritul lui de independență.

Oricât de lipsit de cultură, acest țaran ar fi socotit gestul nedemn de el, căci acesta însemna că vrea să umilească la strâmtoare pe unul, în fața căruia altfel s'ar fi închinat.

Țăranul român, l-ar fi primit pe oaspete, chiar dacă acesta ar fi fost un biet drumeț nevoiaș, neîmbrăcat în catifea și dantele și i-ar fi dat lui scaunul, cerându-și, oarecum în mod simplu, scuze, că nu are încă unul, iar el, gazda, s'ar fi așezat jos.

Este deci, cum am spus, ospitalitate și ospitalitate. Și ospitalitatea noastră românească este alta decât a altor popoare.

Iată astfel, ca să nu mai amintim ospitalitatea ungu-rească, de care vorbea (în primul capitol) Gerando, pe aceea a poporului elvețian.

Această ospitalitate a fost deplin recunoscută de toți călătorii. Elveția a fost în tot decursul secolului trecut — atât de frământat de luptele politice — locul de refugiu al tuturor asupriților, pe care ideile lor de libertate și credințele lor politice îi puneau în conflict cu guvernele „reacționare” ale țărilor lor. Ruși, care voiau desființarea țarismului, Polonezi, care luptau pentru eliberarea țării lor, creștini diferiți și chiar Turci, care nu se împăcau cu absolutismul primitiv al sultanilor și așa mai departe, își găseau adăpost în Elveția.

O largă ospitalitate pentru toată lumea. Lăsăm la o parte considerația — dealtfel destul de însemnată — că această ospitalitate, avea și un caracter comercial. Țară săracă, Elveția a înțeles să exploateze frumusețile sălbatice ale munților săi, devenind astfel o țară în care a înflorit turismul internațional și odată cu el, așa zisa „industrie a hotelurilor”.

Inflorirea ei economică, izvorând din banii lăsați de streini în pungile localnicilor, ospitalitatea elvețiană a luat caracterul special al unui comerț, condus cu multă pricepere.

În lumea cosmopolită, care umplea toate colțurile Elveției, Elvețianul localnic, nu apărea altfel decât ca negustor.

Nobilimea elvețiană „Geneveză” ca și aceea a altor cantoane, probabil, atâta cât mai exista, trăia închisă

vorbim la trecut fiindcă nu știm ce se mai întâmplă azi — într'un fel de turn de fildeș, cu un fel de teamă, poate și de lipsă de considerație față de vulg și deci fără să arate cel mai neînsemnat spirit de ospitalitate.

Țară ospitalieră din considerațiuni practice-comerciale! Ospitalitate practică, așa cum se practică la Români, nu se vede nicăeri în Elveția.

Este vorba acolo de o ospitalitate practică de Stat și de legile lui, nu de indivizi. O ospitalitate asemănătoare celei românești, nu se găsește de altfel decât în Franța, deși totuși, poporul francez este ospitalier, cu alte nuanțe decât poporul elvețian.

Popor însuflețit de idei generoase, poporul francez a formulat cel dintâi principiile democratice: libertate, egalitate, fraternitate, pe care a căutat, prin revoluția cea mare din 1789, să le realizeze întâi în țara lui și să le răspândească apoi prin armatele napoleoniene, ca și prin operele scriitorilor săi, în toată Europa.

La izvoarele culturii franceze, au venit să se adape oameni, nu numai din Europa, dar din toate colțurile lumii. Aceștia au găsit, pe pământul francez, o generoasă ospitalitate, chiar când veniau ca exilați din țările lor băștinașe.

O parte din refugiații și exilații aceștia politici, încălziți de spiritul ospitalier al Franței, renunțau la patria lor proprie și se stabileau definitiv, ca cetățeni leali ai Statului francez.

Și totuși ospitalitatea franceză e alta decât cea românească.

Este vorba la Francezi, de un spirit ospitalier oarecum oficial, organizat de Stat, prin legi și practicat, ca să zicem așa, de la Stat la individ.

Francezul luat individual, nu este ospitalier, ca Românul.

Popor de oameni economi, care, fiecare în parte, trăesc cu multă chibzuință — Franța este doar țara micilor economii, strânse, cum se zice, la ciorap — poți găsi la fie-

care individ, luat în parte, multă politetă, fără să găsești adâncul spirit de ospitalitate al Românilor.

Românul este ospitalier prin definiție, am putea zice, adică prin însăși firea sa și printr'o tradiție multimilenară.

Fiecare individ, luat în parte, practică ospitalitatea, nu din convingeri teoretice umanitare, și nici constrâns din afară, ci dintr'o pornire lăuntrică pe care o întărește spiritul tradițional românesc.

Streinul, călătorul întârziat, găsește adăpost și bună primire în prima cocioabă umilă, pe care o întâlnește. Fără forme protocolare, fără rugăminți, și fără stăruinți din partea unui necunoscut, care bate la ușa lui, țăranul român îl primește, cu bunăvoință, îl ospătează cu simplitate și îi dă adăpost peste noapte, în mod complet dezinteresat.

Ceva mai mult, îi oferă ca hrană, tot ce poate avea mai bun în gospodăria lui săracă, și cedează cel mai bun culcuș pentru noapte în casa lui umilă.

Țăranul român nu păstrează ce-i bun pentru el, ca cărbunarul francez pomenit mai sus.

Cât de puțin înstărit dacă este, acest țăran are „o casă mare”, o cameră curată, în care se ține zestrea de scoarțe, plăpumi, perine și albituri și care este oferită oaspetelui, rămânând să se culce el, stăpânul, în altă cameră.

Chiar când nu este așa, și oaspetele doarme împreună cu gazda, i se oferă lui locul cel bun, înghesuindu-se ceilalți cum pot.

Oaspetele străin este primit fără teamă și fără a i se cere acte de identitate sau informațiuni indiscrete asupra persoanei lui.

El este „*un om al lui Dumnezeu*”, „*un biet creștin*” oarecare, care prin chiar aceste calificative merită să fie primit.

O mică digresiune semantică, ne va dovedi adevărul afirmațiilor de mai sus

Cuvântul *oaspete* este un cuvânt latinesc, moștenit de noi din latina vulgară și nu împrumutat ca neologism din limbile neo-latine sau din latina clasică. „*Bucuroși de oaspeti?*” — întreabă țăranul când vine să traga în gazdă la cineva, pe temeiul rudeniei sau prieteniei.

Iar cuvintele derivate de: *ospăț*, *a ospăta*, se găsesc întrebuințate, în mod firesc, în limba poporului nostru. Observația aceasta pare a nu spune nimic interesant.

Să cercetăm însă aceste cuvinte mai deaproape, din punct de vedere semantic, adică în variantele și nuanțele diferite pe care le-au luat, în limba română, comparată de exemplu cu limba franceză.

Cuvântul latinesc *hospes*, a dat în franceză cuvântul *hôte*, care însemnează după Larousse, „persoană care dă ospitalitate”.

Aici Francezii au păstrat sensul inițial al cuvântului.

Pentru Francez cuvântul *hôte*, mai însemnează și „persoană care ține un hotel, un han sau o cârciumă”

Ajunge astfel la un sens utilitar, comercial, care aproape acoperă sensul dezinteresat dela început, în care se vorbea de o persoană, care primește un strein și-i dă ospitalitate, fără să ceară, așa cum face hotelierul, han-giul sau cârciumarul, plată în schimbul serviciului.

Cuvântul *hôte*, mai are însă în limba franceză și sensul al doilea, pe care-l avea în latinește și pe care l-a păstrat și în românește adică de persoană care primește ospitalitate.

Acest dublu înțeles provoacă de altfel, în limba franceză confuzii, care se înlătură prin expresii complementare.

Dacă zice cineva: *Vous êtes mon hôte*, expresia însemnează: 1) *Ești gazda mea*, 2) *Ești oaspetele meu*.

Pentru a înlătura confuzia, se zice, în cazul al doilea: *vous êtes mon invité*.

Expresia din urmă nu traduce perfect înțelesul cel dintâi fiindcă *invité* (invitat), însemnează că vii în casa cuiva

prin voința expresă a lui, pe când oaspetele, poate veni fără invitație.

Ce dovedesc toate acestea?

Se va vedea mai ușor aceasta, dacă ne referim la cuvântul românesc.

Provenit din hospes (adică propriu zis din acuzativul hospitem), cuvântul românesc *oaspete*, a păstrat numai înțelesul de persoană, care primește ospitalitatea dela cineva.

Cel ce dă ospitalitate nu mai e la Români oaspete. Acest din urmă înțeles s'a pierdut și aceasta tocmai dovedește nuanța deosebită a sentimentului nostru popular ¹⁾.

Pentru Români, cel ce dă ospitalitate, n'are nevoie de nume deosebit: oricine este obligat să primească oaspeți. Înțelesul asupra căruia a stăruit Românul, este de *om care primește ospitalitatea*.

Sub influențe târzii, s'a primit în limba română, cuvântul gazdă, care a avut la început, și-l are în parte și astăzi, de persoană care primește pe cineva în schimbul unei plăți.

În cazurile mai rare, când e nevoit să vorbească de cel ce primește, în chip dezinteresat s'a extins asupra noțiunii, tot cuvântul de gazdă în lipsă de altul.

Francezul primește sau nu primește, după voie, sau după capriciu, oaspeți: el poate fi deci, sau poate să nu fie hote (primitor de oaspeți). De aici urmează faptul că Românul și *ospătează* pe alții, adică le dă *ospăț*, cuvinte derivate de mare însemnătate, care nu și-au păstrat un astfel de înțeles în limba franceză.

1) Găsesc totuși, într'o descriere a *Nedeilor* din Carpați, citat de Gh. Vâlsan după părintele Marian și cuvântul *ospătar* în înțelesul de persoană, care conduce ospățul tinerilor cu prilejul acestei sărbători. Este probabil un termen regional, pierdut în restul țării. (Gh. Vâlsan, Pământul românesc și frumusețile lui. București, ed Casa Școalelor 1942, pag. 69).

Ceva mai mult, Românul are în pătura burgheză și cuvântul *mosafir*, în care se vede o altă nuanță, a sentimentului ospitalității.

Mosafirul nu este ceea ce numește francezul *invité*. Mosafirul nu este nici *oaspete*, el este o rudă, un prieten, un cunoscut, chiar și un necunoscut, legat indirect de familie, care vine să vadă pe cineva pentru scurt timp.

Mosafirul vine din proprie inițiativă când nici nu e așteptat adeseori și este primit cu toate semnele de bucurie ale celui ce-l primește.

În practica noastră burgheză se oferă mosafirului, dulceață cu apă răcoritoare și cafea, — țărani înlocuiesc acestea cu fructe după anotimpuri sau cu vin și băuturi alcoolice.

Cel ce nu poate oferi nimic — și aceștia sunt prea puțini — se simte peste măsură de stânjenit ¹⁾.

Concluzia finală a tuturor celor spuse până acum, concluzie formulată în puține cuvinte, este următoarea: poporul român, este un popor religios, cu o religiozitate ale cărei nuanțe sunt altele decât ale religiozității altor popoare; poporul român nu suferă nici de indiferentismul de care a fost acuzat, dar nici de exagerarea nesăritătoasă a misticismului; religiozitatea românească, se ridică pe temelia solidă și nezdruncinată a tradiționalismului, formând unul din aspectele sentimentului național. Lipsit cu totul de fanatismul, care a provocat atâtea

1) Am cunoscut un întreprinzător de construcții italian, venit sărac la București, și îmbogățit în câțiva ani.

Făcându-i odată o vizită, mi s'a arătat o deosebită considerație, oferindu-mi — după tradiția românească — dulceață și apă rece (fără cafea).

Numai că, pe fundul farfurioarei, se răsărau doar două boabe de vișine.

Puneți alături de aceasta, ironia exprimată în anecdota românească, în care servitoarea întreba pe stăpână, ce fel de mosafir este cel căruia trebuia să i se dea dulceața: de două sau de trei prune?

neajunsuri în istoria altor popoare, sentimentul religios românesc, este lipsit și de manifestările exagerate și bătaoare la ochi, cu care se confundă la alte popoare.

Creștinismul românesc, este cum am spus, prin definiție tolerant.

Iar toleranța românească este indisolubil asociată cu spiritul ospitalier al poporului românesc. De aceea, cum am văzut și în capitolul poporul român a avut o mare putere de asimilare asupra numeroaselor elemente alogene, care, valuri, valuri, în decursul timpurilor s'au așezat în mijlocul lui.

RITMUL MUNCII

Numeroși străini, care au cunoscut poporul nostru, îl învinuesc, cum am văzut, că e leneș și lipsit de disciplina muncii rodnice, din care iese înflorirea unui neam. În această privință, este caracteristică vorba atribuită lui *Iosif al II-lea*, pe care am pomenit-o, că, vizitând Transilvania, a găsit „un Saș muncitor și o sută de Români leneși”.

S'a încercat, cum am văzut iarăși, să se dea chiar explicația faptului. *Raicevich* crede de ex. cu totul greșit că țăranul nostru este leneș, fiindcă se hrănește prost cu mămăligă. Alții, cum e *Wilkinson* și *Camille Allard*, par a atribui climatului neprielnic și constituției fizice lenevia țăranului român. Alții, cum e geograful *E. Réclus*, o atribuie, în sfârșit, cu mult mai multă dreptate, împrejurărilor sociale vitrege, care nu-l îmbiau până de curând, în timpurile noastre, cu nimic pe țăran să muncească, de oarece orice prisos ar fi dobândit, trecea în mâinile altora.

Invinuirea aceasta de lene și de lipsă de disciplină a muncii se repetă și azi adeseori, nefiind rari nici Români care o formulează într'un chip sau altul. Insuși D-l Profesor *S. Mehedinți* pare a înclina spre părerea că poporul român e leneș. D-sa spune: „În ce privește poporul legat de Carpați, Dunăre și Mare, am putea spune că are unele însușiri de laudă, dar altele sunt slabe. Cea mai izbitoare însușire a neamului românesc este aplecarea lui spre artă. Alecsandri a spus că „Românul e născut poet”. E mai grav decât atât: e artist. Dovada este ală-

turarea cu alte popoare. Incepând de la îmbrăcăminte (în deosebi cea femeiască) și până la poezia populară, muzică, danț, proverbe, basme... puterea de creație a Românilor e vădită. *Mare laudă din punctul de vedere al culturii, însă mare slăbiciune din punctul de vedere al traiului de toate zilele.* Arta cere finețe: e destul chiar un moment pentru a crea ceva de seamă; viața cere din potrivă muncă necurmată. Unde mistrețul huzurește, cerbul moare de foame, deoarece nu poate răscoli țărâna să găsească rădăcini... Lui îi trebuie muguri, frunze și numai iarbă curată. Un popor impresionabil nu are liniștea muncitorului, care stăruie și în munca cea mai migăloasă. Din fericire sunt și unele ținuturi, în care neamul românesc amintește pe *durus arator* al Romanilor". (Antropogeografia, pag. 260—261).

E bine deci, să încercăm, în cele ce urmează, să prindem înțelesul lucrurilor, cercetându-le mai adânc. Ceea ce ținem să afirmăm încă delă început — de acord cu D-l Profesor C. Rădulescu-Motru — este că Românul nu e leneș, ci că ritmul muncii lui — lăsând deocamdată la o parte alte considerațiuni — are caracterul deosebit pe care-l poate avea la un popor, care s'a ocupat timp de mii de ani aproape numai cu păstoritul și agricultura.

Pentru ca să lămurim această afirmație, va trebui să facem delă început, o mică comparație între popoarele apusene și poporul nostru.

Care e caracterul muncii popoarelor apusene?

Aceste popoare, bucurându-se de împrejurări favorabile, au putut, unele, să păstreze la începutul evului mediu urmele vieții municipale romane, pe care s'a altoit apoi viața *burgurilor* medievale, centre de cultură și civilizație, iar în alte cazuri, cum s'a întâmplat în țări ca Germania ce nu făceau parte din Imperiul Roman, s'au întemeiat de timpuriu astfel de *burguri*, în jurul castelelor cavaleriești și sub influența culturală și civilizatoare a bisericii catolice.

Incetul cu incetul viața burgurilor a progresat prin răgazul ce au avut de atunci, prin avântul industrial și comercial, precum și printr'o viață de Stat înfloritoare, până a ajuns la ceea ce cunoaștem azi despre aceste popoare.

Este inutil să intrăm în mai multe amănunte. Faptul asupra căruia vrem să atragem atenția, este că azi, la popoarele apusene, viața centrelor industriale și comerciale, fie mici, fie mari, precum și mecanismul întregii vieți de Stat, cere o muncă complicată și statornică, disciplinată, în care fiecare în parte își dă contribuția lui de muncă, și o armonizează cu a celorlalți pentru anumite țeluri comune. Așa s'a întâmplat secole de-a rândul la popoarele apusene.

1) În confirmarea părerii noastre, vom pomeni că, după cum adevăratul focar viu al vieții românești a fost totdeauna în trecut, și este încă și azi satul, în Italia el este orașul. „Nu cred, zice *Contele Sforza*, să fie o altă națiune în lume, ale cărei tradițiuni, fabule, poeme populare să aibă totdeauna nevoie de a găsi orașe la origina lor: încă din evul mediu, pe când în Franța se cântau poeme despre Roland, poeziile italiene spuneau că Roma se trăgea din Alba-Longa, Alba-Longa din Lavinium și Lavinium din Troia, prin intermediul lui Enea. Lunga glorie populară a lui Virgiliu dealungul secolelor celor mai întunecate a provenit și din aceea, că el cântase originile unui popor, sub singura formă, care plăcea Italianilor, aceea a unei filiațiuni de cetății”. (*Comte Sforza, L'âme italienne*, ed. Flammarion, Paris, pag. 11—12). Și mai departe: „Astăzi chiar numele regiunilor italiene, pe care noi le credem atât de vii, Piemont, Lombardia, Liguria... nu sunt folosite în mod firesc de popor. Locuitorul unui târg (burg) din ținutul deschis spre mare, care merge dela Vintimille la Sarzane, nu va zice niciodată că e Ligur: el va spune totdeauna că e din Genova sau cel puțin din *Genovesato*. Așa a fost totdeauna în Italia, contrariu de ceea ce s'a petrecut în Galia, unde cele mai adeseori, numele orașului a dispărut și numele ținutului inconjurător a trecut asupra orașului: Lutetia, capitala Parisilor, a devenit Paris; Avaricum, capitala Biturgilor a devenit Bourges; și tot așa Amiens, Reims, Rennes...” (Idem, pag. 12). De aceea *Contele Sforza* se crede îndreptățit să spună: „Legătura seculară a generațiunilor noastre succesive este într'adevăr creată de oraș. Prin orașele italiene noi ne urcăm nu numai la moștenirea Romei, dar chiar la Italia pre-romană”. (Ibidem, pag. 13).

Timpul, cum s'a zis, este bani pentru aceste popoare. El este împărțit matematic în zile, ore, minute și secunde și e folosit după indicațiile cronometrului, fără nici o abatere. Așa se explică între altele, faptul că în Statele-Unite unde diferitele industrii au luat mare avânt de exemplu lucrurile au mers până acolo în această direcție, încât un *Taylor* s'a gândit chiar să stabilească reguli precise pentru aprecierea cantității de muncă ce este obligat să depună un lucrător într'o anumită unitate de timp. „Munca este analizată de *Taylor*, descompunând-o în mișcările ei elementare, care apoi sunt cronometrate, întrebându-se cei mai buni lucrători. Se obține în felul acesta maximul de viteză în care pot fi executate aceste mișcări parțiale, viteză care este impusă ca normă lucrătorului în genere și după care i se stabilește salariul ce merită. Prin acest cronometraj se suprimă repaosurile intermediare și se constrânge lucrătorul la o muncă continuă; în acelaș timp însă, se obține și o perfecționare a tehnicii”. (*M. Moldovan: Dinamica muncii*, p. 24—25).

Lucrul este în aparență demn de admirat, numai că în chipul acesta omul se încorporează cu mașina, devine aproape o anexă a ei, se mecanizează și el și oricine își poate pune întrebarea, dacă înlăturând mașina, omul mai e bun pentru ceva. O astfel de digresiune, nu trebuie însă să ne depărteze de problema pe care o urmărim aici.

Să punem deci alături de sistemul de muncă de mai sus — care este în trăsături generale, și înlăturând exagerările, acela al tuturor societăților industrializate — felul de muncă pe care din timpuri imemorabile au îndeplinit-o, țăranul și păstorul român, adică în fapt, poporul român, care n'a avut o viață orășenească proprie.

Munca agricolă are soroacele ei, pe care țăranul le leagă adeseori de anumite date calendaristice. Semănatul grâului de toamnă se face la cutare timp, semănăturile de primăvară la cutare alte timpuri, începând cu păioasele,

continuând cu porumbul și fasolea ș. a. și sfârșind cu plantele de nutreț.

Este, evident, vorba aici de date aproximative, care sunt respectate în măsura în care variațiile de temperatură și cele hidrografice o permit, sau o cer. Așa de ex. dacă pământul este primăvara prea îmbibat de apă, agricultorul trebuie să aștepte ca el să fie mai afânat și să nu se împietrească apoi, uscându-se în brazda nou trasă; dacă pământul este prea uscat, se așteaptă toamna o ploaie pentru a se arunca în pământ sămânța de grâu; dacă porumbul semănat a atins o anumită mărime — și aceasta depinde și ea într'o măsură de variațiunile atmosferice — el trebuie prășit ca să fie distruse buruienile, care l-ar sufoca, crescând mai mare decât el; la o altă dată când firul de porumb va crește mai mare, se va face rădirea și mușuroirea firelor de porumb, rămânând apoi restul în seama Domnului până la cules. Griji similare privesc fasolea, mazărea, etc. Nici o lucrare agricolă, nu se face cu ceasornicul, care nu-i este întru nimic de folos plugarului român. El se conduce în munca zilnică după soare: se deșteaptă odată cu zorile; își întrerupe munca la prânz, când soarele este de atâtea sulite pe cer, spre a gusta din mămăliga și fiertura lui frugală; face un nou popas la „nămiezi" și, după o odihnă însoțită de puțin somn, în toiul căldurilor celor mari, când soarele e deasupra capului, își continuă lucrul până se întunecă, după apusul soarelui.

Muncile agricole se pot, firește, amâna un timp, din pricina intemperiilor sau din pricina diferitelor nevoi, care-l cheamă pe plugar în altă parte. Este însă știut că întreruperea unei anumite munci nu se poate face decât un anumit răstimp, spre a nu compromite recolta. Sunt apoi epoci, când unele munci trebuesc făcute cu cea mai mare grabă pentru a putea avea tot rodul. Astfel seceratul rapiței sau grâului de ex. trebuie zorit, ca să nu se scuture boabele, risipindu-și astfel rodul muncii.

În chipul acesta țăranul de șes, care face agricultură ceva mai întinsă — folosind și pământ luat în dijmă dela proprietarii mari sau mijlocii — săvârșește o muncă istovitoare și ca intensitate și ca durată zilnică. Țăranii din Bărăgan — și așa sunt aproape toți țăranii din câmpia Dunării — muncesc în toiul verii, în lunile Iulie și August în special, câte 18 ore zilnic și chiar mai mult, neodihnindu-se decât vre-o patru ore pe noapte.

Astfel de țărani — muncii cărora de altfel, se datorește toată frumusețea și podoaba holdelor noastre, precum și faptul că Țara noastră mică dinainte de războiul de unitate națională, devenise grânarul Europei, iar acum, în timpul crâncenului război actual hrănește pe aliați — nu pot fi socotiți leneși.

Toată problema pentru ei, este să știe că munca nu li se irosește fără folos și că *rodul muncii lor este al lor*.

De altfel, un lucru tot atât de demn de ținut în seamă este că, în toiul muncilor agricole, nici sărbătorile nu sunt adeseori prilej de odihnă.

Ținuturile inundabile din lungul Dunării servesc drept pășune, atunci când nu se pot cultiva. Țăranii se ocupă în aceste părți și cu o creștere ceva mai întinsă de vite. Duminicile și sărbătorile, când vin din câmp, unde au muncit întreaga săptămână, ei se primenesc și renunțând să meargă la biserică, pornesc să-și vadă oile la stână, vacile și caii la pășunile din baltă. Alte dați, în sărbătorile socotite mai mici, se fac și *clăci*: grupe de rude, vecini, sau prieteni mergând să execute, fără plată, o anumită muncă agricolă grabnică pe pământul cuiva.

Cu mici deosebiri munca păstorului are și ea cam același ritm. Dacă privim această muncă în liniile ei mari, constatăm mai întâi așa zisa „pendulare” între munte și șes. La Sfântul Dumitru, oile sunt coborâte din plaiurile munților, unde au avut tot timpul pășune din belșug și unde nu mai pot sta din pricina vremii rele, care se apropie. Ciobanii sunt supuși acum unei sfortări, pe care puțini din orășeni o pot pricepe: zile și nopți întregi, pe

drumuri stabilite prin tradiție seculară, ei merg pe urma turmelor lor, fără odihnă, cu foarte mici popasuri, grăbiți să ajungă la locurile de iernat, în șesul Dunării, în Dobrogea, în Basarabia și până prin ținuturile depărtate ale Ucrainei rusești... Odată stabilite „perdelele”, adică adăposturile în contra Crivățului, ciobanii încep să ducă o viață ceva mai ordonată, întreruptă din când în când de pericolele viscolelor, inundațiilor și fiarelor. De Sfântul Gheorghe aceeași goană dela șes la munte, unde paza oilor la pășune nu este nici ea lipsită de neajunsuri și de muncă intensă.

Se poate pune însă de cei ce nu cunosc mai deaproape viața rurală, următoarea întrebare: „Cum se face, că deși agricultorul-țăran nu e leneș, pământul lui dă o producție atât de mică la hectar? Cum se face, așa cum arată statisticile, că pământul nostru a produs de ex. în anul 1939, an bun agricol, doar 11 chintale de grâu la hectar, pe când în Germania, țară cu pământ socotit sărac, s'au produs 25 chintale? Cum se face că chiar recolta porumbului — hrana țăranului nostru — a fost în 1939 de 12,27 chintale, pe când în Germania a fost de aproape 28 chintale la hectar?” (Conform datelor din Ziarul *Universul* din 10 Iunie 1941. Spre o nouă orientare a culturii țărănești).

Răspunsul nu e greu de dat. Puțina productivitate a pământului nostru nu se explică prin formula simplistă a lenei țăranului. În afară de cauze cunoscute ca: diviziunea din ce în ce mai mare a lotului țărănesc și deci pierderea unei bune părți din suprafață prin păstrarea răzoarelor neproductive și lipsa mijloacelor tehnice perfecționate — grație cărora marii proprietari de odinioară produceau cereale frumoase pentru export — necunoașterea problemelor de agricultură sistematică, nepriceperea și dezinteresarea organelor agricole de control, care nu arată în mod practic cum se face o bună cultură, ci se mulțumesc cu sfaturi platonice prin articole de ziar, conferințe la radio sau circulări oficiale ce nu găsesc aproa-

pe nici un ecou în sufletul sceptic al țăranului ¹⁾, se adaugă o trăsătură sufletească caracteristică sufletului țărănesc și anume *tradiționalismul* lui. El cultivă pământul după normele stabilite de înaintași și stă neîncrezător în fața inovațiilor, mai aels când acestea rămân în dome- niul vorbelor goale ¹⁾).

În privința aceasta este caracterisitic ceea ce s'a întâmplat în vara anului 1918. Germanii, care ocupau Muntenia, țineau să se cultive suprafețe cât mai mari, dând sfaturi țăranilor cum să facă culturile mai productive. Țăranii știau și ei însă ceva. Ei aveau — fără a fi fataliști — o credință pe care Germanii în zadar căutau să o înlătore: anume că, dacă vrea Dumnezeu, pământul produce mult, iar dacă nu vrea El, orice strădanie a omului este zădarnică. Credința aceasta am găsit-o și noi confirmată uneori, prin faptul de ex. că porumbul cultivat la sorocul lui a rămas neproductiv, iar altul, care părea oropsit să rămână bun cel mult de nutreț, fiind semănat prea târziu, a produs mult, din cauza capriciului naturii care n'a dat ploaie la vreme celui dintâi.

Așa dar, în centrul orașului Călărași, un loc viran fusese între altele, ales de Germani spre a dovedi că nu depinde de Dumnezeu—cum pretindeau țăranii noștri—decât prea puțin și că omul poate face aproape totul. Se cultivaseră legume. Un timp, ele au fost îngrijite după toate regulile. Se căra în special apă multă în butoaie și se udau din abundență straturile de zarzavat. Și lucru ciudat. Condițiile atmosferice din țara noastră atât de capricioase uneori, par a dovedi că el, țăranul, are drep-

1) Lucrurile s'au schimbat în ultimul timp în privința aceasta.

Notă. Am văzut astfel un agronom, cu grad de inspector, căruia i se arendase un teren, într'o regiune foarte frumoasă a județului Ialomița, stând trântit jos lângă un salcâm din marginea lotului său — care era, dacă nu mă înșel, lot *demonstrativ* — și ferindu-se cu umbrela de arșița soarelui, pe când un țăran îi cultiva, după sistemul tradițional, pământul.

late și că ce spun „din cărți”, domnii „*agrunomi*” nu este întemeiat. De sus, arșiță mare și pârjol. Nicio picătură de ploaie nu cădea din cerul senin pe care nu se vedea nici un roruleț! Apa turnată în straturi nu înviora plantele deloc. Din potrivă tânjeau și se ofileau par’că ar fi fost opărite cu apă fiartă. Dunărea și Borcea scăzuseră cu totul, iar marele lac al Călărașilor secase în întregime — fapt cu totul excepțional! În sfârșit, o secetă cumplită, cum nu se mai văzuse! Dela un timp, Germanii au renunțat să mai îngrijească grădina de zarzavat, care trebuia să fie pentru Români o pildă de cum se face o *adevărată cultură*. Locul s’a înegrit, iar butoaiele au fost părăsite goale. Reflexia Românilor că voința lui Dumnezeu e totul, părea astfel justificată. Ar putea înclina cineva să socotească drept *fatalism* o astfel de atitudine. Așa au și făcut unii.

Am văzut cum D-l D. *Drăghicescu* socotea că influența orientului asupra sufletului poporului nostru a fost dezastruoasă și că din această influență decurge „nepăsarea leneșă, molesirea și trândăvia spiritului, pasivitatea și resemnarea, *fatalismul* și neîncrederea în propriile-i puteri” (op. cit. pag. 347).

Insuși D-l *Lucian Blaga*, care arată în general, atâta încredere în forțele sufletului românesc, admite un *fatalism*, mai puțin fioros ca cel de care vorbește d-l *Drăghicescu*, dar totuși fatalism. În legătură cu resemnarea ce arată în fața morții păstorul din „Miorița”, resemnare pe care unii au socotit-o drept semn al concepției fataliste despre viață a poporului român, D-sa zice: „Sigur e că sufletul acesta (al poporului român), călător sub zodii dulci amare, nu se lasă copleșit nici de un fatalism feroce, dar nici nu se afirmă cu feroce încredere față de puterile naturii sau ale sorții, în care el nu vede vrășmași definitivii. De un *fatalism pus sub surdină de-o parte, de-o încredere excesivă de altă parte*, sufletul acesta este ceea ce trebuie să fie un suflet care-și simte drumul suind și coborînd și iarăși suind și iarăși coborînd, ca

subt îndemnul și'n ritmul unei eterne și cosmice doine, de care i se pare că ascultă orice mers" (Spațiul mioritic, pag. 22).

Lăsând la o parte explicația pe care o dă sufletului nostru național D-l L. Blaga, prin așa zisul spațiu mioritic — deal-vale — reținem deocamdată afirmația că poporul nostru e fatalist, chiar dacă fatalismul lui e „pus sub surdină”.

În sfârșit D-l *Th. Fecioru* vorbește de un fatalism — să-i zicem — și mai diluat: „Din actele țăranului nostru, din acea resemnare în fața soartei, din liniștea pe care nenorocirile vieții nu o turbură prea mult, din încredințarea nevoilor lui soartei și lui Dumnezeu, s'au tras concluzii despre accentuatul fatalism al poporului român. Să-l numim dacă vreți un fatalism de atitudine. Acest fatalism nu este de atitudine *ante-factică*, ci *post-factică*, adică de explicarea unei nereușite sau nenorociri, nu de inhibare, de oprire pentru acțiunile viitoare” (pag. 76 din *Poporul român și fenomenul religios*).

Mai jos tăgăduiește însă și existența *fatalismului de atitudine post-facțum*, căci zice: „Un Dumnezeu proniator exclude deci ideia despre o soartă împotriva căreia e zadarnic să lupți, precum și fatalismul, fie de gândire, fie de atitudine a poporului nostru. Fatalismul acesta nu e decât absolută încredere în voia, bunătatea și dreptatea lui Dumnezeu. E atitudinea omului, care știe că dincolo de zădărniciile lumii, se ascunde o mare certitudine: Dumnezeu”. (Idem, pag. 81—82).

Să adăogăm la acestea și ceea ce am auzit spunând unii străini în timpul războiului de întregire:

Un ofițer francez, care a luptat alături de noi și care cunoștea destul de bine soldații noștri, recunoscând calitățile lor de buni luptători, nu putea să-și explice decât prin înclinări pronunțate spre fatalism atitudinea de resemnare, cu care ei îndurau suferințele produse de înfrângerea noastră, din prima fază a campaniei (1916) și de lipsa noastră de organizare, pe care tot un ofițer

francez ar fi caracterizat-o spunând, că este o „*dezorganizare admirabil organizată*”. „Soldatul francez”, zice el, ar fi depus armele, dacă ar fi fost silit să sufere ca cel român, de foame, de frig, de murdărie, de lipsa lucrurilor celor mai necesare unei vieți omenești, așa cum suferă soldatul român”.

Iar un soldat francez, șofer inteligent, cu care în ajunul luptei dela Mărășești veneam întâmplător în același tren dela Iași în jos spre Scânteia, mi-a spus aproape același lucru. Transcriu din carnetul meu de campanie:

E de relevat constatarea pe care o făcea acest străin cu privire la puterea de rezistență și la supunerea și resemnarea de martir a soldatului nostru. Nu putea el să priceapă cum un soldat, care a muncit tot timpul, e în stare apoi să rabde și să nu ceară dela șefii lui, hrana și odihna ce i se cuvin. „Noi Francezii, zicea el, cerem șefilor noștri dreptul nostru; șefii înșiși, la rândul lor, au ca primă grijă buna întreținere a soldatului și numai cazurile de forță majoră îi pot împiedica de a-și îndeplini această obligație. Am văzut însă șoferi români, care ședeau, după o zi de muncă, flămânzi în automobil și dormitând fără a se plânge, iar șefii lor lăsându-i indiferenți să sufere”. Acest străin nu știa că șoferul român nu suferea nici pe departe ceea ce sufereau soldații din restul armatei noastre, fără ca nici ei să se plângă!

Să stăruim puțin asupra acestei chestiuni.

Să vedem întâiu ce se poate spune despre un popor care într'adcvăr este *fatalist* pentru ca apoi să vedem dacă ceea ce constatăm la el, seamănă cu înclinările noastre sufletești.

Jules Legras, bun cunoșcător al sufletului rusesc afirmând că poporul rus e *fatalist*, dă următoarele amănunte lămuritoare:

„Fatalismul (rusesc) se deșteaptă în prezența forței ineluctabile a acestei naturi violente, cu care omul se găsește într'un contact cu atât mai imediat, cu cât organizația materială a țării este mai imperfectă. Acest fata-

lism, căruia vom vedea că-i corespunde superstiția și resemnarea, nu este pătruns (ancré) în spiritul Rușilor printr'o influență religioasă, așa cum se întâmplă la Mahomedani. El provine la ei din izolare și din sentimentul slăbiciunii neputincioase, de care sunt pătrunși în fața unei naturi uriașe și, pe de altă parte, în fața jugului politic. Orice ar spune și orice ar face cineva, nu va scăpa de o inundație subită sau de un „metiel” (viscol) care-l surprinde în stepă; orice ar spune și ar face cineva nu va scăpa nici de ghiara poliției. Prin urmare la ce folosește să rezisti, să te chinuești, să te vaeți în fața inevitabilului? „Nu scapă nimeni de soarta sa”, zice un proverb rusesc, deseori repetat” (*Jules Legras, L'âme russe, Paris, Flammarion, pag. 237*).

Maxim Gorki, la rândul său, explică astfel fatalismul rusesc: „De mic copil, îndată ce se ridică pe labelle îndărăt, omul din apus vede peste tot isprăvile monumentale ale muncii strămoșilor săi. Dela canalele Olandei până la Riviera italiană... vede puterile elementare ale naturii supuse intereselor chibzuite ale omului. Copilul apusean primește această impresie de când suga, iar aceasta îl educă, sporește în el conștiința valorii omenești, respectul muncii și sentimentul însemnătății personale, ca moștenitor al minunilor silinței și operei străbunilor. Însă astfel de cugete, astfel de sentimente și astfel de aprecieri nu se pot naște în sufletul țăranului rus. Câmpia nemărginită, pe care vezi numai case clădite din lemn și acoperite cu paie, are însușirea primejdioasă de a face gol în sufletul omenesc, de a slei în el orice dorință. Când trece de marginea satului, țăranul dă cu ochii de gol și privind această pustietate, simte după puțin timp că acel gol a copleșit chiar sufletul său. Nicăieri în jurul lui nu zărește o urmă durabilă a muncii și a creațiunii. De jur împrejur, stepa nemărginită, iar în mijlocul ei o biată ființă bicisnică, aruncată pe acest pământ plictisitor spre a îndeplini o muncă de ocnaș. Astfel individul devine sătul și prea sătul — e copleșit de simțirea nepăsării, care

ucide în el până și puțința de a mai cugeta, de a-și mai aminti că a trăit și el pe acest pământ și de a scoate din pășaniile vieții oarecare idei. Un istoric al Rusiei, pentru a caracteriza pe țărani ruși, zicea despre ei: *o mie de eresuri și nici o idee*. Intregul folklor rus îndreptățește această tristă judecată". (M. Gorki, *Lenine et le paysan russe*. C. S. Mehedinți, *Cretinismul românesc*, pag. 172 și urm.).

Un astfel de fatalism, distrugător de energie, care duce un popor la felul de viață pe care au dus-o Rușii sub regimul țarist și pe care o duc și azi, sub regimul sovietic, nu poate caracteriza sufletul românesc. Cu atât mai puțin nu poate fi vorba la noi de un fatalism religios, ca acela al orientalilor. Este adevărat că și în proverbele noastre populare se exprimă credința în existența unei forțe superioare, de care depinde soarta omului: „Ce ți-e scris în frunte ți-e pus”. Credința populară despre o *ursită* hotărâtă încă dela nașterea omului, este dacă vrei, o convingere — i-am zice — pur teoretică a cărei influență asupra activității practice nu se resimte așa cum se resimte la popoarele fataliste.

La poporul nostru se găsește — este adevărat — o resemnare, pe care unii — ca filosoful german Keyserling — o califică drept moliciune. Este însă o resemnare, am putea zice *stoică*, față de ceea ce-l izbeste pe om și-l apasă și-i produce durere fără puțință de înlăturare. O astfel de resemnare este, poate, și mai necesară și mai înțeleaptă decât revolta plină de violență, și de încercări cu totul inutile de a înlătura ceea ce nu se poate înlătura. În fața marilor cataclisme naturale, ca și în fața prăpădului războiului sau al năvălirilor sălbatice — cum a fost cea de acum trei ani din Basarabia — Românul adevărat nu se vaetă, nu protestează inutil, nu se agită fără folos. El nu-și cheltuiește în van energia, cum face disperatul lipsit de judecată, ci își păstrează această energie, o concentrează în el, cu credința nemărturisită că ea-i poate fi utilă mai târziu. Fiindcă, din experiența-i

multiseculară Românul mai știe ceva de mare preț, anume că orice rău e trecător, orice suferință se potolește cu timpul și că după furtună apare și soarele pe cerul senin. Așa cum aștepti potolirea furtunii în liniște, așa trebuie să aștepti să treacă și răul, care s'a abătut — numai pentru un timp — asupra ta. O astfel de resemnare nu are nimic comun cu fatalismul. Ea este mai repede o strângere temporară a resorturilor sufletești pentru ca energia lor să fie mai mare mai târziu, când va fi nevoie. Un exemplu caracteristic ilustrează această interpretare. Când tifosul exantematic a decimat în Moldova în iarna anului 1917 regimentul din care făceam parte ca ofițer, așa cum am arătat în însemnările mele din acea vreme (*I. F. Buricescu: Pe marșini de prăpastie*), nu am văzut nici la ofițeri, nici, mai ales, la soldați, o altitudine de revoltă sau de protest. Desigur prăpădul, cu oarecare pricepere și dragoste din partea comandamentului, s'ar fi putut împiedica și în orice caz s'ar fi micșorat mult. Toți socoteau însă flagelul acesta, ca ceva venit fără vina cuiva, ca ceva natural, împotriva căruia nu se puteau lua măsuri de prevenire, ca urmare blestemată a faptului că fuseserăm înfrânți. Interpretarea cuprindea firește o parte de adevăr. Reacțiunea a avut totuși loc, deși cu oarecare întârziere și molima a fost stăvilită cu sacrificii destul de mari.

De altfel nici mediul natural, în care s'a desfășurat viața poporului nostru, nici organizația politică internă nu seamănă cu cele arătate privitor la Rusia de *J. Legras*. Deși cu ierni destul de aspre uneori, natura este la noi prietenoasă cu omul, nu-l copleșește, nu-l face să se simtă gânganie neputincioasă. Din contră Românul a găsit totdeauna o prietenă în ea — fapt care l-a și determinat să cânte plaiurile munților, poienele și codrii și să înceapă poeziile lui cu „frunză verde“. Cât despre ororile vieții politice dela noi, este inutil să vorbim, când o punem alături de cea din Rusia.

Respingerea învinuirii că poporul român e fatalist se poate face de altfel foarte ușor, amintindu-ne și ceea ce s'a întâmplat cu România, după războiul de întregire.

A fost, în cei douăzeci de ani de liniște relativă, o adevărată frenezie de construcție. Pretutindeni poporul, necălăuzit de oficialitate, din propria-i inițiativă, a lucrat fără preget și pentru interesul său propriu și pentru instituțiile de folos obștesc, prin cheltuire de energie neprecupețită și prin sacrificii adeseori foarte mari. Să se gândească cineva ce transformări au suferit aproape toate orașele în acești douăzeci de ani. În orașele din Transilvania, pe care Ungurii le socoteau focare de cultură și civilizație occidentală, câte nu s'au făcut și cu ce ardoare, după ce au trecut în stăpânirea noastră! Să cităm astfel, în treacăt, numai mărirea și înzestrarea Universității din Cluj — mândria culturii maghiare — catedralele monumentale din Cluj, Târgul-Mureșului și altele, parcurile minunate din mijlocul orașelor ardelene. Dar construcțiile de școli de tot felul și catedralele din orașele Basarabiei! Dar minunatele stațiuni maritime dela Marea Neagră răsărite ca din povești! Dar orașele din Cadrilater! Ce au făcut Românii din sărăcăciosul târg al Balcului? Ce au făcut din Bazargic și din Silistra cufundată în sărăcie și în mizerie?

În sfârșit, să ne gândim la tot ce au făcut țărani de pe tot cuprinsul țării în satele lor. Bucuria că au devenit stăpâni pe loturile lor de pământ, și-au arătat-o construindu-și prin comitetele lor — cu foarte puțin ajutor acordat uneori și de autorități — localuri spațioase și igienice pentru școli și biserici frumoase, pe care se simțiau mândri să le facă cât mai mari și mai frumoase.

Un astfel de popor poate fi socotit drept fatalist? În beția ce l-a cuprins după victoria întregirii, el poate fi învinuit cel mult că a fost exagerat de optimist. Și optimismul nu se împacă cu fatalismul distrugător de energie.

Odată terminată discuția aceasta, să reluăm firul analizei noastre. Dacă ar fi să recurgem la o comparație, spre

a stabili deosebirea între ritmul muncii țaranului român și acela al lucrătorului din țările industrializate, am zice că munca celui din urmă se desfășoară după indicațiile *cronometrului*, care împarte timpul în porțiuni regulate, mereu aceleași în scurgerea zilelor, lunilor și anilor; pe când munca țaranului român se desfășoară ca și cum s'ar conforma ritmului mai accelerat sau mai încetinit al unui *metronom*. O lămurire mică asupra întrebunțării metronomului în exercițiile muzicale ne va face să înțelegem lucrurile mai bine. Cine dorește să învețe mânuirea unui instrument muzical, de ex. vioara și vrea să respecte durata mai lungă sau mai scurtă a notelor, însemnate pe portativul din fața sa, precum și ritmul special indicat de diferitele măsuri dela începutul portativului, se servește de un metronom ale cărui băți le urmărește și indicațiilor căruia își conformează executarea ariei. Acest metronom păstrează o mișcare ritmică egală, cât timp acul indicator ce se mișcă automat printr'un mecanism de ceasornic, are o anumită lungime. Dacă cineva vrea să accelereze sau să încetinească bătăile metronomului, lungește sau scurtează acul-indicator, care imediat își schimbă mișcările, păstrând apoi ritmul cel nou mereu, același până la o nouă schimbare. Munca plugarului nostru nu se desăvârșește după ritmul, mereu același al cronometrului. Ea se desfășoară mai intensă și accelerată sau mai slabă și încetinită, după nevoile agrare. Țăranul nostru muncește neîndoios tot anul. Ce deosebire însă între munca din anumite epoci și altele! Ce deosebire de ex. între munca intensă din timpul culesului și treeraturii grâului și lipsa relativă de activitate dinaintea culesului porumbului! Ce deosebire mai ales între activitatea de vară și cea de iarnă! După ce a terminat cu arăturile de toamnă și cu culesul porumbului, țăranul intră într'o perioadă de activitate al cărei ritm este mult rărit și a cărei intensitate este mult slăbită. Ce face un țăran plugar iarna? Doarme, în primul rând, un somn de lungă durată. Neputința de a avea lumină din belșug, îl silește

să se culce de cu vreme și să iasă din casă târziu, când se luminează. Munca lui zilnică se reduce la îngrijirea, uneori destul de sumară și primitivă, a vitelor lui de muncă, la mici lucrări în jurul gospodăriei, la deplasări mai apropiate sau mai depărtate pentru diferite treburi. Este, firește, prea puțin, dacă nu privim lucrurile în relativitatea lor. Acest țăran a muncit însă atât de mult în timpuri verii, încât o odihnă ceva mai prelungită în timpul iernii este bine meritată. Se poate obiecta desigur că această „hibernare” a țăranului român e de prea lungă durată și că o activitate, chiar de proporții mai reduse, dar o activitate productivă în timpul iernei, ar însemna o mare binefacere pentru poporul nostru ¹⁾.

Așa este! Dar numai o inițiativă de Stat — pricepută și sistematic condusă — ar putea să-l îndemne a munci și iarna și să renunțe la traiul lui tradițional.

Dealtfel în momentele grele în care se pune la încercare puterea de rezistență și capacitatea de muncă a unui popor, țăranul nostru dovedește că așa zisa lui „hibernare” nu-i e necesară și că renunță ușor la ea. Așa se constată în timp de război. Soldatul nostru a îndurat în războiul de întregire greutăți fizice pe care nu știu dacă alt soldat le-ar fi biruit. Iar când luptele viforoase s'au mai potolit — chiar în timpul iernii — el a muncit cu aceeași energie, cu aceeași lipsă de repaos ca și în toiu muncilor agricole de vară. S'au organizat astfel tranșee, care au înconjurat, după retragerea în Moldova, tot pământul rămas în stăpânirea noastră. Cine a văzut aceste tranșee, în special în reg'unea de șes a Siretului spre Mărășești, și-a putut da seama de energia desfășurată de soldați spre a le sapa. Ziua, acești soldați ședeau gata

1) Cât am fost prefect al județului Iași omița plănuișem înființarea de ateliere rurale de iarnă în câteva comune mai mari pentru moment, rămânând ca dacă măsura s'ay fi arătat practică, să fie apoi generalizată. Instabilitatea vieții noastre politice m'a împiedicat să-mi realizez planul.

c'e luptă sub bombardamentul continuu al inamicului, pentru ca îndată ce se întuneca, toți să iasă cu lopețile la scormonitul pământului. Câteva ore după miezul nopții, până spre ziuă, acești oameni admirabili, se lungeau pe prispa din tranșee și dormeau.

Ajungem acum la un alt aspect al muncii țăranului român care constă în aceea că, grație inteligenței sale, el se poate ușor adapta la situații noi, fie atunci când se convinge prin el însuși că e mai folositor un nou fel de muncă, fie atunci când mijloacele tradiționale aplicate în munci cunoscute nu-i mai sunt de folos. Țăranul a părăsit astfel aproape peste tot, unde a avut puțința, treburatul cu caii în arie, vânturatul cerealelor de pleavă cu lopata sau cu ciurul, curățitul știuleților de porumb cu dosul secerii, atunci când a avut la îndemână mașini, care făceau treaba repede și bine.

Mai este însă ceva. Sunt atâtea împrejurări, în care țăranului i se cere să se descurce singur și să îndeplinească lucrări, pe care nu le-a făcut niciodată. Și el se descurcă, fiindcă posedă un minunat dar de improvizație. Țăranul face de toate. El nu se mărginește într'o specialitate, din care să nu poată ieși. De aci vine poate abuzul săvârșit uneori de a cere soldatului nostru orice. Nu știe soldatul să gătească mâncare și e pus la bucătărie; nu a fost niciodată dulgher sau tâmplar și i se cer lucrări de dulgherie și tâmplărie; nu a fost măcelar și i se cere să taie vite, etc. etc. Dacă n'are ce-i trebuie, de ex. un cazan, sau un ferăstrău și îndrăznește să spună aceasta, i se răspunde scurt: „Să te faci cazan! Să te faci ferăstrău!” Cel care dă astfel de ordine absurde, știe intuitiv, că ingeniozitatea soldatului-țăran va găsi soluția unei probleme în aparență insolubilă. puțința aceasta de improvizare, este, firește, o calitate prețioasă în anumite împrejurări. Grație ei o armată înfrântă și decimată, așa cum a fost armata noastră în prima campanie din 1916, a putut trece — cu mari jertfe, firește — prin grozăvia tifosului exantematic refăcându-se ca prin minune, reinviind — am putea

zice — din cenușa ei ca pasărea Phoenix. În chipul acesta o gloată informă, umilită, descurajată a ajuns în stare în puțin timp, să pornească din nou la luptă și să obțină gloria prin ofensiva îndrăzneată dela Mărăști și prin rezistența eroică dela Mărășești.

Mai este însă ceva de adăogat spre a înțelege felul cum muncește țăranul român.

S'a zis că „Românului îi e greu până se apucă de treabă, că de lăsat, se lasă numai decât”. A spus-o *Creangă* și o repetă mulți în diferite ocazii. Partea de adevăr cuprinsă în această afirmație — fiindcă este aci o parte de adevăr — privește natura omenească în genere. Fie că este American, fie că e German sau Francez, fie că este Român, omul se hotărăște greu la o acțiune nouă, mai ales când ea iese din căile obișnuite. Prin urmare, e firesc ca Românului să-i fie greu să se apuce de o treabă nouă. Ceeace nu e firesc, este lipsa de perseverență în lucrarea după chibzuială matură începută. Și așa ceva nu se adeverește pentru Români în general — dacă exceptăm ceea ce se întâmplă în munca orașenească, așa cum vom vedea mai târziu. Ceea ce izbește din contră atenția în felul de a munci al Românului este vioiciunea, iuțeala, graba, nerăbdarea — am putea zice — pe care o pune oarecum în terminarea a ceea ce a început. Cred că e caracteristic în această privință felul cum mărșăluiește soldatul român, pus alături de soldații altor neamuri. Infanteriștii români, au un ritm al mersului cu mult mai accelerat decât al soldaților germani. Priviți un regiment de vânători români în special, cu soldații lui mici de statură și inimoși, cari nu merg ci aleargă, zboară aproape, în sunetul viu al goarnelor sau al muzicii. Comparați acest regiment românesc cu orice unitate germană, care înaintează încrezătoare în forța ei, cântând marșuri eroice, în disciplină perfectă, dar într'o cadență rară și bine accentuată, care permite parcă piciorului să calce masiv pământul, spre a se arăta stăpânul lui. Am văzut în războiul nostru de întregire și regimente rusești mer-

gând spre front. Câtă deosebire între soldații țarului și soldații noștri! Par'că văd unul din aceste regimente urcând șoseaua din preajma cazărmilor din Bacău. Un cor minunat — trebuie să recunoaștem această calitate a Rușilor — păstra cadența rară, rară de tot a marșului. Dacă în fruntea regimentului ar fi mers un dric, ritmul nu s'ar fi schimbat întru nimic. Rușii mergeau ca după mort, nu se grăbeau. Inaintau parcă încredințați că nu e nicio grabă, că pământul e întins — cum sunt câmpiile din țara lor — și că trebuie răbdare ca să-l străbați. Rusia e mare (*Rossia balșoi*) ziceau soldații aceștia vorbind, cum puteau, cu Românii. Nici măcar victoria nu era prea târzie: „*But Germanii anul ăsta, batem noi la anul!*” ziceau ei iarăși când erau indirect învinuiți că sunt nevolnici.

Repeziciunea în executarea unei lucrări, ajutată de inteligența nativă a țaranului român nu duce numai la improvizație. S'a zis în războiul de întregire că materialul nostru uman este admirabil, dar că nu s'au folosit, cum trebuie, calitățile lui. Și așa este.

Cele mai grele deprinderi se obțin de soldații noștri cu puțină stăruință. Voi cita un caz recent, care e caracteristic. El este și autentic fiindu-mi povestit de un ofițer în ale cărui cuvinte am deplină încredere. L-am pus de altfel să-mi dea în scris singur amănuntele, ca nu cumva eu să exagerez ceva. Iată ce povestește el: „In toamna anului 1940, s'a înființat la Ploești o școală, ai cărei instructori — ofițeri germani — trebuiau să deprindă viitoarele cadre ale oștirii noastre cu mânăuirea tunurilor antiaeriene, model german de 88 mm. La această școală, au fost trimiși și elevii școlii de subofițeri A. c. A. (apărarea contra aeronavelor) care sunt „sergenți în termen” având pregătire de bază numai patru clase primare. Exercițiile ce se făceau, urmăreau între altele, deprinderea cu punerea în baterie și în bătaie a tunurilor. Aceasta, e dela sine înțeles, că trebuie să se facă cu cea mai mare repeziciune și precizie.

Ofițerii germani țineau în special să se aporpie de realizarea unui *timp record* — care se obținuse după multe exerciții, făcute, cu sistema lor caracteristică, în armata germană și la care nu se gândeau deloc că ar putea ajunge ostașii români. Cu atât mai mult nu putea trece prin mintea lor bănuiala, că acest timp record ar putea fi întrecut. Și totuși, viitorii subofițeri români au dat dovadă de o putere de înțelegere și de o iuteală a mișcărilor, obținută prin exerciții de durată relativă scurtă — mai scurtă decât cea folosită de Germani — care a uimit pe ofițerii instructori germani. Se bătuse cu 5 secunde timpul-record german.

Nedumerirea ofițerilor germani i-a dus la bănuiala că — spre a întrebuița un termen militar la modă — așa zișii candidați de subofițeri erau ofițeri sau elevi de școală militară *camuflați*. Au cercetat atunci cu toate amănuntele cazul, în special prin interogatorii dibaci conduse, spre a dovedi înșelăciunea. S'au convins însă până la urmă, că nu fusese la mijloc nici o fraudă”.

Este drept să recunoaștem iarăși, că dorința și nerăbdarea de a lucra, îl face pe țăran și pe Român în genere să se apuce uneori de mai multe treburi deodată și să lase, un timp, neisprăvită pe una, pentru a o putea termina pe cealaltă. La aceasta se referă mai ales Creangă, când spune că „Românului îi e greu până se apucă de o treabă, că de lăsat se lasă numai decât”. Aceasta nu e însă lene, ci cel mult lipsă de ordine și sistemă în muncă, ceea ce este cu totul altceva.

Cu toate că în lucrarea noastră ne mărginim să constatăm caracterele sufletului nostru național, fără a căuta să aflăm și originea sau evoluția lor, așa cum s'a încercat uneori fără succes, ni se pare totuși aici îndreptățită presupunerea, că trecutul nostru istoric explică ritmul muncii noastre, când e vorba de această ultimă înfățișare a ei. Neamul nostru, în toată desfășurarea vieții lui istorice, a trăit într'o stare de continuu provizorat. El veșnic a stat sub amenințarea năvălirilor și ocupațiilor teritoriale mai

mult sau mai puțin barbare, fie din răsărit, fie din sud, fie din nord. De fiecare dată el a încercat să-și scape într'un chip sau altul viața împreună cu puținul și sărăcăciosul avut, pentruca, după retragerea puhoiului, să-și reia viața normală. Am văzut, în copilăria mea, ca o rămășiță a timpurilor de restriște, cum unii țărani — deși timpurile erau liniștite — își țineau încă „bucatele” în gropi săpate în pământ, pe care, înainte de a depozita recolta nouă, le ardeau bine și le aeriseau un timp, spre a înlătura orice umezeală vătămătoare. Era păstrarea unei practice tradiționale, consecința nesiguranței noastre multisekulare, când oamenii, părăsindu-și gospodăriile, lăsau ascunse în pământ cerealele, încredințați că le vor regăsi la întoarcere. O astfel de nesiguranță a determinat pe Români să facă *ce puteau și cum puteau*, adeseori în dezordine, fără sistem, trecând în grabă dela una la alta, cu ținta de a salva cât se putea mai mult din ceea ce aveau.

Explicația se poate să nu fie cea mai bună. Faptul rămâne însă. Iar felul acesta de a munci, privit pe o altă latură, devine un defect. Și iată de ce: graba de a termina o lucrare, care e strâns legată de puțința Românului de a se adapta ușor la situații noi și grele, duce, firește, la minunate rezultate, în special în vremuri de restriște. Nu se mai întâmplă așa, când e vorba de munca pe care Francezul o numește *de longue haleine*. O astfel de muncă nu se poate realiza cu improvizație și cu iureș. Acestea nu pot dintr'odată să înlătore piedicile ivite în cale. Se cere în astfel de împrejurări chibzuială matură asupra țelului urmărit și asupra mijloacelor proprii a-l realiza. Se cere calm, metodă, energie neînfrântă. Și aici, fără îndoială, felul nostru de muncă dă adeseori greș.

Un exemplu caracteristic din timpul dezastrului din partea I-a a războiului nostru de întregire și pe care le reproduc din însemnările mele personale din acea vreme, ne va lămuri mai bine: (Pe margini de prăpastie. Plecarea din Oșești).

Să vedem acum, la ce rezultate duce aplicarea felului de muncă arătat, în viața noastră de Stat.

Știm că'n prima jumătate a secolului XIX-lea Principatele Române, sub influența ideilor revoluționare franceze, au început să-și organizeze o viață națională administrativă, politică și economică după modelul statelor burgheze din apus. Evident, lucrul nu era ușor. Pericolul unei imitații a formelor apusene, căreia să nu-i corespundă un conținut sufletesc — pericol în contra căruia a protestat încă dela început *Ion Ghica*, apoi *M. Eminescu* și pe care l-a pus în timpurile noastre în deplină lumină D-l Profesor *C. Rădulescu-Motru* în „Cultura română și politicianismul” — amenința serios această organizație. Aceasta n'a împiedicat totuși ca lucrurile să-și urmeze cursul lor și România să devină, mai ales după unirea Principatelor, un stat din ce în ce mai „occidental”. Am ajuns să avem o administrație complicată, o armată mare, un învățământ public desvoltat, o organizare economică, grație căreia ne-am pus în legături comerciale, din ce în ce mai intense, cu țările din apus. Toate acestea n'au schimbat cu mult sufletul nostru. Iar ritmul muncii agrare și pastorale românești, transpus în toată activitatea noastră socială îi dă acesteia un colorit special, care mai mult decât munca țăranului a izbit pe străini și i-a făcut să ne acuze de lenevie. Într'adevăr dacă privim lucrurile ceva mai atent constatăm, că multe din zilele, care ar putea fi folosite pentru o muncă rodnică sunt în activitatea noastră oficială zile de vacanță.

Citeam odată în nu știu ce ziar, că, după calendarul Coptilor creștini din Etiopia se consideră ca sărbători — când nu se muncește deloc — în afară de zilele de sâmbătă și duminică ale fiecărei săptămâni și zilele de 5, 7, 12, 19, 21, 23, 24, 27 și 29 ale fiecărei luni. Aceasta însemnează, cum se vede, că mai mult de jumătate din lună este consacrată trândăviei.

Nu poate fi vorba de așa ceva la noi. Este adevărat, că *Wilkinson* afirma, la începutul secolului trecut, cum am

văzut, că în Țările române se respectau cu sfințenie 210 zile de sărbători pe an și că funcționarii, care țineau toate aceste sărbători, mai aveau vacanță la Paști și pe timpul verii.

Este probabil, că numărul sărbătorilor este exagerat de Wilkinson, care se referă mai mult la activitatea biurocratică, deși, firește, din pricina împrejurărilor sociale interne, ca și din pricina evenimentelor turburi externe, nici țaranul român nu va fi muncit atunci cu intensitatea, cu care a muncit mai târziu, când a avut și îndemnul și puțința să muncească. Trebuie primit *cum grano salis*, chiar adevărul cuprins în unele cercetări făcute de oameni grăbiți asupra vieții de țară din timpurile noastre. În orice caz ceea ce afirmă scriitorul englez despre neactivitatea administrației din acele vremuri este probabil foarte aproape de adevăr. Aceasta nu-l îndreptățește totuși să atribuie întregului neam ceea ce constata în viața socială și administrativă din capitala țării.

Cum am spus și în altă parte, nu este întru nimic justificat să se atribuie țărănimii, singura reprezentantă autentică a neamului românesc, defectele clasei suprapuse a boierimii și ale administrației. Influențe puternice orientale, infiltrate în special sub domniile fanariote în cele două principate române, au creat în sânul boierimii românești curcite, o anumită mentalitate, care a fost atribuită în mod greșit întregului popor, uitându-se uneori că a existat și o boierime românească autentică, păstrătoare a tradiției românești, care nu s'a amestecat cu elemente străine și nu a suferit influența lor corupătoare.

A munci puțin, cât mai puțin și a avea cât mai multe avantagii era un semn de distincțiune în vremurile când boierii din protipendadă mergeau cu işlice uriașe în cap în trăsurile luxoase de Viena pe caldarâmurile primitive de lemn ale capitalei, ca să-și viziteze cunoscuții și socoteau că e un semn de mare distincție să nu coboare singuri din trăsurile, ci să fie luați de subțiori și duși de servitori pe sus până în camera în care se trânteau leneși

pe sofa. Administrația venală, deprinsă cu *hatârul* și *bașșul* turcesc muncea și ea cât mai puțin putea și găsia în orice împrejurare prilejul de a întrerupe treaba. Sfinți peste sfinți, sărbători peste sărbători, pentru a trândăvi și huzuri, așa cum într'una din poeziile lui Coșbuc, călugării beau un nou pahar de vin numai când găseau în numărul nesfârșit al sfinților din calendar un nume nou pe care să-l *cinstească*.

Firește, lucrurile s'au schimbat ceva — s'au schimbat chiar mult — de atunci până acum.

Nu e mai puțin adevărat însă, că a rămas încă în administrația noastră până azi pornirea de a săvârși munca pe *sponci* și cu întreruperi cât mai dese cu putință.

Munca e întreruptă întâi de sărbătorile stabilite oficial, cu prilejul Crăciunului, Paștelui și onomasticilor diferiților sfinți. Deși în afară de zilele de duminică, aceste sărbători nu au în majoritatea lor niciun rost, să zicem totuși, că e în respectarea lor o concesie făcută tradiției noastre religioase.

S'au născocit însă și alte prilejuri de întrerupere a muncii în administrație. S'a stabilit astfel, un timp după unirea cea mare până la noua turburare a păcii, că pe timpul verii, în afară de concediile acordate funcționarilor pentru odihnă — lucru justificat firește — să se lucreze sâmbăta până la prânz și să reînceapă serviciul tocmai luni după amiazi, adică după două zile de întrerupere.

Dacă acum vreo sărbătoare oarecare cade vineri, sau marți, intervine — putem zice acum *intervenea* — *puntea*. Aceasta însemnează, că se începe vacanța de vineri și se continuă până luni, cu întreruperea lucrului și în ziua de sâmbătă, peste care trândăvia trece ca peste o punte. Tot așa se întâmplă și în cazul al doilea, când *puntea* trece peste ziua de luni.

Un gazetar cehoslovac, care a vizitat Bucureștii în anul 1936 și care-și publică impresiile de călătorie în ziarul *Lidové deník večer* scrie între altele: „Omul trebuie să

vină până la București ca să cunoască în adevăr ceva frumos pe lume: *puntea*. Cum, nu cunoașteți acest cuvânt? În limba cehă însemnează pod și cuvântul n'are în el frumusețea pe care o are în limba românească. Puntea e atunci când între două sărbători e o zi de lucru, peste care se prelungește sărbătoarea celor două zile. Astfel că totdeauna sunt trei zile de sărbătoare. De aceea: trăiască *puntea!*" (cf. ziarul *Curentul* din 21 Iunie 1936). Ironia aceasta, ușoară în aparență, este biciuitoare în fapt și apuseanul deprins cu munca neîntreruptă, desigur e surprins neplăcut de ceea ce găsește la noi, așa cum și noi, la rândul nostru, nu putem concepe un calendar al muncii asemănător cu al Coptilor creștini din Abisinia.

În 1907 Spiru Haret, ca ministru al cultelor s'a adresat Sf. Sinod ca să reducă numărul sărbătorilor bisericești, fiindcă el vedea în mulțimea celor respectate de popor o cauză a relei stări economice. Suntem doar în anul revoluției țărănești. Sinodul a dat atunci o *enciclică* prin care excludea dintre sărbători pe unele pe care le socotea „amăgiri copilărești și rătăciri păgânești”. Th. Fecioru crede că Sf. Sinod n'a făcut bine, când a înlăturat sărbători ca de ex. *Drăgaica*, care e, după D-sa, o sărbătoare jurat creștină. „Trebuia sa se interzică numai acele obiceiuri ce nu sunt creștine, ce se practică la această sărbătoare, dar nu sărbătoarea în sine, căci la *Drăgaica* se sărbătorește nașterea Sf. Ion Botezătorul, căci poporul nu înmulțește sărbătorile din lene, ci din piozitate” (*Th. Fecioru: Poporul român și fenomenul religios*, pag. 213). Se vede în observațiunea D-lui Th. Fecioru starea de spirit a bisericii noastre, care crede că respectul sărbătorilor se face prin *nemuncă*. De aici rezultă neajunsuri mari pentru bunul mers al treburilor administrative. Disciplina muncii în biurouri este inexistentă aproape. Hârtiile se strâng în dosare și rămân nerezolvate, iar cel ce vrea să aibă într'adevăr o soluție a plângerii sale este nevoit să umble singur din birou în birou, din funcționar în funcționar, neajungând la urmă adeseori la nimic. În timpul

când existau partide politice, este cunoscut că prefectii, deputații și senatorii veneau din provincie cu ghiozdanele pline de petiții, pentru a căror rezolvare umblau din Minister în Minister. Firește, erau și cazuri, când se urmăreau soluții alături de lege, sau în contra legii. Nu e însă mai puțin adevărat, că chiar cereri drepte, a căror dreptate era vădită ca lumina soarelui, se înmormântau în dosare, dacă nu erau susținute de cineva cu „influență“.

Imi permit să povestesc un caz recent și caracteristic petrecut după desființarea partidelor politice (în anul 1940) spre a se vedea că birocrația noastră are racilele ei, independente de regimul politic. Un profesor implinind vârsta de 60 ani este scos din oficiu la pensie. Ordinul ministerial fixează ziua de 1 Septembrie ca dată a scoaterii din serviciu. Revine apoi, fără nici un temei legal și stabilește ziua de 1 Iulie. După lege „fișa de pensie“, care trebuia să dea unui profesor puțința de a-și încasa pensia fără întârzieri, cade în sarcina Direcțiunii școlii unde el funcționează. Ea, direcția, trebuie să alcătuiască această fișă, cerând din timp prin *adrese oficiale* tuturor autorităților, unde profesorul a funcționat, date precise, asupra timpului cât a funcționat și a salariului ce a încasat cu reținerile respective pentru Casa Pensilor. În mod automat deci, cine a trecut la pensie, trebuie să-și încaseze pensia, în luna, care urmează. Profesorul în cauză constată însă cu surprindere, în luna Iunie, când îi vine ordinul de pensionare, că fișa lui nu e nici completă, nici în regulă. Secretarul școlii e concentrat. Își ia atunci personal sarcina de a completa fișa: merge la școlile, care daseră date greșite — unele din aceste școli fiind în provincie — completează acele date, își procură numeroasele acte cerute de lege, alcătuește cu multă strădanie fișa, copiind-o și recopiind-o. Când o găsește alcătuită după toate cerințele legii, o ia singur dela liceu și se duce la Minister spre a o supune verificării, știind că altfel va zăcea prin cartoane. Direcțiunea Contabilității învățământului secundar o găsește bine alcătuită. Trebuie

acum verificată și de șeful contabilității inspectoratului școlar. Funcționarul, însărcinat cu această operație, găsește și el că e bună fișa. Ajungând lucrarea la șeful contabilității inspectoratului, *ultima instanță* înainte de a porni actele la Casa Pensiilor, acesta aruncându-și doar ochii peste acte afirmă sentențios, că fișa nu este bine întocmită: „Nu prin *adrese* către școli trebuiau aflate diferitele date; pentruca Statul să nu fie frustrat de timbre trebuie obținute aceste date prin *certificate* dela diferitele școli; aceste certificate trebuiesc apoi vizate de Inspectoratele respectice”. Profesorul rămâne uluit. El este obligat acum să meargă nu numai la școlile unde funcționase, dar și la inspectoratele de Iași și Constanța, de care depindeau aceste școli. Câtă pierdere de vreme! Câtă cheltuială zadarnică! Se întoarce la școală. Cercetează fișele colegilor pensionați cu un an înainte tot după legea, care i se aplică și lui: fișele sunt la fel! Caută legea pensiilor, o citește și se convinge că fișa lui, ca și a colegilor lui, e bine alcătuită. Ba găsește în lege și un articol, care spune că funcționarii care vor face dificultăți vor fi pedepsiți. În acest timp șeful contabilității inspectoratului, după consfătuiri cu diferiți specialiști din Minister, hotărăște să dea tuturor școlilor o circulară prin care să arate cum trebuiesc alcătuite, în afară de lege, după socotința sa proprie fișele. Este inutil să arătăm cum l-a judecat cu legea în mână pe acest șef, profesorul, de care e vorba. Ne mulțumim să amintim răspunsul acestui funcționar: „Dar eu n'am în Minister legea pe care mi-o arăți D-tal!” — „Și D-ta te gândeai să decretezi drept lege, ceea ce-ți trăsnește D-tale prin cap?!” — i-a răspuns indignat profesorul. Au trecut în acest chip, punând la socoteală și întârzierile dela Casa Pensiilor, două luni și jumătate, până când profesorul să poată intra prin stăruinți insistente personale în drepturile sale legale — ciopârțite și acelea printr'o hotărîre nedreaptă a Casei Pensiilor, contra căreia a făcut apel la Curtea de Conturi și să aștepte peste un an până să obțină o hotărîre a acesteia.

Am citat mai amănunțit acest caz care e tipic și la fel cu care se petrec numeroase cazuri.

De aici dezordine. Funcționarii, chiar în zilele și orele de birou, munceau pe îndelete, fără nici o grabă — vorbesc la trecut fiindcă nu mai am decât slabe legături cu administrația actuală — și mai ales fără nici o responsabilitate. Aveau scuza — în parte justificată — că erau întrerupți în treaba lor prin numeroasele intervenții și pătrunderea în birouri a tot felul de persoane străine. Nu e mai puțin adevărat totuși, că chiar dacă nu s'ar fi produs astfel de perturbări, alte pretexte s'ar fi găsit de nemuncă.

Dar iată un caz și mai frumos. Nu mai e vorba de un răspuns tardiv, ci de un răspuns anapoda și lipsit și de logică, pornit dela Direcția învățământului profesional din Ministerul Culturii Naționale.

Mama unui elev, care a rămas de două ori repetent în clasa a IV-a gimnazială teoretică și care este oprit de regulament să mai repete această clasă, se gândește să ceară autorității superioare un act de indulgență, prin care să-i permită a înscrie a treia oară pe fiu său în aceeași clasă. Femeie simplă, care nu cunoaște secretele organizației birourilor Ministerului, ea se duce la directorul învățământului profesional. Prezintă petiția și i se spune să o lase acolo, căci va primi curând răspunsul.

Funcționarul în competența căruia cădea rezolvarea problemei n'a observat măcar, că chestiunea nu era de competența sa și că trebuia s'o trimită la altă direcție. Răspunsul vine într'adevăr, fără prea multă întârziere. Mama elevului se prezintă la liceul teoretic, cu acest răspuns, care, socotește ea, rezolvă încurcătura. Ce citește însă Directorul în această hârtie? Iată: „La cererea Dvs., vă facem cunoscut că Ministerul aprobă fiului Dvs. ...dacă este absolvent a trei clase de liceu teoretic — și nu era! — să se înscrie în clasa a IV-a liceu teoretic, dacă va trece un examen de diferență la următoarele materii:

contabilitate, mărfuri, corespondență comercială română, și aritmetică după programa de clasa I, II-a și a III-a a gimnaziului comercial". Este vorba deci în cerere de înscrierea pentru a treia oară în clasa a IV-a de gimnaziu teoretic și i se aprobă înscrierea în clasa a IV-a comercială, obligându-l să dea și un examen de diferență!

Fără multe comentarii! Un astfel de ordin e iscălit de un șef de serviciu care, probabil n'a citit nici petiția destul de clară, nici ordinul absurd ce a iscălit.

Se pot cita multe cazuri de acestea.

O explicație a faptului este desigur în transpunerea ritmului muncii țărănești în activitatea de biuro, care numai de formă e supusă cronometrului — oră fixă de începere, oră fixă de terminare a muncii — fără însă — și aceasta este o mare problemă a unei organizații viitoare — să se stabilească ce este răspunzător să facă fiecare și câtă cantitate de muncă e obligat să presteze. De altfel autoritățile însăși recunosc că nu se îndeplinește de funcționari o muncă precisă și ordonată și că din această cauză rezultatele unor măsuri, bune pe hârtie, sunt foarte slabe în practică, dacă nu sunt nule.

Acolo, unde însă se vede mai clar defectul activității oficiale, este în activitatea școlară propriu zisă. Firește, avem legi precise, avem regulamente, care prevăd în amănunt funcționarea școalelor; avem programe analitice, care prescriu și materia de predat și orele ce au să consacre fiecărei porțiuni de materie; avem în sfârșit orarii zilnice, care stabilesc, când se începe, când se sfârșește și ce întreprinderi trebuie să aibă activitatea școlară. De aci credința pe care o avea, după cât se afirmă, Spiru Haret, că în fiecare moment el știa ce se petrecea în toate școalele din Țara românească.

Și totuși, activitatea școlilor noastre este așa încât deprinde pe elev, deci pe viitorul cetățean, cu o muncă complet neregulată și nesistematică. O mică socoteală a zilelor de muncă efectivă școlară pe ultimii patru ani școlari, ne va lămuri deplin:

1. În anul școlar 1937—38 s'au ținut cursuri în 196 zile, în care intră și zilele de examen din Iunie. În restul celor 169 zile *nelucrătoare* se cuprind, în afară de vacanțele de Crăciun, de Paști și de vară, 36 duminici și 16 zile de sărbătoare.

2. În anul școlar 1938—39 avem 156 zile de cursuri în care se cuprind și examenele din Iunie. Mai puțin ca în anul precedent. Restul de 209 zile se repartizează în afară de vacanțele obișnuite, la 31 duminici, 13 sărbători, 32 de sâmbete consacrate străjeriei. Zilele de școală consacrate străjeriei le socotim totuși ca zile *nelucrătoare*, fiindcă folosul lor educativ era *minim* cu o mare pierdere de vreme. O motivare mai dezvoltată a acestei afirmații nu e locul să o facem aci. Nu putem totuși trece asupra faptului că prin voința Comandantului Străjii Țării, ziua consacrată străjeriei a fost fixată Joia, pe temeiul că altfel nu se dă atenția cuvenită educației pe care aveau s'o primească elevii prin această instituție. Cine cunoaște însă cât decît — și nu numai din cercetări cu caracter științific, ci și în mod empiric din observațiuni curente — ce intensitate poate avea munca elevilor în cursul unei săptămâni, știe că în prima zi după Duminică, precum și după sărbători în genere și după vacanță, elevii se adaptează cu oarecare greutate efortării ce trebuie să facă spre a obține bune rezultate. Pe măsură ce înaintează în cursul săptămânii, curba muncii lor se ridică, cu mici variații — asupra cărora n'avem să stăruim aici — până la finele săptămânii. Ne închipuim acum ușor, că prin oprirea muncii la jumătatea săptămânii, curba ei se scoboară pentru ca greu să se mai poată ridica vinerea și sâmbăta, după care urmează o altă întrerupere. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât, din lipsa unei concepții clare asupra rostului educației, străjeria nu era muncă — cum ar fi trebuit să fie — ci prilej de pierdere de vreme.

3. În anul 1939—40 avem 165 zile de școală. Cele 200 zile rămase se repartizează, pe lângă cele trei vacanții, la 29 duminici și sărbători, 32 sâmbete consacrate stră-

jeriei. În acest an școlar s'a trecut ziua străjeriei de joi, sâmbătă. Concesie utilă făcută activității școlare! S'au introdus în schimb unele inovații, anume par'că făcute ca să turbure munca școlărească: s'au întrerupt examenele de sinteză începute la 1 Iunie, pentru ca zilele de 6, 7 și 8 Iunie să fie consacrate exercițiilor de exhibiție străjerască.

Se mai adaugă la cele de mai sus, că chiar zilele de școală sunt întrerupte — nu rareori — pentru diferite comemorări sau pentru opere zise de educație socială: ziua mamei, ziua economiei, aniversări diferite, comemorări de personaje celebre, etc. etc.

Este caracteristic în această privință, ceea ce s'a întâmplat în ziua înmormântării regelui George al V-lea al Angliei. În semn de doliu școlarii români au huzurit, întrerupând cursurile o zi întreagă, în timp ce pe tot întinsul marelui imperiu englez s'a întrerupt activitatea numai câteva clipe de reculegere. Și nici măcar n'au putut să se distreze bieții școlari la cinematografe, care și ele și-au închis porțile în semn de doliu, fiindcă se întâmplase *mareea nenorocire națională*, că murise Regele Angliei!

Cum se vede, școala românească, căreia ar trebui să-i cadă sarcina de a deprinde pe elevi, cu precădere, cu o muncă regulată și intensă, al cărei ritm să fie o pregătire pentru ceea ce vor fi obligați să facă în cariera lor de mai târziu, nu contribuie decât să le dea deprinderi cu totul nepotrivite pentru acea carieră și pentru ritmul unei vieți sănătoase de Stat. De aceea se și văd în activitatea noastră socială atâția nechemați și nepregătiți, care încercă treburile.

Nu e însă numai atât. Elevii se desprind cu munca neregulată și din alte cauze. Așa de ex. numărul mare al lor pe clase, precum și cantitatea de materie de parcurs, duc la rezultatul că un control serios al muncii este greu, dacă nu imposibil. Chiar în clase normale — am avut în trecutul școlii clase de 10—120 elevi, iar anul școlar 1940—41, a văzut, în urma evenimentelor nenorocite, clase

cu câte 60—70 elevi în liceele din București — când un profesor are una sau două ore pe săptămână și are 50 elevi într'o clasă, este ușor de făcut socoteala că foarte puțin timp — câteva minute de elev — poate consacra într'un trimestru spre a controla și aprecia activitatea lor. Și atunci elevul român — care nu e în pericol de a se surmena, cum copilărește au pretins unii pe baza cercetărilor făcute în țări străine, unde elevii, supuși cu adevărat la o muncă grea și istovitoare, ajung uneori la acest rezultat — face ce face și funcționarul român, de care vorbiam mai sus: nu muncește. Nu muncește decât când crede că-i vine rândul să fie ascultat. Iar în ajunul examenelor depune cele mai mari eforturi — așa cum muncește țăranul în toiul muncilor agricole — spre a-și încărca mintea cu cunoștinți îngrămădite fără sistem, nerumegate și deci inutile, destinate a fi aruncate în întunericul subconștientului sau inconștientului, îndată ce a trecut ziua examenului.

Ritm de muncă agrară aplicat la munca intelectuală! Același lucru se observă și în activitatea studenților universitari. Este inutil cred să arăt că majoritatea studenților noștri — sunt firește și excepții, care confirmă regula — nu citesc sistematic nici acasă, nici în bibliotecă, unde se văd foarte puțini aplecați deasupra cărților și numai în ajunul examenelor dau zor să „învețe” *caielele de cursuri*, care sunt o nenorocire a învățământului nostru superior. De aici rezultă, că oameni cu adevărat culti ies puțini din Universități și că, îndată ce și-au creat o profesie, foarte mulți *intelectuali* nu citesc decât jurnalul în timpul digestiei, dacă nu se mulțumesc cu ce aud la radio.

Să nu se pară curios că am stăruit ceva mai mult asupra activității școlare. Nu e vorba de vreo preferință datorită deformațiunii profesionale. Am făcut-o, fiindcă

școala oglindește, pe de o parte, spiritul societății, iar pe de alta, pregătește acest spirit. Tânărul care a deprins un anumit ritm de muncă în școală, îl păstrează, de cele mai multe ori, și în activitatea lui socială de mai târziu.

Să trecem însă și la alte activități.

În sporturi, care sunt atât de gustate de marele nostru public, se strecoară același caracter al muncii noastre naționale.

Este evident că numai printr'o muncă încordată se pot obține rezultate strălucite în îndeletnicirile acestea, care cer, pe lângă anumite calități sufletești, adesea ori înăscute, și o anumită condiție fizică obținută prin exerciții îndelungate și sistematice. Sportivii noștri, înzestrați cu calități native din belșug, cred că ele au importanță covârșitoare. De aici două lipsuri: lipsa de antrenament și lipsa de unitate în cazurile când lucrează în echipe. Aceste lipsuri duc firește la rezultate contradictorii în diferitele sporturi. În concursurile internaționale de echitație, unde rezultatul depinde de calitățile călărețului singur — alături firește, de ale calului — rezultate strălucite! Poate e și o calitate ereditară a neamului echitația. În schimb, în întrecerile de foot-ball aproape nici o victorie de seamă obținută asupra echipelor străine.

Se găsesc în observațiile din ziare considerațiuni, care concordă cu constatările noastre. În ziarul *Curentul* (din 18 August 1937) s'a publicat o dare de seamă privitoare la matchul dintre „România și Ungaria”. Cronicarul constatând, că încă dela început „Venus e la discreția Ungariei”, găsește faptului acestuia explicația următoare: „Acest fel de a fi este foarte caracteristic temperamentului echipei Venus, de totdeauna, care bazându-se în jocul său aproape exclusiv pe *elan*, (pe iureș, zicem noi) nu mai e capabilă de nicio performanță bună, când acesta a dispărut”. Par'că auzi pe D. Cantemir, care vorbind de

felul cum luptă Moldovenii spune că: „la primul asalt se arată foarte dârzi, la al doilea mai moi, respinși și la acesta, rar au îndrăsnit să atace a treia oară” (op. cit. pag. 128).

Iar în legătură cu întrecerile de atletism dintre Germania și România ce au avut loc la 22 Iunie 1941, antrenorul german Doctor Weimann, după ce afirmă că echipa românească „*s'a comportat bine, dacă ținem seama de împrejurări*”, adaugă: „*Atleții români vor trebui să lucreze mai mult, după părerea lui Engelhard*”. Engelhard este antrenorul Românlior. După complimentele de rigoare aduse echipei românești, Engelhard spune și el: „In general toți Românii sunt talentați, dar le *lipsește antrenamentul și cultura*. Atleții trebuie să lucreze mai mult. Aproape în fiecare zi, ca să capete rezistență și condiție fizică...” (ziarul *Viața* din 25 Iunie 1941).

Se vede și aici credința Românului că totul trebuie să se bizuie pe improvizație și iureș, după cum se vede lipsa muncii intense de lungă durată.

În armată, unde, față de alte instituții de stat, alcătuirea unor programe de lucru precizate pe ore, zile, luni și ani de instrucție este o obligație, căreia nimeni nu i se poate sustrage, ar părea că ritmul muncii nu e acela al muncii țărănești. De altfel, preocuparea de căpetenie a oștirii este aceea de a *disciplina* pe tânărul soldat — mai ales pe țăran — adică de a-l face să aibă simțul datoriei și al răspunderii individuale, precum și de a executa cu punctualitate, fără discuție și fără șovăire ordinele primite. Aceste țeluri le îndeplinește cu destulă pricepere armata noastră. Avem dreptul să ne mândrim cu spiritul de care e călăuzită în această privință, mai ales că „*materialul uman*” este minunat.

Cu toate acestea și aici se strecoară uneori ritmul muncii rurale. Să luăm astfel unul sau două exemple care

confirmă afirmația noastră. În campania din 1913 comandamentul s'a bizuit pe ideea că *iureșul*¹⁾ e totul în războiu și că *improvizația* e suficientă spre a obține victoria. Aproape nici o grijă, că aici era sau putea să fie o lucrare de *longue haleine*. Și astfel armata noastră a trecut în Bulgaria, spre a pune capăt războiului balcanic, în condițiuni, care au dezvoltat racilele felului nostru de a lucra. Deși campania aceasta a fost o simplă manevră, ea era o manevră mare a întregii armate, în care inamicul nu era doar închipuit, ci era sau putea fi real. Se cuvenea atunci să se aplice toate regulile unui războiu condus cu pricepere și prudență. În locul unei astfel de conduceri, diferiți comandanți de unități au crezut că *iureșul* e totul. Așa s'a făcut de exemplu, că o brigadă sau divizie de cavalerie, între altele, a înaintat „fulgerător” spre Sofia, fără să întâmpine un pericol real, dar rupând orice legătură cu restul unităților noastre militare și pregătind un dezastru (în cazul când ar fi existat un inamic real). Tot astfel s'a dat pe față cu acea ocazie lipsa unei organizații serioase a intendenței și a serviciului sanitar. De unde a rezultat că, într'o simplă plimbare prin Bulgaria, armata noastră s'a pomenit bătută de holeră, lăsând pe câmpii străine morți de boală, în locul morților de gloanțe.

Dacă acum, vrând să ne dăm seama cum a fost conceput și cum a fost condus în mare războiul nostru de întregire din 1916—1918, deschidem și citim atenți *Memoariile* Mareșalului Averescu, constatăm că aceeași concepție a *iureșului* a prezidat și la alcătuirea planurilor noastre de luptă la începutul acelei campanii, care a dus la o

1) Nu întrebunțez cuvântul *elan* pe de o parte fiindcă e un neologism puțin simpatic, pe de altă parte, fiindcă elanul (avântul pe românește) denumește starea psihică din care rezultă acțiunea. Prin *iureș* denumim acțiunea propriu zisă.

Înfrângere atât de dureroasă. La 28 August, deci deabia la câteva zile, după năvălirea noastră „fulgerătoare” în Transilvania, Mareşalul Averescu înainta *Comandamentului de căpetenie* un memoriu, din care reţinem, între altele următoarele: „Din cuprinsul directivelor date, la mobilizarea armatelor a II-a şi a III-a, rezultă că planul general de operaţiuni a fost conceput în ideea de a opera *pe două fronturi şi pe ambele ofensiv*. Pe frontul de Nord operaţiunile aveau a fi îndreptate mai întâi către Valea Mureşului, şi apoi asupra Capitalei Ungariei; pe frontul de Sud, mai întâi spre Cadrilaterul bulgar şi apoi dus până la cursul Iantrei.

„Acest plan de operaţiuni trebuie părăsit ca nerealizabil.

„Armata română, fiind chemată a lupta pe două fronturi, trebuie să adopte forma defensivă, pe unul din ele şi să îndrepte în cel mai scurt interval de timp o acţiune ofensivă energică şi viguroasă pe celalt front.

„Frontul de ales pentru atitudinea defensivă este cel dela Nord” (pag. 28). Nu continuăm citatul fiindcă restul cuprinde detalii tehnice.

Nu intră nici în căderea, nici în priceperea noastră, să apreciem valoarea sau putinţa de realizare a planurilor de război ale Statului nostru Major sau ale Mareşalului Averescu. Am vrut numai să scoatem din citatul de mai sus confirmarea părerii noastre şi anume, că planul Statului nostru Major de a lua ofensiva *pe ambele fronturi* (cu ţinta Buda-Pesta şi Iantra) este o consecinţă a concepţiei noastre, că prin *iureş*, indiferent dacă e pregătit cum trebuie sau nu, indiferent dacă ai mijloacele să-l realizezi în bune condiţii, vei ajunge la rezultatele dorite.

Iar pregătirea noastră de război era consecinţa încrederii desăvârşite a aceluiaşi Comandament în *spiritul de improvizaţie*. La data de 25 August — prin urmare la o distanţă de 10 zile dela intrarea noastră în războiu, se constată că nu suntem pregătiţi cum trebuie şi că trebuie să recurgem la regrupări de trupe, la schimbări de coman-

damente, la refaceri de planuri de luptă. Chemându-l la Marele Cartier, Regele Ferdinand îi comunică Mareşalului Averescu, că i-a încredinţat comanda Armatei a III-a. „Regele mi-a spus că a hotărît o nouă grupare a Armatei a III-a şi-mi încredinţează comanda ei pentru a restabili încrederea Bucureştenilor, care sunt foarte alarmaţi.

„Am sosit la Bucureşti pe la ora 7 şi-am mers direct la Comandamentul Armatei.

„Am fost pus în curent cu organizaţiunea şi dislocarea Armatei.

„Aceasta din urmă este mai mult sau mai puţin bună, iar organizaţiunea este tot ce poate fi mai deplorabil.

„Trupe de adunătură: s'au strâns batalioanele al 4-lea din toate unghiurile ţării şi, fără a fi grupate în regimente şi brigade, s'au format divizii, iar ca artilerie, foarte puţină de cea nouă, mai multă de cea veche, cu tragere înceată!

„Trupe care poartă în ele germeii panicei! Şi cu aceste trupe „planul de operaţii” prevedea a se lua Varna—Sumla—Rusciuk şi a se înainta până la Iantra!” (pag. 20).

Vorbind în sfârşit de cauzele dezastrului dela Turtucaia, Mareşalul Averescu citează un caz, care dă pe faţă consecinţele grave ale încrederei comandamentului nostru în iureş şi în puterea de improvizaţie, fără o pregătire atentă, minuţioasă şi plină de răbdare şi prevedere a unei lupte. Anume în toiul luptei dela Turtucaia: „Din artileria grea, 18 guri de foc nu mai puteau trage, fiindcă nu mai aveau muniţiuni. Acestea nefiind calibrate, s'au trimis la arsenal şi acolo au rămas. Celelalte guri de foc au avut câte o sută (circa) lovituri. Restul dotaţiunii era de expediat din Bucureşti. Nu se ştie (aceasta i-o spune Mareşalului Averescu, generalul Teodorescu, comandantul capului de pod fără pod, — cum i s'a zis — dela Turtucaia) dacă a fost expediat, cert este că nu a sosit” (pag. 21) ¹⁾.

Se cuvine acum să spunem câteva cuvinte şi despre marele folos pe care-l poate trage poporul român — şi-l trage şi în fapt — din înclinarea aceasta spre iureş, care

supusă disciplinei devine la nevoie o calitate foarte prețioasă.

Iată acum un exemplu, care arată că o mare instituție românească răspândită pe întreaga suprafață a țării, poate presta o muncă ordonată, disciplinată, cu desăvârșită punctualitate îndeplinită, conducerea ei putând ști în orice moment, cu ceasornicul în mână, ce se petrece într'un punct oarecare. Aceasta e instituția Căilor Ferate Române. Instituție cu totul modestă, întemeiată sub domnia regelui Carol I de un consorțiu german, cu ingineri și impiegăți germani, socotiți singuri destoinici într'o astfel de muncă, Căile Ferate Române sunt astăzi ceea ce știm cu toții. Conducerea și funcționarea lor este numai în mâinile Românilor, care sunt în stare să îndeplinească munca după aceleași norme, care ziceam la început, că se respectă în societățile industrializate din Apus.

O confirmare a muncii de ordine superioară, prestată la Căile Ferate Române, am avut-o în timpurile grele ale acestui războiu, în care ne aflăm. Fără o organizație serioasă a acestei instituții, în care se cere să nu lipsească deloc locul său nici cel mai mic șurub, soarta războiului peste Nistru n'ar fi fost așa de sigură cum a fost. Statisticile oficiale publicate în ziare, arată că în cursul anului 1941 au circulat în țara noastră 22.000 trenuri pentru transporturi de trupe germane în Peninsula Balcanică și în Rusia, în afară de trenurile necesare trupelor noastre. Au fost astfel ingineri, care au muncit fără întrerupere câte 24 ore pe zi; au fost mecanici care au stat câte 36 ore pe mașinile lor; au fost în sfârșit impiegăți de mișcare și șefi de stație care au stat la postul lor, câte trei zile și trei nopți, fără a fi schimbați.

Este în această muncă — altfel nu s'ar fi putut face — și aptitudinea Românului spre eforturi de acestea de energie, a căror intensitate e mare, iar durata scurtă, cărorora noi le zicem *iureș*. Așa încât în această muncă uriașă, cu rezultate atât de fericite, se îmbină disciplina riguroasă și munca cronometrată cu putința Românului în

genere de a da, în anumite ocazii și nevoi, ceea ce se numește un „randament” mare.

Confirmarea ne-a dat-o însuși ministrul Germaniei, Baronul von Killinger în discursul pe care l-a pronunțat cu ocazia decorării unui număr însemnat de funcționari ai Căilor Ferate în ziua de 19 Oct. 1942:

„Acum aproape un an și jumătate, când am venit la București, zice ambasadorul străin, v'am exprimat lauda și recunoștința mea pentru funcționarea excelentă a Căilor Ferate Române.

„Noi, în Germania, știm ce probleme mari ați rezolvat, Știm că ați transportat o întreagă armată și nu numai soldați, dar și tunuri, tancuri, automobile și tot ce aparține unei armate. Această acțiune de transport ați executat-o în mod exemplar.

„Apoi a venit războiul nostru comun contra Rusiei. O parte a transporturilor pentru acest războiu a trecut prin România. Și iar a început pentru Dvs. o perioadă nouă de încordare și de muncă intensivă. La aceasta s'a adăugat o iarnă aspră, cum nu a mai fost de zece ani. Cu toții cunoaștem iarna ca mare dușman al căilor ferate.

„Extinderea rețelelor de căi ferate în urma ofensivei din răsărit a reclamat un efort al omului.

„Pentru Dvs. nu a existat ziua de lucru de 12 ore. Ați lucrat zilnic până la 17 și 18 ore, ați lucrat cu un devotament exemplar și cu o abnegație desăvârșită. La toate aceste transporturi nu a existat nicio defecțiune și niciun accident. Prin aceasta ați dobândit un succes strălucit și succesul este întotdeauna hotărâtor în viață”. (Din ziare).

Venim acum la o problemă strâns legată cu aceea a muncii.

S'a afirmat, cum am văzut, și se afirmă încă de mulți, că așa zisa lene sau puțină rodnicie a muncii românești își are origina în felul cum se alimentează poporul nostru.

Că el se alimentează într'un chip edosebit de acela al popoarelor apusene, este desigur adevărat. Cine cunoaște prin propria-i experiență cantitatea și calitatea alimente-

lor unei familii de țărani români și are puțința să se hrănească el însuși cu materii cărora li se atribuie obișnuit calități nutritive, socotește de nesuportat regimul țărănesc. Cine mai cunoaște în mod suplimentar și teoriile științifice privitoare la valoarea alimentară a diferitelor materii, se convinge ușor că „standardul” de viață al țăranilor este cu totul inferior celui al altor popoare. Ceva mai mult, sunt unii, care afirmă, că au început să apară semne de degenerescență în păturile noastre rurale și că, dacă nu se iau măsuri urgente, poporul românesc, care după statistici întrece toate popoarele prin natalitatea sa, va pieri curând de pe harta Europei.

În fața unor afirmațiuni atât de grave, cel ce vrea să obțină o convingere temeinică, trebuie să se documenteze și încă să se documenteze. Pe impresii vagi, pe care le obține cineva în contactul întâmplător cu țăranii, nu se pot stabili convingeri.

E drept că echipele D-lui Profesor Gusti, au cercetat în anchetele lor monografice și problema alimentației. Ni se dă însă în ele numai date concrete, din care nu se poate aprecia valoarea igienică alimentară a substanțelor citate.

Găsim astfel în *Sociologia românească* (Anul III Nr. 10—12 1938) un articol al D-lui Ștefan Popescu intitulat „*zidari teleormăneni la București*”, în care arată în amănunt hrana pe timp de o săptămână a unui țăran venit vara să facă transporturi de materiale cu căruța la o mare clădire în construcție. Iată lista alimentelor și valoarea lor în lei:

Luni: pâine 6, mezeluri 5, brânză 2. Total 13 lei.

Marți: pâine 6, roșii 4, măslina 4. Total 14 lei.

Miercuri: pâine 6, pepene 6. Total 12 lei (zi de post).

Vineri. (Am aflat că Vinerea nu mănâncă niciodată. Asta de când i-a murit un copil de 5 ani).

Sâmbătă: pâine 6, ceapă 2, brânză 5, slănină 6. Total 19 lei.

Duminică: pâine 6, roșii 4, ardei 2, ceapă 2, carne 15, untdelemn 5, $\frac{1}{2}$ l. vin, oțet 3. Total 45 lei.

Și autorul adaogă: „Astfel se hrănește Grigore Cărăușu, care muncește toată ziua scoțând pământ din gropi și ducându-l cu căruța la marginea orașului, fiind plătit cu 20 lei de căruță. (Fiul său care muncește cu el câștigă 70 lei pe zi). Toți lucrătorii mănâncă la fel. Se adaogă însă la ei tutunul și băutura duminica” (pag. 53).

Este păcat că autorul nu precizează maximum și minimum de căruțe pe care le scoate acest țaran, zilnic. În acest chip ne-am da bine seama ce reprezintă acest „standard” de viață față de produsul muncii lui. Să facem însă noi o socoteală aproximativă: admitând că, căruțașul nostru face numai un minimum de 5 transporturi pe zi câștigând pe zi 100 lei, el va câștiga în șase zile 600 lei. Adu-nate sumele cheltuite pentru hrană, întreaga săptămână, obținem un total de 122 lei. Făcând acum și scăderea sumelor cheltuite pentru mâncare (cifră neîndoioasă) din totalul de 600 lei încasat (care poate merge la nevoie și până la 1.000 lei) rămân bani necheltuiți, la valuta din acea vreme, 478 lei — 878 lei.

Aceasta ne dovedește că, după concepția noastră burgheză, un astfel de om consumă o cifră prea puțin însemnată din bugetul său pentru hrană, că e deci subalimentat și că nu ar putea să îndeplinească o muncă grea ca aceea a încărcării în căruță și a descărcării cu lopata a unui material greu ca pământul și cărămida. Și totuși, lucru de mirare, acest om muncește din zori, până noaptea fără să moară.

Și așa se întâmplă cu toți țărani, care se hrănesc mai mult sau mai puțin la fel cu căruțașul din Teleorman. Dovadă că e nevoie încă de cercetări în acest domeniu, găsim în afirmațiile D-lui *Dr. Claudian*, care par a contrazice pe cele de mai sus. Cercetând bugetul unui țaran mijlociu D-l *Dr. Claudian* constată că „transformând valorile în bani, hrana reprezintă 60-75% din totalul lor. Proporția aceasta crește încă la bugetele mai sărace. Restul

de 24—45% reprezintă îmbrăcămintea și încălțăminte, care astăzi nu se mai lucrează în casă, impozitele și alte cheltueli, din care băuturile alcoolice reprezintă un capitol însemnat, care se ridică uneori la 5—10% din totalul cheltueilor". (Dr. *Claudian*, Alimentația poporului român, Fundația pentru literatură și artă Regele Carol II. București 1939, pag. 135).

Am cunoscut de aproape, încă de copil, alimentația țăranilor și atunci când am învățat în clasa VII-a de liceu igiena cu răposatul Dr. A. Urechia, am stat ca în fața unui mare punct de întrebare, când am auzit că, conform teoriilor științifice ale timpului, un om trebuia să consume cel puțin 300 grame de carne zilnic. Cum se face totuși — îmi ziceam — că trăesc și muncesc din greu, țăranii care nu mănâncă în cele mai multe cazuri 300 gr. de carne nici în mai multe săptămâni?

Dar teoriile, ce ni se predicau în școală acum aproape 50 ani, au fost, se vede, înlocuite cu alte fapte, iar poporul a continuat să trăiască și să se înmulțească în afară de teorii. Chiar după teoriile științifice actuale însă, țăranul care nu și-a schimbat felul de hrană, este subalimentat. Iată cuprinsul a două lucrări recente. Este vorba întâi de constatările pe care le făcea C. *Jornescu* într-o scurtă lucrare intitulată: *Alimentația poporului român și producția agricolă a țării*. (Editura Bucovina, București). Autorul recunoaște singur, că o cercetare serioasă a problemei nu se poate face, decât pe temeiul unor date statistice *precise*, iar acestea nu există în țara noastră. Nu se găsesc nici date statistice precise din care să se vadă în ce măsură intră drept cauză a mortalității infantile insuficiența alimentației. Nu există apoi nici anchete, din care să se vadă cantitatea și calitatea alimentelor folosite de populația rurală.

Rezultatele pe care le prezintă autorul sunt deci cu totul aproximative — recunoaște singur.

Datele statistice pe anul 1937 dă un procent de 17,7% mortalitate la copiii mici, situând țara drept penultima

din Europa. În Olanda mor 4,7%, iar în Norvegia 4,50%.

Dacă se cercetează cauza mortalității, se constată că 58,4% din totalitatea deceselor se datorează debilității congenitale, care provine în special din „alimentația insuficientă a copiilor și părinților, stare de subnutriție pe care se greșează foarte multe boli” (pag. 9).

Cam la fel se petrec lucrurile și cu statisticile altor ani. Copii subnutriți se găsesc numeroși în mediul școlar rural și urban. Cercetările făcute asupra felului cum se hrănesc acești copii în diferite părți ale țării „arată că 29,7% nu mănâncă decât de 1—2 ori pe zi; 21,4% nu-și iau niciodată dejunul; 11,8% nu mănâncă leguminoase; 42,3% mănâncă odată pe săptămână carne; 83,9% mănâncă constant mălai” (pag. 9).

Marea mortalitate și la copii mici și la adolescenți și maturi se datorește, după cercetările Institutelor de igienă, alimentației insuficiente, care e atât de deosebită de a celor din occident. Dece e insuficientă alimentația popoului român? Porumbul ar fi un aliment incomplet, fiindcă „din substanțele sale proteice îi lipsesc unii aminoacizi ca: triptofanul, iar lizina, cistina și glicocolul sunt în cantități mici; deasemenea îi lipsesc vitaminele necesare creșterii, precum și cele pentru combaterea rahitismului și xeroftalmiei” (pag. 10).

Concluzia formulată în termeni științifici cu privire la felul cum se hrănește țăranul român este următoarea:

„Cercetările științifice și analizele făcute au dat, în privința alimentației țăranului român, următoarele rezultate:

- a) rația calorică insuficientă;
- b) rația de proteine animale insuficientă;
- c) substanțe ternare (grăsimi și hidrați de carbon) insuficiente;
- d) Vitaminele A și D insuficiente.

Această insuficientă și incompletă alimentație față de *standardul internațional alimentar*, duce la mortalitate timpurie, debilitate organică, lipsa creșterii normale și la o muncă, de producție inferioară” (pag. 11—12).

O observație pe care ne-am permite s'o facem e următoarea: standardul internațional a fost fixat, după spusa autorului: „a) pentru principiile alimentare, de comisia engleză a Ministerului de sănătate; b) substanțele minerale, de Sherman; c) vitaminele de comisia de standardizare biologică (Geneva)”.

Se pune atunci întrebarea — asupra căreia se cuvine să revenim — dacă orice popor e obligat să aibă o hrană *standard*. Apoi se mai pune întrebarea de ce totuși poporul român nu piere și dimpotrivă, se înmulțește cu toată mortalitatea ridicată, mult mai mult ca popoarele cu hrană standardizată.

Să trecem însă deocamdată, mai departe.

D-l *Er. I. Cludian* (Alimentația poporului român, Fundațiile Regale 1939) cercetează și D-sa alimentația poporului român, care socotește că este azi înrăită față de secolele trecute. Atunci țăranul se hrănea în afară de mămăligă de meiu și apoi din secolul al 17-lea de porumb — cu laptele produs de vitele, care se înmulțeau în voie pe pășunile întinse, apoi cu miere din numeroasele prisăci de pe întinsul câmpurilor și dealurilor românești, cu pește în localitățile de lângă ape și firește cu ceva — mai puțină — carne. Impuținarea pășunilor, grație marelui extensiuni ce a luat agricultura după tratatul dela Adrianopol (1829) a dus la împuținarea vitelor și a prisăcilor, ceea ce însemnează reducerea hranei țăranului aproape numai la mămăligă.

„Țăranul fiind lipsit de principala sursă de proteine animale — *laptele* — subnutriția, mizeria alimentară a apărut repede. Condamnat la o hrană *vegetală excesivă și aproape exclusiv maidică*, fără proteine animale, redus, cu un cuvânt, la mămăligă, fără complementul ei tradițional și oarecum natural, laptele, pelagra a apărut pe la mijlocul veacului al XIX-lea, cam la o sută de ani după adoptarea culturii porumbului” (pag. 111).

Nu avem la îndemână elemente precise ca să apreciem întrucât pelagra este după războiul de întregire o proble-

mă de aceeași gravitate ca înainte de acest război. Cercetări personale — nesistematice, firește — m'au dus la concluzia că pelagra s'a împuținat, dacă nu a dispărut în întregime în anumite regiuni după împroprietărire. Nici autorul nu ne prezintă statistici, care să ne lămurească în această privință.

Un rezultat interesant al cercetărilor D-lui Dr. Claudian este însă că porumbul singur nu este producător de pelagră, ci consumarea lui numai asociată cu alți agenți duce la acest efect.

..., „Frecvența cazurilor de pelagră este dependentă de noi factori de capetenie: *sărăcia pășunilor* (cu consecința ei, scăderea vitelor de lapte) și *întinderea culturilor de porumb*. Sunt în rezumat caracterele *agriculturii extensive de tip cerealist*. La acestea vin să se adauge, *desimea populației, lipsa de valorificare a produselor, alcoolismul* și o serie de cauze locale sau accidentale care sporesc proporțiile răului. *Zona pelagrei se suprapune fidel peste zona lipsită de pășuni și săracă în vact de lapte*” (op. cit. pag. 130).

Cum însă mămăliga nu e singurul aliment al populației rurale, se pune întrebarea, din punct de vedere științific, care e valoarea suplimentului de alimente pe care țaranul îl consumă împreună cu mămăliga. D-l Dr. Claudian găsește că este un grav dezechilibru calitativ între alimentele utilizate. Din cercetările făcute în ultimul timp ar rezulta că „peste tot, *caloriile furnizate de substanțele de origine vegetală, față de cele de origine animală, sunt într'o proporție covârșitoare și neatinsă în nicio altă țară din Europa (82% în Ardeal, 85,5% în Basarabia)*”. (pag. 138).

Și pentru o mai mare precizare: „*cifra proteinelor animale care intră în compoziția regimului țărănesc, este aceea ce se depărtează mai mult de standardul teoretic, care este, cum se știe, de 35—40 gr. de adult, pe zi...*”. (pag. 139).

Ar fi inutil să mai stăruim asupra altor amănunte. Știm cu toții, în linii generale, cum se hrănește poporul ro-

mân. iar cercetările științifice ajung la concluzia, că alimentele folosite de el sunt insuficiente și că ele contribuie la degenerarea lui.

O nelămurire se produce însă în mintea oricui stă și judecă mai adânc asupra acestei probleme.

Cum se face — te întrebi — că astfel alimentat, poporul român a făcut în secolul al XIX-lea și al XX-lea atâtea progrese? Cum se face că el a dat și dă dovadă de atâta vitalitate? Cum se face că cu toată mortalitatea infantilă de care se vorbește atât, excedentul populației este totuși așa de însemnat?

Acestea nu sunt semne de degenerescență. Mortalitatea mare infantilă, singurul punct nevralgic în această problemă, poate avea alte cauze, care printr'o politică sanitară bine chibzuită se pot înlătura. Cei ce cunosc mai de aproape situația gospodăriilor țărănești, știu că mortalitatea mare infantilă nu se poate atribui numai debilității congenitale provocate de hrana rea a mamelor, ci, mai ales, lipsei de îngrijire igienică și de cruțare a femeilor însărcinate, care muncesc în tot acest timp ca niște roabe, precum și faptului că nu se respectă la copiii mici (sugaci), fie din ignoranță, fie din lipsă de mijloace, regulile igienice indispensabile.

Este deci de presupus, că măsuri serioase de organizare, luate în această privință și mai ales înmulțirea personalului sanitar la sate, va înlătura în bună parte mortalitatea infantilă și vom ajunge, independent de problema alimentației, să fim în fruntea tuturor popoarelor prin excedentul nașterilor asupra morților.

Se poate socoti afirmația de mai sus drept o mare erezie științifică. O întemeiem însă pe următoarele considerațiuni. În toate cercetările științifice făcute asupra alimentelor utilizate de poporul român, se stăruia aproape numai asupra elementelor hrănitoare din mălai, lapte și derivatele lui, carne (aproape inexistentă în hrana țărânului) și unele legume ca fasolea (mult consumată de țărani), ceapa, usturoiul. Hrana țăranilor noștri este însă

mult mai variată și mai bogată. Și despre ea nu se vorbește nimic.

S'a stabilit, cum am văzut, de comisii oficiale internaționale, cum trebuie să fie o hrană *standard*. Standardul acesta s'a stabilit după alimentele folosite de popoarele din apus. De unde rezultă însă obligația pentru un popor, ca al nostru, care s'a alimentat secole de-a rândul, în anumit chip, să adopte numai decât alimentația pe care alte popoare, trăite în alt mediu și în alte condițiuni istorice, au adoptat-o? Dece adică, spre a da o precizare, ar fi obligat țăranul român să mănânce cantitatea enormă de carne pe care o mănâncă brazilianul crescător de vite, sau chiar englezul, care are la dispoziție bunurile alimentare ale întregului glob?

Ca să socotim standardul alimentar al poporului român insuficient și producător de degenerescență fizică, trebuie să cercetăm — cu mijloacele puse la îndemână de știință — elementele chimice alimentare ale tuturor plantelor pe care el le utilizează. Și așa ceva nu s'a făcut, uitându-se că poporul român nu e numai *cumpătat*, dar prin excelență *vegetarian*. Aceasta e și cauza faptului remarcat de toți străinii că *obezitatea* nu se întâlnește aproape deloc la țărani noștri, care sunt toți *svelți*. Insuși D-l Dr. Claudiu înșiră în lucrarea sa următoarele alimente vegetale folosite de poporul nostru: știr (*Amarantus*), limba bouului (*Anchusa italica*), măcriș (*Rumex*), podbal (*Taraxacum of.*) ștevie, dragavei (*Rumex*), cimbru (*Thimus*), susai (*Sonchus arvensis*), unțisor, grăuleț (*Ficaria ranunculoides*), barba caprei (*Tragopogon major*), pur (*Allium rotundum*), mărar, hrean, lăptuci... recunoscând expres că lista este incompletă (pag. 93).

Alături de acestea, D-l S. Mehedinți prezintă următoarea listă ceva mai dezvoltată: jirul (fructul fagului) pentru ulei; alune, pere și mere sălbatice, gheorghine, coarne, smeură, mure, afine, porumbe, struguri de lăuruscă (viță sălbatică). Apoi urzici, ștevie, lobodă, știr, aiu (usturoi sălbatic) sau pur (*alium porum*), cimbru, mărar sălbatic

(chimen), măcriș, untișor, sparanghel sălbatic, napi sălbatici. Fructe de primăvară: căpșuni și fragi sălbatici. Apoi bureți, ciuperci, sbârciogi, pânișoare, minătârci, hrighi, (hrib), râscovi, laptași, galbiori, postrăvi (bureți mari de pe trunchiul copacilor) ghebe. Lăsăm la o parte vânatul și peștii citați mai departe alături de scoici, raci, melci. (Antropogeografia, pag. 149—151).

Și încă socotesc că lista nu e completă fiindcă dela o primă cercetare se vede că lipsesc păpădia, porumbele, călinele și altele. Iar copiii își au plantele lor speciale alimentare pe care le consumă cu deliciu. Dacă sunt permise și amintirile personale, voi cita și alte plante pe care le-am cunoscut răscolind câmpurile și bălțile împreună cu copiii de țărani, colegii mei de clasele primare. Cum se ridica zăpada de pe câmp, porniam cu răjușele (niște bețe ascuțite la vârf în formă de daltă) și desgropam brândușile albe, ale căror rădăcini în formă de ceapă mică, le mâncam cu multă plăcere; mai târziu când câmpul se mai împodobește, mâncam tulpina groasă a unei plante cu frunze late, pufoase, numită laba ursului, sau rădăcina fragedă și dulce a unui mărăcine mic cu coroana sferică și cu flori mici albastre. Și altele încă pe care nu mi le mai amintesc.

Vegetarianism precumpănitor și la copii ca și la oamenii maturi. Ca un om, fără cunoștințe științifice, mă cred îndreptățit să îndemn pe oamenii de știință a se întreba și mai ales a cerceta care e valoarea nutritivă a tuturor acestora. Fiindcă numai așa se poate rezolva misterul problemei că țăranul român este subalimentat și totuși e în stare să muncească din greu, să se înmulțească și să contribuie la progresul țării și mai ales la apărarea ei în mod eroic.

Să ne punem însfârșit întrebarea, dacă cel puțin un popor care se hrănește așa de prost, pune la o parte ceva din produsul muncii lui. S'a zis că agricultorii în general sunt oameni prevăzători și economi. Ocupația lor le impune aceasta. Într'adevăr, pe când muncitorul indus-

trial și burghezul în general poate trăi în oraș, consumând fără a avea nevoie să pună nimic de o parte, produsul muncii lui săptămânale sau lunare, țaranului i se cere o prevedere de cel puțin un an, dela o recoltă la alta: îi trebuie să facă de exemplu, arături toamna, să arunce sămânța economisită de cu vara și să o lase în pământ luni de zile; să-și clădească instalații pentru adăpostirea vitelor și uneltelor, precum și a recoltei, etc. Această recoltă însăși trebuie să o socotească și să o chibzuiească pentru a o folosi cât mai bine și mai mult. Ar rezulta de aici, că poporul român, popor agricol prin excelență, trebuie să fie un popor chibzuit, econom, strângător. Aparențele par a fi însă contra unei astfel de afirmațiuni. N. Iorga, mi se pare, a spus că acest bun popor român *trăiește de azi pe mâine* — expresie care nu există și nu se poate traduce în nici o limbă, probabil fiindcă nicăieri nu se întâlnește o astfel de stare de lucruri.

Să intrăm în cercetarea mai de aproape a acestei chestiuni.

Pentru aceasta, vom face dela început deosebirea între orașeni și țărani, stăruind deocamdată asupra spiritului de economie la cei dintâi și apoi trecând la pătura rurală.

La Români din principate, ideia de economie sub forma de strângere și păstrare de bani-monedă n'a existat până în secolul al XIX-lea. Boerii înșiși, care dispuneau de averi, nu le aveau în trecut decât sub forma de pământ, vite, case, blănuri prețioase și ca accesorii, monede metalice, obiecte de aur și pietre prețioase.

„Ideia în sine, — cum spune *George Stanciu* în lucrarea sa „*Agonisirea la Români*” (ediția Cartea Românească, 1940) din care vom folosi datele ce urmează, — n'a existat niciodată, cel puțin până în epoca regulamentară. Ba, mai mult, întâlnim în viața noastră religioasă, foarte puternică în trecut, orânduiri, care pedepseau cu cea mai mare asprime pe adunătorii de averi, sau pe acei care „au stătut să strângă sau să agonisească” (pag. 62).

În orașe, prima încurajare a economisirii bănești pare a

fi fost făcută de bresle în trecutul nostru. „Cutia milelor” corespunzătoare munților de pietate din apus era o instituție care strângea bani pentru ajutorarea nevoiașilor.

De abia în secolul al XIX-lea anumiți economiști se silesc în toate chipurile să înființeze societăți de economie. Astfel ia ființă în București pentru prima oară societatea particulară *Economia* în 1870.

Deponenții n'au fost însă decât puțin numeroși și aproape exclusiv dintre orășeni: profesori și preoți, meseriași, lucrători, impiegați administrativi, magistrați, militari, etc.

La 1 Aprilie 1881 ia ființă ca instituție de Stat *Casa de economie*, la a cărei inaugurare ia parte însuși Regele Carol I, posesorul și al primului libret al acestei instituții.

Casa de economii denumită apoi *Casa de consemnațiuni, depuneri și economii*, având pe de o parte și alte atribuțiuni decât aceea de a colecta economii, iar pe de altă parte din pricina prea rigidului formalism birocratic, n'a dat rezultatele ce s'ar fi așteptat.

Așa se face că în 1911—1912 depunerile în România se ridicau de abia la 91.524.000 lei, spre a scădea în 1912—1913 la 86.961.339 lei. Ele cresc după mărirea țării și ajung în 1926 la 213.352.000 lei iar în 1927 la 246.526.000 lei. Să se compare aceste cifre cu economiile din 1924 din următoarele țări:

Belgia	2.087.200.000 fr.
Polonia	4.252.000.000 zloți
Cehoslovacia .	4.710.812.937 (librete și conturi curente).
Suedia	2.443.527.000.

(Op. cit. pag. 127).

N'am citat niciuna din țările mari.

Diferența este totuși zdrobitoare între economiile strânse în aceste țări și cele din țara noastră. Este de adăogat

însă rezerva, asupra căreia nu stăruie autorul, care nedă aceste cifre (26 miliarde lei) că bună parte din economiile burgheziei românești erau depuse din spirit de speculă, care luase mare avânt după războiul de întregire, la băncile particulare, care au ajuns apoi curând la faliment.

Este de constatat totuși un progres aparent în spiritul de păstrare al Românilor în urma reformei Casei de depuneri (devenită C.E.C.) prin legile din 1930 și 1932. Următoarele cifre sunt edificatoare:

în 1931 (la modificarea legii) se depuseseră 980.426.848 lei;

în 1939 (numai după câțiva ani) se depuseseră 2.843.522.898 lei.

„Acum Casa de economie a devenit o instituție a burgheziei. Clasa țărănească, în imensa ei majoritate și mai cu seamă cea din vechiul regat, reprezintă o cotă minimă în structura socială a depunătorilor la Casa de Economii”. (op. cit. pag. 101).

Dovada se face ușor prin următoarele 2 tablouri statistice:

Depunători	1 Ianuarie 1938	1 Ianuarie 1939
Mediu urban . .	229.060 = 86%	274.134 = 85%
Mediul rural . .	37.892 = 14%	47.574 = 15%
Total . .	226.952 = 100%	321.708 = 100%

Depuneri	1 Ianuarie 1938 milioane	1 Ianuarie 1939 milioane
Mediul urban . . .	3680 = 94%	3690 = 94%
Mediul rural	213 = 6%	244 = 6%
Total	3893 = 100%	3932 = 100%

Cum se explică această disproporție? Firește nu putem vorbi de existența unui spirit real de economie la

pătura noastră sătească atâta timp cât ea a trăit în trecut în stare de iobăgie sau de așa zisa neo-iobăgie. Cine n'are ce mânca spre a se îndestula, nu se poate gândi să strângă. Au fost totuși în ultimile decenii — ca să nu zicem mai mult — timpuri când destui țărani au avut bani din belșug. Lăsând la o parte timpurile de față, când un țăran — au fost cazuri destule — poate câștiga de pe un pogoan 100.000 lei — chiar și mai mult — se pot aminti și timpurile de după pacea dela Versailles, când iarăși plugarii și muncitorii, cât de puțin harnici, se „jucau cu banii”. Și nu e de mirat cazul aceluia hamal din Brăila, care prin 1920—21, măritându-și o fată, a legat la căpestrele cailor hârtii de 1.000 lei în loc de batistele sau ștergarele tradiționale; precum e de reținut prin hazul ei amenințarea unui țăran care, la chef, i-a spus în cârciumă altuia: „Mă, te omor și te plătesc!”.

Au fost deci ocazii, când țăranii au avut din belșug ocazia să agonisească și să depună sume importante de bani. Aici este în joc însă o latură a sufletului țăranului nostru, care merită să fie cercetată. Orice țăran care-și înghebează o gospodărie, caută întâi să aibă o casă a lui proprie. Țăran adevărat, care să locuiască cu chirie nu se poate concepe. Tot prisosul muncii lui aici și-l vâără în primul rând. Casa, mică la început și cu înzestrare interioară modestă, se lărgește apoi, se împodobește, se construiesc în jurul ei coșare pentru vite, pătule și magazii pentru cereale și așa mai departe. Prin urmare aici se vede întâi spiritul de agonisire al țăranului. Când intri într-o astfel de gospodărie și cercetezi ce e în jurul tău, înainte de a intra în casă, vei vedea în pătule porumb nebătut în știuleți, grâu sau alte cereale în chiler sau chiar în vreo cameră de locuit, vite numeroase: cai și vaci în grajd, căruțe și diverse instrumente agricole, sub vreun adăpost. Economia țăranului în aceasta constă mai ales. Întâlnindu-mă prin 1922, după împrumotărire cu un țăran, pe care-l avusesem în timpul războiului soldat în compania mea și vorbind de una, de alta, am

ajuns să-l întreb și de starea lui economică. „În afară de lotul pe care mi l-a dat Statul, mi-am mai cumpărat două loturi; am în magazie un vagon de grâu, o jumătate de vagon de porumb și ceva fasole. Mai am patru cai buni, doi boi, o vacă cu vițel și o scroafă cu purcei...”. N'am mai stăruit fiindcă așa fi aflat că are încă curtea plină de găini și găște, al căror număr nu-l cunoaște, pe lângă căruțe, pluguri și unelte de tot felul. Omul acesta modest, cu cămașa înegrită de praf, era, socotit în bani, un om bogat. De aceea i-am strâns mâna spunându-i: „Bravo! Apoi tu ești un milionar. Tu știi de ce ai făcut războiul”.

Cazul acestui țăran este — în proporții mai reduse în general — acel al tuturor plugarilor. Averele lor nu stă în bani. Când vreunul e strâns de nevoie, încarcă câțiva saci, sau o căruță cu grâu, cu porumb sau cu alte produse, cu care pornește la târg, sau vinde o vită de prisos, iar banii îi folosește pentru impozite sau pentru a-și cumpăra obiecte necesare. Bani monetă, mai ales bani hârtie nu are nevoie să păstreze decât în cantități mici. Aproape niciun plugar nu se va gândi să depună banii.

În timpul războiului actual (vara lui 1941) un țăran din jurul Bucureștilor a încasat pe ceapa de pe un pogon 100.000 lei. Sumă fantastică, față de aceea ce se câștiga în trecut! Cu această sumă țăranul a cumpărat un pogon de pământ, care până atunci se plătea cu maximum 20.000 lei. Când a fost întrebat de ce a făcut o astfel de plată exagerată, el a răspuns simplu: „Am plătit produsul unei recolte; dacă la anul câștig la fel, înseamnă că am devenit proprietar cu producția dintr'o vară”.

Este deci exagerată afirmația, că țăranul n'are spirit de economie și că trăește de azi pe mâine. Este totuși și un pic de adevăr în afirmația aceasta. Adevărul este că o tendință nestăpânită spre lux și spre petreceri în timpuri de belșug, îl duce pe țăranul român la întunecarea simțului de prevedere. În ținuturile de șes, unde și belșugul e mai mare, săteanul pleacă la târg fără nici o

prevedere a măsurării banului: trage cu căruța la han, mănâncă și bea din belșug... când are bani. În schimb am văzut țărani bulgari chiaburi din Cadrilater, care făcând popas la o *cafenea* — acolo nu există cârciumi — cereau un ceai și consumau merindele purtate cu ei în desagi. Orice țăran român are înclinări vădite spre paradă, spre a se arăta în lume totdeauna mai mult decât este. De aici și luxul exagerat și nesănătôs, care prinsese în ultimul timp în satele noastre.

Incercări oficiale de a desvolta în țărani simțul economiei în sensul burghez al strângerii de bani, au dus la rezultate aproape nule.

Regulamentul organic a căutat încă din 1834 să îmbunătățească soarta țăranilor iobagi prin legiferarea *cutiilor sătești* și a *pătulelor de rezervă*. Cutiile sătești realizau economii forțate ale comunelor prin impozite adiționale, în vederea utilizării la nevoie a acestor economii pentru folosul comun. Sumele strânse în „cutiile sătești” au fost sub regimul regulamentului organic destul de importante. Așa se explică după afirmația D-lui G. Stanciu că guvernul revoluționar din 1848 a ridicat din aceste cutii suma de 1.008.957 piaștri, iar în 1853 se ridică de Guvern și restul sumelor economisite, în valoare de 2.200.000 piaștri, nemai rămânând în cutii decât câte 6 piaștri de cap de locuitor. (cf. Stanciu, op. cit. pag. 64).

Cu pătulele de rezervă, care după regulamentul organic aveau chemarea să strângă în ani de belșug cereale, care să servească nevoilor sătenilor în timpuri de secetă și lipsă, nu s’au întâmplat lucrurile mai bine decât cu cutiile sătești. Ele au fost, după afirmația lui Radu Rosetti (în „Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova, I, 1907, pag. 421—422) „un flagel pentru săteni și un mijloc de înavuțire pentru priveghetori, sameși și ispravnici” (cf. Stanciu, op. cit. pag. 64—65). Autorul are dreptul să conchidă că „în vremurile turburi în care au fost înființate, ca și pătulele de rezervă, cutiile satelor erau la dispoziția guvernelor ce treceau pe la cârma Statului. Aceas-

tă întâie lovitură, dată acestor prime instituții de economie, avea să aibă adânci urmări în spiritul de agonisire al poporului și mai ales în încrederea maselor în instituțiile de economie" (pag. 81).

De atunci nicio încercare nu s'a mai făcut în această direcție în Principate și apoi în România până la Spiru Haret, despre a cărui activitate vom vorbi ceva mai jos.

Se cuvine acum să pomenim ceva despre activitatea din Transilvania până la unirea din 1920.

În Transilvania — în a doua jumătate a secolului al XIX-lea — fie din cauza unei mai bune stări economice a țăranilor, fie din cauza propagandei fructuoase și conducerii pricepute a intelectualilor patrioți, care în special, în urma propagandei lui *Visarion Roman*, întemeietorul *Institutului de credit și economie Albina*, s'au silit să înființeze instituțiuni de credit și economie în toate centrele mai importante, spiritul de economie se întinde și se dezvoltă îmbucurător în straturile populare, așa încât la sfârșitul anului 1910 se găseau depuși spre fructificare la cele 145 instituții de credit și economie 105.226.820 florini, fapt important este că 70% din aceste economii erau depuneri sub 500 florini, ceea ce arată caracterul lor de mici economii.

Războiul de întregire a adus și în Transilvania perturbațiuni economice păgubitoare. D-l Stanciu ne prezintă astfel următoarele date cu privire la situația depunerilor spre fructificare:

1914	1933	1934
3.144.918	2.323.060	1.314.350

(Op. cit. pag. 37).

Față de lupta dusă atâtea decenii de conducătorii Românilor din Ardeal, față de situația economică minunată, la care se ajunsese în această privință înainte de Unire, sunt, firește, dureroase rezultatele atât de rele, la care s'a ajuns în ultimul timp și în a căror analiză nu e locul

să intrăm. Poate însă pretinde de aici cineva — și în aparență pe bună dreptate — că spiritul de economie nu e ceva firesc la poporul român și că acest spirit numai printr'o operă educativă susținută, se poate produce și desvolta. Dovada s'ar face, cercetând și rezultatele instituțiilor economice de tot felul care luaseră ființă — unele devenind chiar înfloritoare — pe întinsul vechiului regat înainte de războiul de întregire națională. Sub impulsul inimos al ministrului Spiru Haret atunci se întrebuița altă metodă decât aceea copilărească a sărbătoririi unei așa zise *zile a economiei*, în care totul s'a redus, ani de zile, la predici orale seci în școli, fără ca cineva să cerceteze dacă a ieșit de aici vreodată un folos real cât de mic. Vorbărie ridicolă și pierdere de vreme zadarnică! În ultimul timp *ziua economiei* s'a redus — dar nu s'a renunțat la ea — la cuvântări de îndemn ținute la radio, pe care e sigur că cei, cărora le sunt adresate, nici nu le ascultă.

Pe vremea lui Sp. Haret s'a întreprins prin învățători și preoți înființarea de bănci populare, de cooperative și obștii de arendare în sate — instituții, care ajunseseră cu obolul modest al sătenilor la rezultate destul de frumoase pentru timpurile antebelice. A venit însă scăderea mare a valutei noastre naționale până într'atât, încât sumele depuse înainte de război — 200, 300 sau 500 lei de cap de om — ajunseseră să nu mai fie prețuite.

Nimeni nu se mai gândea să se ducă la banca din sat spre a împrumuta 20, 50 sau 100 lei, când astfel de sume se procurau foarte ușor, vânzând o găină, sau lapte, sau unt ș. a. m. d. Cu atât mai puțin nu se mai depunea nimic.

Băncile vegetând, obștiile de arendare, care dăduseră oarecare rezultate pozitive, desființându-se din cauză că se făcuse împrumutarea, spiritul de economie și de cooperare a primit după întregire o lovitură de moarte. Ceva mai mult, dacă a fost necesară o împrumutarea individuală urgentă, în locul cultivării în obștii comunale a moșiilor expropriate, una din cauze trebuie găsită în

conducerea nepricepută și incorectă a acestor obștii. Toate experiențele țăranilor i-au dus deci în mod firesc la convingerea că agonisirea de capital bănesc este inutilă și înșelătoare.

De aceea, aș încheia cu un deziderat legiferator: Prevaricatorii banilor Statului precum și aceea, mai ales, ai instituțiilor al căror rost e să deprindă pe țăran cu economia de bani, să fie pedepsiți grav de tot, iar pedeapsa să se pronunțe repede și să se aplice fără întârzieri.

INDICE DE NUME

A.

Achimescu: 118, 121, 122
Abrest Kohn: 45
Allard Camille: 25, 26, 64,
74, 417
Albertini Tomasso: 18
Alecsandri V.: 239
Avram P. Todor: 25

B.

Bălcescu: 215
Băncilă Vasile: 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152,
153, 233
Bandini: 9, 18, 39, 405
Banu G.: 164
Bart Jean: 120
Bartok Bella: 16
Batzaria N.: 46, 48
Bayer Ernst: 268
Beau de Lomenie: 57
Becker C.: 118, 119, 122
Bellanger Stanislas: 231
Bellessort André: 33, 36, 38,
76, 231, 349
Belot G.: 388
Bernhardi: 169
Bielski: 39
Blaga Lucian: 146, 147, 355,
358, 359, 363, 364, 372,
373, 425, 426

Blutte M.: 42
Boos: 194
Boule: 163
Bolintineanu: 121
Broca: 166, 167, 185
Bucuța E.: 240

C.

Cantemir Dimitrie: 82, 83,
84, 85, 86, 87, 88, 215,
452.
Carra: 20, 41, 67, 227
Caraczay: 21
Carel Alexis: 250, 251
Carossa Hans: 28, 48
Caragiale: 399
Cartoian N.: 370
Chamberlain H. St.: 169, 194
Chelcea Ion: 180, 181, 188
Chateaubriand: 239.
Chendi Ilarie: 94
Chiaro Anton Maria: 19
Clarétie Léo: 56, 57, 78
Claudian Dr.: 458, 459, 461,
462, 464
Coandă Gr. T.: 119
Conklin Edwin Grant: 190,
191
Corcea Avram: 117, 121,
122
Constantinescu N. A.: 262
Cosma Presviteru!: 372

Coşbuc G.: 116, 123
 Crăciunescu I.: 88, 89, 90,
 91, 92, 93, 94, 238
 Craven Lady: 20
 Creangă Ion: 129
 Cuza A. C.: 159

D.

David: 198
 Demetrescu Anghel: 116
 Demidoff Anatolie: 22, 32,
 63, 69, 70
 Deniker: 166, 167, 168, 185
 Densușianu Ovid: 116, 175
 Desprez H.: 25, 74
 Desjardins Ernest: 35
 Dima Al.: 153
 Diehl Charles: 58
 Dobrogeanu Gherea: 397
 Dostoiewsky: 397
 Donici: 177, 178
 Drăghicescu D.: 94, 95, 96,
 97, 98, 99, 100, 101, 103,
 104, 105, 107, 108, 109,
 110, 111, 112, 113, 176,
 425
 Dragomir Silviu: 213, 214
 Dumitrescu Al.: 119, 122
 Dumtrescu Iași: 3
 Dunca Schiau Constanța:
 117
 Durkheim: 388

E.

Eminescu M.: 239, 240, 264,
 439

F.

Fava Roberto: 12, 27, 28
 Făcăoaru I. Dr.: 182, 188,
 189
 Fecioru Th.: 355, 361, 362,
 363, 365, 366, 367, 368,
 374, 426, 442

Febvre Lucien: 194, 203
 Ferrero Guglielmo: 174
 Ficheux Robert: 181
 Filipescu Th.: 117
 Finot J.: 245
 Focillon Henri: 58, 59
 Förster: 3
 Freud: 265
 Fouillée: 371

G.

Gaster: 370
 Găvănescu I.: 156, 157
 Georgescu D. C.: 183, 196
 Gerando: 9, 10, 23, 24, 32,
 43, 54, 55, 60, 63, 70, 71,
 72, 386
 Ghica Ion: 439
 Gior: 238
 Giurăscu C.: 103, 170, 171,
 174, 175, 176, 201,
 207, 280, 281, 282, 283,
 284, 285, 288, 291, 292,
 307, 402
 Gobineau: 169, 192
 Gorechi: 40
 Gorki Maxim: 236, 428
 284, 285, 288, 291, 292,
 Gratiani: 40
 Gregorian: 262
 Cromier Emile: 235, 236

H.

Hacquet: 60
 Hașdeu B. P.: 370
 Hardy G.: 194, 249, 256,
 394
 Comte d'Hauterive: 21, 67,
 68
 Havelock Ellis: 182
 Herbart: 3

I.

Iorga N.: 8, 18, 20, 21, 22,
35, 39, 41, 42, 43, 44, 45,
60, 67, 97, 170, 172, 174,
175, 176, 201, 357, 369,
379, 385, 386, 466
Iosif St. O.: 277
Iroaie Petru: 153

J.

Jennings: 190
Jornescu C.: 459
Josika Nicolae: 24
Joussain André: 355

K.

Kant: 355
Keyserling: 17, 34
Khell Ștefan: 229
Kingston Beatty: 35
Köpker Wolfgang: 213
Kotzebue: 22, 23
Kreidemann Hieronimus: 22

L.

Labbé Paul: 56, 77
Lahovary N.: 187, 196, 198,
199, 200, 201, 202
Lecca O. G.: 185, 189, 192
Lakhorsky: 256
Legras Jules: 395, 396, 427,
428, 430
Lester P.: 193
Livius Titus: 278
Loti Pierre: 261
Ludendorff: 48, 49, 50, 51,
52, 332
Lupaș I.: 45, 46, 102, 103

M.

Macedonski A.: 117
Maiorescu Titu: 336
Mănuilă Sabin: 197, 198
Marian: 414
De Martonne: 13, 14, 33, 59,
208, 209, 349
Mehedinți S.: 17, 28, 206,
258, 356, 360, 361, 365,
366, 367, 384, 385, 417,
429, 464
Mendel: 186, 189, 190, 196,
202
Michelet Jules: 10, 11, 26,
44, 55, 76, 91
Miedzileski: 40
Millot J.: 193
Moldovanu Lascarov Al.:
232
Moldovan M.: 420
Morand Paul: 30, 31, 65, 79,
80, 399
Morariu T.: 384
Morgan: 190
Münster Sebastian: 40
Muzet Alphonse: 59, 60

N.

Neculce I.: 289, 400
Negulescu P. P.: 165, 170,
244, 245, 246, 247
Neigebauer: 35
Nestor J. M.: 184, 185, 187

O.

Obedenaru: 179
Olteanu Maria: 15
Ouard G.: 30, 34, 37, 38,
232, 315, 390
Orzechowski: 40

P.

Pamfile Tudor: 372
 Pană Popescu: 115
 Papacostea V.: 316
 Papadima Ovidiu: 359, 360
 Papahagi Tache: 198
 Papilian V.: 197
 C. Pârâianu: 122, 123
 Pau^l din Alep: 19
 Pârvan V.: 117, 121, 173,
 220, 347, 349
 Perrin R.: 43, 108
 Pétin Général: 52, 53, 54
 Petrovici I.: 5, 256
 Péytavi de Faugères: 78
 220, 347, 349
 Philippide Alex.: 113, 114,
 115
 Pillat Ion: 240
 Pingaud Albert: 341
 Pitard Eugène: 163, 165, 166,
 167, 168, 178, 179, 180,
 181, 185, 187, 188, 192,
 193, 230
 Pobedonostzeff: 127
 Podol Adriana: 119
 Poisson Georges: 170 171
 Popescu Ștefan: 457
 Popovici Gh.: 195, 196, 197
 198
 Porsenna N.: 158
 Robert Kor Porter: 21, 355
 Poujade Eugène: 37, 55, 73
 Baden Powel: 271
 Precup E.: 218
 Pușcariu Sextil: 218

Q.

Querini: 35
 Quinet Edgar: 10, 36, 72

R.

Rădulescu Motru: 3, 116,
 123, 125, 126, 127, 128,
 129, 130, 131, 132, 133,
 134, 135, 136, 137, 138,
 184, 185, 195, 418, 439
 Raicevich: 32, 42, 62, 103,
 227, 417
 Rainer: 198;
 Ralea M. D.: 140, 141, 142,
 144, 345, 346
 Dr. Râmneamțu: 198
 Rebhun: 230
 Rebreanu Liviu: 144, 145,
 146
 Reclus Elisée: 11, 12, 64, 75,
 76, 417
 Reichersdorff: 40
 Recordon François: 60, 61,
 69, 228
 Von Renner: 21
 Richepin Jean: 29
 Roger Noëlle: 12, 13, 28, 29,
 57, 64, 65, 77, 209, 229
 Romier Lucien: 15, 16, 29,
 30, 33, 34, 36, 37, 57, 66,
 79, 212, 261 383, 389, 390
 Rosseti C. A.: 9
 Rosseti Radu: 471
 Ruggieri: 40

S.

Sadoveanu: 240
 Salaberry: 42, 226, 228
 Sanielevici H.: 183, 191, 194
 Bernardin de Saint Pierre:
 239
 Sbierea: 370
 Scriban Ștefan: 119, 122
 Șeicaru Pamfil: 276, 399
 Dr. Șerbănescu M. I.: 119,
 121
 Comte Sforza: 419

Prof. Simionescu I.: 153,
155, 214, 215, 217, 218,
224
Kaj Binket-Smith: 251, 252
Sommer Jacob: 39
Stanciu George: 466
Stăniloiaie Dumitru: 375, 376
Stoica M.: 122
Sulzer Francisc: 41

T.

Taylor: 420
Tempea Radu: 135
Teodoru Ștefania: 397
Del Valle de Toje: 44
Tolstoi Leon: 396, 397, 398
Tutoveanu G.: 118
De Tott: 19

U.

Ubicini: 44, 54, 55, 73
Dr. Urechia A.: 459
Ursu Ion: 337

V.

Văcărescu Enăchiță: 135
Valeriu Al.: 119
Vâlsan Gh.: 214, 216, 224,
240, 414

Vlahuță Al.: 239, 240
Veber Pierre: 80
Dr. Velluda C. C.: 197
Verne Jules: 105
Vernescu M. G.: 119, 121
De Vigenère: 41
Viorescu Lascăr: 22, 23,
26, 27

W.

Walsch R.: 61, 62
Watson Seton: 46, 283, 312
313, 316, 317, 321, 331,
334, 335, 407
Marquiș de Wavrin: 225
Weissbach: 179
Wilkinson: 31, 32, 61, 69,
228, 417, 439
Wirth Albrecht: 14
Woltmann: 169

X.

Xenopol A. D.: 38, 39, 41,
283, 298, 303, 305, 316,
318, 319, 320

Z.

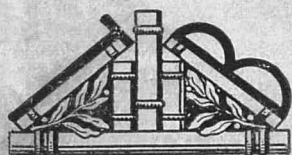
Zucher: 21

TABLA DE MATERII

	Pag-
CAPITOLUL I	
Ce spun străinii	7
CAPITOLUL II	
Ce spun Români	81
CAPITOLUL III	
Rasa și sufletul românesc	161
CAPITOLUL IV	
Pământul	203
CAPITOLUL V	
Desvoltarea istorică	261
CAPITOLUL VI	
Credința religioasă	345
CAPITOLUL VII	
Ritmul muncii	416

TIPOGRAFIA
«BUCOVINA»
I. E. TOROUȚIU
BUCUREȘTI
1 9 4 4

Prețul 500 Lei